

Coperta: GEORGE RONCEA

C. 67 Tipografia Fundației „România de Măine” Palatul Sporturilor și Culturii Parcul Tineretului București

IUE BĂDESCU

DAN DUNGACIU

SANDRA CRISTEA

CLAUDIU DEGERATU

RADU BALTASIU

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

— VOLUMUL I – Carte subvenționată de Ministerul Culturii

Numele autorilor secțiunilor respective sunt indicate în cuprins după cum urmează

ILIE BĂDESCU – I.B. DAN DUNGACIU – D.D. SANDRA CRISTEA – S.C. DANCLAUDIU DEGERATU – CD. RADU BALTASIU – R.B.

ISBN 973 – 97305 – 1 – 5 / ISBN 973 – 973305 – 2 – 3

CUPRINS

VOLUMUL I PARTEA I

TEORIILE FRONTIEREI ÎNTRE SOCIOLOGIE ȘI GEOPOLITICĂ

Capitolul I. Fenomenul frontierei europene

1. Fenomenul frontierei europene. O definiție preliminară (I. B.)

1

2. „Limită”, „Graniță”, „Frontieră”, „Hotar” (D. D.) 4

3. Frontiera și stocul demografic. Tulburările frontierei (I.B.) 7

4. Frontiera și sistemele țărănești (I.B.) 9

5. Din nou despre sociologia americană a frontierei (I.B.) 15

6. Frontiera ca fenomen cultural și psihologic. Culturi reacționare (I.B.) 18

7. Fenomenul frontierei și teoriile modernizării (I.B.) 21

8. Revoluția din decembrie și fenomenul frontierei (I.B.) 23

9. Elita politică și frontiera (I.B.) 24

10. Capitalismul frontierei. „Raidul bancar” (I.B.) 25

11. Frontiera și teoria „terapii de șoc” (I.B.) 28

Capitolul II. Sociologia americană a frontierei. Universalitatea frontierei americane (James Turner) (I.B., D.D.)

1. Expansiunea Europei moderne. Frontiera americană 31

2. Frontiera necontrolată. Experiențele frontierei 33

3. Frontiera ca fenomen social total 36

4. Frontiera americană și geneza naționalismului modern.

Naționalism, democrație, capitalism 39

5. Spiritul frontierei 42

6. Frontiera în abordarea americană. James Turner și „orizontul de așteptare” american 44

Capitolul III. Geopolitica germană și fenomenul frontierei (D.D.)

1. Frontiera germană: de la „Volksgeist” la „Grenzraum” 46

2. Geopolitica frontierei în viziunea lui Friedrich Ratzel 48

3. Rudolf Kjellen: topoposițiile și „statele tampon” 52

4. Karl Haushofer și geopolitica interbelică a frontierelor 56

Capitolul IV. Geopolitica franceză și fenomenul frontierei (D

1. Geopolitica franceză ca fenomen gnoseologic de frontieră.

Reacția lui Vidal de la Blache

2. Jacques Ancei și „geografia frontierelor”.

3. Abordarea geopolitică a frontierei în perioada postbelică (C. Raffestin, Michel Foucher, Pierre M. Gallois, Yves Lacoste)

Capitolul V. Geopolitica românească și fenomenul frontierei (i

1. Axul geopoliticii românești

2. Geopolitica statului național (Simion Mehedinți) (I.B., D.D.)

3. „Frontiere” care despart, „frontiere” care unesc. „Frontiere naturale” versus „frontiere politice” (Ion Conea)

4. Flux și reflux etnic. Ciclurile frontaliere ale popoarelor (Ion Chelcea)

5. Harta etnică și harta politică a unui teritoriu. Frontiere interioare și frontiere exterioare (Sabin Manuilă)

6. „Formă fără fond” în geopolitica frontierelor (Anton Golopenția)

7. „Alternanța geopolitică” a frontierelor naturale. Hotarul dunărean al României (N. Al. Rădulescu)

8. Frontiere naționale și spații de securitate (Gheorghe I. Brătianu)

9. Frontiere politice și funcțiunile economice ale statelor (Victor Tufescu)

10. Unitatea teritoriului românesc. Știința geopoliticii ca „știință a națiunii” (M. Popa-Verș)

11. Frontiera și „spiritul naționalităților” (Romulus Seišanu)

12 Efectele difuze ale deplasărilor frontaliere. Frontiere pacifice și frontiere conflictuale (Vintilă Mihăilescu)

13. Teoria vitalității și frontierele culturale (Nicolae Iorga)

## PARTEA A II-A GLOBALIZAREA ȘI FRONTIERELE NAȚIONALE

(D.D.)

Capitolul I. Globalizarea și frontierele naționale. Abordări socioloj

1. Preliminarii

2. Vechi și nou în abordările asupra globalizării

3. „Satul global” sau ambiguitatea unui concept (Marshall McLuhan) 1

4. Immanuel Wallerstein și concepția neo-marxistă asupra globalizării 1

5. Sarcinile „sociologiei moderne” și globalizarea (Anthony Giddens) 1

6. Globalizarea ca etapă în gândirea sociologică (M. Albrow) 1

Capitolul II. Globalizarea la granița dintre antropologie și sociologie

1. Reflecții antropologice pe marginea „globalizării sociologiei” 157

2. Globalizarea ca „tendință” (J. Naisbitt) 161

3. R. Robertson și dubla tensiune a globalizării 162

4. Etnicitate și globalizare (Gh. Geană) 165

Capitolul III. Globalizarea și frontierele naționale. Abordări antropologice

1. Antropologia în analiza globalizării. „Primordialism” versus „modernism” 170

2. „Modernismul” și concepția despre națiune (Ernest Gellner) 171

3. „Teza invenționistă” în antropologie (Eric Hobsbawm) 176

4. „Primordialismul” sau recuperarea originarității umane (Steven Grosby, John 181 Hutchinson)

5. Anthony Smith și perspectiva primordialistă asupra națiunii 187

Capitolul IV. Globalizarea și frontierele naționale. Aspectul biologic și politic

1. Fundamentul biogenetic al unei sociologii a frontierelor (Garry Johnson) 196

2. Globalizarea și „Noua ordine mondială” (W. F. Jasper, D. L Cuddy) 202

3. Globalizarea ca filosofie politică a umanității (Carl Schmitt)

4. Concluzii în marginea unei sociologii a frontierelor 213

PARTEA A III-A

FRONTIERA CREȘTINĂ ȘI PROPAGAREA NEAMURILOR ÎN ISTORIE (D.D.)

Capitolul I. Frontiera creștină și ideea națională

1. Frontiera creștină și modelul european (I.B., D.D.) 218

2. Premisele abordării națiunii în concepția creștin-ortodoxă (Pr. Dr. Antonie Plămădeală) 221

3. Etnicitatea și organizarea Bisericii Ortodoxe 225

4. Interpretarea teologică creștin-ortodoxă a națiunii (Pr. Dumitru Stăniloae) 228

Capitolul II. Imperii și națiuni în concepția creștină

1. Judecata ortodoxă a națiunii și imperialismului (Pr. Prof. Constantin Galeriu) 233

2. Conștiința națională și conștiința ecumenică. „Transfigurarea românismului” (Nichifor Crainic) 238

PARTEA A IV-A ORDO ROMANĂ. FRONTIERA ROMANĂ ȘI SINTEZA EUROPEANĂ (I.B.)

Capitolul I. Frontiere, blocuri etno-lingvistice, blocuri istorice

1. Frontiera și paradigmele ei 242

2. Frontiere și blocuri etno-lingvistice» 246

3. Blocul romanității, blocul otoman, blocul rusesc 250

4. Blocurile politice și cheștiunea frontierelor 253

5. Frontiera și ordinea interioară. Ordine sau dominație (subordine) 255

Capitolul II. Înaintarea frontierei romane. Romanitatea orientală

1. Toponimia și memoria romanică a râurilor 258

2. Etnoparadigmele. Marea durată romană 259

3. Critica teoriei „spațiului de complementaritate” 261

4. Romanus și barbarus 264

1

5. Teoria frontierei și teoria „sufletului etnic” 267

Capitolul DU. Frontieră și asediu. Năvălirile barbare și metamorfoz frontierei

1. Teoria „cetății asediate”. Specificul asimilării europene a maghiarilor 271

2. Apărătorii frontierei romane în Răsărit. Antropologia

pedepsei și începuturile etnocrației maghiare 276

3. Ordo romană ca potențial de ripostă la etnocrația maghiară 281

4. Transilvania – „periferie” (hinterland) a (!) Ungariei 284

5. Etnomorfologia frontierelor naționale 288

6. Românii de afară, ungurii dinăuntru 291

7. Despre etnocrație în Europa de Răsărit 294

8. Etnomorfologia empirică. Chestiunea minorităților în perspectiva teoriei frontierei... 296

9. Neliniștile frontierei. Lectura cartografică 299

PARTEA A V-A REGIUNI ȘI FRONTIERE (I.B.) Capitolul I. Frontiere și regiuni. Chestiunea regionalizărilor

1. Regiune și – regionalizare 303

2. Disidență și misionarism în Europa centrală 307

3. Ce este o „graniță”? Zonele de graniță 311

4. Spiritualizarea frontierelor și partidele etnice 313

5. Coeziunea țărilor. Regiuni, frontiere, țări 327

IV

Despre frontierele culturale ale românilor 332

Frontiera, afirmarea popoarelor și conștiința spațiului 337

Capitolul II. Starul-națiune și teoria „ciocnirii civilizațiilor” (critica teoriei lui Samuel Huntington)

Civilizații și națiuni. Ce sunt civilizațiile? 344

De ce se vor ciocni civilizațiile? 348

Liniile despărțitoare dintre civilizații 351

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

PARTEA I

TEORIILE FRONTIEREI ÎNTRE SOCIOLOGIE ȘI

GEOPOLITICĂ

CAPITOLUL I FENOMENUL FRONTIEREI EUROPENE

1. Fenomenul frontierei europene. O definiție preliminară

Fenomenul frontierei exprimă totalitatea proceselor prin care se manifestă o expansiune istorică, fie a unui popor fie a unei civilizații fie a unei religii sau ideologii ori, în fine, a unui imperiu. Vorbim, în acest caz, de frontiera popoarelor, a civilizațiilor, a imperiilor ori pur și simplu, de frontiere religioase, ideologice etc.

În timpul celor cincizeci de ani de „război rece”, lumea se raporta la Europa făcând referire la „cortina de fier”, adică la frontiera

ideologică ce separa cele două Europe. „Cortina de fier”, ca frontieră, a polarizat mai toate manifestările ideologice, politice, diplomatice, teoretice, artistice etc. legate de relația Est-Vest, ba chiar, mai general, legate de problema destinului Europei. Frontiera, așadar, declanșează și întreține o gamă largă de procese spirituale, instituționale etc, pe care le denumim procese ale frontierei.

Capacitatea comunităților locale de-a folosi în mod liber procesele frontierei este indicatorul global al puterii lor de reacție, a ceea ce îndeobște înțelegem prin „ripostă” la agresiunea de orice fel.

Capacitatea de ripostă a unei populații (de la triburi la popoare) se poate evalua numai prin studiul frontierei. Teoriile specificului „etnic”, punând accentul pe șinele etnic, adică pe „centralitatea” unui popor, limitează puterea de cunoaștere a fenomenului frontierei. Sigur, cunoașterea „specificului” rămâne importantă când vrei să-ți definești identitatea, dar atunci când vrei să-ți cunoști alteritatea, adică marginile, și capacitatea de a

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

rămâne tu însuși în relația cu Celălalt, teoria specificului se dovede: neîndestulătoare. Ea trebuie încorporată unui cadru epistemologic mai ia pe care ni-l furnizează teoria frontierei.

Fenomenul frontierei este ocazia unui popor de a-și verifica puteai de conservare a identității. Astăzi, popoarele nu se mai raportează unele altele, ci, fiecare separat și toate laolaltă, la unul și același fenome frontiera europeană. Europa este un fenomen de frontieră universală. Aci lucru înseamnă că fiecare popor de pe planetă se confruntă, în epo modernă, cu fenomenul frontierei europene. În sensul acesta, fiecare pop lucrează la soluționarea acelorași probleme ridicate de expansiun europeană. Deși are caracter universal, frontiera europeană se manifestă, fiecare dată, ca ansamblu de procese economice, sociale, politic gnoseologice, culturale și psihologice absolut specifice, inconfundabile la un popor la altul. În sensul acesta, frontiera europeană, deși este fenomen universal, are un caracter specific, netranspozabil de la o cultură alta.

Cu toată această diversitate a proceselor frontierei europene de la popor la altul, se pot opera clasificări și tipologii regionale sau structun ale frontierei europene. Este clar, bunăoară, că în regiunea locuită „populații tribale”, frontiera europeană a îmbrăcat forma unui proces agresiune demografică, provocând adevărate dezastre

demografice. În a regiuni, ea a îmbrăcat forma imperiului (în zona Commonwealth-ul britanic, al imperiului comunist etc), în altele, forma unui secularis copleșitor. Indiferent de această diversitate, frontiera europeană a pretutindeni câteva trăsături comune, la care ne vom referi. Cea n însemnată este aceea de a provoca generalizarea consumerismului, secularismului etc.

Popoarele se raportează la procesele frontierei prin mijlocir elitelor lor. De aceea, calitatea elitelor unui popor este calitatea raportă lor la procesele frontierei. Conținutul acestor procese este și el variabil, eu am văzut (economic, politic, ideologic, religios etc). Pe măsură înaintează în spațiu și în timp, frontiera devine un fenomen social toU influențează deci toate celelalte procese, astfel că se manifestă și ca porc economic, dar și ca proces politic, cultural, psihologic și mai al gnoseologic. Iată de ce frontiera reprezintă cadrul cel mai adecvat pent studiul alteritățiipopoarelor și al tuturor celorlalte comunități. 2

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

### I

Fenomenul modern al frontierei europene s-a declanșat acum cinci sute de ani, dar a dobândit mecanismul universalizării, adică al expansiunii mondiale, abia odată cu revoluția industrială. Acum zece mii de ani, oamenii au început să trăiască în orașe și state. Atunci s-au croit frontierele între popoarele tribale și civilizații. Cele două sisteme cel tribal și cel statal au învățat a coexista într-un echilibru dinamic. Acest echilibru a fost distrus acum cinci sute de ani, când europenii au început să se răspândească dincolo de frontierele străvechi care separaseră până atunci regiunile statale ale planetei de regiunile popoarelor tribale” 1. Aceasta a fost forma dintâi pe care a îmbrăcat-o „progresul frontierei”. Începuse marea expansiune a Nordului către Sud.

Tot acum cinci sute de ani a fost ruptă și frontiera între „civilizațiile țărănești” și cele „urbane”, care coexistaseră până atunci într-un echilibru dinamic și creator. Niciodată până acum cinci sute de ani civilizațiile țărănești ale planetei nu-și văzuseră amenințată autonomia și „identitatea”. Industrialismul a devenit instrumentul robirii lor și deci vehiculul înaintării frontierei urbane asupra celei țărănești (rurale).

Ceea ce noi numim „progres” este un vag indicator al

fenomenului de frontieră europeană care se exprimă printr-o „creștere explozivă a populației și a consumului” și printr-o dezechilibrare a raportului dintre sistemele urbane și cele țărănești. Această creștere a populației s-a accelerat odată cu revoluția industrială. Ciudățenia revoluției industriale este că a determinat o explozie demografică sincronizată pe toată planeta. Înaintea revoluției industriale, de exemplu, „timpul dublării populației lumii era de două sute cincizeci de ani. După industrializare, populația europeană s-a dublat tot la optzeci de ani, iar populațiile europene ale SUA, Canadei, Australiei și Argentinei s-au triplat în cincizeci de ani. Timpul de dublare a populației planetare a atins pragul său cel mai de jos, de treizeci și trei de ani, în anii 1965 – ’73. Rata anuală de creștere era de circa 2%. În 1820, populațiile tribale controlau încă jumătate din populația globului” 2.

1 I. Bodley, Victims of Progress, California, 1990, p. 4.

2 Ibid., p. 5 – 6.

Procesul de frontieră a distrus mai multe milioane de persoane aparținând acestor populații. Fenomenul frontierei este legat în mare măsură de acele populații al căror model de producție și consum nu le mai îngăduie

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

să se susțină înăuntrul propriilor lor hotare (granițe). Din punctul acesta e vedere”, cultura de consum”, ridicată la rangul de model-standard de căți popoarele nord-atlantice, este ceea ce susține procesul de frontieră.

Toate națiunile industriale cresc peste granițele lor. „Fenomenul fost vizibil în Anglia unde, timp de mii de ani, populația tribal-comunitai s-a putut hrăni din propriile resurse în mod confortabil. După o sută de a, de progres industrial, aria s-a dovedit incapabilă să-și acopere nevoile t cereale, lemn etc. Între 1851 și 1900, Europa a fost nevoită să expor treizeci și cinci de milioane de oameni pentru că nu i-a mai putut hrăni. „În SUA, (...) din 1970, americanii au început să consume de cincisprezet ori mai multă energie per capita decât agricultorii neolitici și de șapte o media mondială în domeniul resurselor neregenerabile. „4

2. „Limită”, „Graniță”, „Frontieră”, „Hotar”.

„Limita” este o realitate permanentă. Orice dat are un centru și periferie (un mijloc și o margine). Ne confruntăm cotidian cu noțiunea



e limită; trasăm sau recunoaştem limite, identificăm sau devansăm margir Există o covârşitoare doză de fatalitate aici, până într-acolo încât i cercetător francez încerca să desluşască în ce măsură „limita es constitutivă pentru creierul nostru” 5. „Limita”, afortiori frontiera, es aşadar expresia unei „fatalităţi” biosociale, care se sustrage în determinaţiilor istorice. De la apariţia omului, limita a suferit nuanţări metamorfozări, dar de dispărut nu a dispărut niciodată.

Conceptul de „limită” subsumează sensuri multiple. Spaţi dezbaterilor asupra limitei este, practic, spaţiul întreg al discursului urna de la viaţa de zi cu zi la filosofie, de la limbajul politic la cel mult în elaborat al ştiinţelor sociale. De aici şi vaguitatea conceptului şi nevoimpcrionasă de a-l preciza prin sinonime.

În registrul politico-juridic, conceptul de „limită” este identificat principal cu cel de „graniţă”, aceasta desemnând linia ce desparte doi

3 Bodley, op. cit., p. 6 – 7.

4 Bodley, op. cit., p. 6 – 7.

5 Henri Laboit – L’homme et la vieillesse, Flammarion, Paris, 1971, p.35.4

## SOCIOLOGIA ŞI GEOPOLITICA FRONTIEREI

e i o le îi. nu te de să şi regiuni cu statut bine precizat (stat, canton etc). În limba română, dicţionarul oferă drept sinonim termenul de „frontieră”. Deşi curentă, intersanjabilitatea lor nu este totală. Ştiinţele sociale, în primul rând, o resimt ca atare.

Autorul care a impus noţiunea de „limită” (frontieră) în dezbaterile sociologice a fost istoricul american James Jackson Turner. Eseurile sale, materialul unei cărţi din 1920, au lăsat pecete grea. Termenul „frontieră” s-a impus definitiv, iar nuanţele se cer obligatoriu utilizate. Literatura engleză face distincţie între frontier (frontieră) şi boundary (graniţă). Francezii vorbesc despre frontiere. Iar germani despre Grenzen (graniţă) – cu derivatele Landsgrizen (frontieră) sau Staatsgrenzen (frontieră, graniţă de stat) –, dar şi despre Grenzlinie (linie de frontieră).

Distincţia frontieră-graniţă trebuie să se impună şi la noi în abordările sociologice. Nuanţa decisivă care le desparte stă în „tensiunea” (caracter dinamic) pe care o subînţelege cel din urmă. De aici şi multitudinea de semnificaţii pe care le capătă. Tocmai pentru că „frontiera” nu desemnează ceva rigid, imuabil, fix, registrul său de

utilizare este vast; vorbim despre „frontiere religioase”, nu despre „granițe religioase”, cercetăm „frontiere culturale”, studiem, tocmai din aceste motive, „fenomene de frontieră”, nu „fenomene de graniță”. Diferențele de ton există în viziunea oricărei analize subtile, amendând serios, cel puțin în științele sociale, sinonimia celor două denumiri.

Zestrea lingvistică se dovedește de aceea hotărâtoare. Limba pare a fi stăpână și aici, complexitatea „fenomenelor de frontieră” făcând să fie resimțită acut nevoia unui bagaj terminologic cât mai consistent și nuanțat. O cercetare a „fenomenului frontierei” împinsă cronologic mult în urmă face ca alternativa conceptuală oferită de cuplul în cauză, graniță-frontieră, să fie ineficace.

La anumite etape istorice, „granița” nu era încă desemnată prin limite precise. „Granița” era atunci un spațiu. Iar pentru cercetarea lui, un alt instrument terminologic trebuie impus. Acestea erau concluziile lui Nicolae Iorga, venite parcă pe filonul geopoliticii germane, și justificarea utilizării unei noțiuni noi: „hotar”. Iată ce scria în neegalată lucrare Hotare și spații naționale (1938): „Hotarul a avut un sens deosebit de la o vreme la alta și odinioară semnul hotarului era mult mai natural, mult mai legat de geografie, mult mai în concordanță cu nevoile oamenilor decât hotarul

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

acesta artificial și crud, pentru care și în jurul căruia se poartă atât lupte. (...)

Iată, «hotar» în timpurile noastre este ceva fixat cu cea mai mă îngrijire... Dar odinioară hotarul era așa. Nu erau funcționari financia nu erau jandarmi, nu erau puști întinse împotriva călcătorilor de hote Hotarul avea un sens mult mai larg. Cuprindea o regiune întreagă. (...)

Hotarul roman se întindea cum se face socoteala acum, pe kilomet pe mulți kilometri pătrați, și hotarul acesta avea o însemnătate pe care r nu ne-o putem închipui acum, când două lumi deosebite și două lu' vrăjmașe își stau una în fața celeilalte. Era, cum am zice, un hotar fecur un hotar creator de viață, producător de sinteză (subl. n.). Se alcătuia părțile acestea o lume care fără acest hotar nu s-ar fi putut alcătui, sau s-ar fi putut alcătui în acest chip” 6. Iată deci prima accepțiune pe care lor o dă „hotarului”: cea de „producător de sinteză”.

Analiza pe care Nicolae Iorga o dedica frontierei în acel cu strălucită replică la teoriile „spațiului vital” (Lebenstraum) – și care impu o concepție specifică asupra subiectului – este ea însăși, un

fenomen frontieră, asupra căruia vom reveni.

„Limită”, „graniță”, „frontieră”: iată o salbă terminologică din CC sociologul trebuie să-și extragă cu precauție instrumentarul conceptu Bogăția lor sugerează complexitatea a ceea ce numim fenomene frontieră, dar și tipuri de abordare efectivă a „frontierei”, respectiv modi specifice în care culturi diverse și-au pus amprenta asupra analizei consacrate chestiunii care ne preocupă. Facem așadar distincție în maniera în care au acționat practic diferite frontiere: politice, cultura religioase etc, la înaintarea și expansiunea lor și maniera în care cultur au studiat și teoretizat fenomenele de frontieră sau semnificația frontierele

Dacă americanii au lansat „frontiera” în analizele științifice socia dacă germanii au izbutit să dea o nouă deschidere în cercetai fenomenului, „dinamizând” semnificația lui, dacă francezii au excelat abordarea statică, reducând însă cu mult anvergura analizelor anterioa; românii au marcat – prin accentuarea hotarului ca „teritoriu de sinteză”.

6 N. Iorga, op. cit., p. 23 – 25.6

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I mai apoi prin magistrala „teorie a vitalității” – o direcție inedită în dosarul chestiunii.

### 3. Frontiera și stocul demografic. Tulburările frontierei

Una dintre caracteristicile cele mai generale ale frontierei constă în aceea că, frontiera înghite uriașe populații”. Depopularea severă a zonelor tribale este o trăsătură caracteristică a procesului de frontieră și a fost raportată de către observatori în toate părțile lumii în ultimii o sută cincizeci de ani.

Populațiile tribale din ținuturile de jos ale Americi de Sud (la Est de Anzi) și din America de Nord (nordul Mexicului) au scăzut cu 95%, adică cu cincisprezece milioane de oameni până în 1930 (în timp de o sută de ani), și aceasta după 1800, adică după marile dezastre provocate de cucerirea spaniolă și portugheză care au decimat uriașe populații în Orinoco, Amazonul Inferior, Estul Braziliei și Bolivia înainte de 1800. Iată un tabel:

Anchetă mondială a de popularii tribale

Zona Populația înainte de contact Populația în punctul de jos Depopulare

America de Nord (US și Canada) 7.000.000 390.000 6.610.000

America de Sud 8.500.000 450.000 8.050.000

Oceania (Micronezia). Melanezia etc. 600.000 195.000 335.000

Polinezia 1.100.000 180.000 920.000

Australia 300.000 60.500 239.500

Africa – 8.000.000

Total depopulare 24.224.500

Între anii 1780 – 1930, populațiile tribale ale lumii au scăzut cu treizeci de milioane, ca rezultat al extinderii civilizației industriale. O estimare mai realistă indică cincizeci de milioane. Această „pierdere”, un

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

măcel, a fost un factor major în aculturația populațiilor tribale. Acesta fost un genocid la scară mare.

Tulburările frontierei au provocat și un declin în fertilitate. Forn majoră, așadar, pe care o capătă agresiunea în timpurile moderne es frontiera europeană. În numai treizeci de ani, de exemplu, tasmanienii; fost reduși cu 98%.

Violența frontierei îmbracă forme multiple; în clasa lor se află fenomene precum: bolile, alcoolismul, armele de foc, demoralizarea.

Practic, un stoc important din materia antropologică a planetei a f< distrus. Nimeni nu poate spune cu ce consecințe.

Frontiera, deci, este expresia ultimei faze din marea expansiune indo-europeană la scară planetară.

Literatura europeană a legitimat procesul. Teoriile decadenței trib: și ale inferiorității rasiale au justificat și ele frontiera.

Orice agresiune, așadar, atinge baza populației sau ceea ce s-ar pu denumi „masa demografică critică”. Când această masă critică e afectată, este primul semnal de alarmă că respectiva societate și-a pier puterea de ripostă. Problema noastră astăzi este de a evalua „pragu: critice”. Istoriceste vorbind, populația românească a reușit până acum menține „cântarul eco-demografic” în echilibru. Semnalul de alarmă al Eminescu din Doina este prima expresie ideologică a ripostei biologia procesele ecologice ale frontierei. „Rasa” era amenințată de proces frontierei și strigătul lui Eminescu a fost pe deplin întemeiat. Forța strig sale a fost contramăsurată de riposta biologică. Studiile doctorului Ist sunt și ele o probă a legitimității reacției.

Trei chestiuni se ridică: a) care dintre factorii frontierei au r critic?; b) care este semnificația geopolitică a chestiunii?; c) ce fo’

îmbracă „noua frontieră” occidentală după căderea cortinei de fier?

Am reținut ideea că există posibilitatea derivării unor indicatori agresiunii frontierei. Dintre acești indicatori, unii pun accent pe boli, alți „violență fizică”. Deposedarea, armele de foc, datoriile înrobitoare (d peonage), afectarea „subzistenței bazale” etc. sunt tot atâția indicatori agresiunii frontierei. Rivers crede că „transformarea totală brusc

Cf. Bodley, op. cit.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Îl suferită de multe triburi le-a provocat un șoc, care a impus omului să se oprească să mai procreeze ori să mai dorească copii. Același „șoc” a provocat o pierdere, un deficit în capacitatea „valorizării vieții”. Un sociolog din Școala lui Le Play crede că revoluția rusă se explică prin „surmenajul” provocat de rapiditatea occidentalizării Rusiei.

Înlocuirea direcției patriarhale în sud-est cu direcția politicianistă în secolul al XIX-lea a fost oare o cauză a decăderii?

Până la al doilea război mondial, frontiera n-a reușit la noi să modifice raportul între teritoriu și populație. A reușit abia după război, când toposistemul rural românesc a fost afectat atât la nivelul masei critice cât și în privința invarianților de structură demografică, precum ar fi raportul sexelor și al grupelor de vârstă etc.

Populația rurală este mult mai îmbătrânită și mai feminizată decât cea urbană. Astăzi am putea spune că frontiera nu mai este un fenomen extern, ci unul intern. El, capătă în principal două forme:

a) uriașe decalaje ecosistemice (între populații și industrii, pe de o parte, și ecosistemele fizic și biodemografic, pe de alta);

b) uriașe presiuni asupra bazei eco-demografice din partea industrialismului, a sistemului politic etc.

### 4. Frontiera și sistemele țărănești

Expansiunea Europei a preluat, începând cu secolul al XVI-lea, forma sistemului capitalist modern sau, cu expresia lui Immanuel Wallerstein, forma „economiei mondiale moderne”. Spre deosebire de alte tipuri istorice de economii mondiale, cea europeană modernă n-a sfârșit prin a se transforma în imperiu. Europa modernă a înlocuit progresiv sistemele tributale ale imperiilor cu un sistem de acumulare bazat pe o piață mondială. Noul sistem a debutat ca rețea de centre urbane capabile să-și subordoneze vaste arii rurale (țăărănești). În

consecință, noua frontieră a Europei moderne a căpătat un nou înțeles ajungând să desemneze totalitatea proceselor de expansiune a lumii urban-capitaliste asupra unor vaste zone rurale. Vechea

9

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

linie care menținuse un echilibru aproape static între centrele urbane lumile țărănești s-a preschimbât într-un uriaș front de val rostogolit sau imensului univers țărănesc al planetei. Noua frontieră europeană, așa e n-are doar înțelesul expansiunii asupra universurilor tribale, cum obse Bodley, ci și înțelesul expansiunii sistemului capitalist modern sau universurilor țărănești, care alcătuiau vastele arii ale unor străve civilizații ce nu mai fuseseră dereglate de la ultimele migrații bart (intervalul acesta a însemnat peste o mie de ani în Occident și peste ci sute de ani în Europa orientală). Examinarea frontierei europene într-atare context ne ajută să înțelegem sensul real al modernității, iar o analis frontierei trebuie întreprinsă de pe ambele versante ale ei, pentru a ei tocmai etnocentrismele frontierei. Este necesar, în primă instanță, examinăm caracteristicile frontierei capitaliste din perspectiva sisteme țărănești peste care s-a extins într-un proces de înaintare neîntreruptă secolul al XVI-lea și până astăzi.

Capitalismul, indiferent de specie, ca și imperiile, (deși într-alt este un sistem artificial de viață pentru că modalitățile pe care le stabil\* pentru schimbul de energie dintre om și natură nu mai ascultă de /e; naturii, ci de legile profitului. Un asemenea sistem năzuiește să obl profituri cât mai mari din exploatarea unor păduri și pământuri cât i întinse, a unor subsoluri cât mai diverse, a fluviilor, mărilor și oceane etc, iar gradele exploatării acestor sisteme naturale nu mai țin seama regenerare, ci numai de legea profitului maxim. Profitul obținut atrage d sine istovirea sistemelor naturale. Putem spune deci că sistemul capita costă, iar costurile lui au o caracteristică aparte: nu pot fi acoperite „valori monetare”, cu bani.

Există alte „balanțe” prin care se evaluează un asemenea schii Una dintre ele este raportul între o „unitate de energie combustii neregenerabilă” și „unitatea de energie calorică” obținută prin consul acelei energii. Sistemul agricol american, cel mai capitalizat din lui consuma, în anii '50, o unitate de energie combustibilă pentru a obțin unitate de energie calorică. Astăzi, acel sistem, socotit a fi culmin

rentabilității capitalizate, cheltuie opt unități de energie combustibilă per o unitate de energie calorică. Cine suportă diferența capitalizată sub foi

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

unor uriașe profituri încasate de capitalismul american printr-o asemenea balanță? Cum se evaluează aceste costuri naturale? În bani? Evident că nu. Moneda cu care se „plătește”, în ultimă analiză, costul final al acestui sistem este o unitate prin care se poate măsura gradul degradării ori pur și simplu al alterării naturii (unui ecosistem oarecare) implicate de nașterea și funcționarea unui sistem artificial (de viață). Prin urmare, despre un sistem artificial putem spune că „plătește” o „sumă” de „unități naturale” (cum ar fi unitățile de energie combustibilă) pentru a se menține în funcțiune ori pentru a se extinde. În cazul agrosistemul american, acesta, așa cum am subliniat mai sus, consumă opt unități de energie combustibilă pentru a obține o unitate de energie calorică. Altminteri spus, pentru ca sistemul artificial să-și parcurgă întregul ciclu „metabolic”, trebuie să consume opt cicluri metabolice naturale. Asemenea unități naturale de „cost” (să le numim „ecobiți”?) pot fi exprimate însă și prin alte modalități, ca de pildă prin intervalul temporal pe care-l parcurge sistemul artificial până când atinge pragul critic al echilibrului de viață al unui ecosistem, adică intervalul pe care-l parcurge „artefactul” până când încep să apară primele semne negative pentru sistemul natural. De exemplu, sistemul comercial nord-atlantic și-a dezvoltat efectele sale negative în România într-un interval cuprins între 1829 – 1870. Aceste efecte descriu înaintarea frontierei sale la Dunărea de Jos și se exprimă prin „periferializarea” capitalistă a României. La rândul ei, aceasta fusese pregătită de sistemul fiscal-parazitar fanariot (tot un sistem artificial). Față de sistemul turco-fanariot, sistemul mercantil nord-atlantic aduce multe îmbunătățiri, dar provoacă și o serie de noi efecte negative pe care cercetătorul frontierei trebuie să le „contabilizeze”. Ciclul de patruzeci de ani reprezintă intervalul care a condus la deplina maturizare a sistemului artificial mercantil în România și deci la înaintarea severă a frontierei nord-atlantice peste România, ceea ce a provocat primele reacții masive la fenomenul frontierei atlantice. Din mediul acestor reacții (esența „culturii reacționare” românești) s-a născut Doina lui Eminescu și mai toată publicistica sa sociologică. Deja în următorii patruzeci de ani apăsarea împovărătoare a acestui sistem

declanșează prima reacție directă a ecosistemului țărănesc (după cele ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Indirecte, care compun cultura critică sau reacționară a României): răscol din 1907.

Anglia, ea însăși, a parcurs un atare ciclu într-un interval de o și de ani (după o sută de ani de progres industrial, aria engleză s-a dovedi incapabilă să-și mai acopere nevoile de cereale, lemn etc.). Aceste efecte deci costurile sistemului au fost exportate odată cu expansiunea sistemul britanic, ca sistem al mercantilismului nord-atlantic, deci odată cu înaintar frontierei atlantice). Între 1851 – 1900, în cincizeci de ani, Europa nu și mai putut hrăni populația, fiind nevoită să exporte treizeci și cinci i milioane de oameni. A început uriașa înaintarea frontierei americane. Că ne dăm seama de raportul dintre sistemul artificial al mercantilismului nor atlantic și sistemele naturale locale, putem să ne folosim și de măsu (gradul) redistribuției costurilor sistemului asupra altor sisteme. I exemplu, pentru calea ferată Cernavodă-Constanța, Stroussberg a cheltv 3.200.000 lei, dar despăgubirea a costat 16.000.000 lei. Diferența < 12.800.000 lei a fost un cost transferat asupra altor sisteme. În acel momer întregul efort al ridicării capitalismului se plătea cu muncă țărănească și (cereale (ecosistem agrar), cu prețul despăduririlor etc. (adică pe supraexploatarea sistemelor naturale locale). Aceasta a condus la o anun degradare a întregului agrosistem cerealier și a populației din arealul acești agrosistem mercantil (bazat, adică, pe exploatarea fiscal-comercială muncii țărănești). Acum se introduc legile învoielilor agricole, munca este exploatată manu militari, raportul omului cu pământul este „sălbăticit” pl și simplu (arendășia din Valahia și din Moldova era de o rară sălbăticii Fisherlandul, arendășia fraților Fisher din Moldova, a fost socotit de Rad Rosetti ca fiind cadrul maximei intensificări a acestei exploatări sălbatice muncii țărănești, a întregului agrosistem). Acest agrosistem mercantil's suprapune, în genere, cu Câmpia valahă și cu cea moldavă. În aceste zon se vor distribui răskoalele din 1907 și tot aici vom întâlni și deteriorare stilului țărănesc de viață.

Costul sistemului artificial poate fi determinat și altfel. La 1861 capitalul flotant uzurier aducea deținătorilor săi o dobândă ce reprezintă 40% din venitul net al proprietății funciare. Prin urmare, 40% din sudoare; și energia muncii țărănești și a sistemelor naționale



reprezenta costu

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

„Vieții” unui sistem capitalist primitiv, artificial, care consuma enorm și nu producea aproape nimic în compensație. Cine suporta aceste „cheltuieli”? Agrosistemul românesc, pământul și munca țărănească.

Putem bănuși că ciclul „metabolic” ale unui atare sistem artificial (fiscal-comercial) a avut efecte dezorganizante cumulative, începând cu intervalul de patruzeci de ani de la implementarea sa. Și într-adevăr, de la 1829 (deschiderea noastră spre comerțul nord-atlantic) până la 1870 sunt patruzeci de ani (și acum apare deja prima uriașă reacție a sistemului natural românesc prin Mihai Eminescu), iar până la prima mare răsccoală țărănească sunt alți patruzeci de ani. În fine, refacerea infrastructurii naturale a noului sistem capitalist (artificial), prin reformele din 1920, dă șansă sistemului pentru încă patruzeci de ani, până în 1947, când un alt sistem artificial, cel comunist, se va suprapune peste cel industrial-capitalist și va antrena o așa de mare presiune (apăsare) asupra agrosistemului încât, în mai puțin de treizeci-patruzeci de ani, acesta își va pierde circa 50% din potențialul uman (marele exod rural spre orașe, cel mai mare dintre cele cunoscute vreodată: nici migrațiile barbare n-au putut provoca o așa de masivă fugă a populațiilor rurale). Apare acum un nou sistem artificial în tot Răsăritul și peste frontiera occidentală se suprapune frontiera imperiului roșu (sovieto-kominternist), care va antrena efecte directe asupra naturii fizice, nu doar asupra celei umane. Cât anume ne-a costat pe noi, românii, înaintarea noii frontiere suntem încă departe de a ne da seama.

În concluzie, putem spune că ultimii două sute de ani (iar pentru români, ultimii trei sute de ani) sunt ani de ciocnire între cele două sisteme: cel natural, țărănesc și cel „artificial” (imperialist sau pur și simplu capitalist, industrial ori doar fiscal-comercial). Acesta este intervalul înaintării necurmate a frontierei europene (iar în Răsărit și a celor trei frontiere imperiale, de esență asiatică toate trei: otomană, rusească și dualistă, adică austro-ungară).

Din 1714 până la 1821 s-a desfășurat în Țările Române ciocnirea dintre frontiera necontrolată a imperiului mercantil otomano-fanariot și sistemul țărănesc românesc. Aceasta a fost

încheiată în 1821, când reacția țărănească la procesele frontierei fanariote va culmina cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu, a cărei particularitate a fost alianța dintre mișcarea

ILIE BÂDESCU, DAN DUNGACIU

conspirativă transbalcanică a Eteriei și formula de „stat țărănesc” vehicul de Tudor.

Din 1829 și până la 1907 se derulează înaintarea frontu mercantilismului nord-atlantic în două cicluri critice de câte patruzeci de fiecare. Această expansiune se încheie printr-o victorie a sistemului țaran sintetizată în reformele din 1918 – 1920. Între 1920 și 1947, cele di sisteme s-au aflat într-un echilibru relativ și o școală ca aceea a lui Dimi Guști este, în întregime, produsul reacțiilor sistemului natural țărănesc național (etnospiritual) la frontiera capitalismului mercantil nord-atlantic prima sinteză reușită între procesele frontierei occidentale și exigem (reacțiile) lumii naturale românești (sistemele naturale locale).

Între 1947 – 1952 se petrece prima ciocnire majoră dintre sistei comunist (artificial) și sistemul țărănesc local. Frontiera comunistă e devastatoare și începând din 1952 putem înregistra primele înfrânt decisive ale sistemului natural țărănesc. El a fost înfrânt, nu de sistei industrial, ca în Vest (cazul britanic e reprezentativ), ci de sistei comunist (cazul românesc este reprezentativ). Din 1962 începe im industrializare comunistă (încă neexaminată, în esența ei). Între 1946 – '5. până în 1962 a fost utilizat sistemul concentraționar pentru a înfrânge devasta) rezistența sistemului țărănesc. Numai în satul decapitat de lagă: pușcăriilor comuniste va reuși introducerea colhozului, un ghetto rural efecte de devastare incalculabile. Astfel, îmbinând tehnica concentration și tehnica ghetto-ului rural (colhozul), noul sistem artificial răsăritean reuși să înfrângă rezistența sistemului țărănesc. Teribila apăsare a sistem artificial comunist a declanșat prima reacție armată din tot Răsăritul, d ce, la alegerile din 1946, Partidul Național Țărănesc, care era ați exponentul întregii reacții a sistemului țărănesc la năpustirea barbar comunismului, reușise o victorie copleșitoare asupra forțelor totali (victorie zădărnicită de intervenția nemiloasă a sistemului militai ideocratic de ocupație, care va falsifica alegerile). La 1962, poate del industrializarea prin vehiculul dictaturii comunist-urbane (așa nu-i „dictatură de dezvoltare”, care, în realitate, era o „dictatură de acumu violentă a plusprodusului muncii

țărănești”).

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Aceasta va merge progresiv, astfel că, între 1946 – 1987 (deci alt ciclu de patruzeci de ani), sistemul uman țăărănesc și ecosistemul românesc (sol, subsol, păduri etc.) sunt complet integrate logicii sistemului artificial (comunisto-industrial) de acumulare a „capitalului”, cerințelor funcționale ale acestuia. Din acest moment, ciclurile metabolice ale sistemului natural (natura și țăărănul) sunt complet dezorganizate în favoarea ciclului metabolic al sistemelor artificiale răsăritene. Studiul frontierei, așadar, este la începuturile sale și, în orice caz, se ivește posibilitatea elaborării unor sisteme analitice noi de evaluare a proceselor frontierei și ale reacțiilor pe care aceasta le stârnește, contribuind astfel la afirmarea unor noi tipuri de culturi, pe care le-am denumi culturi ale reacției sau reacționare, asupra cărora vom reveni în mod special. Ceea ce putem spune deocamdată aici, este că, peste tot pe unde se desfășoară înaintarea unei frontiere, se naște în mod spontan un tip special de cultură, pe care în altă parte am denumit-o „cultură critică”, dar pe care o putem denumi tot atât de bine și cultură a reacțiilor sau „reacționară”. Acolo unde „cultura locală” a declanșat un curent de reacții puternice, sinteza produsă a fost, la rândul ei, originală și durabilă. Acolo unde reacțiile au fost slabe, unde nu s-a putut dezvolta o cultură reacționară, sinteza a fost mediocră, compusă din imitații cvasi-sterile și din amestecuri niciodată absorbite, ceea ce ne îngăduie să vorbim despre un adevărat suburbium (elemente declassate, declin economic, nereușite, chiar o anume degenerare etnică etc).

Procesul frontierei nu înseamnă, așadar, numai expansiunea unui model demografic, economic și social. Fenomenul frontierei este, totodată, un fenomen cultural și un ansamblu inconfundabil de procese psihologice și gnoseologice.

5. Din nou despre sociologia americană a frontierei

„Frontiera” este un concept pentru procesele de înaintare. Cu această accepțiune l-a introdus în circulația științifică sociologia americană, pentru care „înaintarea spre Vest” se înfățișă ca o continuă deplasare a „frontierei”. Această deplasare spre Vest a cuprins un ansamblu de aspecte

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

economice, politico-juridice, lingvistice și culturale, ecologice

etc, care marcat în mod hotărâtor statul american, omul american, tradiția America cultura americană. Același proces a creat celebrul „western” care a fi gloria cinematografiei americane. Tot fenomenul frontierei a ci sociologia americană, conferindu-i caracteristici care o deosebesc radical sociologia europeană. Încât aproape te întrebi dacă există ceva spre american, în faza de naștere a statului și poporului american, care să îl fost determinat, într-o formă sau alta, de fenomenul frontierei.

Frontiera deci este un factor creator de destin mai mult decât ne pu imagina. Ea pare a-și disputa rolul creator cu matca din care izvor sufletul etnic Matca și frontiera sunt cele două repere prin care pu judeca îndeajuns de cuprinzător manifestările unui popor îniste Frontiera este tot atât de importantă pentru definirea și analiza popoarelo și matca genezei lor sufletești. Niciun popor nu se poate defini dac ignoră „marginile”. Niciun fenomen nu poate fi cunoscut dacă i se își marginile. Unde putem cunoaște mai bine, spre exemplu, mercantilis nord-atlantic, anglo-olandez, în țările de baștină sau în regiunea lui frontieră, care s-a suprapus cu câmpul comercial al Levantului, aflat \ sub controlul contoarelor venețiene?

Unde se pot citi mai bine trăsăturile Kominternului în scrierile Lenin și Trotsky ori în Budapesta lui Bela Kuhn? Unde putem sesiza corect definiția Imperiului otoman? La Stambul ori în lumea turcocrăție marginea ei, la Nicopole ca și la Rovine, la Războieni ca și la po Vienei?

Frontiera este zona de revelație a caracteristicilor unor elite poli1 culturale, a unor popoare întregi. Fenomenul de frontieră, deci, este unu înaintare (acțiune) și de reacție, dar poate fi, tot atât de bine și unu impas, impasul localnicilor ca și al agentului aflat în expansiune. În: cuvânt, frontiera este locul agresiunii și al ripostei la agresiune deopotri după cum tot frontiera este locul marilor recepții culturale.

Să ne referim la specificul proceselor declanșate de înaint frontierei, adică la procesele de reacție, care compun, peste tot în mediu expansiune al unei frontiere, extrem de interesante culturi ale reacțiilor pur și simplu „reacționare”. Cine spune „frontieră”, spune, fatalmente, „cultură reacționară”.

Ca să ne dăm seama de esența unei frontiere, trebuie să examinăm obligatoriu aceste culturi reacționare ce sunt aproape integral provocate de înaintarea frontierei, adică sunt rezultatul unui

mediu de întâlnire a două sau mai multe culturi și popoare, mediu în care se declanșează o uriașă recepție culturală, după cum pot avea loc și „eșecuri spectaculoase”.

În mediul provocat de înaintarea frontierei se nasc așadar strălucite culturi reacționare. Aceste reacții pot să contribuie la întărirea frontierei ori la slăbirea ei sau chiar la respingerea ei, după cum frontiera, la rândul ei, poate să fie una controlată ori una total necontrolată și deci disolutivă în cel mai înalt grad. Putem caracteriza, iată, o frontieră printr-un ansamblu de trăsături, între care să le reținem deocamdată pe acestea cinci:

- a) frontieră controlată;
- b) frontieră necontrolată;
- c) reacții de întărire;
- d) reacții de slăbire (descurajare);
- e) retragere (cedare) din fața frontierei.

Aceste caracteristici, la care se pot adăuga altele, pot sluji pentru analiza sociologică a diverselor frontiere. Este suficient, bunăoară, să comparăm aceeași frontieră aflată în proces de înaintare în două regiuni pentru a ne da seama de legitimitatea demersului sociologic și antropologic în analiza frontierelor.

Dintre cele trei țări, în Ungaria toate cele trei frontiere au avut un caracter controlat, pe când în România toate cele trei frontiere au îmbrăcat caracter de frontieră necontrolată și deci deosebit de negativă, dezorganizantă, agresivă. În al doilea rând, putem constata că cele mai puternice reacții de respingere la înaintarea celor trei frontiere pot fi consemnate în România, ceea ce înseamnă că aici avem de-a face cu cele mai puternice culturi reacționare din Europa centrală în ultimii două sute de ani (pe câtă vreme, în Ungaria întâlnim cele mai intense reacții de acceptare, ceea ce arată disponibilitatea statului ungar de a se pune în slujba oricăror curente de expansiune în regiune, de unde vocația de magister militiae a statalității maghiare în regiune. (Nu întâmplător funcția polițienească a Imperiului dualist a fost asumată cu reală vocație de agentul ungar, jandarmul maghiar fiind memorat în Ardeal și Banat până în zilele noastre.)

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

În mediul de înaintare a celor trei frontiere, cultura română este una 10 („reacționară”, cea ungară este 100% aculturativă (am putea spune imitați1 etc.

## 6. Frontiera ca fenomen cultural și psihologic. Culturi reacționare

Fenomenul frontierei înseamnă așadar expansiunea unei cult dominante și a unei gnoseologii dominante. Toate acele moduri cunoașterii și ale culturii care nu s-au aliniat modelelor dominante au fost decretate moduri inferioare. Gnoseologia frontierei europene s-a rezer lungă vreme pe hegemonia unor teorii cum a fost teoria ricardiană avantajelor comparative, pe literatura colonială, pe teoria cantitativa valorii a lui Adam Smith și a „mâinii invizibile” a aceluiași, raționalismul individualist și pe contractualism, biruitor prin sociol celebri precum Spencer, Hobbes, Locke etc. Când procesul frontierei a al lumea germană în secolul al XVII-lea, aceasta s-a mobilizat într-o am ripostă. Riposta n-a însemnat numai Zollverein-ul (uniune vamală), e antrenat prima formidabilă clătinare a hegemoniei ricardiene prin tec protecționistă a lui List. Europa secolului al XIX-lea cunoaște un fenon de o teribilă magnitudine, provocat de înaintarea frontierei occident (expansiunea sistemului european ca „sistem mondial modern”). Este vo despre fenomenul „culturilor reacționare”, care învăluie aproape te planeta, cu o intensitate sporită în urma revoluțiilor care au răscolit Eun după Renaștere. Curentul acestor răscoliri ale structurilor europeni culminat cu secolul al XVII-lea prin două mari fenomene: Iluminismu Revoluția franceză. La acestea se vor adăuga marea revoluție industri engleză și marea răscolire provocată de înaintarea frontierei America Aceste mari fenomene au zguduit toate structurile în care trăise Europa p atunci, și anume: Biserica sau comunitatea religioasă, Corporația comunitatea profesională, Politeea sau comunitatea cetății (civică), Fam sau comunitatea morală etc.

Față de toate aceste răscoliri s-au produs și primele reacții organi/ sau dezordonate ale societății europene. Suma acestor reacții forme

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

culturile reacționare (de reacție). Legea acțiunii și reacțiunii, ca lege consonantistă universală, și-a dovedit valabilitatea și în acest caz.

Prima cultură reacționară majoră a fost produsă în mediul „reacției americane” la frontiera europeană sau atlantică. Pe măsură ce frontiera a înaintat spre Pacific (spre vest) s-au extins și s-au adâncit reacțiile la tiparele francez, britanic, olandez, spaniol; din mediul și substanța acestor reacții s-a născut un alt tipar, un pattern

etnospiritual cu totul distinct, denumit omul american. Înaintarea spre vest s-a făcut cu Biblia în mână și cu o relansare a tipului abrahamic de familie. Americanul mijlociu se ruga pentru președinte, care prelua astfel tiparul patriarhului poporului american. Mediul acestei întoarceri la Biblie reprezintă un cadru de reacții intense și sănătoase și tocmai aceste reacții au fost magma din care s-a născut Lumea Nouă. Acest aspect conferă caracteristici distinctive democrației americane. Aceasta datorează enorm culturii reacționare americane, încât, alături de individualizarea performanței și de pragmatismul creștin, familia abrahamică a americanului obișnuit a furnizat cel de-al treilea suport al democrației americane.

A doua reacție majoră a constatat în refacerea comunității religioase, care fusese zdruncinată în toată Europa. Motivul central în jurul căruia s-au refăcut bisericile Americii a fost acela al „Pământului Făgăduinței”. Legământul cu pământul noii lumi este interpretat în cea mai curată formulă mistică pe care același suflet a trecut-o apoi în imnul american: „Dumnezeu să binecuvânteze America!”. Această invocație religioasă izvorăște din sufletul celui care își întemeiază viața pe un legământ cu Dumnezeul tuturor popoarelor.

Prin toate aceste trăsături vechi-testamentare, putem considera că acestei culturi a reacțiilor din care s-a născut America i se potrivește denumirea de „cultură abrahamică”. Prin „sincronicitate” ori pur și simplu întâmplător, primul președinte al Americii reîntregite a avut numele acestei culturi: Abraham Lincoln. Tot ce are mai specific America îl datorează culturii sale reacționare. Sufletul etnic al Americii își are casa în mediul noologic al culturii reacționare abrahamice.

A doua mare cultură reacționară a Europei este cea britanică. Spiritul britanic este, în esența lui, un produs al aceleiași noologii

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

reacționare. Marii bărbați de stat ai Angliei au aderat la marele curei reacționar. Disraeli este unul dintre aceștia. Sinteza reacțiilor engleze 1 marile răscoliri ale lumii moderne are și ea o denumire: victorianism. Cultura victoriană este aceea care a dat lustrul și marca acestui popor! lume. Ea este creatoare de epocă și de configurație stilistică: stilul și epoc elizabetană.

A treia mare cultură reacționară care a cuprins toată Europa în mato ei a fost (spre a rămâne) marea cultură romantică. În acest mare romantisi se încadrează și cultura reacționară românească. Aceasta a

avut două etaj un romantism înalt (sau „cult”) și un romantism popular cunoscut și se denumește stilul pe care l-a generat: „stilul 1900” sau Secession. D această nouă configurație stilistică fac parte și cele două curente majore românești de la începutul secolului: semănătorismul și poporanismul. Sociologia clasică europeană este în mare măsură produsul culturii reacționare europene; ea s-a născut în acest mediu de noologie reacționară în marile frământări privind soarta comunităților, problema formei patologice de socialitate, zonele obscure din om (reziduurile), rolul ethosului religios în geneza noii lumi, rolul salvator al corporilor profesionale (resurrecția ideii corporatiste) etc. Toate acestea sunt produse unei noologii reacționare la scară europeană. Fără acest mediu al reacțiilor sociologia nu s-ar fi născut ca știință.

La noi, prima reacție majoră a fost aceea sintetizată în spiritul junimismului. Junimismul este prin excelență un mediu noologic reacționar comparabil cu noologia victoriană. Legea austerității, a unei severități interioare care este atât de magistral ilustrată de echilibrul maioreșcian și de aristocratismul unui P. Carp, ca și de etica onoarei, de cultul patriei și eroilor, de o mare severitate în ceea ce privește utilizarea valorilor stiliste ale limbii (respingerea „beției de cuvinte” cu care venise revoluția) eu sunt toate expresiile mediului noologic reacționar al Junimii. Fără acest mediu reacționar nu s-ar fi născut marile spirite, aristocrația culturală României moderne. Din același mediu a ieșit prima idee sociologică majoră și originală a României: ideea formei fără fond, ca și prima teorie sociologică de rang european: teoria eminesciană a păturii superpuse. Toate acestea sunt produsul culturii reacționare, dar ele însele sunt noutăți care iată, printr-o atare caracterologie, se arată a ține de un postmodernism foarte

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

timpuriu în raport cu postmodernismul occidental. Fără acest romantism popular care colora mediul vienez și al tuturor capitalelor Europei centrale n-ar fi apărut D. Gusti cu teoria „culturii poporului” (esența sociologiei sale).

Cea mai strălucită provocare a gnoseologiei frontierei nord-atlantice s-a petrecut în România prin M. Eminescu. N-a existat o idee teoretică majoră creată în Occident care să nu-și fi făcut încercarea cu Eminescu și să nu fi renăscut, remodelată după chipul și starea românilor. Cine citește scurta adnotare a lui Eminescu la teoria ricardiană a salariului natural, de pildă, își poate da seama ce abisală



prăbușire s-a petrecut cu acea idee ricardiană și ce strălucită reînțemeiere i-a oferit Eminescu. Eminescu este culminația capacității de ripostă a românilor la fenomenul „frontierei necontrolate”, al coborârii Nordului către Sud la finele secolului al XIX-lea. Fenomenul frontierei înseamnă, așadar, pe lângă marea dislocare a popoarelor tribale, și prima întâlnire majoră dintre purtătorii (membrii) tipului de cultură mondială dominantă cu reprezentanții unui tip de cultură care, pentru prima dată, reușeau să răstoarne axul culturii dominante, să instituie o nouă direcție semnificativă la scară mondială, ceea ce nu se mai întâmplase până atunci. Această uriașă reacție, această mișcare reacționară este caracteristica fenomenului de frontieră în zone precum cea din Europa răsăriteană din ultimii o sută cincizeci de ani. Criza declanșată în lumea românească (în genere, în societățile din Europa centrală și Răsăriteană) este, după opinia noastră, consecința slăbiciunii reacțiilor la ultimele două faze ale înaintării frontierelor geopolitice și geoeconomice în această regiune, în special după 1972 încoace (după prima criză majoră a petrolului). Să examinăm succint fenomenul frontierei geopolitice și geoeconomice din România pornind de la teoria proceselor de reacție la înaintarea frontierelor, adică de la teoria culturii reacționare.

#### 7. Fenomenul frontierei și teoriile modernizării

Teoria culturilor reacționare este, în întregime, produsul fenomenului de înaintare a frontierei. Fenomenul reacționar este vizibil, chiar dacă greșit interpretat, în cadrul teoriilor „modernizării”. S-a observat că procesul de

21

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

modernizare a fost rău conceptualizat. Or, acest eșec se datorează faptul că „analistii [acestui proces] au fost membri ai culturii consumului, că este astăzi tipul cultural dominant în lume” (J. H. Bodley). Teoriile darwiniste a selecției sociale a celui mai bun a dominat lungă vreme explicația proceselor coloniale. Paradigma aceasta s-a prăbușit întâi în Franța, cu sociologia lui E. Durkheim, și apoi din nou, în România, unde Eminescu a elaborat o nouă paradigmă pentru analiza selecției sociale, pe răsturnarea axului darwinist, paradigma selecției sociale negative. asemenea puterea a „periferiei” de a răsturna axul metropolitan este 1 indicator al ripostei românești la procesele gnoseologice ale frontierei. În alt caz de răsturnare a axului este acela al

lui Manoiilescu. Abia o dată i acesta, teoria liberului schimb și deci tezele economiștilor clasici a „schimbului egal” au fost întoarse pe dos. Teoria raportului inegal lui valori egale a lui Manoiilescu este punctul decisiv al răsturnării axul ricardian de gândire, încât putem spune că hegemonia ricardiană suferă prima sa răsturnare decisivă și oarecum ireversibilă în România. Studieri fenomenului de frontieră pe cazul românesc ne dezvăluie lucruri absol surprinzătoare. Dacă ar fi să examinăm modelul reacției românilor procesele frontierei, am descoperi o foarte interesantă stadializare.

Riposta românilor la procesele frontierei n-a început niciodată e riposta economică, ci ca reacție culturală. Riposta a început, de regulă printr-o reacție la gnoseologia agresivă a frontierei. Adeseori acea ripostă culturală din primul stadiu a fost urmată ori însoțită de una poliției și, uneori, militară. Riposta economică a venit mult mai târziu, în stadiul treilea. Grijă mare a românilor a fost mai întâi sufletul, apoi capul (de statul) și abia după aceea economia. Așa se face că procesul construcției moderne la români a început ca o amplă mișcare în cultură. Grupuri culturale au jucat un rol covârșitor în procesele frontierei. Iar când bătălia atins culminația, au apărut marile școli și curente, cum a fost acela cercului Junimii. Fără Junimea, practic, procesul construcției statul cultural național ar fi fost enorm întârziat, dacă nu cumva ar fi urmat direcție eronată și deci ar fi fost săvârșit pe o scelărie fragilă și absol îndoielnică.

Lucrul acesta a fost bine sesizat în cadrul unui alt fenomen (frontieră, acela legat de expansiunea kominterno-sovietismului în Români

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

### I

Procesul de frontieră a început prin interzicerea culturii. Așa ceva nu s-a petrecut nici la unguri, nici la polonezi, nici la bulgari și nici la germanii răsăriteni. Părerea noastră este că n-am reușit să ieșim încă victorioși din procesul frontierei kominterniste. Deocamdată, oamenii frontierei kominterniste controlează instituțiile și încă își mențin controlul masiv asupra direcțiilor cultural-gnoseologice din zona spiritului public. Concepția care prezintă cultura română ca pe o cultură subdezvoltată, fără gândire teoretică performantă, fără teorii originale și valabile, fără filosofie și filosofi, fără idei pedagogice și sociologice de valoare universală, ca fiind o cultură lipsită nu numai de

vizionarism, dar și de voință, refugiindu-se din calea viitorului spre un trecut obscur și reacționar, cu un fond sufletesc oriental, ruralo-medieval, cu procese mentale cețoase în care rațiunea adoarme în loc să se trezească, cu porniri primitive spre fascism (vezi teza despre protofascismul lui Eminescu) etc, această „concepție” reprezintă principalul model gnoseologic al frontierei kominternisto-sovietice și post-kominterniste, fiind promovată în instituții, menținând încă sub control regiuni întinse ale mentalului nostru colectiv. Generații în șir au fost expuse acțiunii acestui contraeducator.

#### 8. Revoluția din Decembrie și fenomenul frontierei

Este cât se poate de semnificativ pentru cercetătorul frontierei că Revoluția din Decembrie prezintă o insuportabilă echivocitate: a închis era cEAUȘISMULUI, dar, în același act, a redeclanșat procesele agresiunii: antieconomia, antieducația și gnoseologia agresivă. Intelectualii care s-au urcat în mașina „revoluției”, majoritatea recrutați dintre „dizidenți”, au început să ne învețe: că Eminescu este „protofascist” și că „răul la români începe cu el”; că poporul român n-a ieșit încă din era „vegetală” (o „remarcabilă” disidentă ne „învăța” că poporul român e „popor vegetal”); că poporul român este un „popor idiot”; că românul este ilustrarea deflagrației sufletului totalitar (fiecare purtăm în noi, scria un alt disident în Le Monde, omul totalitar, deci nicio șansă de „libertate interioară” la români); că, prin fondul țărănesc, românii sunt marcați de un

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

asa numit „resentiment ancestral” împotriva negustorului, a bancherului prin absența lor, împotriva țiganului; că poporul român poartă vina pen comunism și fascism deopotrivă; că poporul român e semibarbar, românii n-au avut și nu au idee democratică etc.

Acestea sunt procesele ideologice ale frontierei neokominternis cu unele excepții, nu li s-a dat riposta cuvenită. Dimpotrivă, s-a răspuns același ton resentimental și, din păcate, în cadrul unui curent cumulativ naționalismului demagogic, absolut steril, chiar dacă, la prima vedere, p; eficient. În realitate, câștigurile pe care le aduce nu pot contrabalai pagubele. Lipsa de eficacitate a unui asemenea tip de ripostă se poate era în primul rând prin gradul de îndepărtare a tineretului de problemat frontierei, cu toată gravitatea ei. În al doilea rând, ineficienta acestei real este vizibilă și în gradul de întârziere al

răspunsului cultural și de doctri; cu adevărat constructiv, din partea elitelor noastre, la aceeași problematic frontierei. Clasa politică nu dă semne că s-ar afla în posesia unei doctrine unei concepții, a unei ideologii eficiente de reacție la fenomenele frontiei într-un cuvânt, cultura reacționară românească izvodită în mediul frontie comuniste și postcomuniste dă semne serioase de slăbiciune. Pe cât slăbite sunt reacțiile, pe atât de puternice sunt procesele dezorganizante frontierei. Să examinăm reacțiile politice la ofensiva frontierei ne kominterniste și neo-capitaliste de după decembrie 1989.

#### 9. Elita politică și frontiera

Slăbiciunea elitei noastre politice este poate trăsătura cea **n** alarmantă a frontierei din decembrie '89 și până astăzi. Această slăbire capătă forme sistematizate în care putem citi simptomul abandonului amploarea acestuia. Lectura simptomatologică a limbajului economic guvernanților, fie că sunt economiști fie că nu, ne ajută să descoperim modul de a utiliza conceptele științei economice o atitudine mai degra religioasă. Un concept precum acela al economiei de piață este hipostazi ridicat la rang de entitate religioasă și de „mit politic”. Ori de câte ori și discutate dificultățile, criza și erorile de politică economică, este învoi

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

##### I

„Mersul spre economia de piață”. Ca și cum slujirea oarbă a acestui „zeu politic” ar fi prin sine însăși garanția salvării. De altminteri, însăși denumirea „frontului” Frontul Salvării Naționale, care, s-a spus, a fost emanația revoluției (reprezentare tipic religioasă despre nașterea unui partid), este simptomatică, nu pur și simplu accidentală. Este tot semnul unei atitudini de tip religios în care se citește abandonul și nu riposta. Ideea „salvării” presupune ideea „păcatului originar”. Care să fie păcatul poporului român încât să fie somat de actualii săi guvernanți să caute căi de mântuire?! Această idee pseudomesianică (de sorginte mesianistă) nu putea să vină decât din aceeași sursă de gândire din care ne-a venit și celălalt mesianism: cel kominternist. Infrastructura mentală a elitei noastre politice seamănă mai degrabă cu mentalitatea acelor populații tisulare care, în izolarea lor oceanică, așteaptă salvarea de la un zeu oceanic, așteptat să sosească și despre care se crede că îl va aduce o corabie, un cargou. Acest sindrom al cargo-cultului este în mare măsură tipul psihologic al

elitei noastre politice. Zeii aşteptaţi sunt: economia de piaţă şi Occidentul, pe care unele părţi din elită îl schimbă cu o reprezentare tot economică, denumită „capital străin”. Acest „capital străin”, ca şi „economia de piaţă”, reprezintă ceva extrem de ceţos în mintea unor politicieni. Dar poate sunt mai puternice reacţiile economice!...

#### 10. Capitalismul frontierei. „Raidul bancar”.

Intervenţia capitalului bancar (indiferent de specie) în mişcările haotice ale economiei româneşti seamănă şi ea cu o „pedeapsă religioasă”. Modelul acestei implicări este „raidul bancar”. Fiecare nouă urcare de preţuri este echivalentă cu un raid în urma căruia buzunarele cetăţenilor şi coşniţa de rezervă rămân goale. Fiecare reaşezare de preţuri este echivalentul unui raid ale cărui urmări sunt golirea cămărilor şi a gestiunii familiale. Principiul fiind generalizat, odată cu comunităţile de familie suferă şi toate tipurile de unităţi productive. În urma unei asemenea acţiuni, pe care am asemănat-o raidului, ce-ai agonisit într-un ciclu de acumulări productive pierzi într-o săptămână de raid reformator. E posibil ca societatea românească să fie marcată de aici încolo, o vreme îndelungată, de

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

această alternare ciclică între ciclul acumulărilor productive şi ciclu

raidului reformator. 1

De unde vine acest fenomen? Sigur că el este posibil, ca fenomen 1 prin legile generale de funcţionare ale Imperiului bancar mondial. El est 1 deci un fenomen de frontieră. Forţa organizatoare în metropolă, capitalul d bancă (indiferent de „specie”) devine forţă a destrucţiei în periferie. Ideea e aceasta este valabilă, dar numai ca propoziţie constatativă. Ea nu conţine i i explicaţia fenomenului. Nu „capitalul” în sine este cauza acestui fenomen < Explicaţia trebuie căutată în altă parte. Max Weber remarca încă la finei, secolului trecut că „lăcomia neînfrânată de câştig nu este nici în cea rm mică măsură egală cu capitalismul şi cu atât mai puţin cu «spiritul» săm Capitalismul poate fi, ce-i drept, identic cu înfrânarea sau cel puţin cum temperare raţională a acestei porniri iraţionale” 8. Or, tocmai aceasH „aviditate”, această „pornire iraţională” asociate unei reacţii slăbite, cal inexistente, par a fi astăzi trăsăturile de psihologie economică ale frontier în Răsărit.

„... «Dorinţa de câştig», de câştig bănesc cât mai mare nu are i

sine nimic de-a face cu capitalismul. Această dorință a existat și există chelneri, medici, birjari, artiști, cocote, funcționari venali, soldați, tâlhari cruciați, jucători la ruletă, cerșetori., 19

8 Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Ed. Humanitas, Bucureș 1993, p. 9.

9 Ibid., p. 8.10 Ibid., p. 12.11 Ibid. p.12.

Această „dorință” este cel mai semnificativ indicator psiho-economic al „frontierei răsăritene”. Ea a fost, în mod fals, asimilată t reformatorii noștri de până acum capitalismului. Capitalismul modern, d tip european, este de neconceput fără „organizarea rațional-capitalistă muncii (formal) libere” 10, adică fără o reacție puternică la direct dezorganizatoare a capitalismului primitiv. „Organizarea rațională întreprinderii în funcție de șansele oferite de piața de mărfuri și nu de cele oferite de puterea politică sau de specula nerăționale” 11, iată trăsăturii nucleare ale spiritului capitalist. Prin urmare, organizarea muncii și adoptarea legilor de reglementare a pieței, iată cele două laturi aii

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I adevăratei raționalități capitaliste. Acestea sunt, prin excelență, produsul unui mediu spiritual reacționar, despre care M. Weber susține că are esență religioasă pur și simplu. Exact acestea lipsesc în orientarea clasei noastre politice și economice. Celebra expresie a primului nostru reformator din 1990 este simptomatică pentru psihologia frontierei răsăritene: „a învăța copilul să înoate aruncându-l în apă”. Copilul fiind „întreprinderea”, acest reformator ridică deci un principiu anticapitalist la rang de principiu de guvernare. Mentalitatea „reformatorilor” noștri nu s-a dovedit a fi una capitalistă. Ea s-a arătat a fi mentalitatea devastării economiei (deci a antieconomiei). Neglijarea acțiunii de „raționalizare” a „muncii naționale” și abandonul în fața pieței, ridicată la rang de mit politic, sunt două trăsături definitorii pentru frontiera răsăriteană astăzi.

Orice proces de înaintare reprezintă un proces de frontieră. Tremenii prin care clasa noastră politică a denumit acest fenomen sunt prin ei înșiși simptomatici. Se vorbește de „impact”, „implementare”, „interfață” etc. O analiză de conținut a discursului reformatorilor noștri indică o recurență obositoare a unor asemenea termeni. Sintagma „implementarea reformei” a devenit, de altminteri, obiectul de predilecție al ironiei publice. Iar, în vederile noastre, ironia publică

este cu totul altceva decât zeflemeaua. Tot atât de simptomatică este introducerea, prin canalul „vorbitorilor” ministeriali, a termenului de „interfață”. Acești doi termeni condensează o viziune, întreaga forță și toate slăbiciunile pe care ni le-au dezvăluit echipele frontiste care au guvernat țara și încă o guvernează. Mai presus de aceasta însă, termenii aceștia conțin întreaga poveste a frontierei răsăritene pe meleagurile valahe. Frontiera este deci un fenomen de înaintare, dar, pe celălalt versant al ei, ea este și un fenomen de întâmpinare, de reacție. Conceptul acesta ne ajută, așadar, să examinăm agresiunea și riposta la agresiune într-unul și același fenomen: frontiera. Un termen ceva mai elaborat prin care elitele guvernatoare răsăritene au încercat să definească frontiera răsăriteană a fost cel de „tranziție”. Acest termen a stârnit o adevărată furoare lingvistică și ideologică. Au apărut armate de „scriptori”, așa numiții „analști politici”, care s-au învrednicit cu misiunea de a-i face teoria. La guvern și la președinție există „compartimente de analiză politică”.

H. IE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Fenomenul frontierei și-a generat deja avocații: armata ideologică, adevărată clasă ideocrată, și catehismul tranziției. De la Sachs, inventatorii celebrei teorii a „terapii de șoc” și până la Silviu Brucan, teoreticienii „poporului cretin” (același care ieri era teoreticianul „maselor înțelepte creatoare ale istoriei”), avem registrul întreg al noii ideologii. Aceso fenomene sunt însă părți ale frontierei. Ele însele trebuie explicate. Toate alcătuiesc simptomatologia slăbiciunii reacțiilor „organismului” îmbolnăv de înaintarea (intruziunea) frontierei (ca ansamblu de proces dezorganizante, în acest caz).

11. Frontiera și teoria „terapii de șoc”.

Modelul gnoseologic dominant al frontierei economice în Europă răsăriteană după decembrie '89 este acela al teoriei și doctrinei „terapii t soc”.

y

Ca să înțelegem corect modul de manifestare al acestui mod gnoseologic în cadrul frontierei răsăritene, să observăm mai întâi că această implică un fenomen cu totul nou pentru procesele reconstrucției post revoluționare în această zonă: „fenomenul influenței externe prin consiliat economici și politici” 1. Antropologul american citat crede că acea fenomen își are sursa în succesul Planului

Marshall folosit în reconstrucții

Europei occidentale după cel de-al doilea război mondial. „Fenomenul esm bazat pe ideologia că există sisteme sociale, politice, etice și economm universale, care trebuie folosite de toate națiunile. Este o credință întărim de războiul rece și care îmbracă forma unei fervori religioase, fum, cunoscută sub termenul de «religie civilă». Este o viziune etnocentrică (...M

Ideologia nu este religioasă, este civilă: democrație versus comunism I

piață liberă versus proprietate de stat” n. Frontiera, așadar, înseamnă t imensă presiune ideologică ce capătă caracter aproape religios. În esența sa frontiera este câmpul de manifestare a etnocentrismului. „Deși consiliem străini pot crede că furnizează cele mai bune sfaturi, recomandările pot a

nu fie nici obiective, nici raționale și nici lejere. În fapt, țara poate să nic – 1

12 A Helweig, în „Sociologie românească”, nr. 6, anul 1992, p. 2.

13 Ibid., p. 2.

28

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

nu aibe șansa unei alegeri dacă să accepte ori nu consilierea sau ajutorul; programul sau împrumutul pot fi impuse în forma criteriilor de obținere a împrumuturilor ori a comerțului,U

Mecanismul proceselor etnocentriste constă din confuzia pe care o societate o face între „cultura ideală” (a te percepe în termenii idealului despre tine) și „cultura reală” (ceea ce ești în realitate). Confuzia aceasta dintre cultura reală și cultura ideală dimpreună cu aderarea spontană la „religia civilă” reprezintă elementele neeconomice ale frontierei răsăritene de care depinde în mod hotărâtor dezvoltarea economică a țărilor din zonă. La acestea se adaugă faptul că, în genere, consilierii sunt susținuți de politicile monetare ale Băncii Mondiale și de alte țări occidentale. O asemenea poziție este și aceea a lui Jeffrey Sachs, profesor de economie la Harvard University. El a elaborat modelul gnoseologic a frontierei economice. Teoria sa a fost denumită teorie a „terapii de șoc”. Argumentele sale sunt următoarele: el susține că „sectoarele public și privat nu pot coexista”. Folosește, în acest sens, analogia conform căreia „o schimbare graduală a unui tip de economie este similară unei



țări care încearcă să treacă de la traficul pe dreapta la cel pe stânga. Această trecere trebuie operată brusc. Nu poți să operezi schimbarea pentru

14 Ibid. p. 2.

15 Ibid., p. 4.

16 Ibid., p. 4 – 5.

camioane într-o zi și pentru automobile în alta. La fel – susține el – stau lucrurile și în privința trecerii la piața liberă: schimbarea trebuie operată brusc” 1. Cum era firesc, teoria lui Sachs a fost testată în Brazilia, deci în cadrul unui proces de frontieră... Brazilia a aplicat filosofia economică a lui Sachs. A împrumutat enorm, s-a dezvoltat industrial și a avut indicatori economici excelenți. Totuși, în ciuda faptului că a avut executivii cel mai bine plătiți din lume, rata tuberculozei, nivelul de sărăcie și rata îmbolnăvirilor sunt printre cele mai rele din lume. Datoria internațională a Braziliei este, de asemenea, între cele mai ridicate din lume și economia este pe pragul colapsului” 16. În plus, cum arată Helweig, nu este adevărat nici că cele două sectoare n-ar putea coexista și avem, în acest sens, exemplul SUA. „Când Chrysler Corporation a fost pe pragul falimentului, guvernul i-a acordat împrumuturi masive (în unele cazuri împrumuturile

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

n-au fost niciodată rambursate). Companii publice, precum Administ Văii Tennessee sunt de utilitate publică. Apoi, multe instituții, prt Fermierul American, deși întreprinderi private, sunt amplu subvenfionc reglementate de guvernul SUA” 17. Când piața total liberă a fost instituul deci au lipsit reglementări ale întreprinderilor), cei bogați s-au îmbo mai mult și cei săraci au sărăcit și mai mult. Exemplele pot fi înmulțite.

17 Ibid., p. 5.

18 Ibid., p. 6.

19 Ibid. p. 6.

20 Ibid. p. 6.

În atari condiții, pe măsură ce „condițiile economice s-au înrăi și s-a accentuat injustiția socială, Congresul a adoptat legi pentru regi pieții astfel încât competiția să fie corectă” <sup>TM</sup>. Iată, dar, că gnoseol frontierei este contestată chiar în metropolă. „Teoria de șoc” ignoră problema „mecanismelor de susținere”, adică problema infrastruc Infrastructura poate îmbrăca fie forma unui mecanism de susținere fi

aceea a unui mecanism regulator., A avea mijloacele să previi exploatarea muncitorilor de către o întreprindere reprezintă o funcție regulatorie. A avea școli pentru a pregăti tehnicieni de reparație a televizoarelor este mecanism sau sistem de susținere” 19. Gnoseologia frontierei] decembriste este puternic susținută de faptul că, odată cu cehoslovacismului, Occidentul își percepe ideologia, adică propria-i „re civilă” ca pe o ideologie victorioasă și corectă. În felul acesta, Occidentul încearcă să impună „implementarea” acestei ideologii sau religii civile altora. „Ca multe popoare religioase, Occidentaliile îi forțează pe altele să adopte forma ideală, nu pe aceea realmente practică în propria societate” 20. Acesta este un aspect ideologic al actualei frontiere și cu el confruntăm în planul infrastructurii mentale a reformei. De rezolvare depinde nu doar succesul reformei (deja hipostaziată și aceasta religioasă însăși șansa României.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

### I

#### CAPITOLUL II

### SOCIOLOGIA AMERICANĂ A FRONTIEREI. UNIVERSALITATEA FRONTIEREI AMERICANE

#### 1. Expansiunea Europei moderne. Frontiera americană

Frontiera ca experiență colectivă este un laborator antropologic, spiritual, etnologic și chiar religios (teologic). Experiența frontierei a fost examinată pe viu și sistematic într-un singur caz, acela al frontierei americane, mai precis al „înaintării spre vest”, o uriașă mișcare de populație, desfășurată pe parcursul a circa patru sute de ani, din secolul al XVI-lea când primii „oameni ai frontierei” – spanioli, francezi și englezi – au pus piciorul pe pământul Americii, până în secolul al XIX-lea când deja

„Pionierii” noi lumi erau pe țărmul Pacificului: „Pe la 1840, pionierii erau pe malurile Pacificului; pe la 1890, marile platouri erau deja locuite” 1.

Kș înaintarea spre vest a fost cel mai semnificativ fenomen la scară planetară din ultimul mileniu și numai formula epopeicului combinată cu saga nordică a vikingilor ar putea să dea seama despre acest incomparabil fenomen.

1 Cf. M. Ridge și R.A. Billington eds. American Frontier Story. A Documentary History of Westward Expansion, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1969, p. 2.

Ceea ce știm cu oarecare certitudine este că mișcarea frontierei spre vest, spre Pacific, a însemnat o „adâncire a experienței americane”, mai exact spus, s-a suprapus peste fenomenul însuși al „americanizării”. Frontiera a creat America. Fenomenul este comparabil, la scara unui continent, doar cu înaintarea frontierei romane, care a creat Europa. Așa cum înaintarea spre Pacific a creat Marea Americă, uriașul „popor american”, tot astfel înaintarea frontierei romane în cele trei direcții, africană, atlantică și continentală, a creat „tipul european”, care era unul – cives romanus – în tot cuprinsul imperiului, devenit astfel „orbis terrarum”. Fenomenul nu s-a mai repetat de atunci, nici chiar cu Bizanțul ori cu

Imperiul otoman sau rusesc. Niciunul dintre imperiile post-romane n-am reușit să creeze o nouă sinteză, un „popor” nou ca Roma în vechime și Europa americană în modernitate. Ciclul expansiunii americane este de singurul comparabil cu marea expansiune romană și istoria Americii poa’ fi socotită drept „ciclul roman” (imperial) al expansiunii Europei modern înaintarea spre Pacific este comparabilă așadar numai cu expansiuni Romei, atât ca amplitudine cât și ca fenomen de civilizație. Ambele i purtat un germen civilizator, au difuzat în spațiul de expansiune o noi civilizație nu doar o stăpânire, așa cum s-a întâmplat cu alte imperii \ special cu cel otoman și rusesc, în ambele lui cicluri: țarist și comunist).

„Înaintarea spre vest” (westward march) a creat instituțiile America și caracterul național american, a creat America, acest „miracol” al epoi moderne. Cu acest fenomen, pe care-l denumim, /enomen al frontiere, paradigmele științelor umane au fost răscolite. Grație „înaintării frontien americane” și studiilor pe viu ocazionate de acest fenomen, putem afirm fără sfială că frontiera, ca fenomen, este un factor creator de prin însemnătate.

Observând „modul în care frontiera a înaintat” (the way in which t frontier advanced) ne dăm seama că această „deplasare” a fost un „fenom social total”, adică a modelat totul: moravuri, instituții, comunități, profe și practici, culturi și mentalități, spiritul și structurile psihice; a imprim acele predispoziții stilistice în atitudinile și conduita marilor colectivităl care ne îngăduie să vorbim despre un „caracter național”. „Privind i atenție la pionieratul compatrioților lor în înaintarea spre vest, americw au putut afla multe despre felul în care frontiera a avansat și au putut fa inferențe în legătură cu efectul acestei

expansiuni asupra caracterului instituțiilor naționale americane. Ei au identificat motivele ce i-au obli% pe unii să părăsească securitatea și confortul comunităților stabile opta pentru pericolele și disconfortul vieții de pionierat. Au observat că modei așezărilor era reprodus cu fiecare frontieră succesivă, deși întotdeauna i anumite diferențe. Au observat că tipuri clare apăreau de-a lungul noii teritorii vestice: trapperi, conducători de cirezi, pădurari, fermieri pionie fermieri mai bine echipați și fondatori de orașe, pentru a numi câteva din ele – și că aceste tipuri erau prezente la toate frontierele, deși în propoi

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

ai za variate. q Este pentru noi în afară de îndoială că tot astfel se va fi desfășurat ci înaintarea frontierei romane, care nu s-a redus sub nicio formă doar la te înaintarea legiunilor romane, ci a implicat o formidabilă „revoluție a e. motivațiilor” care i-a împins pe mulți să părăsească „securitatea așezărilor ca stabile” pentru pericolele și disconfortul vieții de „pionieri” ai noilor în teritorii. Odată cu soldații romani s-au uimit capitaliștii metropolei (altfel, de dă unde resursele pentru construcții precum apeducte, drumuri, băi și în circuri?!), minerii, marile corpuri de meșteșugari, fermierii pământurilor deștelenite, marii agricultori (cu un echipament agricol la vârf), fondatorii ne de orașe (townplanters) etc, etc.

Simion Mehedinți are dreptate să considere Dacia o „Americă” a antichității romane. Fără o asemenea „revoluție a motivațiilor” sau „impulsurilor”, expansiunea romană e de neconceput. Lucrul acesta devine vizibil pentru cel ce examinează fenomenul frontierei americane, al înaintării sale spre vest. Psihologia acestor oameni este și ea de o factură specială, capabilă de noi sinteze, extrem de permeabilă la obiceiurile locului, învățând rapid și enorm în mișcare, modelând spațiul și lăsându-se modelați de mediul locurilor pe care le parcurg și în care se opresc succesiv să trăiască (esența „frontierei succesive”), fixând astfel bornele unei noi civilizații în ținuturile de frontieră.

2. Frontiera necontrolată. Experiențele frontierei

2 Ibid., p. 2 – 3.

Frontiera americană este, în altă ordine de idei, un exemplu de /rontieră liberă, adică o frontieră care și-a creat singură psihologiile,

tipurile umane, modelul de societate (conviețuire), instituțiile și caracterul național. Propunem să se facă deosebirea, așadar, între „frontiera liberă” și „frontiera necontrolată”, care, altminteri spus, antrenează în mișcările ei consecințe dezastruoase asupra populațiilor locale, fără ca ceva intrinsec (ordinea sau legea oamenilor frontierei) sau extrinsec (regula cuceritorului) să exercite vreun control sau vreo limitare asupra acestor efecte negative, dezastruoase. Majoritatea imperiilor răsăritene moderne se încadrează aici.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

adică antrenează în expansiune un fenomen de frontieră necontrolată „Capitalismul fiscal-comercial” spre deosebire de cel „occidental” are și un asemenea caracter, de forță care dezlănțuie în zona sa de expansiune, frontieră necontrolată”. Imperiile etnocratice sau cele de substituție dezvoltă după același model al frontierei necontrolate. Explozii antiromânești în unele straturi ale maghiarimii transilvănene, care au condus uneori la atrocități, sunt expresia caracterului necontrolat al frontier austro-ungare în Transilvania. Manifestările etnocrației ruso-comuniste Basarabia sunt și ele expresii ale frontierei necontrolate a Imperiului ruso-sovietic.

Este absolut necesar să nu facem confuzie între „frontier necontrolată” (un controlled frontier) și „frontiera liberă” proprie situațiilor

pe care sociologia americană le asimilează cunoscutelor „experiențe t frontieră” (pioneering experiences). Alexis de Tocqueville considera că democrația americană este o creație a frontierei americane. El a scris despre o „democrație a frontierei” (frontier democracy), apreciind că, peste toți Statele Unite, „spiritul democratic” a fost asociat „experiențelor t frontieră” (pioneering experiences). Viața americană este, în acest sens „viață de frontieră”, este chiar creația frontierei. Nicăieri nu se poate verifica mai bine ca în acest caz rolul de factor creator al frontierei.

Teoria frontierei este o alternativă la teoria „izvodală”, cofon căreia modul de a fi al societăților moderne, instituțiile moderne s-au născut dintr-o sursă, un germene localizat în societățile medievale, dezvoltându-se apoi treptat până când au atins starea matură. Teoria frontierei, dimpotrivă fixează originile unei culturi, ale unui mod de a fi, în experiențele frontiere (pioneering experiences). Cazul american este, cu adevărat, cel mai concludent. Situația a devenit vizibilă grație

cunoscutului eseu al li Frederick Jackson Turner, The Significance of the Frontier in th American History (prezentat la o conferință a Asociației Americane d Istorie din Chicago, în 1893). În viziunea lui Turner, instituțiile americani n-au evoluat pur și simplu dintr-un „germene” medieval, diferențele major dintre poporul american și popoarele europene avându-și sursa! experiențele frontierei. „Particularitatea instituțiilor americane constă îi faptul că ele au fost constrânse să se adapteze, ele însele, schimbărilor unu popor în expansiune – schimbărilor implicate de traversarea unui continent.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

T

de cucerirea unor teritorii virgine și de dezvoltarea în fiecare arie a unei vieți urbane complexe pornindu-se de la condițiile economice și politice primitive ale frontierei. (...) Astfel, dezvoltarea americană nu este o simplă înaintare liniară, ci implică o continuă reîntoarcere la condițiile primitive în cadrul (pe linia) unei frontiere care înaintează continuu și antrenează o nouă dezvoltare pentru această arie” [de frontieră]. („Dezvoltarea socială americană a reînceput iar și iar odată cu înaintarea frontierei.”) „Această permanentă renaștere, această fluiditate a vieții americane, această expansiune spre vest cu oportunitățile ei, acest contact continuu cu simplitatea societății primitive furnizează forțele care predomină în caracterul american., îi

Există, iată, și în cazul Americii o dualitate a paradigmelor frontierei. A explica America de pe poziția „coastei Atlanticului” nu este același lucru cu a o explica de pe poziția „Vestului”. Turner apreciază că „adevăratul punct de vedere în istoria națiunii americane nu este Coasta Atlanticului, ci Marele Vest” 4. Chiar sclavia ocupă un așa de mare rol în istoria Americii datorită relației sale cu „expansiunea spre vest”. Frontiera nu înseamnă, în acest caz, ceea ce se arată a fi ea pentru Europa post-medievală: „o linie fortificată despărțind populații dense”. Geografic, frontiera americană constă din întreaga ei „centură” care cuprinde „pământuri nelocuite” (free land) 5. Această „margine a locuirii” (margin of settlement) are o densitate care abia trece de doi locuitori pe mila pătrată6.

3 F.J. Turner, op. cit., apud. ibid., p. 17

4 Ibid., p. 17.

5 The Indian Country and outer margin of the «settled area» of the census report, apud. Ridge and Billington, op. cit., p. 18.

6 Ibid., p. 18.

7 Turner, op. cit., apud. ibid. p. 18.

Sociologic vorbind însă, „în colonizarea Americii trebuie să observăm cum anume viața europeană a penetrat continentul și cum anume America a modificat-o, a dezvoltat-o și a reacționat asupra Europei. Istoria noastră timpurie este studiul germenilor europeni care s-au dezvoltat în mediul american. Prea multă atenție a fost acordată originilor germanice și prea puțină factorilor americani 'n.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Iată, dar, modelul turnerian al frontierei:

a) dezvoltare prin continuă reîntoarcere (la aceleași date origine modelului american genuin);

b) afirmarea sau înaintarea spațială a vieții americane print continuă ripostă, reacție la modelul european nuclear;

c) americanizarea agentului pe măsura înaintării lui de la est's vest. Numim acest proces „autohtonizare”, adică transformarea noului's (

În „omul pământului” sau al „locului”.

Dezvoltarea prin întoarcere (ab originem), transformarea progres a modelului nuclear al colonistului și autohtonizarea, transformarea nou sosit în „om al locului” sunt trăsături care aproximează procesul sociolo; al frontierei.

Așa se face că, încetul cu încetul, colonistul „transformă med genuin al locului, dar rezultatul nu este vechea Europă nici pur și simi dezvoltarea germenilor germanici. (...) Fapt este că aici apare un n produs, care este american. Este drept că, la început, în prima sa lin când frontiera a atins coastele Atlanticului, ea era „frontiera Europei într-sens foarte veridic. Pe măsură ce-a înaintat spre vest însă, frontiera devenit tot mai mult americană (...). Astfel, înaintarea frontierei a însemn o progresivă ieșire de sub influența Europei, o creștere progresivă independenței pe baze americane. Și a studia această înaintare, a-i stuc pe oamenii care s-au afirmat în aceste condiții, rezultatele economii politice și sociale ale acestei înaintări înseamnă a studia partea America\* a istoriei noastre...119.

3. Frontiera ca fenomen social total

8 Ibid., p. 18.

9 Ibid., p. 18...

Modelul turnerian are o valabilitate situată deasupra cazului America cum o să vedem mai încolo. Este un model pe deplin aplicabil pentru studii frontierei romane în antichitate, ca și pentru studiul frontierei occidentale i epoca modernă. Așa cum înaintarea frontierei europene dincolo de Atlant: a însemnat nu pur și simplu europeanizarea Americii, ci poate că în primii

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I rând americanizarea Europei, tot astfel înaintarea Romei pe cele trei direcții – spre Africa, spre Atlantic și spre Dacia (fațada continentală) – a însemnat: a) africanizarea Romei; b) galo-germanizarea ei și c) dacizarea acesteia. Liniile înaintării ei au fost în principal trei: a) hispano-africană; b) galo-britanică și c) traco-ilirică. Ne așteptăm deci să identificăm cele trei modele moștenitoare ale Romei: a) romanitatea mediteraneană (din în mediul căreia a ieșit modelul mozarab); b) romanitatea apuseană (din mediul căreia a ieșit modelul carolingian) și c) romanitatea orientală (din mediul căreia a ieșit modelul bizantin). Acestea sunt sintezele care au ieșit din înaintarea frontierei romane, așa cum din înaintarea frontierei europene (sau occidentale) în America a ieșit modelul american (sau poate că America ea însăși conține trei modele distincte – ori două sau mai multe – care vor ieși la iveală mâine, deosebind lumea coastei atlantice newyorkeze de lumea vestică a Californiei și pe amândouă de lumea sudică a Texasului). Oricum, examinarea atentă a paradigmei turneriene se dovedește obligatorie într-o lucrare consacrată frontierei (motiv pentru care stăruim încă asupra acestui studiu, unic în sociologia mondială).

Ce a promovat frontiera în procesele ei de înaintare? „Mai întâi vom observa că frontiera a promovat formarea unei naționalități compozite pentru poporul american. Coasta a fost preponderent engleză, dar valurile ulterioare ale imigrării continentale au traversat coasta spre ținuturile nelocuie”. 10 Elementul dominant al stocului frontierei coloniale a fost constituit din irlandezi, scoțieni, germani, olandezi (din Pennsylvania). Lor li s-au atașat „eliberații” (cei ce și-au răscumpărat eliberarea). „În general, acești eliberați (redemptioners) făceau parte dintr-un stoc non-englez. În creuzetul frontierei, imigranții erau americanizați, eliberați, fuzionând într-o rasă mixtă, ne-engleză atât în naționalitate cât și în caracteristici. Procesul s-a



desfășurat continuu din primele zile până azi„X 1

10 Ibid., p. 18.

11 Ibid., p. 19.

Turner atrage atenția că nu trebuie să interpretăm eronat faptul vorbirii limbii engleze ca „limbă comună” sau „de stat”, adică nu trebuie să extrapolăm această trăsătură asupra „caracterului poporului american”, care este ne-englez. „La mijlocul secolului al XIX-lea, elementul germanic din

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Wisconsin era atât de numeros (predominant) încât unii publiciști milita pentru crearea unui stat germanic din această comunitate, concentrări astfel colonizarea lor. Un atare exemplu ne avertizează să nu extrapolai faptul că în America există o limbă engleză comună în credința că stoal este de asemenea englez. În Mai mult chiar, „înaintea frontierei a diminua dependența de Anglia „i3.

O a doua trăsătură a frontierei constă în apariția unei „cereri d comercianți”. Pe măsură ce frontiera s-a îndepărtat de hinterlandul metropolei (în acest caz, de coasta Atlanticului), a sporit nevoia unei „clase d comercianți” care să preia funcțiile schimburilor cu noile teritorii. „Efeh acestei faze a acțiunii frontierei asupra zonei nordice devine vizibil că realizăm faptul că înaintarea frontierei a provocat apariția orașelor t coastă precum Boston, New York și Baltimore, care au intrat în rivalita pentru ceea ce G. Washington a numit «comerțul extensiv și tot mai rental al unui nou imperiu». „M încă o dată, e bine să remarcăm faptul că nicioda o frontieră nu este un fenomen omogen, monovalent, ci, dimpotrivă, fenomen extrem de complex, care antrenează în dinamismele sale întreg aparat al unei civilizații. De aceea, vom spune că frontiera nu înseam rarefierea unei civilizații, ci, din contră, precipitarea ei, creșterea densită elementelor acesteia în raport cu o formidabilă ofertă de creștere, cu adevărată „țară a făgăduinței”. Nu întâmplător, fenomenele de frontii resuscită mitul „țării făgăduinței”, oamenii frontierei capătă acea fe interioară a marilor comunități mesianice, a acelor colectivități care poa’ cu ele o extraordinară „revoluție a speranței”. Dintr-o asemenea revoluți speranței se nasc apoi „religiile frontierei”, care, în genere, sunt rel eshatologice, milenariste.

12 Ibid., p. 19.

13 Ibid. p. 19.

14 Ibid. p. 19.

Înțelegem, iată, de ce America nu este a creștinismului origii european (catolic sau ortodox), ci a unui creștinism reformat de aci nuclee mesianice, de curentul eshatologic pe care-l dezvoltă populai frontierei. La revoluția motivațiilor se adaugă, iată, o revoluție a speranța ambele trăsături devin, apoi, elemente definitorii pentru noul popor car naște, pentru ceea ce s-ar putea denumi caracter național. Popi

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

american, ca toate popoarele frontierei, este un popor voluntarist și mesianic, nutrește deci o teribilă încredere în performanță, în faptă și în viitor. Din valorizarea faptei a ieșit întreaga filosofie americană, pragmatismul, după cum din valorizarea viitorului, a speranței, a ieșit religia americană, care este una neo-protestantă (a dat, adică, un nou avânt, o nouă întemeiere protestantismului).

Iată, dar, că experiența frontierei este un fenomen total, care creează toate trăsăturile matriceale ale unei culturi, adică o nouă matrice culturală, un nou tipar etnospiritual (un nou popor) și o nouă religie (inclusiv o nouă morală, o nouă metafizică și, de ce nu, o nouă viziune asupra formei, deci o altă estetică). Fenomenul frontierei este, iată, un, fenomen social total” (M. Mauss), adică un fenomen care modelează toate caracteristicile de viață ale unei întregi colectivități. Prin studiul frontierei americane putem dobândi șanse noi pentru înțelegerea altor frontiere aflate în expansiune (precum frontiera occidentală, care-a intrat în expansiune începând cu secolul al XVI-lea) ori, în antichitate, frontiera romană sau, în fine, frontiera bizantină, otomană, ruso-kominternistă, în epocile medievală și modernă. Întorcându-ne la cazul frontierei americane, vom reține celelalte trăsături evidențiate de Turner.

4. Frontiera americană și geneza naționalismului modern. Naționalism, democrație, capitalism

Una dintre caracteristicile frontierei constă în modelul ei integrator, anti-secesionist, non-fragmentarist. Regiunea care sintetizează cel mai bine această caracteristică este regiunea centrală (Middle region). „Regiunea mitrală, în care se intra prin portul New York, a fost o poartă deschisă spre întreaga Europă. Partea de sud a zonei de coastă este reprezentată semnificativ de tipul englez, modificat de climatul cald și de munca cu sclavi, trăind după un tipar

seniorial pe marile plantații; Noua Anglie este reprezentativă pentru o mișcare engleză specifică – puritanismul. Regiunea centrală a fost mai puțin engleză decât alte zone. Ea cuprindea un bogat mestec de naționalități, o societate cu o largă variație interioară, un oraș

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

amestecat și un sistem de guvernare locală, o viață economică van multe secte religioase. Pe scurt, a fost o regiune medie între Noua Angl Sud, între Est și Vest. Ea a reprezentat acea naționalitate compozită pe o înfățișează Statele Unite contemporane, acea juxtapunere de grupuri engleze, ocupând o vale sau o mică așezare și trădând unele reflectări hărții Europei în varietatea lor. Era democratică și non-secesionistă, e nu chiar națională; «oameni blânzi, toleranți și optimiști, pute înrădăcinați în prosperitatea materială». Este o regiune tipică pe Statele Unite. (...) Această regiune a devenit regiunea americană tif chiar New-Englander (...), întârziind în New York ori în Pennsylvani drumul său spre vest, își pierde ceva din persistența atitudinii separatiste, secesioniste.„Lă

Frontiera a creat deci și filosofia anti-secesionistă, național „Tocmai această tendință naționalistă a Vestului a transformat democr lui Jefferson în republicanismul național al lui Monroe și în democrații Andrew Jackson. Vestul Războiului din 1812, Vestul lui Clay, Bento Harisson, al lui Andrew Jackson (...) a avut o solidaritate specifi tendințele naționale. (...) Sclavajul a fost trăsătura secesionistă cart poate fi negată, dar în Vest el n-a putut rămâne secesionist. „16

15 Ibid., p. 21.

16 Ibid., p. 22.

17 Ibid., p. 22.

Frontiera a creat, iată, naționalismul american și, în ciuda: rentelor, ea nu susține secesionismele, ci, dimpotrivă, așa cum ne-o de dește cazul Americii. „Mobilitatea populației înseamnă moartea lt lismului și frontiera de vest a acționat irezistibil spre delocalizi populației. Efectele au acționat invers, dinspre frontieră, și au ale profund Coasta Atlanticului și chiar Lumea Veche” 17 (deci Europa, n. Frontiera americană, într-un anume sens, dacă n-a creat naționalisr europene, le-a stimulat în orice caz. Willsonismul este expresia ace tendințe americane pe tot continentul european. Când America sfârșise a deveni națională, curentul acesta a traversat Atlanticul și, prin infim inversă, a creat Europa națiunilor, Europa Păcii de la

Versailles și d Trianon. Această pace, cea mai înaltă pace de tipar european, este ea în în mare măsură, creația (prin reflex) a frontierei americane, a înain acestei frontiere spre vest ori, dacă vrem, culminația acestui proces și i

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Încheierea lui. Alături de tendința naționalistă în Europa, care este, iată, un reflex culminativ al frontierei americane (al înaintării acesteia spre vest, spre Pacific, de unde, prin efect răsturnat, modelează, iată, însăși Europa), o altă tendință va marca în chip decisiv Europa și care, în viziunea lui Turner, este tot o influență a frontierei americane.

„Cel mai important efect al frontierei, remarca Turner, a fost propagarea democrației (în America) și în Europa. Așa cum s-a subliniat, frontiera este generatoare de individualism. Societatea complexă este precipitată de ținuturile sălbătice spre un fel de organizare primitivă bazată pe familie. Tendința este antisocială. Ea mai produce antipatie față de orice control și mai ales față de orice control direct”. 1\* Chestiunea are valabilitate mai largă decât ne închipuim și ne ajută să înțelegem mai bine astăzi procesele de expansiune a capitalismului sălbatic în Europa de răsărit după 1989. În ciuda profețiilor neo-comunismului, teoria lui Turner ne arată că orice „frontieră necontrolată” (deci „sălbatică”) antrenează o retragere în familie, într-o organizare care întărește (nu slăbește) comunitatea familială, și deci o reacție contra oricărei forme de control direct, supraordonat.

Încât procesele tranziției actuale susțin, în mod fatal, orientarea democratică și atitudinea favorabilă unei întăririi a autorității; nu indică nici pe departe orientări spre neo-comunism ori spre neo-totalitarism, cum se afirmă în texte publicistice superficiale, ci este, mai degrabă, o atitudine proprie tiparului de organizare comunitar-familială (care are nevoie de un anume autoritarism instituțional, singurul care este benefic organizării familiale și deci democrației de tip american, bazată pe „libertăți individuale”, dar și pe un puternic „spirit comunitar”). Acest „individualism al frontierei” a „promovat dintru început democrația” și, în general, promovează democrația în cadrul tuturor experiențelor de frontieră, grație tocmai caracterului liber, oarecum sălbatic, necontrolat al acesteia, într-un anume sens, s-ar putea ca această tendință să fie prea puternică și să

amenințe chiar comunitatea (de orice fel), adică să acționeze distructiv asupra spiritului comunitar și, în aceste cazuri, ea este contracarată de reacția inversă care cere un climat de autoritate și de protecție a vieții comunitare.

Ibid., p. 22.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Așa se face că statele care au intrat în Uniune (statele frontierei venit în ea cu prevederile sufragiului democratic. „New York-ul de (western New York) a fost cel care a forțat o extindere a sufragiului convenția constituțională din 1821; iar Virginia de vest a fost aceea ca constrâns regiunea de coastă (tidewater region) să cuprindă prevedea unui sufragiu mai liberal în Constituția din 1830 și să admită regiuni frontieră o reprezentare mai proporțională cu aceea a aristocrației regiunea de coastă. Triumful democrației ca forță eficientă a națiunii 1 produs odată cu predominarea vestică sub Jackson și sub William Bem Harrison și a însemnat triumful frontierei – cu toate elementele sale burim rele”™.

e's

5. Spiritul frontierei

e

Frontiera dezvoltă, iată, trăsături pozitive și negative (în acest că excesul de individualism, egocentrismul împingând libertatea individ™

dincolo de marginile măsurate, ceea ce afectează „spiritul civic”, conduce la slaba valorizare a onoarei în afaceri, monedă inflaționară, afaceri banefl riscante etc). Turner stabilește chiar o regularitate în ceea ce priveb

Integritatea afacerilor financiare și perioadele de expansiune a frontieH

„Fiecare dintre perioadele de slăbire a integrității financiare coincidem perioadele de apariție a unui nou set de comunități de frontieră. 00

Alături de revoluția motivațiilor și a speranței, acest capitali sălbatic, speculativ etc. este o altă trăsătură definitorie pentru porci

(procesele) de frontieră. În toate aceste trei cazuri avem de-a face, întrl sens, cu o dezorganizare interioară a emoționalității. Toate simțurile pari în exces: dorința de câștig cu orice preț (instinctul câștigului), spirl întreprinzător (instinctul muncii – workmanship

instinct) și sentimentul!

Încredere în viitor (un fel de „instinct al timpului”). Alături de acest

Turner subliniază și trăsăturile intelectuale ale frontierei.  
„Trăsăturile

mai puternice ale intelectualului american sunt datorate frontierei

19 Ibid. p. 22.

20 Ibid. p. 23.

21 Ibid. p. 23.

42

Îi

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

t afirmă istoricul american, între care se numără: acuitatea și curiozitatea de multe ori excesivă, simțul practic, inventivitatea, atașamentul pentru aspectele materiale ale vieții, lipsa simțului artistic, compensată de capacitatea de a realiza țeluri grandioase, energia neobosită, individualismul predominant și peste toate spiritul adolescentin și exuberanța provenite din sentimentul libertății.

Putem vorbi, iată, de o economie și o sociologie a frontierei, de o antropologie și o psihologie a frontierei, de o religie, o filosofie și o morală a frontierei și, nu în ultimul rând, de o politică a frontierei. Toate acestea ne avertizează că frontiera este un fenomen extrem de complex și că experimentalismul actual în domeniul frontierei n-are nimic de-a face cu spiritul frontierei, ci dimpotrivă. Elaborarea de către Turner a „ipotezelor frontierei” a înzestrat știința societăților cu un nou instrument de cunoaștere care nu trebuie ignorat dacă vrem să facem pași în direcția unei mai bune înțelegeri a popoarelor și între popoare, religii, culturi și civilizații. Secolul al XXI-lea va fi unul al triumfului deplin al paradigmatelor frontierei, în toate domeniile. Frontierele nu dispar în secolul al XXI-lea, frontierele își dau rodul lor plener în toate domeniile abia în epoca multiglobalizărilor.

Să luăm aminte așadar la această idee revoluționară a lui Turner: mișcarea unei frontiere poate crea o lume. Lumea în care trăim noi astăzi, cu părțile ei bune și rele, este deopotrivă creația frontierelor, a mișcării frontierelor în diversele zone ale planetei. Va trebui să părăsim, iată, paradigma antropologiei istoriciste (atât de strălucit ilustrată de un Le Goff, de pildă) care caută originile Europei

moderne în germenii societăților medievale, în acel „lung ev mediu occidental”. Europa este deopotrivă creația mișcării frontierelor sale interioare, ca și a înaintării propriiei sale frontiere (externe). Ea este, în bună măsură, bunăoară, creația frontierei americane, adică a frontierei sale transatlantice. Înaintarea spre Pacific a antrenat o radicală schimbare la față și de destin a Europei însăși adică a Vechii Lumi. Tot astfel, un fenomen ca acela al frontierei ruso-comuniste a marcat destinul popoarelor răsăritene (cel puțin) mai mult decât ne putem imagina. Dacă vom ignora fenomenul frontierei și serviciul paradigmatelor ei în procesul cunoașterii, vom risca să eșuăm într-un chip lamentabil în actul autocunoașterii noastre ca destin și identitate europeană.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

6. Frontiera în abordarea americană. James Turner și „orizonti așteptare” american în 1883, cu ocazia sărbătoririi a patru ani de la descoperirea Anei orașele din Vestul Mijlociu (Middle West), Chicago și Saint Lopei obținut permisiunea de a găzdui serbările oficiale. Cu acest prilej, tânărul profesor de la Universitatea din Wisconsin, James Jackson Turner expune la ședința festivă a Asociației Americane de Istorie – una dintre cele venerabile instituții academice – faimoasa comunicare Semnifică frontierei în istoria americană. Eseul a făcut epocă. Peste douăzeci șapte de ani, alături de alte scrieri ale istoricului, va fi inclus în volumul Frontiera în istoria americană.

Importanța excepțională a eseului lui Turner rezidă în faptul pentru prima oară în analiza esenței și specificului civilizației Americii acest fenomen este privit ca un fapt în sine. Rebel față de teoriile de sorgine germană care tratau instituțiile prin apel la originea lor „din pădurea Germaniei medievale”, Turner a avansat teza diferențelor între civilizația americană și europeană. Deosebiriile se explică prin contextul geografiei sociale specifice celor două zone. Frontiera este cauza nașterii poporului american – frontiera este linia celei mai rapide și efective a canizării..., acționând ca un veritabil „vas de topit” (melting pot), în „datele” inițiale ale noilor venituri sunt absorbite și racordate la acele coordonate.

Ceea ce ne preocupă în acest paragraf nu este atât dezbaterea demersului turnerian, cât, mai degrabă, sugestia în favoarea unei sociologii a sociologiei americane.

22 A se vedea, despre influența exercitată de C. Darwin în

spațiul american, Rii Hofstatter, *The Progressive Historians: Turner, Beard, Parrington*, New York A. Knopf, 1968 și G. R Sloam, *Geopolitics în United States Strategic Policy 1890 – 1!*

Wheatsheaf Books, 1988, capitolul „A Sociological Perspective of Geopolitical Thwl (p. 221 – 227). Semnificativă este și opțiunea explicită a lui Th. Roosevelt în favă darwinismului social în politica SUA (The Stenuous Life, London, 1902; H.

Spațiul culturii americane era dominat la sfârșitul secolului al le-a de percepțele teoretice emise de Charles Darwin<sup>22</sup>. Orizontul me

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

6. Frontiera în abordarea americană. James Turner și „orizontul așteptare” american în 1883, cu ocazia sărbătoririi a patru ani de la descoperirea Ameri orașele din Vestul Mijlociu (Middle West), Chicago și Saint Lopez obținut permisiunea de a găzdui serbările oficiale. Cu acest prilej, tîni profesor de la Universitatea din Wisconsin, James Jackson Turner expus la ședința festivă a Asociației Americane de Istorie – una dintre cele i venerabile instituții academice – faimoasa comunicare Semnifici frontierei în istoria americană. Eseul a făcut epocă. Peste douăzeci șapte de ani, alături de alte scrieri ale istoricului, va fi inclus în voiul Frontiera în istoria americană.

Importanța excepțională a eseului lui Turner rezidă în faptul pentru prima oară în analiza esenței și specificului civilizației America acest fenomen este privit ca un fapt în sine. Rebel față de teoriile de sorgi germană care tratau instituțiile prin apel la originea lor „din pădul Germaniei medievale”, Turner a avansat teza diferențelor între civilizj americană și europeană. Deosebiri se explică prin contextul geografic] social specific celor două zone. Frontiera este cauza nașterii poponi american – frontiera este linia celei mai rapide și efective ani canizări...”, acționând ca un veritabil „vas de topit” (meltingpot), înd „datele” inițiale ale noilor veniți sunt absorbite și racordate la acele coordonate.

Ceea ce ne preocupă în acest paragraf nu este atât dezbate demersului turnerian, cât, mai degrabă, sugestia în favoarea unei sociolt a sociologiei americane.

22 A se vedea, despre influența exercitată de C. Darwin în spațiul american, Rid Hofstatter, *The Progressive Historians: Turner, Beard, Parrington*, New York: Al A. Knopf, 1968 și G. R Sloam, *Geopolitics în United States Strategic Policy 1890-U*



Wheatsheaf Books, 1988, capitolul „A Sociological Perspective of Geopolitical Thw (p. 221 – 227). Semnificativă este și opțiunea explicită a lui Th. Roosevelt în favoarea darwinismului social în politica SUA (The Stenuous Life, London, 1902; H. j

Spațiul culturii americane era dominat la sfârșitul secolului al XIX-lea de percepțiile teoretice emise de Charles Darwin<sup>22</sup>. Orizontul met  
SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI  
lul de aricii, iz au mărul 3 unea 2 mai icatia eci și

lumu x\ că, icane, rginte durile lizația inc și orului imeri-i care: eleași aterea ologii

XIX-ntal lichard Alfred 9 – 1984, rheory” ivoarea l. Lea, american era cucerit de darwinismul social, iar pecetea pe care acest vector a așezat-o pe concepția lui James Turner este fără echivoc. Turner a desenat atunci ecuația specifică a unui mediu, indicând, concomitent, și informații precise despre conjunctura în care evolua. Forța de penetrare a tezei istoricului de la Universitatea din Wisconsin se explică în primul rând prin adecvarea sa la un „orizont de așteptare”. Noutatea concepției avansate de Turner a captat pentru o vreme îndelungată gândirea socială americană. M. Cohen, Morton White, A.W. Small etc. sunt numai câteva nume de autori care au preluat paradigma utilizând-o în scrierile lor. Odată cu preluarea tezelor lui Turner au apărut, evident, și criticile. R. Hofstatter este unul dintre cei ce-au amendat eseurile istoricului american. El limita aria analizelor și restrângea categoria de populație căreia i se putea circumscrie explicația propusă de Turner. Observațiile lui Hofstatter pot fi validate, deși sunt, fără îndoială, parțiale. Prin prisma discuției noastre, se plasează însă alături de fenomen. Căci ceea ce se cuvine subliniat în primul rând, în pofida unor posibile ajustări, este faptul că „paradigma frontierei” lucra și lucrează în cultura americană, că acest tip de explicație s-a fixat impecabil pe un orizont de așteptare și prin asta a devenit emblematică pentru intervalul sfârșitului de secol XIX al societății americane. Asupra acestui aspect am vrut să stăruim la acest punct în discutarea sociologiei frontierei americane.

bunăoară, în 1906, „mergea așa de departe încât vedea o analogie directă între diferența stadiilor biologice ale dezvoltării omului și evoluția națiunilor” (Sloam, cp. cât, p. 230 – 235)

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

### CAPITOLUL III

#### GEOPOLITICA GERMANA ȘI FENOMENUL FRONTIEREI

##### 1. Frontiera germană: de la „Volksgeist” la „Grenzraum”.

S-a spus cu temei că biruința fundamentală a romantismului germi este impunerea „ideologiilor relativiste”. Aserțiunea a devenit antropologie un loc comun<sup>1</sup>.

Iluminismul seculariza divinitatea sub forma Rațiunii, la fel d ubicuă și omnipotentă precum Dumnezeu. Ideologiile sau teoriile ce vin 1 această filieră vor păstra astfel, oricât de secularizat, un chip divi transcendent în raport cu individul, care se vede astfel purtat del „raționalitate” ce îl devansează cu ușurință.

Romantismul german poate fi preluat așadar că o fundamentare I „spiritului reformei”. Această linie se deschide astfel nu din exteriorii creștinismului – ca cea dintâi, iluministă –, ci din interiorul său, prin Reforma luterană. Traducerea Bibliei în germană de către Luther, pentru e astfel Cuvântul Divin să fie la îndemâna „părintelui și mamei de familii va deschide calea unor particularizări ale raportului cu transcendența care a vor înceta să se dezvolte și diversifice de-a lungul secolelor următoare, d ce-i va da strălucită împlinire va fi fiul de cantor protestant – numit apoi (episcop lutheran la Weimar –, Johann Gotfried Herder (1744 – 1803) 2.

Inovația fundamentală a lui Herder poate fi echivalată prin următoarea formulă: simultaneitatea Limbii și Rațiunii în și prin existenț

1 A se vedea, în această chestiune, Paul Mercier, *Histoire de l'anthropologie*, Parii PUF, 1966; Jean Poirier, *Histoire de l'ethnologie*, Paris, PUF, Collection „Que sais-je?” 1984.

2 Despre evoluția și sensul operei marelui cărturar german – „stagiul culturalismului; să naționalismului cultural” (p. 224), cum îl numea Judson M. Lyon –, a se vedea recentu studiu al acestuia din urmă, *The Herder syndrome: a comparative study of culturi naționalism*, în „Ethnic and Racial Studies”, vol. 17, nr. 2, apr. 1994, p. 224 – 237.

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I unui Popor. „Cel care a dăruit omului Rațiunea i-a dăruit-o dimpreună cu Limba” – spune Herder. Operația de „particularizare” inițiată de Reformă ajunge astfel să se desăvârșească.

Cons substanțială deci cu Limba unui popor, Rațiunea se

particularizează în Volksgeist, în Spiritul sau Geniul Poporului. Ea transcende într-un fel individul, dar numai pentru a-l lua cu sine în această „transcendență” și a-l face părtaș la „comunitatea de limbă” și spirit a unui „popor”. Rațiunea nu mai este una pentru întreaga specie – ca în cazul ideologiilor universalului –, ci multiplă, diferențiindu-se pe populații. La rândul său, Istoria se va diversifica în destinele popoarelor. În acest sens, Herder vorbește explicit de „individualitate istorică”. El este „primul care a conceput civilizația unui popor ca pe o unitate organică”.

Carl Ritter (1779 – 1859), în a sa Erdkunde (Geografie), îl urmează pe Herder. Și el va respinge teza raționalistă a „egalității și identității oamenilor”, combinând însă mai elaborat decât Herder acțiunea „condițiilor naturale exterioare asupra dezvoltării omenirii” cu acțiunea factorului intern, pe care îl va denumi „influența internă a naturii pur spirituale independente de mediul exterior asupra dezvoltării omului, popoarelor și statelor”.

Omul este produsul pământului: „pe fiecare reprezentant al patriei sale naturale... în fiecare popor se oglindește patria lui...” 3. La Ritter, Patria – das Heimatland – este locul de origine, laboratorul etnic, homelandul. Multe dintre conceptele sau sintagmele ritteriene – „individ geografic”, „granițe naturale”, „spațiul geografic natural, înzestrat cu o configurație unitară”, „teritoriu organic natural” etc. – vor fi preluate și dezvoltate de discipolul său: Friedrich Ratzel.

3 Apud. Günter Herden, Kritik der deutschen Geopolitik, Dietz, Berlin, 1958; versiunea în limba română, 1960, p. 16.

Friedrich Ratzel a fost unul dintre spiritele enciclopedice ale sfârșitului de secol al XIX-lea. Geopolitica lui – implicit abordarea frontierei – va purta pecetea grea a culturii germane de atunci. El se impune prin concepția lui întreagă pe linia glorioasă deschisă de Herder: statul său este „un organism” cercetat prin „cele trei mari caracteristici politico – ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

geografice: poziția, spațiul și granițele”. Așa trebuie lecturat și pere» capitolul Granițe al operei sale. F. Ratzel a fost, deci, în cea mai mai măsură, omul epocii sale<sup>4</sup>.

## 2. Geopolitica frontierei în viziunea lui Friedrich Ratzel

F. Ratzel identifica drept caracteristici politico-geografice ale stătu următoarele elemente: spațiul (das Raum), poziția (die Lage) și granit (die Grenzen). Alături de acestea, pentru înțelegerea concepției

des graniță a geopoliticianului german se cuvine lămurită e chestiune, respect chestiunea „centrului statal”, în legătură directă și decisivă cu anal frontierei.

Centru statal (Mittelpunkt). În concepția lui Ratzel, embrion geografic natural din care s-au izvodit prin evoluție spațială statele (d șapte coline ale Romei, valea Nilului în Egipt, Sumerul etc.) poartă num de „centru statal” (Mittelpunkt). Mittelpunktul devine, din punct de ved politic și cultural, nucleul etnico-spiritual al civilizației unui popor. timpul, va deveni simbolul exemplar al acelei culturi și reperul său poliții teritorial. Bunăoară, Eminescu identifica acest Mittelpunkt al poporu’ român în Transilvania.

Forța acestui Mittelpunkt este un barometru pentru a cuantifi energia poporului, cristalizarea sa deplină având loc sub forma statua Apogeul popoarelor în tendința lor de expansiune și dominație culturală] fi ilustrat la vârf de strălucirea și capacitatea respectivului „centru statal”.

\*

4 Despre Ratzel, a se vedea și Simion Mehedinți, Antropogeografia și întemeietorul Friedrich Ratzel, București, Atelierele grafice, I.V. Socec, 1904.

Granița, cea de-a treia caracteristică politico-geografică a sistemu ratzelian și aspectul ce ne preocupă aici, este analizată de geopoliticiat german în raport ineluctabil cu celelalte două elemente. Există o duij interdependență, ilustrată de aserțiunea ratzeliană: „bunătatea unei grani

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

depinde tot așa de mult de țara și poporul său ca și poziția sa „5. Teoria despre granițe este strict legată la Ratzel de acest aspect. „Statul se menține în jurul unui centru”, iar acest centru este tocmai Mittelpunktul din care statul se plămădește, în urma cumulării de noi spații, rezultat al sporirii și creșterii sale inevitabile. Granița este un produs al mișcării, spune geopoliticianul german, tocmai a acestei mișcări prin care spații concentrice se dispun în jurul Mittelpunkt-ului. Zona cea mai depărtată de centru este tocmai granița. Ratzel va scrie: „De aceea cercetarea formei statului nu poate fi separată de cercetarea granițelor sale” întrucât „granița este periferia teritoriului statal, economic și a poporului” 6. Din aceste considerente devine limpede că

granița nu poate fi înțeleasă ca simplă „linie de graniță”, ea fiind mai degrabă „un organ periferic”, adevărata graniță desenându-se ca o formă periferică, ca o porțiune de trecere sau, fâșie de contact” (das Grenzraum). Linia de graniță (die Grenzlinie) subsumează și o componentă simbolică, abstractă (bunăoară, Rinul are trăsăturile unei granițe simbolice a Germaniei spre vest).

5 Friedrich Ratzel, Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, der Verkehrs und des Krieges, München și Berlin, 1903, p. 266, apud. Sava Nicu Ionel, Școala geopolitică germană: Friedrich Ratzel, Rudolf Kjellen, Karl Haushofer.

1993, teză de licență, Universitatea București, 1993. Descrierea monografică din această lucrare ne-a servit, cu precădere, pentru această secțiune.

6 Ibid., p. 617, 605, apud. ibid., p. 18.

Granița este, deci, în viziunea întemeietorului geopoliticii, un organ periferic și un produs al mișcării, de aici decurgând concepția lui Ratzel despre granițe naturale și granițe politice, despre granițe bune și granițe rele. Dacă din perspectiva mișcărilor istorice granițele sunt o consecință naturală a procesului de creștere a statului, timpurile moderne convoacă un alt criteriu în decupajele interstatale: arbitrajele juridice și diplomatice. O distincție între granițe naturale și granițe politice se impune deci, de aici decurgând o alta, cea pe care Ratzel o definea prin următoarea polaritate: granițe corecte (Rechtsgrenzen) și granițe incorecte (Schlechtgrenzen). Este evident pentru geopoliticianul german că întreaga chestiune a validității granițelor se referă în principal la granițele politice, afectând cu precădere configurația și evoluția statelor de mici dimensiuni. Precizarea sa „Un

stot

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

mic suportă o graniță rea mai ușor ca unul mare”, deoarece „cu cât stați este mai mic cu atât mai puțin importantă este granița sa” 1 este desigur amendabilă, dovada aducând-o mai cu seamă zona balcanică și de răsărit Europei. Atunci când existența unei „granițe rele” perturbă sau nu i suprapune cu granițele „teritoriului natural” – ale „spațiului vital” (Lebensgebiete), va scrie Ratzel –, statul resimte agresiunea la nivel existenței și simbolului său politico-spiritual (Mittelpunkt).

Transferul de influență și schimbarea zonelor de putere decur

direct din forța de de emisie etno-culturală a Mittelpunct-ului. Un stat **d** „granițe rele” va cădea pe panta regresului, controlul periferiilor de căți Mittelpunctul politic și spiritual se va pierde, periferiile intrând în orbi altui Mittelpunct, în ascensiune la acea dată.

Concluzia geopoliticii ratezeliene este deci că importanța graniței stă în legătură directă cu mărimea și importanța statului, cuantificate prii spațiu, poziție, energia centrului, populație, cultură.

Întreaga concepție se bazează, și la acest punct, pe mult dezbătui analiză din jurul spațiului vital (**Lebensraum**). Există un element dinamici întregul discurs al lui Friedrich Ratzel, acesta repercutând și aici. Statul, i tendința lui de creștere, are „frontiere dinamice”, respectiv granițe i permanenta mișcare, materializate în creșterea distanței organelor periferii ale statului de centrul său incontestabil: Mittelpunctul. Există un **s** principal de creștere a statului: creșterea demografică și culturală. Alături e acestea însă, alte elemente contribuie la propagarea acestuia, forța militară războiul, comerțul și spiritul – respectiv, cultura și comunicarea. Ave întotdeauna de-a face cu o contaminare cultural-spirituală, ne spune Ratzel comunicarea fiind cea care izbuteste să frângă distanțele și să penetre; până la permeabilizarea absolută a granițelor.

Comunicarea este decriptată pe două paliere – cel al civilizației și e al culturii, am spune astăzi – căci ea subsumează atât forme materiale și instrumentale (**calea ferată**) cât și spirituale. „Comunicarea activă es simptom cultural și creatoare de cultură, este o mișcare spațială de oame și bunuri, este preconditionia creșterii statelor. O legătură intensă între doi teritorii, la nivel politic, economic, etnic sau cultural poate duce cu timpul

7 Ibid., **p.** 588, 599, apud. **ibid.**, **p.** 19.

8 Ibid., **p.** 608, apud., **ibid.**, **p.** 19.

50

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I un nou decupaj frontalier, vizate fiind aici în principal granițele politice. Pentru Ratzel, condiția grandorii unui popor sau a unei mari puteri este dezvoltarea maximală a comunicării, căci pentru aceste două paliere – comerț și cultură – nu există, practic, granițe. Exemplul invocat este situația comerțului hanelor germane, care se întindeau pe mările lumii, raportat la țărmurile nordului, în funcție de creșterea sau descreșterea puterii lor efective. Evident că interesul comercial al

unei națiuni presupune, în subtext, interese sau riscuri politice. Orice unitate statală în expansiune tinde să cucerească zone de maxim interes politic și să realizeze acea suprapunere între granițele naturale și cele politice<sup>9</sup>.

Ratzel va scrie: „Granița pe țărmuri este cea mai bună dintre granițele politice în interiorul oecumenei, pentru că ea este naturală”, exemplul dat fiind cel al SUA, caz tipic de „creștere spațială”: „Pornită de la est, granița a fost permanent împinsă către vest, până la obținerea unei granițe naturale – țărmurile Pacificului (cucerirea litoralului opus). Aceasta este granița naturală. Procesul de creștere a statului nu s-a oprit, iar granițele politice au continuat să înainteze în Pacific. De aceea este preferabil ca granițele politice, în expresia lor simbolică, să se afle cât mai departe de granițele naturale” <sup>10</sup>.

9 Este de remarcat că pe ideea forței culturale a statelor va merge Nicolae Iorga, construind o teorie – „teoria vitalității” – opusă funciar teoriei spațiului vital elaborată de Friedrich Ratzel și exacerbată apoi de școala geopolitică interbelică a lui Karl Haushofer. Pe direcția suprapunerilor granițelor politice și naturale își vor construi discursul și alți teoreticieni români.

<sup>10</sup> Sava, op. cit., p. 20.

„Ratzel, op. cit., p. 593, apud., ibid., p. 20.

Ratzel avertiza că statele care nu beneficiază de frontiere naturale vor fi supuse în decursul timpului unor puternice presiuni și transformări ale granițelor. În fenomenele de frontieră, aspectul care dobândește, la nivel statal, rang primordial devine cel militar, căci, ne spune Ratzel, la acest nivel al confruntărilor granița nu trebuie să fie niciodată un aliniament defensiv, un element pasiv, ci mai ales un, front de atac” <sup>n</sup>.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

3. Rudolf Kjellen: topoposițiile și „statele tampon”.

Cel care a utilizat pentru prima oară termenul Geopolitik a fost I Kjellen, într-o conferință din anul 1899. În circulația curentă, denon va pătrunde însă după 1900, astfel că de jure și de facto, geopolitica ap secolului al XX-lea<sup>12</sup>.

Dacă Ratzel ajunsese la cercetarea politică venind <sup>d</sup> antropologie și geografia comunităților, suedezul Kjellen va parcur; traseu inversat, ajungând la geografie dinspre știința statului, res] știința politicii. Unul dintre primele postulate ale sale sună astfel:

„nevoie să înălțăm o știință a statului care să sintetizeze tezele vechii științe ale statului cu antitezele geografiei”. Kjellen a fost, de altfel, profesor de științe ale statului la Universitatea din Upsala, iar axul fundamental al carierei să fie constituirea unui sistem integral și integrat de politică a statului, resp „un sistem de politică pe baza concepției empirice despre stat” 13.

Statul devine deci obiectivul principal, iar geopolitica va fi dintre instrumentele de analiză. Pentru Kjellen, statul va trebui cercel intersecția a cinci elemente cruciale: geografic, etnic, economic, soci juridic. Le numește „cinci fețe ale ființei statului”: țara, neamul, gospodăria, structura socială și guvernarea. Profesorul suedez va avertiza „pentru a defini structura mai mult sau mai puțin armonioasă, natura statului trebuie lămurită pe toate aceste cinci fețe” 14.

Sistemul general de politică al lui Kjellen cuprinde cinci fracțiuni, structurate după cum urmează:

12 Când își elaborează propriile cercetări legate de sistemul său de politică, Kjellen ident. deja la Herder și Ritter preocupări axate pe aspectul geografic al istoriei și al poliiei

Cel care va aprofunda acest domeniu va fi Friedrich Ratzel, identificat drept adevăr precursor al geopoliticii. Kjellen observa că, în afara spațiului german – „din \$

culturilor engleză și franceză cu interesul lor redus pentru sistematizare” –, nu apărut la acel moment, preocupări similare, Sava op. cit., p. 25.

13 Rudolf Kjellen, Der Staat als Lebensform, Leipzig, 1917, p. 1, apud. Sava, op.

p. 27.

14 R. Kjellen, Die Grossmächte vor und nach dem Weltkriege, Leipzig și Berlin, 1!

p. 3, apud. ibid., p. 27.

1. das Reich (țara) – Geopolitik. Populația etnică, fie poporul neamul, care ajunge la conștiința propriei identități, se va organiza po

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j într-un spațiu geografic numit Reich. Formula politică de organizare va fi statul națiune. Știința care se preocupă de cercetarea aspectelor organizării politice în teritoriu și a mediului politic al poporului se numește geopolitică. Ea privește deci studiul și politica statului din punctul de vedere al determinării sale geografice interne și externe, subsumând, la rândul ei, trei ramuri:



- a) poziția țării – Topopolitica;
- b) configurația – Morfopolitica;
- c) teritoriul – Fiziopolitica;

2. der Reichshaushalt (gospodăria țării) – Okopolitik (politica economică), cu subdiviziunile:

- a) relațiile comerciale externe – Emporopolitica;
- b) satisfacerea nevoilor economice proprii – Autarhiopolitica;
- c) viața economică – Economopolitica;

3. das Staatsvolk (neamul) – Demopolitik (politica populației), cu subdiviziunile:

- a) conștiința apartenenței etnice;
- b) trupul etnic – Plethopolitica;
- c) sufletul neamului – Psychopolitica;

4. die Gesellschaft (societatea) – Soziopolitik (politica socială), cu subdiviziunile:

- a) structura și forma socială – Filopolitica;
- b) viața socială – Biopolitica;

5. das Staastregiment (guvernământul) – Kratopolitik (politica autorității de stat) cu subdiviziunile:

- a) forma de guvernământ – Nomopolitica;
- b) administrația – Praxipolitica;
- c) autoritatea statului – Arhopolitica<sup>15</sup>.

15 Asupra acestui aspect a se vedea Ion Conea, O știință nouă: geopolitica, 1937.

Scopurile noastre ne obligă să stăruim asupra celui dintâi segment, inevitabil legat de sociologia și geopolitica frontierei. Topopolitica este cea mai importantă subdiviziune, ea constituindu-se, după întemeietorul ei, ca

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

„Știința specială despre poziția Reichului în cadrul lărgit al polit interesând aici mai ales mediul politic. În practică, este vorba mai ales un studiu al vecinilor. Se oferă aici observației și analizei toate problem fundamentale pentru starea în lume a unei țări, probleme care deci dintr-o vecinătate simplă sau complicată, din vecinătatea cu state mai fi sau mai mici, din distanțele mai lungi sau mai scurte ce despart un stai centrele de energie și de cultură ale timpului, din situația față de pune sau regiunile de fricțiune sensibile ale marii politici, din așezarea politici centru, intermediar sau la periferie” 16.

Știința topopolitica devine e aceea care cercetează studiul mediului politic al popoarelor și state respectiv evaluarea „individualității geografice” în determinarea sa extern

Rudolf Kjellen operează apoi o distincție cu relevanță ridicată discursul geopolitic: cea între statul geopolitic și statul geografic politic. În viziunea profesorului suedez, statul geopolitic are semnificația amplasament (poziție). Bunăoară, India era la 1900: stat asiatic din pu 4 e vedere geografic, dominion sau colonie engleză din punct de ved politic, dar o țară euro-britanică din punct de vedere geopolitic.

Pe urmele lui Ratzel, Kjellen deslușește din perspectiva geopolit sale diferite caracteristici ale „pozițiilor politice” (ale topopozițiilor) per diverse state europene sau mondiale. Axul clasificărilor sale este cunoscut, statele mari, respectiv marile puteri, dobândesc rol de cei geopolitice, în timp ce statele mici capătă statut de secunzi sau intermed între aceste centre. Vom stărui aici doar asupra unui aspect, cm<sup>3</sup> clasicizat deja în dezbateră geopolitică: cel al statului tampon.

Aceasta este îndeobște poziția țărilor mici, spune Kjellen, aflate poziții intermediare din punct de vedere geopolitic între marile puteri, ia asemenea poziție presupune și promovarea unui nou tip de politică, a numita politică tampon. Statul tampon este „un tip deosebit de Reich... joacă în lumea politică un rol foarte important ce a devenit obșnuii specific în caracteristicile timpului de azi” 17.

Exemplele convocate sunt preluate din spațiul european. Stat tampon sunt aici cele cuprinse în „lunga stradă a popoarelor dunărene

16 Kjellen, Grundniss zu einem Sistem der Politik, Leipzig, 1920, p. 64 – 65, ap ibid., p. 35.

17 Kjellen, Der Staat... p. 89, apud. ibid., p. 35.

54

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

un câmpia ungară” care „au ademenit mereu popoarele străine”. Acesta este locul în care s-a declanșat „apărarea Europei contra avarilor, apoi contra maghiarilor, mai târziu contra turcilor și azi contra rușilor” 1. La adăpostul acestei „străzi” s-a născut și menținut monarhia austriacă și habsburgică, iar Austria, la rândul ei, a jucat rol de stat tampon în drumul turcilor spre vestul Europei. Această linie are deci, în viziunea lui Kjellen, o importanță strategică deosebită pentru destinul Europei.

Statele și teritoriile tampon se află îndeobște la intersecția marilor câmpuri sau interese ale geopoliticii. Aceasta este situația în Peninsula Balcanică după 1850, apariția statelor independente ca România, Bulgaria și Serbia fiind, în viziunea sa, rezultatul „dorinței celorlalte mari puteri de a avea un teritoriu tampon între Rusia și Constantinopol”. Încorporarea Galiției și a Bucovinei la Austria în 1775 a avut aceeași semnificație. Kjellen avertiza că statele mici au destinul statelor tampon, prin aceasta rolul lor geopolitic amplificându-se masiv. El invocă exemplul Olandei, aflată între Anglia și Germania, dar noi putem adăuga cazul României, care a jucat acest rol în decursul istoriei și este chemată să-l joace și de-acum înainte în actuala configurație a Europei. Rămâne ca marile puteri europene să înțeleagă această conjunctură, iar România să fie capabilă să și-o asume. Fără să uite însă avertismentul formulat de Rudolf Kjellen, după care transformarea unui stat în „piciorul de scaun al unei mari puteri” respectiv în pivotul unei configurații geopolitice, poate propulsa acel stat într-o situație extrem de periculoasă.

Rudolf Kjellen nu a ignorat deci aspectele frontaliere în analiza sa. Dar cel care va elabora o geopolitică aplicată a frontierelor va fi Karl Haushofer, șeful școlii geopolitice germane, mai cu seamă în lucrarea din 1927, *Grenzen in ihrer geographischen und politischen Bedeutung*, (Importanța geografică și politică a granițelor).

m.; înq băti n9 rzriqei30>a wirii ni tisstm0

Ibid., p. 89 – 90, apud. ibid., p. 36. Este vorba despre anul 1916.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

#### 4. Karl Haushofer și geopolitica interbelică a frontierelor

Programul geopoliticii lui Karl Haushofer se poate structura după e urmează:

1. geopolitica „lumii ca voință și reprezentare”;
2. geopolitica spațiului vital;
3. geopolitica panideilor și geopolitica apărării;
4. geopolitica frontierelor 19.

Vom stăruii aici asupra celui din urmă aspect – geopolitica frontierelor –, domeniu concretizat în scrierile șefului școlii geopolitice germane interbelice prin câteva direcții precise: studierea modului împărțire a spațiilor de apă și de uscat, divizarea spațiilor locuibile nonlocuibile, a zonelor rasiale și etnice, naționale și locale, urbane și rurale etc. Totul culminând cu cercetarea tipurilor de granițe ce se

stabilesc în acestea, respectiv o „geopolitică a împărțirii și reîmpărțirii lumii”.

Marele geograf francez Vidal de la Blache semnalase deja un „spital frontierei” plămădit în frământările ideilor revoluției franceze, mai mutație fiind aceea după care noțiunea de frontieră căpătase o accepțiune morală, împlinindu-se în ceea ce numim îndeobște „conștiință națională”, nouă mare idee venea deci să cucerească spațiul mental al popoarelor, ide națională, concretizată și individualizată la nivel local prin ceea ce numește naționalism. Mutația era fundamentală, căci naționalismul deveni în termenii în care discutăm aici, o adevărată frontieră spirituală, e: decupa viguros spațiul ideatic al umanității. Travaaliul lui Karl Haushofer este o ilustrare elocventă a acestui nou spirit al frontierei, iar lucrarea sa < 1927 devine un răspuns la o somație ce devenise stringentă. Scrierea citi este principala sa contribuție la geopolitica frontierei și scopul ei mărtur va fi acela de a „realiza un tablou general al granițelor”, o „concețk viețuirii granițelor, de aici provenind un instinct al granițelor” și nu r puțin de a redeștepta o „conștiință a apărării permanente a granițelor” 10.

19 Cf. ibid. p. 48 – 49.

20 K. Haushofer, Grenzen... Berlin, 1927, p. 6, apud., ibid. p. 58.

56

Grenzen în ihrer geographischen und politischen Bedeutung e în principal o vastă monografie în care întinderile planetare sunt cercetate

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

apă cum politica politicii ului de libile și rurale: se între n „spirit marea ceptiunenală”. O or, ideea; a ce se devenea, ilă, care [aushofer ea sa din rea citată nărturisit onceție a fi nu mai vor” 20. lung este: reetate în funcție de criteriile pe care le-am semnalat mai sus. Contactul cu perspectiva propusă de Ratzel în marginea acestui subiect există, așa cum există și fatale diferențieri. Am văzut că în geografia politică ratzeliană granița este cea de-a treia principală caracteristică politico-geografică și tratată în legătură cu celelalte două. Ea este, pe de-o parte, „organ periferic”, zonă de contact și interpunere determinată de itemii specifici populațiilor care vin în contact – vitalitatea la graniță depinde deci în mod decisiv de pulsațiile Mittelpunct-ului simbolic – pe de alta, Ratzel utiliza și o paradigmă dinamică asupra frontierelor, justificată de faptul că o creștere spațială

a statelor aduce după sine împingerea frontierelor până la limitele naturale ale respectivului spațiu.

Haushofer va prelua ambele tipuri de analiză, în teoria sa granița căpătând funcție de „organ periferic”, devenind o „entitate a hotarelor”, o „entitate ce are un drept propriu la existență”. Utilizarea ei este la acest nivel întocmai ca cea a predecesorului său<sup>21</sup>.

Paradigma granițelor în mișcare, cea de-a doua paradigmă utilizată de Ratzel, va suferi în intervalul interbelic mutații fundamentale: „o primă perspectivă din ceea ce el numea «geopolitica panideilor» și care-i aparținea în întregime și o a doua inspirată din ceea ce de la Blache numise «spiritul frontierelor» sau americanul J.F. Turner «the great frontier». Noua graniță în mișcare îl infirmă spectaculos pe Ratzel, iar Haushofer îi oferă un înțeles apropiat de termenul «la frontiere» chiar dacă nu-i va găsi și un sinonim în limba germană” 22.

Karl Haushofer lega astfel teoria frontierelor de geopolitica spațiului vital. „Un fenomen rezultat dintr-un joc de forțe totdeauna schimbător precum frontierele... nu poate fi fixat... de o concepție statică”. O perspectivă statică a geopoliticii frontierelor nu poate așadar epuiza complexitatea schimbărilor succesive ale configurațiilor politice. Dreptul internațional poate eventual parafa sau legaliza transformările, fără a avea

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Însă capacitatea să controleze transformările însele. Frontierele inter naționale, ne avertizează Haushofer, sunt numai un tip de delimitare căci, în realitate, există un număr extrem de ridicat de frontiere care jalonează traiectul economic, cultural, spiritual al mapamondului. Cine poate stabil cu precizie, bunăoară, frontiera difuziunii budhismului în Asia sau pe cea expansiunii economice mondiale?

Noile frontiere, mai cu seamă dinamica acestora, își au fundamenin în ceea ce Haushofer numea un „instinct al granițelor” (spirit de frontieră) El trebuie înțeles ca defensiv acasă și ofensiv în afară: „Revoluția francei instalează la Strassbourg, la capătul podului peste Rin, lozinca «De au începe patria libertății!». Dar ideile sale îl vrăjesc pe germanul Marx să difuzează peste ocean; Zollverein-ul se protejează împotriva capitalul englez și francez pentru a porni ofensiva propriului capital etc., în Rădăcini acestui instinct al

granițelor sau spirit de frontieră este identificată de Haushofer în „instinctul și intelectul originii”, conservator ca orice instinct și fixat antropologic, dar care, ca orice instinct, trebuie educat, cultivat, scoj la lumină.

Explicația fenomenului „spiritului de frontieră” își găsește o bună înțelegere în analiza dinamicii panideilor. Ideea este un produs spiritual și sufletului comunitar, dar și expresie instinctuală sau antropologică a eului comunitar. Ea devine de-a lungul timpurilor o trăsătură a psihologiei locale prin care relevând instinctul, devine conservatoare, protejând și întreținând în același timp evoluția eului comunitar: „Panideea, care încorporează ideea locală, preia și dorința de universalizare a ideii, a forței de convertire sau pervertire spirituală a celuilalt: se protejează pe sine pervertindu-l pe celălalt (se poate apăra numai dacă este în creștere, este oligarhică până trebuie să domine)”.

s-Dacă pentru interior ea este o psihologie, pentru exterior ea transformă într-o ideologie, cu pretenții de a capta orizontul mental în care pătrunde, de a se face acceptată și de a perverti. Acțiunea de pervertire panideii și a instrumentului său – ideologia – va fi denumită de Haushofer „străpungerea prietenoasă” sau „subminare geopolitică”. Prin urmare, panideea este imperialistă prin esența ei, ea se insinuează în teritorii vecine, cucerind spațiul mental care nu mai are capacitatea spirituală și for

23 Ibid., p. 60.58

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

1

Ideologică de a riposta. Lipsa de forță a receptorului explică în bună măsură acțiunea „străpungătorului prietenos” decis să se instaureze într-un spațiu nou. Acestea sunt rațiunile pentru care Haushofer își permitea să afirme: „ideologia geopoliticii este precum un cristal ce se poate privi pe cel puțin două fețe... fiind imposibil de separat politica pură, o adevărată artă, și ideologia artistului ce realizează această artă” sau, în altă parte, că „adevăruri obiective nu prea există în geopolitică” 24.

Vom înțelege acum, în spiritul lui Haushofer, ripostele de tip fundamentalist care se manifestă la un moment dat în populații. Ele sunt expresia limitei de suportabilitate la agresiune a eului comunitar, reacția fiind cu preponderență instinctuală – instinct al protejării vieții

comunitare –, producerea ei fiind dovada peremptorie a forței și vitalității populației respective. Reacția este manifestarea la vârf a ceea ce se numește „spirit de frontieră”, iar aici granița nu mai are conotații preponderent geografice, ci spirituale, ea „pătrunzând” la nivelul spiritului indivizilor, depozitarii principali ai eului comunitar. Instinctul graniței se va transforma astfel în instinct al vieții. Karl Haushofer poate scrie: „Studiul științific al vieții frontierei... are două maniere total diferite de exprimare a constatărilor sale referitoare la forța, rezistența și lipsa rezistenței acestei vieți: una mai degrabă mecanică, cealaltă organică” 25. Cea din urmă este aproape imposibil de surprins pe o hartă politico-demografică, căci singura stare care poate să dezvolte acțiunea de subminare exercitată la nivelul unei comunități este cea culturală. „Simptomele culturale”, cele care dau seamă de pervertirea valorilor locale, de îmbolnăvirea organului cultural propriu, sunt cele vizate într-o astfel de analiză. În concepția lui Haushofer, detectorul cel mai eficace al agresiunii este cultura locală și valorile acesteia, care capătă astfel o valoare strategică; ele trebuie deci perpetuate prin psihologiile generațiilor noi, reîmprospătate și readecvate în funcție de noile provocări.

24 K. Haushofer, *De la geopolitique*, Paris, Fayard, 1986, p. 185, în special capitolul „La vie des frontieres”.

25 Ibid., p. 190.

Această discuție asupra „teoriei vitalității a unui popor” va fi strălucit continuată de românul Nicolae Iorga. E de-ajuns să mai precizăm

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

aici că germanul Karl Haushofer conferă și el nivelului cultural n decisivă, în concepția marelui geopolitician dominația economică politică exercitată de un imperiu, fie și îndelungată, neputând spulbera și refacerii comunitare atâta timp cât canalele culturii locale rămân nealtei Vechile populații, spune Haushofer, nu au dispărut numai prin acth distructivă la nivel fizic a factorului european, ci, mai ales, date spulberării „hărții cognitive” a respectivei populații, ilustrată în cultul civilizația locală. Mesajul fundamental al lui Haushofer este că fact apărare nu trebuie să vizeze numai apărarea frontierelor politice granițelor –, ci în principal cultivarea simțului de frontieră, singurul cap să trezească populațiile și să le declanșeze reacția de ripostă militară.

\*

Eșecul paradigmei lui Ratzel a apărut foarte limpede după 1 Paradigma granițelor în mișcare creată de el nu putea să explice disloc unor state sau apariția altora noi: „dacă numărul lor se înmulțise odat apariția de noi state în centrul și estul Europei, nu însemna că se> european nu mai avea granițe în mișcare în interiorul său. Dimpot spiritul de frontieră al Vestului, «pervertise» și Estul, unde fusese reci ca idee națională, iar această nouă stare trebuise recunoscută prin trati de pace de după război” 26.

În termenii lui Haushofer, victoria ideii naționale în Eu constituia în fapt biruința unei panidei, pornită din Occident în urmă ci puțin o sută de ani și oprită pe Nistru de revoluția bolșevică. De atun până astăzi, noi idei sau panidei vor popula spiritul mental al popoa Europei, încercând să-i redeseneze harta și profilul. Școala lui Haushofi a mai apucat să fie însă martoră la ceea ce s-a petrecut după 1944.

26 Sava, op. cit., p. 61.60

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

### CAPITOLUL IV

#### GEOPOLITICA FRANCEZA ȘI FENOMENUL FRONTIEREI

##### 1. Geopolitica franceză ca fenomen gnoseologic de frontieră.

##### Reacția lui Vidal de la Blache

A vorbi despre specific sau pecete culturală în tratarea sociologică și geopolitică a frontierei nu înseamnă, obligatoriu, a invoca rolul efectiv jucat de frontiera respectivă în decursul istoriei. A vorbi deci despre tiparul de abordare teoretică a frontierei în spațiul culturii franceze nu înseamnă a vorbi despre rolul frontierei franceze în istoria Europei. La fel în cazul Germaniei, României etc.

Cazul Franței și al geopoliticii plămădite aici are câteva particularități ce se cuvin menționate. Abordarea frontierei în cultura franceză este viciată în primul rând de riposta explicită în fața geopoliticii germane, intrată în expansiune și extrem de agresivă la acea oră. Abordarea frontierei în cultura franceză este un fenomen de frontieră.

1 Acesta este și filonul argumentației desfășurate de C. Raffestin în jurul acestui subiect. A se vedea Pour une géographie du pouvoir, Librairies techniques (LITEC), Paris, 1980, p. 14 – 15.

Școala franceză de geopolitică, ea însăși, este în măsură covârșitoare creată prin reacția la înaintarea frontierei germane<sup>1</sup>. Ea a



avut, prin părintele geografiei franceze, Vidal de la Blache, drept dascăl pe germanul Friedrich Ratzel. Geograful francez însă, venit cu un alt bagaj cultural, crescut la umbra clasicei și raționalistei Franțe, n-a prizat tezele profesorului său. Riposta avea să vină curând, într-unul din primele sale articole din „Annales de geographie” din 1898 – La geographie politique à-propos des écrits de M. Frederic Ratzel. Sub pretextul că face cunoscută publicului francez concepția germanului, propunea de fapt propriul său punct de vedere, combătând determinismul dur al fostului său dascăl. Omul trece acum în

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

prim plan, devine „un factor geografic”, care are „inițiative” față de medii în care evoluează, care este, până la urmă, mai puțin spectator cât actorii principal al unei piese care nu se poate derula fără el. În aceste articole Vidal de la Blache croia de fapt bazele faimoasei sale „geografii umane”. Pe urmele sale, întreaga antropologie și geografie franceză va așeză individul pe o altă ierarhie decât cea care-i era hărăzită în concepția întreg geopolitici germane. La începutul monumentalei Tableau de la geographi de la France, publicată în 1903, nu uită să invoce cuvintele lui Micheli „Franța este o persoană”, adăugând apoi: „O individualitate geografică n este un lucru dat dinainte de natură. Un ținut este un rezervor unde don energii pe care natura le-a depozitat în germenii, dar utilizarea lor depinde de om”. Așa se formează națiunile<sup>3</sup>.

Volksgeistul nu-și găsește deci locul în cultura franceză. Alături o „zestrea fizică” a națiunilor, vor spune pe urmele lui Vidal de la Blache discipolii săi, există și o „bază umană”; „unitatea națională nu este unitate încadrantă, inclusă, ci o unitate vie, conștientă”. Diferența dintre cele două geopolitici se insinuează deja de la acest nivel.

Există așadar o trăsătură esențială ce trebuie profilată pentru înțelegere modul francez de a face geopolitică. Materialul cultural din care s plămădit geopolitica ratzeliană era diametral opus celui existent în spați francez, căci spiritul culturilor era cu totul altul. Faptul că geografii francezi n-au asimilat teoriile germane devine perfect explicabil. Altul era „aparatură receptor”, altele erau cadrele analitice și zestrea spirituală a discipolilor și urmașilor lui Vidal de la Blache. Cum avea să comenteze momentul important geopolitician francez contemporan: „Cu siguranță, Vidal de la Blache a combătut teza «deterministă», după care «datele naturale» (s cele asemenea lor)

exercită o influență directă și determinantă asupra «faptelor umane» și a conferit un rol major istoriei pentru a expli diversitatea modalităților prin care indivizii sunt în raport cu «fapt»

2 Vidal de la Blanche, Principes de Geographie Humaine (publies d'après manuscrits de l'Auteur par Emmanuel de Martonne), Librairie Armand Colin, Paris, 19

3 A se vedea în această chestiune analizele și comentariile lui Jacques Ancei din lucrul Geopolitique, Paris, 1936, Librairie Delgrave.

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

fizice» „4. Școala franceză va cheltui multă energie pentru demolarea și anihilarea tezelor germane de Geopolitik. Au făcut-o toți reprezentanții săi de marcă, de la Vidal de la Blanche, Camille Vallaux, Albert Demangeon, André Siegfried, Jacques Ancei<sup>5</sup> etc. Să reținem deci că geopolitica franceză capătă alura unui veritabil fenomen de frontieră și să revenim astfel la țelurile demersului nostru.

#### 2. Jacques Ancei și „geografia frontierelor”.

Cel care va duce la apogeu abordarea frontierelor în cultura franceză va fi, în perioada interbelică, Jacques Ancei. Prima etapă a discursului său este una de „curățire a terenului”, de defrișare sistematică prin contestarea geopoliticii germane, în general, și a geopoliticii frontierelor, în special.

4 Yves Lacoste, La Geographie ca sert, d'abord, a faire la guerre, LD/Fondations, Editions la Découverte, Paris, 1985, Nouvelle édition revue et augmentée, p. 44.

5 Asupra acestui subiect, a se vedea prezentarea realizată în 1937 de Ion Conea în studiul Geopolitica o știință nouă, mai cu seamă paragraful cu numărul 4, intitulat „Critica franceză a sistemului german de geopolitică”.

6 Jacques Ancei, Geopolitique, Paris, Librairie Delagrave, 1936. Ibid., Preface, p. 6.

În 1936, tipărește Manuel géographique de politique europeene, având drept introducere o broșură numită Geopolitique și publicată separat<sup>6</sup>. Spiritul polemic se manifestă încă din prefață, în care francezul precizează: „Cititorul să scuze pedantismul aparent al faptului că dau acestui studiu teoretic de geografie politică drept titlu un neologism. Am crezut, însă, necesar să nu las ca acest termen, care a făcut carieră dincolo de Rin să nu fie acaparat de o nouă așa-zisă știință germană. (...) Hitlerismul pangermanist și-a împrumutat temeiurile și

vocabularul de la această Geopolitik a profesorilor germani. Numele ei e dat, de către aceștia, unei geografii politice externe, dinamice” 7. Mai departe, o mărturisire de credință: „Eu sper să fi rămas fidel gândirii maștrilor Școlii franceze de geografie umană, născută din învățătura lui Vidal de la Blache

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

și condusă astăzi de Albert Demangeon”. Capitolul consacrat „metodelor începe cu lovituri aplicate geopoliticii ratzeliene. Rolul exclusiv și excși conferit „solului” atribuie frontierelor o pondere imensă. Tezele germar sunt cotate ca vehiculele unor premise ideologice clare, astfel că întreacă concepție a lui Ratzel va fi purtătoarea „unei primejdii duble: determinis fizic, naționalism politic” 9. Deși Ratzel a observat judicios că frontierele r urmează niciodată o linie matematică fixă, totuși, s-a vădit prizonier teoriei sale despre Raum, fără să cerceteze viața frontierelor decât în funct de o dublă mișcare între două populații: cucerire și compromis. Pentru a acest „organ periferic”, frontiera, avansează sau reculează, indicând for sau slăbiciunea societății, și această deplasare va determina în final puteri statului. „E o perspectivă cartografică asupra frontierelor”, conchii J. Ancei, și completează, pecetluind parcă întregul discurs francez asup acestui subiect: „Frontiera nu este, într-adevăr, decât rezultatul un echilibru între forțele vitale a două popoare. Ea nu posedă nicioda valoare absolută. Ea are o valoare relativă, după funcția pe care i-o alo\* grupurile ce o încadrează, grupurile care o mențin” 10.

8 Ibid., p. 6.

9 Ibid., p. 9.

10 Ibid., p. 55.

11 Jaques Ancei, *Geographie des frontieres*, Librairie Gallimard, Paris, ed. a VIII-a.

Analiza sistematică și aplicată a frontierelor o va realiza în celebrul geopolitician francez într-o carte devenită clasică în domeni *Geographie des frontieres*. Vectorul polemic al lucrării este anunțat în din prefață. Cartea este o replică și nu o operă de circumstanță, dintre perioadă când Europa croită la Versailles începea să se clatine. Vinova sunt ideologii și teoreticienii germani propagatori ai unui nociv cure distructiv pentru ordinea continentului: „Lucrarea Grenzen, a generalul profesor Haushofer (Berlin, 1927) și toate numerele publicației „*Zeitschr fur Geopolitik*” sunt consacrate cercetării

«frontierei juste și naturali echte Grenze, pretinzând a o afla de fiecare dată când ea servește țelurilor pangermanismului, ajungând, în ciuda limitelor geografice contradictor la stabilirea unei Kulturgrenze, care să înglobeze nu numai Deutschland-i Germania, Reich-ul, ci Deutschtum-ul, aria germanică, toate regiunile care se vorbește limba germană” 11. Structurată în trei părți – „Ste

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

— i amorfe”, „Frontiere plastice” și „Frontiere mobile” – și unsprezece capitole, lucrarea își precizează de la început metoda în răspăr vădit cu procedeele germane, în fapt, marca întregii geopolitici franceze interbelice: „Geografia frontierelor nu este decât un aspect al geografiei politice... Școala franceză nu a adoptat nici această teorie nici această metodă (cele germane, n.n.). Descinsă din opera lui Vidal de la Blache, ea consideră omul, după expresia maestrului său, ca un «factor geografic», creator conștient de colectivități, în funcție de elementele mediului natural. Altminteri spus, frontiera nu poate apărea decât o limită a activităților umane, multă vreme variabilă și provizorie, uneori, însă, pe termen lung, fixă și permanentă... Pentru a folosi un termen mai simplu, frontiera este un cadru, nefiind, după judicioasa remarcă a lui Lucien Febvre, cadrul cel care contează, ci ceea ce se află în interiorul lui” 12. Întreaga argumentație a cărții, minuțioasă și stufoasă pe alocuri, se străduiește să demonstreze că geografia nu cunoaște frontiere naturale nici domenii fizice stabilite o dată pentru totdeauna. Noțiunea „lineară a frontierei” este deci o iluzie ce trebuie părăsită în favoarea unei concepții mult mai flexibile și mai nuanțate.

Patru sunt concluziile care se pot fixa în urma analizelor propuse de geopoliticianul francez. Aluzia la poziția Germaniei și concepția teoreticienilor de peste Rin este fățișă de fiecare dată.

1938, p. 1.

1. Geografia nu cunoaște frontiere naturale, nici „domenii fizice închise”, care ar putea să includă state, națiuni etc.

2. Geografia demistifică „iluzia noțiunii lineare a frontierelor”. În afara cazului unei obsesii a hărților sau a iluziei cartografice, niciun studiu serios nu este posibil decât pe teren.

3. Geografia denunță „vanitatea noțiunii istorice a frontierelor”. Liziera unui stat poate oscila, rezultat al fluxului și refluxului trendurilor istorice.

4. Concluzia analizei geografice, după Jaques Ancei, va fi: „frontiera este o izobară politică”, menită să fixeze, pentru un timp oarecare, echilibrul între două presiuni, fie echilibrul demografic fie echilibrul

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

militar: „O Germanie de 75 de milioane de nemți este o masă care se aşază asupra Europei de mijloc: în acest sens, Ratzel putea să-i atribui Raumsinn, «un sens al spațiului». Dar această mulțime nu este singur exteriorul frontierelor germane se manifestă alte forțe, printre care și spirituale. Acești factori umani, interni, de care cadrele exterit frontierele, depind (...) Nu există probleme ale frontierelor. Nu există e probleme ale națiunilor” 13, va conchide în finalul cărții geopolitici francez.

Deficiența acestei abordări răzbate deci cu limpezime. Viziunea statică, lipsită de aparatul sociologic, singurul capabil să dea seama păm capăt de procesele frontaliere, cele care pot să developeze minuțios reac contrareacții ale agenților principali ai acestor jocuri politice, cultu sociale, economice: populațiile. Cum lucrează frontiera culturală în pe unei frontiere politice defavorabile, cum este sublimată vitalii popoarelor în lipsa aparatului politic de manifestare, cum lucrează i biologică și tradițiile în desenarea granițelor interstatale etc. sunt nu câteva întrebări la care perspectiva „izobarei politice” propusă de Ancei poate răspunde. De aceea considerăm acest tip de abordare esențial să spre deosebire de tipul sociologic pe care îl promovăm în această lucr prin excelență dinamic.

Marca lui J. Ancei rămâne placa turnantă a geopoliticii francezele sale fiind ușor de identificat la analiștii din hexagon după cel d doilea război mondial.

3. Abordarea geopolitică a frontierei în perioada postbelică

13 Ibid., p. 194 – 197. În legătură cu concepția frontierei ca „izobară politică”, a se ve și p. 98 – 99 ale lucrării citate.

14 După război, resurrecția geopoliticii s-a manifestat mai cu seamă în spațiul americai german. Franța a venit relativ târziu, reușind să se impună abia în ultimele decenii. E

Judecata ideologică aplicată geopoliticii nu a lipsit nici în Fra postbelică. Un recul masiv avea să se producă, căci o cultură suprasaturată de marxism avea să găsească cu greu drumul la concepțiile și tezele acei științe. Demarajul a fost dificil și s-a produs abia în anii '8014.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I a a îiunța ață stei de edea geografi care au lucrat în spațiul geopoliticii – al „geografiei politice”, după sintagma preferată în spațiul francez – au fost marginalizați și supuși unui perfid embargo. Printre ei, Jaques Ancei, C. Vallaux, Jean Brunhes etc. În 1965, geopolitica încă mai era echivalată cu hitlerismul, iar geopoliticienii francezi tratați cu precauție și incredibilă reținere<sup>15</sup>. Yves Lacoste a consacrat acestei chestiuni o analiză pertinentă, iar concluziile sale nu pot fi infirmate: „Franța se caracterizează printr-o mare întârziere a reflecției geopolitice, atât la nivelul cercetărilor cât și la cel al difuziunii ideilor”. Sau „trebuie terminat cu această prosciere a raționamentului geopolitic, prosciere care este în fond pe linia ukazurilor staliniste în legătură cu «știința burgheză» sau «știința proletară»”<sup>16</sup>.

În 1980, va apărea o nouă lucrare semnată de un autor ce-și asuma delicata rubrică a geopoliticii. Este semnată C. Raffestin și își propune să ofere cititorului o „geografie a puterii”. Nu lipsește însă avertismentul înserat în prefață: „Căci există o «geopolitică»... cea care a servit drept justificare pentru dorința de cucerire, în numele unui determinism fără nuanțe, slujind astfel nazismului...”<sup>11</sup>. Studiul frontierelor nu este abordat aici, important rămâne avertismentul și semnificativa critică adusă promotorilor geopoliticii germane, cotați drept inițiatorii unei științe a „totalitarismului”: „Ratzel, fără să vrea și fără să știe, a pus bazele unei «geografii a totalitarismului» pentru că el nu a ținut seama decât de o singură scară, cea a statului”<sup>1</sup>.

În cultura postbelică franceză au apărut două lucrări circumscrise explicit problematicii frontierelor: *Geographie des frontieres*, publicată în 1974 și purtând semnăturile lui P. Guichonnet și C. Raffestin și, mai recent, lucrarea lui Michel Foucher din 1988, *Fronts et frontieres*, apărută la

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

prestigioasă editură Fayard. Asupra acesteia din urmă ne propunem săruiam aici, mai ales că autorul îi așază un subtitlu incitant: *Un tour monde geopolitique*.

\*

Continuitatea cu tradiția franceză a abordărilor frontaliere este i trată din plecare prin invocarea unui citat al lui Jean Brunhes și Carl Vallaux, selectat dintr-o lucrare tipărită în 1921. Iată fragmentul: „Nu

ex subiect care să revină mai des sub pana utopiștilor umanitariști d suprimarea frontierelor. Oamenii care au întrerupt orice contact I ideologia lor și realitate doresc să obțină cea mai bună societate a visut lor fie prin suprimarea pur și simplu a granițelor fie prin stabilirea i federalism universal care le-ar face să devină inofensive. Li s-ar părea mai comod să anuleze aceste linii arbitrare de pe hărți, care nu coresp nici măcar cu marile diviziuni regionale recunoscute de geografia fizic care, acolo unde reprezintă expresia contactelor celor mai sensibile, coincid aproape niciodată cu liniile de separație naturală. Este tentan susții că frontierele au fost inventate de oamenii de stat și de către mih pentru oprimarea popoarelor; și este ușor să-i faci pe oamenii simpli creadă, mai ales în țări ca Franța, în care poporul se lasă cu ușur antrenat într-un idealism natural și generos. Cei ce au însă o noți geografică limpede a frontierei nu se vor lăsa pradă unor asemenea joc ale imaginației și ale gândirii speculative” 19.

19 Michel Foucher, op. cit., p. 7.

20 Tipic pentru acest tip de abordare este capitolul „Les frontieres «differentiell

Byzance”. A se compara, eventual, cu subtilele analize consacrate de Iorga acel chestiuni.

Michel Foucher indică o filiație dar semnalează, involuntar, înd la început, punctul slab al lucrării sale. Geopolitica franceză dedi frontierelor a lucrat în abundență cu granițe și frontiere, într-o perspec aproape exclusiv statică, lipsindu-i, spuneam, acea abordare sociolog singura capabilă să epuizeze întreaga dezbateră din jurul acestei chesti prin analiza frontierei ca fenomen. Astfel că lucrarea lui Foucher reușeșt fie în final o abordare seacă, chiar dacă exhaustivă, o analiză ce marșează poziția frontierei și nu pe procesele acesteia<sup>20</sup>.

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Analiza urmează același traseu, accentuând de fiecare dată istoria și analiza empirică a practicilor delimitărilor frontaliere. Definiția geopoliticii pe care o propune este în ton cu discursul său: „Geopolitica este o metodă globală de analiză geografică a situațiilor socio-politice concrete, urmărite așa cum se localizează, și a reprezentărilor obișnuite care le descriu. Ea procedează la determinarea coordonatelor geografice ale unei situații și ale mai proces socio-politic și la deciptarea discursurilor și imaginilor cartografice ce le «acompaniază» „21. Această metodă, mai spune

Foucher, se preocupă atât de „coordonatele interne” cât și de cele „externe” ale unei situații. Analiza sa se concentrează, repetăm, mai degrabă pe un studiu al granițelor, pe statutul frontierelor, nu pe procesele pe care le declanșează, iar această deficiență răzbate cel mai bine atunci când Foucher încearcă să epuizeze „câteva false dileme” frecventate de practicienii acestui domeniu. Iată-le pe scurt:

1. „Naturalul și artificialul”. În dreptul internațional public sunt opuse frontierele „naturale” frontierelor „artificiale”. Este o iluzie, spune Foucher, iar discuția este fastidioasă și lipsită de fundament, căci delimitarea împiedică între cele două criterii nu se poate face.

2. „Trasee bune și trasee rele”. În realitate, nu ar exista, frontiere bune la modul absolut”, cu atât mai puțin frontiere ideale, ci numai frontiere reale, care, fie sunt recunoscute de manieră simetrică drept legitime fie prezintă mai multe avantaje politice, strategice, economice pentru unii sau alții la un moment dat al istoriei”.

3. „Arbitrar și convențional”. Toate frontierele subsumează o porțiune de arbitrar sau una de artificialitate. Ele trebuie deci considerate numai ceea ce sunt, „construcții geopolitice date” sau, altminteri spus „frontierele sunt timp înscris în spațiu sau, mai degrabă, timpuri înscrise în spații”.

4. „Colonial și național”. Fostele frontiere coloniale, spune Foucher, nu mai au același statut, fără să fi devenit însă nici frontiere naționale, în ciuda câtorva cazuri cu statut de excepție.

5. „Linia și zona”. Și acestea trebuie privite tot cu aceeași măsură, și considerate în funcție de conjuncturalul care le „fundamentează” de cele

Foucher, op. cit., p. 439.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

mai multe ori. Geopoliticianul francez optează și de această dată degrabă pentru o abordare funcționalistă.

6. „Unicul și diversitatea”. Frontierele trebuie abordate la diverse, din perspective diferite; ele sunt construcții geopolitice datat diferite niveluri de structurare și funcționare: sunt limite politice, fizi lingvistice, militare. Ele trebuie abordate făcând distincție între „chestiune externă – relații internaționale de proximitate între state, raporturi între etnii... – sau geopolitica externă, și chestiunea internă – conștientizări interioare, procese de construcție națională sau regională” 22.

Această analiză, nu lipsită totuși de interes, îi permite geo]



ticianului francez să valideze definiția de lucru: „O geopolitică frontierelor își propune să elucideze rațiunile, actorii și efectele trai granițelor și să analizeze interacțiunile externe și interne pe i conducătorii statelor și popoarele le stabilesc în jurul frontierelor, e discursurile și reprezentările ce le însoțesc și le ilustrează” 231. Definiția promițătoare, dar realizarea, spuneam, coboară mult nivelul. Patru rute i conține lucrarea: a) marile trasee frontaliere; b) bifurcațiile frontaliere discon-tinuitățile frontaliere; d) jocurile interacțiunilor frontaliere, și subminează prin simpla enumerare prestigiul inițial al definiției slabi Abordarea va fi excesiv descriptivă și istoricistă, centrată pe po: frontierelor, eludând procesele de înaintare și recul ale frontiere raporturile între frontiere, consecințele pe care aceste deplasări le genere pe toate palierele – economic, social, cultural, politic –, cu alte cum vom repeta-o în loc de concluzie, va ignora perspectiva sociologică așii acestui subiect.

\*

22 Ibid., p. 11 – 16.

23 Ibid., p. 22.

Direcția geopoliticii franceze a urmat, și în perioada interbelică și cea postbelică, două trasee precise. Pe de o parte, contestarea geopoliticii germane, pe de alta, insistența în utilizarea unei grile lipsite de dinamism relevantă, statică și rigidă, în ciuda declarațiilor sau intențiilor unor aut Nu face excepție de la această rută nici generalul Pierre M. Gallois, cel e

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Într-o lucrare din 1990, începea ritos prin a decreta fără drept de apel „moartea” geopoliticii germane. Iată cuvintele așezate la începutul lucrării sale: „Geopolitik a murit – odată cu prăbușirea celui de-al treilea Reich. Geopolitica, acum adolescentă, s-a născut din opoziția dintre societatea liberală și societatea cu economie planificată. Așa cum a fost interpretată și practică în Germania, pe atunci una dintre marile puteri ale lumii, Geopolitik a fost înlocuită de o geopolitică ramură a științelor sociale, disciplină examinată și utilizată în Marea Britanie și mai ales în Statele Unite, puteri maritime” 24.

Întreaga lucrare nu este decât o reluare a tezelor geopoliticienilor germani, amendate sever din perspectivă proaspăt dobândită. Confuzia geopoliticianului francez este lesne de sesizat, fără

să stăruim aici asupra ei. Vom aminti numai concepția generalului despre frontieră, concepție ce se înscrie cuminte pe traseul deja consacrat al geopoliticii franceze, dar dezvăluind, în plus, o superficialitate și o lipsă de aparat sociologic care nu poate fi decât o „contribuție” personală.

Iată ce scrie Pierre Gallois în capitolul „Ni fronts ni frontieres”, consacrat în lucrare acestei chestiuni: „Marile fenomene politice, economice, sociale, militare ale timpurilor noastre afirmă interdependența popoarelor, abstracție făcând de frontiere” 25. Acesta este traseul analitic urmat. Dacă din punct de vedere militar teza poate emite pretenții, din punctul de vedere al unei analize consacrate proceselor de frontieră perspectiva este deficitară, reducând descrierea fenomenelor până la caricaturizare. Valoarea unui asemenea travaliu scade deci direct proporțional cu superficialitatea abordării. Iar superficialitatea tinde să fie aici maximă.

\*

24 Pierre M. Gallois, *Geopolitique, Les voies de la puissance*, Paris, Pion, 1990, p. 13.

25 Ibid., p. 53.

26 Geograf ca formație, Yves Lacoste este actualmente profesor la Universitatea Paris

VIII (Vincennes-Saint Denis), unde conduce pregătirea de doctorat în geopolitică.

Unul dintre cei mai prestigioși geopoliticieni francezi contemporani este țară îndoială Yves Lacoste<sup>26</sup>. Lucrările sale au punctat sistematic în

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

ultimele decenii, constituind, poate, cel mai eficace material de propag; în favoarea repunerii în drepturi a geopoliticii în spațiul cultural) francez toate acestea va contribui din plin și programul revistei „Herodote” al e fondator și director este. Geograful francez a coordonat două lucrări anvergură în domeniul geopoliticii: cea dintâi este ampla monografie peste trei mii de pagini, *Geopolitique des régions françaises*, 27 iar de-a doua, mai recentă, *Dictionnaire de geopolitique*<sup>28</sup>, la care colaborat peste patruzeci de specialiști.

27 Fayard, Paris, trei volume, 1986.

28 Flaminarion, Paris, 1993.

29 Op. cit., p. 658.

Concepția despre frontieră o expune Yves Lacoste (și) în această urmă lucrare, el fiind autorul rubricii consacrate acestui subiect. L trasată de predecesorii din perioada interbelică nu este abandoantă nic această dată. Geograful oferă la începutul studiului său următoarea defin „Din punct de vedere geopolitic, frontiera este linia sau zona care forme limita teritoriului unui stat sau a unui ansamblu politic pe care conducă să-i urmăresc să-l constituie într-un stat mai mult sau mai p independent” 29. Termenul „zonă” înserat în definiție pare a sugera viziunea unilaterală asupra acestui concept este părăsită. Impresia întărită și de convocarea unui exemplu deja clasic, cel al frontier Statelor Unite. Aici, spune Lacoste, termenul de frontieră nu denum limita între două state (border), ci o zonă întinsă, slab populată. Până i două jumătate a secolului al XIX-lea, ea desemna teritoriu de tranziție îi porțiunea aflată sub controlul statului și cea care nu dobândise încă a statut (aflată sub dominația indienilor etc). Mai mult, ne spune geogr; francez, frontiera nu trebuie înțeleasă numai ca limită a unui stat, ci și linie de separație și de contact între două sau mai multe state. Iată e definește Yves Lacoste metodologia de abordare a frontierei: „Metoda analiză a problemelor frontaliere procedează, pe de o parte, la luarec considerare a interacțiunilor între multiplele ansambluri spațiale exemplu, frontierele unui stat nu corespund cu necesitate ariei lin naționale – și, pe de altă parte, la distincția diferitelor niveluri de ana spațială. (...) Este cu totul excepțională situația când limitele ansamblur spațiale pe hartă corespund între ele și cu frontierele unui stat (este μm

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j micilor state insulare). Metoda este de a aloca o atenție sporită tțiunilor dintre ele, pentru că ele sunt cele care cauzează cele mai Litigii în materie de frontieră” 30.

Avem deci definițiile de lucru și linia metodologică propuse de Yvesle. O primă observație este că ceea ce prima anunțase este subminat de lin urmă. Definiția geografului francez este promițătoare, în sensul că fiitea abordări mai ample și mai rafinate decât cele indicate, bunăoară, aques Ancei în perioada interbelică sau Michel Foucher mai târziu. La Ce poate conchide și în legătură cu invocarea „ansamblurilor spațiale”, fttodologia însă reduce mult anvergura analizelor, căci aceste „ansambluri ațiale” capătă un caracter excesiv geografic, prea puțin cultural sau ritual, în sensul lui Friedrich Ratzel.

Acesta nu este absent, dar ceea ce Msește în acest tip de demers este deplasarea fronturilor spirituale, reculul M recidiva lor în funcție de configurațiile politice de moment – „izolare olitice”. De aici incapacitatea de a sesiza fenomenele de profunzime și fiularea oricărei pretenții de predictibilitate.

30 Ibid., p. 659. A se vedea asupra acestei chestiuni și preambulul semnat de același autor, p. 1 – 35.

31 Pentru ilustrarea acestui aspect a se vedea mai jos – capitolul II al părții a VTI-a – analiza rubricii consacrată României în dicționarul citat.

Ca o posibilă concluzie, analiza propusă de Yves Lacoste în funcție e reperele teoretice și metodologice pe care le propune este, iarăși, Uescriptivă și punctuală. Ea poate fixa cu precizie un teritoriu bine delimitat din punct de vedere geografic sau politic, epuizându-i coordonatele de moment. Dar tabloul complet și viitoarele direcții de resuscitare a virtualităților fiecărei populații nu se pot obține printr-un asemenea travaliu. Două condiții sunt obligatorii pentru depășirea perspectivei unilaterale (punctual-descriptive): cunoașterea culturală și istorică a teritoriului supus analizei<sup>31</sup>. Yves Lacoste nu stăruie cu adevărat asupra lor, printr-o analiză de tip culturologic (antropologic și sociologic), subminând eficacitatea propriului demers, dar așezându-se în seria tradiției franceze în abordarea fenomenelor de frontieră.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

CAPITOLUL V

GEOPOLITICA ROMÂNEASCĂ ȘI FENOMENUL

FRONTIEREI

1. Axul geopoliticii românești

Tratamentul cel mai drastic între școlile geopolitice de marcă ale intervalului interbelic l-a suferit școala geopolitică românească. Holocaustul cultural și etnocidul declanșate de ocupantul comunist au pulverizat și acest domeniu. Autorii au fost zvârliți în pușcării, desființat fizic sau moral, iar pe lucrările lor s-a aplicat cu grabă cuvântul fatidic: interzis<sup>1</sup>.

Anvergura școlii românești de geopolitică a avut în perioadă interbelică doi „responsabili”: pleiada brilliantă de geografi, istorici] sociologi, statisticieni, demografi ce evoluau în câmpul geopoliticii și, pe de altă parte, poziția geostrategică a României dobândită după

1918. Toată somațiile majore ale geopoliticii au fost preluate și puse la încercare în spațiul culturii române, blocajele epistemologice sau inadecvarea aducând după sine unghiuri de abordare noi și o salbă de paradigme inedite.

1 Dintre gesturile recuperatorii de după 1989 vom consemna aici doar câteva. Între 1992J 1993, prin grija Ministerului Apărării Naționale și a Editurii Militare, Mircea Conciu a realizat o excelentă reeditare, revăzută și adăugită, în trei volume, a marelui atlas Spațiul istoric și etnic românesc, tipărit pentru prima dată în 1942; cea mai substanțială atitudine a venit însă de la Iași, din inițiativa exemplară a editorilor Emil I. Emandi, Gheorghe Buzatu, Vasile S. Cucu. Volumul de peste cinci sute de pagini, intitulat Geopolitica, este o culegere de texte românești și străine din domeniul geopoliticii și poartă numărul unu, deschizând o serie pe care autorii o doresc cât mai lungă. Se cuvin menționate aici și eforturile depuse pentru resuscitarea acestei discipline în spațiul românesc de către publicațiile „Sociologie românească” și „Mișcarea”.

Axul constitutiv al școlii românești s-a numit geopolitica națiunii. Este pecetea ei majoră și nota care o distinge în ansamblul școlilor de geopolitică ce au marcat acel interval. Chiar fără a fi împlinit până la capăți așa cum s-a petrecut cu multe proiecte interbelice, acest deziderat răzbate în

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

evoluțiile tuturor marilor actori ai scenei geopolitice românești. Avea să o l anunțe încă din 1938 Anton Golopenția într-un studiu teoretic excepțional, replică la provocarea mai vârsnicului său coleg, geograful Ion Conea. El; avertiza atunci asupra „geopoliticii mit” practică în Germania, relevând inadecvarea unei asemenea accepțiuni în spațiul românesc. Golopenția indica, în replică, răspicat, condiția decisivă pentru existența geopoliticii la noi: „concentrarea științelor ce privesc aspectele singurate ale statului în aceeași școală superioară”. În opinia sa, geopolitica ar fi trebuit să devină „acea ridicare în conștiințe a unei funcțiuni noi în viața nației” 2. Nu altfel va argumenta Gheorghe Br? ianu, într-un studiu cu titlu elocvent, Geopolitica: factor educativ și național, așezat, fapt extrem de semnificativ, în deschiderea primului număr al revistei „Geopolitica și Geoistoria. Revista română pentru sud-estul european”. O asemenea

opțiune, a singurei reviste consacrate exclusiv dezbaterii geopolitice, este grăitoare pentru traseul asumat de promorii disciplinei în spațiul românesc.

Alături de Golopenția sau Brătianu, vor lucra și alți teoreticieni cu această accepțiune, geopolitica în România fixându-și definitiv cadrul în zona „științei națiunii” gândită și practică atunci, cu rezultate strălucite, de profesorul Dimitrie Gusti și marea lui școală sociologică. Proba cea mai elocventă este că, deseori, mesajele și decriptările geopolitice veneau chiar din rândul membrilor Școlii monografice de la București.

## 2. Geopolitica statului național (Simion Mehedinți)

2 A. Golopenția, însemnare cu privire la definirea preocupărilor geopolitice.

„Anuarul festiv al societății studenților în geografie Soveja”, 1938, p. 9 și 5.

Simion Mehedinți a dat cea mai încheată structură de înțelegere geopolitică a neamului românesc. Putem socoti această înțelegere ca făcând parte dintr-o nouă direcție a științei spațiale a colectivităților omenești încadrabilă în „geopolitica statului național”. Spre deosebire de „geopolitica statului de dominație” dezvoltată, bunăoară, de un Geoffrey Parker, abordarea lui Simion Mehedinți îmbină criteriul universalizării istoriei (care culminează cu ceea ce marele geopolitician consideră a fi „faza

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

atmosferică a istoriei”) cu criteriul organicității geopolitice și ge etnologice a popoarelor. Istoria este geografie în mișcare, precizează Herder (pe care Mehedinți îl citează mereu), „dar istoria mai este \ etnografie în mișcare, dacă ținem seama de masa etnică de o parte și t personalitățile reprezentative de altă parte” 3. Acesta este enunțul geopolit de bază al lui Simion Mehedinți, ceea ce arată că înțelegerea geopolitică popoarelor trebuie să întrunească două serii de exigențe și repere: ce legate de evoluția spațiilor și cele legate de evoluția popoarelor. A defini în popor înseamnă a ține seama deopotrivă de „mișcarea spațiilor” (dup definiția lui Herder: „geografia în mișcare”) și de „mișcarea etnografică” popoarelor

Condiția geopolitică a unui popor este, în viziunea lui Mehedinți intersecția celor două dinamisme: al geografiei (după definiția lui Herder) și al etnografiei (după definiția adăugată a lui Mehedinți).

Geograful și etnograful român are, iată, meritul de a fi deschis o nouă perspectivă ut știința popoarelor, una care propune ca la „dinamica spațiilor” să articulării

3 S. Mehedinți, Opere complete, vol. I, Biblioteca Enciclopedica, Fundația Regală, București, 1943, p. 150. Aici se găsesc incluse studiile și analizele geopolitice ale geografului, scrise de-a lungul carierei sale.

76

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

?

„Dinamica popoarelor” pentru a căpăta o bună înțelegere a unei configurații istorice. Istoria este o continuă schimbare de configurații sub acțiunea compusă a mișcărilor spațiale și etnografice. Produsul celor două serii de manifestări – geografice și etnografice – alcătuiește ceea ce, în viziunea lui Simion Mehedinți, este o configurație geopolitică. Desigur că aceste configurații au și repere fixe, atât geografice cât și etnografice. Ceea ce se schimbă sunt relațiile între ele dimpreună cu poziția și semnificația fiecărui reper la un moment dat. Pentru români, de exemplu, reperele fixe și cruciale pentru existența lor colectivă au fost, au rămas și vor rămâne până la sfârșitul veacurilor: Munții, Dunărea și Marea. Orice om politic va trebui deci să preia această triplă îngrijorare: grija Dunării, grija Mării și grija Carpaților. Acela care pierde una dintre cele trei laturi ale îngrijorării etnopolitice își va expune țara și neamul la primejdii. Ca din întâmplare, reperele continentului nostru sunt și ele tot trei, denumite „fațade” sau „fruntarii”: fațada continentală, fațada mediteraneeană (sau de miazăzi) și fațada atlantică. Împlinirea Europei pe cele trei fațade este în întregime operă romană.

Mediterrana este mediul cel mai prielnic și mai cald al continentului. Cu ea începe istoria Europei: „Italia devine frontonul vieții istorice în Mediterana”. Roma va face, cea dintâi în istoria universală, din Mediterana o „mare nostru m”. În operația aceasta s-a izbit pe țărmul african de puternica metropolă cartagineză. „Pentru istorie, omul de geniu care personifică această biruință a Italiei asupra Cartaginei și deci a țărmului european asupra celui african este Scipio” 4. De aceea a și fost supranumit Scipio Africanul. Ceea ce a fost Scipio pentru fațada africană va fi Cezar pentru „fațada atlantică”, adică acela care a cucerit „pământul dintre Alpi și Ocean”, astfel că lui i se datorează „întinderea civilizației romane spre Atlantic”.

Pe „fațada continentală”, „chestiunea hotarului” a fost „dezlegată de Traian. El e pentru Dacia ceea ce fusese Cezar pentru Galia”. Fapta lui este hotărâtoare pentru „etnografia Europei” căci hotarul fixat de el „s-a dovedit a fi o operă de dimensiuni seculare rămânând până azi în ființă”.

4 Ibid. p. 90.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Țărmurirea imperiului spre fațada continentală este mediul etnogenezei poporului român, care, prin chiar acest fapt (compus prin sinteza și intersecția dintre mișcarea etnografică a romanilor și cea geografică i imperiului) a dobândit prima sa definiție geopolitică, pe care Simioi Mehedinți o și fixează în titlul unui studiu al său din 1914: România în marginea continentului. O problemă geopolitică românească și europeană. În 1914, Mehedinți își intitulase studiul: Chestia orientală, dh punct de vedere geografic și etnografic. Geopoliticianul român subîn telegi, iată, că nexul „chestiei orientale” traversează, în esența sa, definiți; geopolitică a României. Dacă până la Războiul Crimeii chestia orientală ssuprapunea în mare măsură cu chestiunea imperiului otoman și în strânși legătură cu strâmtoarea Bosforului și a Dardanelelor, deja, de la 1812 încoace configurația geopolitică trebuie reexaminată... Pentru cel cart observă fenomenele istorice din latura lor geografică, chestia orientală st leagă însă acum, nu numai de strâmtoarele dintre Egeea și Marea Neagră, e și de istmul dintre Marea Neagră și Baltică; se întinde adică peste toată fațada continentală a Europei răsăritene” 5.

În felul acesta, în viziunea lui Simion Mehedinți, condiții geopolitică a statului român trebuie examinată în cercul ei interior, care este acela definit de cele patru repere: istmul ponto-baltic, strâmtoarele, Dunărea și Carpații. La rândul lor aceste patru repere trebuie integrate într-un ansamblu de cercuri exterioare numai parțial concentrice, care închid în ele mișcarea unor spații mai largi, cum ar fi, de pildă, spațiul de interese al Angliei, care va impune Dunării un regim de libertate fixat prin Tratatul de la Adrianopole, dând o șansă de întregire a teritoriului românesc cu zonele riverane care avuseseră până atunci regim de raiale turcești. Războiul Crimeii a dat și el o nouă dezlegare pentru români în chestia Mării Negre și așa mai departe. Și poate că ilustrarea cea mai vie la teza lui Simion Mehedinți că istoria este etnografie în mișcare vine de la evoluția chestiunii rusești.



Sub Petru cel Mare, populația Rusiei era de circa paisprezece milioane, la 1914 atinsese cifra de o sută șaiszeci de milioane și creștea în fiecare deceniu cu douăsprezece milioane. La marginile romanității, apare un fel de „lume nouă”, o „uriașă presiune” venind dinspre o mare grupare

5 Ibid., p. 87.78

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

de mase omenești amenințând să se rostogolească peste geografia românească. „Coeficientul puterii istorice a noului factor e aceea creștere de douăsprezece milioane în fiecare deceniu, pe când Europa peninsulară a atins aproape limita creșterii de populație” 6. Așa se face că elementul românesc, „ca și acum nouăsprezece sute de ani”, face „front spre stepa asiatică dintre Prut, Baltica și Urali” 7. Încât „chestia orientală se întinde le la Constantinopol până la Königsberg”.

6 Ibid., p. 96.1 Ibid., p. 96.

## ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

În raport cu „tendința nivelatoare a statului moscovit”, pe ea S. Mehedinți o prognozase încă de la început de secol, crește enori importanța acestui „ținut polinațional” care este Europa peninsulari formată dintr-un mozaic de etnii mai mărunte și de culturi. „Meridian istoriei se mută iarăși spre răsărit”, iată propoziția profetică a geopolitic lui Simion Mehedinți. Până astăzi, istoria l-a confirmat. Sunt semne că-11 confirma și de aci înainte.

Am schițat doar unul dintre nucleele gândirii geopolitice a li Simion Mehedinți, acela care, în viziunea noastră, pune bazele geopolitic statului național cu particularizări pentru statul român. Peisajul gândirii să geopolitice cuprinde răspunsuri mult mai largi între care și pe acela (privire la geopolitica imperiilor (cu ilustrare pe cazul formării Rusiei geopolitica stadială a istoriei universale conform căreia istoria străbate ti faze – continentală, cu orizonturi spațiale închise, oceanică, în cuprins căreia sunt puse în interacțiune toate continentele și „faza atmosferică” – se leagă de rolul comunicațiilor moderne în modelarea spațiului. O latu importantă a geopoliticii sale este aceea referitoare la fenomenul frontierei și analiza consacrată „liniei Stalin pe istmul pontobaltic” și „rolm european al statului român” este dintre cele mai strălucite în aceai chestiune (fără a pune în umbră analizele focalizate asupra înainta continentale a frontierei romane, la care ne vom referi mai pe larg cuprinsul lucrării de față). O

a patra zonă de preocupări, extrem de actua se referă la „discordanțele antropogeografice” (risipirea solului, despădui sălbatică, amenințarea elementului etnic, toate sintetizate în ceea reprezintă „epocile de risipă”, care antrenează ca un imperativ salvator „reacțiune antropogeografică, etnografică și istorică”). Acesta e fundamentul real al „culturilor de reacție” sau reacționare, pe care le va examina în această lucrare.

3 „Frontiere” care despart, „frontiere” care unesc. „Frontiere natura versus „frontiere politice” (Ion Conea)

Ion Conea rămâne, indiscutabil, unul dintre reprezentanții strălucit: geografiei și geopoliticii românești. Peste cincizeci de ani de cercet

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

științifică dedicată pământului și neamului românesc concretizate în mai mult de o sută de lucrări de o incontestabilă valoare i-au asigurat un loc înalt în panoplia marilor repere ale romanității. Și-a asumat – și uneori a defrișat primul – teritorii variate ale științei mergând de la geografie istorică, toponimie, terminologie geografică până la geopolitică. Ultimul domeniu l-a parcurs aproape în întregime, Ion Conea frecventând atât domeniul istoricului noii discipline cât și zona aplicabilității ei concrete. Prezentate cu parcimonie, câteva rubrici în care s-a ilustrat marele cărturar s-ar putea desfășura după cum urmează.

#### Apariția și istoria geopoliticii

Ion Conea oferă în briliantul studiu din 19378 o perspectivă inedită asupra a ceea ce a împins la plămădirea noii științe. Conea leagă nașterea geopoliticii de un proces pe care astăzi îl denumim cu un termen intrat recent în circulație: globalizare. Prima formă de concretizare a acesteia stă în fenomenul numit de geograful român „îngustarea frontierelor”. Iată fragmentul său: „Pământul devine cu fiecare zi mai mic și aproape că n-a rămas colț înghețat sau minusculă insulă de corali pierdută în larg de ocean și neocupate de om. S-a dus vremea în care, în antichitate și în Evul mediu, statele își permiteau să lase între ele, ca hotare, adevărate zone largi nelocuite, rămânând destul pământ nelocuit înăuntrul acestor cingători de «viduri de umanitate» – cum li s-a spus. Pe încetul însă, (...) «zonele viduri de umanitate», fostele «frontiere» s-au îngustat mereu până ce s-a ajuns ca astăzi frontierele să fie simple linii ideale, traversând uneori prin

mijloc anumite localități, ba chiar și unele clădiri”.

8 Geopolitica, o știință nouă, în „Sociologie Românească”, nr. 9 – 10, an. II, 1937 și republicat în culegerea colectivă „Geopolitica”, Editura Ramuri, 1940.

Statutul politic și economic al planetei se schimbă de la o zi la alta, toată lumea localizează, verifică și cercetează hărți, compară țări și imperii. „Conștiința omului modern se pătrunde tot mai mult de un fel de duh geografic”, va scrie Ion Conea. Omenirea începe treptat să resimtă statutul de „cetățean al pământului întreg”. Niciun stat nu mai trăiește singur, diplomații, oamenii de cultură sau șefii de state gândesc astăzi, fatal, continental și planetar. Statele mari – acele Grossmächte ale lui Kjellen – ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

jalonează politica mondială, secondate de statele mici și mijlocii în postur de sateliți.

În această evoluție ce a pecetluit conduita culturală, politică sa economică a umanității deslușește Ion Conea apariția geopoliticii: J trăirea și împărtășirea aceasta a fiecărui stat în parte din viața unitară planetei noastre, în ele credem noi că trebuie căutată originea conceptuh actual de geopolitică, deci concepția și apariția geopoliticii însăși Geopolitica devine deci o veritabilă știință a relațiilor, sau, cu termenii h Conea, a „presiunii dintre state”. Acesta va fi statutul disciplinei! cercetările sale de mai târziu.

Teza „centrului-nucleu”. Transilvania ca Mittelpunkt al României

Un al doilea traseu urmat de Conea în analizele sale a foi decriptarea pe cazul României a chestiunii consacrate deja de Ratzel! geopolitică sub denominația de Mittelpunkt. Convocând un instrumente selectat din geografie, istorie, etnografie, lingvistică etc, marel geopolitician reperează „pulsarul” României în zona Transilvaniei. O spun răspicat într-un studiu din 1941 intitulat chiar așa: Transilvania, inimă pământului românesc. Tentativa nu e singulară în cultura română și ceea ce se cuvine precizat este numele antecesorului și deschizătorului de serii El a fost Eminescu, marele poet intuind fără greș (și) acest adevi geopolitic, proiectat mai târziu în loc comun al diagnozelor geostrategice.

9 Material publicat în „Geopolitica și Geoistoria” an. I, nr. 1, 1941, p. 18 – 34. Ion Conea credea cu ardoare în acest adevăr geopolitic și în dreptatea în numele căreia pleda. T

Iată un fragment din studiul semnat de Ion Conea în anul 1941, an d tragică amintire și în care asemenea adevăruri se cereau afirmate cu voc aspră: „Orice stat, spune Kjellen, urmărește să acopere o regim geografică organică în întregul ei. Bazinul Dunării de mijloc este o astfi de regiune, dar vecinii noștri unguri nu-l pot pretinde nici pe departe i întregimea lui, pentru un stat unguresc: ei sunt doar o modestă mică insul etnică ce se pierde în cadrul acestui mult prea larg pentru ei bazin. (...) le Transilvania (o poți afla din cel dintâi tratat de geopolitică care-ți va cade sub priviri) e sortită de la începutul lumii să fie sâmbure de țară, cum vedem că e în România Mare – și nu piesă de margine, secundară, cum fost – și ar fi! – într-o Ungarie Mare” 9.

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Subiectul a fost o constantă a preocupărilor geografului român, prelungirile sale identificându-se până după război, în 1967, când, din rațiuni polemice, publică un material cu titlul cu privire la „teritoriul-nucleu” de formare a poporului român<sup>10</sup>. În esență, chiar dacă vocabularul geopolitic trebuie părăsit, teza susținută rămâne aceeași, Conea pledând atunci în favoarea ipotezei după care „formarea poporului român a avut loc în spațiul de la nord de fluviu, având ca teritoriu-nucleu ținuturile le deal și munte ale Daciei”.

### C: Combaterea tezei „frontierelo; naturale”.

Ultima și poate principala opțiune epistemologică a marelui geograf este cea legată de critica pe care acesta o aplică „frontierelor naturale”, identificate sau consacrate drept „frontiere politice”. Răspândite în numeroase studii și articole, argumentele sale se încheagă într-un material apărut în 1941: Destinul istoric al Carpaților”.

fragment din finalul articolului conține această mărturie: „... Undeva, în această revistă chiar, d. A. Golopenția reproduce câteva impresionante rânduri scrise acum 70 de ani de un membru al Academiei Maghiare în legătură cu revoluția lui Horea: «Există, scria Fr. Szilagi, o fatalitate, o dreptate, pedepsitoare în viața inșilor, a neamurilor și a statelor, potrivit căreia Dumnezeuul puternic și răzbunător pedepsește păcatele părinților la fii, până în nepoți și strănepoți (II, Moise, 20, 5). Trebuie să privim ca o atare Nemesis în viața Transilvaniei răscoala lui Horea. Ținerea veacuri de-a rândul a poporului valah în afara legilor și în grea robie nu a rămas nepedepsită. În viziunea creștină, această Nemesis înseamnă:

Dumnezeu este prezent în istorie». Dumnezeu este prezent în istorie!" (p. 34). În legătură cu această chestiune, a se vedea și studiul aspru polemic publicat de Conea în nr. 2/1942 al acestei reviste, «Tota Transilvania ad nos venit» sau cât valorează teoria Ianeso Benedek, p. 11 – 24...

10 Apărut în publicația „Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie”, tom XIV, nr. 1, 1967.

11 Apărut în revista „Rânduiala” și publicat în colecția cu același nume, București, Ed.

Neam și Țară, 1941; materialul a fost retipărit în lucrarea sa din 1944, Geografie și istorie românească, colecția Luceafărul (p. 83 – 110). A se vedea pentru acest subiect și studiul publicat în această culegere, Spațiul geografic românesc, p. 7 – 25. Tot în legătură cu această chestiune este și articolul din „Geopolitica și Geoistoria”, nr. II, 1942.

Carpații hotar natural? p. 62 și urm.

Ion Conea găsește motivația acestui material într-un slogan mult vehiculat de propaganda iredentistă maghiară: Carpații ca frontieră

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

naturală. Iată ce așeza, sub formă de motto, un volum tipărit în 1941 Budapesta sub titlul Ardealul istoric: „Mutarea de pe Carpați a frontier nu este numai un act de violență îndreptat împotriva națiunii maghiare, este mai mult: o adevărată injurie adresată lui Dumnezeu”. Interesul ca mâna ostașii iredentismului maghiar spre asemenea considerații era sta politic, orice concepție geopolitică aplicată eșuând în tentativa de susținere unei asemenea opțiuni. Unei concepții tip „Carpații ca hotar natural”, le Conea și cu el întreaga școală geopolitică românească i-au opus o cu tot altă perspectivă, izvorâtă din fapte și realități palpabile, cu care, seri Conea: „Românii au trăit încă din ziua în care «au început ființa a –, pricepe»: Carpații, coloana vertebrală a pământului și poporuh românesc” 12.

Harta, extrasă din faimoasa lucrare New World a geografului american Isaiah Bowman, este utilizată de Ion Conea pentru a arăta „dacă vecinii noștri din Vest vor hotar de munfi spre România”, ei trebuie să constate că cei dintâi mun-i care ne despart sunt Apusenii

12 încă în 1936, Nicolae Iorga, în cuvântarea Fundamentele dreptății naționale susținută la postul de radio București, lansa un

Paradigma analitică este deci contestarea unei concepții uzate deja încă din perioada interbelică, concepția munților hotare, fără credit și curs în lumea geopoliticienilor.

Frontierele naturale – termen impropriu – au mai mult valoare și utilizare teoretică decât reală. Nici fluviile nici munții nu despart, ci mai degrabă, spune Ion Conea, unesc. Vidal de la Blache denumea munții „conservatrices de populations”. Acest rol l-au jucat în trecut, mai cu seamă, când nici stepele nici lungul văilor deschise nu ofereau condiții propice populațiilor sedentare sau civilizațiilor agricole. Mai mult, spre deosebire de stepe și mări, care amestecă, împrăștie sau omogenizează – populații, etnii, obiceiuri, tradiții etc. – munții conservă și transmit lanțurilor de generații fragmentele etnice ale vechilor civilizații. Demonstrația este laborioasă și impregnată cu date istorice și geografice irefutabile, fiind convocate exemple de pe întregul continent.

Revenind la cazul concret, Conea dovedește cu același aparat exhaustiv precaritatea tezelor ungurești. Muntele este adevărata patrie românească, paralelismul cu vorba cu Karl Ritter – Erziehungshaus – fiind nimerită, căci Carpații au fost în istorie o adevărată casă de educație a neamului românesc. Comparația geografului înfățișează elocvent întreg tabloul istoriei românilor, centrat pe axa fundamentală, munții Carpați: „Cei care au umblat prin Munții Apuseni știu ce este acela un izbuc: este un izvor care, ca un melc, aci apare și curge, aci se trage îndărăt, în culcușul lui întortocheat de sub munte și nu mai curge deloc timp de aproape o jumătate de ceas, după care iar apare și curge o jumătate pentru ca, iarăși, o altă jumătate să se tragă în munte și să dispară... și așa mereu. E imaginea, ni se pare, a neamului românesc în vreme, privită și raportată la imaginea pământului românesc: când se făcea vreme bună în poate – spre Tisa, spre Nistru, spre Dunăre – atunci, încet, ca o apă domoală, neamul românesc ieșea la soare și se risipea în larguri până la centura de ape lăsată de Dumnezeu – iar când viscolul barbar își începea suflarea din nou pe șesul cel din margini, din nou neamul se trăgea la munte, la adăpost, întocmai ca izvorul cel din Țara moșilor. Și așa mereu, până în zarea zilelor noastre de izbăvire. Poporul păstorilor din Carpați a ajuns să aibă, și să exprime,

Însuși sentimentul acestui adevăr istoric, trăit de el atâta vreme”.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Concluzia se degajă cu claritate fie că e vorba de concepția teoretică „frontierele” naturale ca frontiere politice, fie că este vorba de situații concrete invocate, Carpații și cazul românesc. Nici într-un caz nici! celălalt perimata teză maghiară nu se poate susține. Mai mult, lanțul carpat este principalul „răspunzător” pentru poziția geopolitică a României – „ia centrală, prin excelență” 13 – cum o cataloga marele geograf.

La capătul analizei dedicată acestor subiecte, Ion Conea va putea așeza câteva cuvinte ce frapază astăzi lectorul prin indiscutabila lor actualitate. Căci dacă formele istorice se schimbă, mizele și direcțiile fundamentale rămân aceleași. Iată acest fragment, imprescriptibil, lăsat ca mărturie și testament generațiilor care se încumetă să calce pe urmele celor care au adu gloria geopoliticii și geografiei românești: „Europa și lumea întreaga trăiesc astăzi prețuia unei noi ordini de lucruri. Forme de viață politică economică noi se pregătesc, în care se va îmbrăca lumea de mâini Cuvântul prim îl vor avea, când acele forme vor căpăta contur și putere și acțiune precise, Marile Puteri. Dar statele mici sunt nu mai puțin datoare să se pregătească pentru înțelegerea lor: vrând, nevrând, aceste state se va integra, cu rosturi și funcțiuni proprii, în starea de lucruri de mâine. Ci care va fi surprins nepregătit, acela se va pomeni stând de-o parte umilii privind năuc la o lume în care totuși el va trebui să trăiască, dar fără \ însărcinare și o răspundere demne de ceea ce el, totuși, ar fi putut se prezinte. Conducătorii politici și tineretul de carte, mai ales, trebuie să spătrundă de acest duh nou care bate pentru ziua de mâine. Chiar mic să fii, dar dacă pregătirea ta pentru primirea acestui duh va fi întreagi însărcinarea și satisfacția pe care le vei avea s-ar putea să depășească p ale acelor care – pe alte baze – se vor fi așteptat să însemne în aceeași lume care va fi venit mult mai mult decât tine. Iar noi, prin locul ce deținem pe hartă din hotărârea Marelui Geograf, suntem între cei dinte datori să ne botezăm pentru înțelegerea lumii care vine: spre cea mai mat a noastră proprie slujire, dar și – în cazul contrar – spre cea mai mare noastră primejdie.

13 Vezi Ion Conea, O poziție geopolitică în revista „Geopolitica și Geoistoria” nr. III, a

III, Martie-Aprilie 1944, p. 64 – 100.

Iată, așadar, caracterul de țară de răspântie, caracterul de stat o necesitate europeană al României, cum spunea Nicolae Iorga. Stăpână

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

cetatea carpatică și pe gurile Dunării, România își va îndeplini această misiune” 14.

4. Flux și reflux etnic. Ciclurile frontaliere ale popoarelor (Ion Chelcea)

În 1882, într-o serie de articole polemice, Eminescu constata: „Dacă am încerca să determinăm exact timpul în care elementul autohton a învins pe cel imigrant sau a fost învins de el, am zice: La 1700 a învins elementul mjmigrant prin domnia fanariotă. La 1821 începe reacțiunea elementului I autohton și merge biruitoare asimilând până la 1866. La 11 februarie 1866 mînvînge din nou elementul imigrant. Există și de atunci o oscilațiune, o mmtare a punctului de gravitație când asupra elementelor instinctiv naționale când asupra celor instinctiv străine, dar victoria precum vedem e [momentan a acestora din urmă” 15. În numărul următor al ziarului Eminescu va reveni asupra chestiunii: „Dacă citim documentul lui Matei I Basarab de l la 1639, ne încredințăm că el își pricepea misiunea lui istorică (...). Această i reacțiune a elementului contra contopirii de elemente introduse în mod clandestin în țară, precum și redeșteptarea în general, e în luptă însă cu elementele imigrante, care ajung a stinge dinastia Basarabenilor și a introduce domnia strămoșească a fanarioților. În scurt timp, populația de trei milioane a Țării Românești scade la 700.000 și aceasta într-o mizerie nemaivăzută. La 1821 revine domnia națională. Fără ca sistemul de guvernământ să fi devenit esențial altul, populația crește repede, limba se dezbracă în mai puțin de douăzeci de ani de cuvinte grecești, turcești etc. care se introduc în epoca fanarioților. Progresul real și repede al rasei românești o face matură pentru unire, pentru cei dintâi pași în civilizația apuseană... Ei bine, după 1866, se ivesc tot fenomenele ce se constată pentru epoca de la 1700 la 1821 „16.

14 Ibid., p. 86 – 87 – 88.

15 M. Eminescu, Opere, vol. XII, Ed. Academiei, 1985, p. 268.

16 Ibid., p. 270.

Interogația pe care o ridică Eminescu atunci era cea a



raporturilor de dominație politică, a proporției și evoluției factorului românesc autohton

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

În raport cu ceea ce poetul numea „pătura superpusă” – alogenă proporție covârșitoare.

Pe aceeași idee, dar raportându-se de data aceasta la întreg teritoriul românesc și operând o inspirată distincție metodologică, avea să lucreze profesorul Ion Chelcea peste mai bine de cincizeci de ani. Ciclu” constatate de Eminescu sunt numite acum flux și reflux, iar distinc metodologică se realizează între ciclul etnic al popoarelor (biologic) ciclul istoric (politic). Distincția furnizează geopoliticianului și sociologul frontierei un instrument inedit și eficient. „Nu va trebui decât să arăt” starea de fapt, spre a se convinge orîșicine că evenimentele acestea de fi și reflux etnic au ceva în ele din destinul legat de popoarele respective „1.

Raportul dintre siluetele celor două curbe, observă Ion Chele devine grila de lectură ideală pentru evoluția unui popor. „Atât poporul, cum îl avem în zilele noastre, cât și poporul așa cum a fost, nu se poa’ înfățișa în afară de aceste cadre mari, fără să fie pus în funcție de acești d factori. „18 Unui flux etnic – deci creștere biologică – îi poate corespunde reflux istoric – deci un regim de dominație politică și invers. Maximul – minimul – evoluției unui popor se dobîndește atunci când alurile curbelor suprapun la polul amplitudinii pozitive, respectiv negative. Am spune, f limbajul ce-l propunem aici, că împlinirea virtualităților unui popor survi atunci când frontiera biologică va coincide cu frontiera politică, iar cri. cea mai accentuată atunci când decupajul frontalier – biologic-politic – este

GGI mai ridicai.

Vom zăbovi asupra primului aspect: frontiera biologică a poporul român. Un examen istoric sumar, ne dovedește profesorul Chelcea, convinge că vitalitatea biologică a poporului român a fost o constantă a evoluției sale: „O bună cheazășie în drumul greu al vieții, îi poate da oricărui organism tânăr moștenirea biologică... Nu ne putem îndoi că, făta vitalitatea transmisă de la populațiile străvechi, traco-dace, și fără de puterea de adaptare a poporului român la condițiuni de viață grea, el n-al fi putut rămîne teafăr”.

17 Ion Chelcea, Neam și țară. Pagini de etnografie și folclor, București, 1940, p. 7. Ion

Chelcea își ilustrează afirmația prin sugestive materiale etnografice.

18 Ibid., p. 8 – 10.

88

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

### I

Cine va vrea așadar să obțină o perspectivă lămuritoare asupra poporului român va pleca obligatoriu de la ceea ce a fost, ajungând la poziția sa actuală și operând astfel un examen comparativ, completat apoi de evaluarea „poziției actuale a forțelor dintre populațiile etnice care locuiesc același teritoriu”. La capătul unui asemenea travaliu, suntem încredințați, o concluzie se va impune: „Nu putem trece peste un adevăr: poporul român, ca urmaș al marelui trunchi traco-latin în Răsărit, a avut o putere de expansiune pe care puține popoare o pot proba”. Sunt convocate mărturiile istorice și izvoarele arheologice: „Urme românești cunoaște câmpia Panoniei, șesul padolic de dincolo de Basarabia. Peninsula Balcanică e înțesată de sânge și populație românească – până la Adriatică! Aceste limite de înaintare etnică sunt rezultatul la care ajunsese în urma unor frumoase moșteniri de la strămoși, în puterea de viață. Până într-acolo era să fim ce trebuia să fim: încât să formăm aci în Răsărit o Românie Mare.

Dar timpul a statornicit această darnică răspândire de forță...”

Frontiera biologică a poporului român s-a situat deci de-a lungul istoriei la o cotă exasperantă pentru dominator. „Fluxul etnic” a fost o constantă. Cauza „statornicirii” istoriei poporului român trebuie căutată în altă parte: în fluxul și refluxul său sub raport politic, deci în deplasările frontierei politice.

Privind la cealaltă componentă a analizelor sale – „evoluția elementului politic” –, constatăm că, spre deosebire de Eminescu, profesorul Ion Chelcea lărgeste cercetarea la dimensiunile întregului spațiu al României Mari, iar pe latura temporală împinge lucrurile mult mai departe. „Împrejurările istorice” au fost acelea care au silit neamul românesc „să se restrângă” până la „un echilibru de mai puțină pendulare”: spațiul României Mari. Evoluția frontierei politice este evaluată astfel: „Până deunăzi, elementul românesc a fost din punct de vedere politic în reflux. Fluxul elementului românesc până azi a fost relativ continuu numai sub raport etnic și biologic; sub raport politic, a fost rar și de durată scurtă. Uniri sau încercări de uniri. Am format de

la început însă o «Românie Mare» în realitate latentă, numai că politic ea n-a fost recunoscută și cunoscută îndeajuns nici de noi nici de străini, decât târziu”.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Așadar, prima suprapunere a frontierei etnice cu frontiera politică face în 1918. E starea de „flux politic” și „flux etnic”. Abia de-acum înaintea în viața poporului român „se vede că a simțit adânc concentrarea politică M recunoașterea de fapt a spațiului natural de acțiune”. De-aici înaintea următorul pas ce trebuie făcut este ca statul să imprime direcția „conștiințelor naționale”: „Nu va fi de-ajuns să avem mase compacte de populație, amorm și instinctiv aparținând unui organism politic. Nu! Va trebui să le schimbăm în energii de conștiință națională”. Prin această declanșare a „conștiința! națională” începe cu adevărat consacrarea unui popor prin izbânda culturală: „Cultura nu este pentru popoare un simplu decor ocazional și trecător; cai o necesitate adânc organică... Cultura justifică existența popoarelor] Cultura e forul cel înalt, ultima instanță a vieții popoarelor! Vai de acela popoare ce nu simt chemarea culturii. Fața lor ștearsă este imaginea mizeriei, chiar dacă sub raport economic va fi bogată, oricât de bogată” 19.I

Între asemenea cadre se plasează analizele profesorului Ion Chelcea! Limpezind cercetarea prin cele două criterii, aria explorărilor se lărgeste! conferind acestui tip de investigație valoare de instrument geopolitic: orice 1 popor într-un context paralel poate fi cercetat pe aceste coordonate. Deschiderile geopolitice ale unei asemenea abordări sunt lesne sesizabile. În cazul unor popoare confruntate cu „flux etnic” corelat cu „reflux politic” \* sistematic și, în pofida acestora, păstrându-și registrul etnic inițial, va trebui operată o analiză de profunzime, aptă să dea seama de mijloacele și canalele supraviețuirii popoarelor (cazul românilor, bunăoară). Iar cazul unor! „refluxuri etnice” corelate cu „flux politic” semnaleză o zonă de deficit de stabilitate, pe termen mai lung sau mai scurt, în spațiul respectiv (cazul ungarilor, bunăoară).

5. Harta etnică și harta politică a unui teritoriu. Frontiere interioare și frontiere exterioare (Sabin Manuilă)

19 Ion Chelcea, Obiceiurile noastre populare și grija noastră de a le păstra, în „Șoimii

Carpaților”, Cluj, 1938, nr. 2 – 3, p. 34.

Medic, demograf și statistician, Sabin Manuilă s-a intersectat nu o dată de-a lungul minuțioaselor sale cercetări cu domeniul geopoliticii.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Vectorul preocupărilor constituindu-l abordările regionale, relația politic-etnic a apărut inevitabil. Aplicațiile repetate și ilustrațiile pe teritoriul românesc l-au condus la analize ghidate bipolar, în funcție de grila analitică oferită de dubletul hărți etnice – hărți politice. (Ceea ce Ion Chelcea numea „flux” și „reflux”, decodându-le semnificația în principal cu instrumentele etnografului sau etnologului, va constitui materialul de cercetare și pentru Sabin Manuilă, de data aceasta în prim plan apărând instrumentarul specific demografului.) Concluziile sale cu privire la populația României sunt redată în deja clasicul material: Studiu etnografic asupra populației României<sup>20</sup>

20 Tipărit la Institutul Central de Statistică, București, 1940.

21 în legătură cu această chestiune, a se vedea studiile: *Les problèmes démographiques en Transylvanie*, publicat în „*Revue de Transylvanie*”, tom I, nr. 1, 1934; *Aspetes démographiques de la Transylvanie*, publicat în „*La Transylvanie*”, 1938; studiile în cazul României, cartograma ce reflectă situația grupurilor etnice indică faptul că frontiera politică a României Mari respecta în mare măsură comandamentele de ordin etnic și geografic. Consecințele geopolitice ale unei asemenea stări sunt considerabile, cunoscut fiind că unul dintre itemii geopolitici esențiali îl constituie omogenitatea unei populații. Aspectul etnic nu poate constitui, evident, criteriul unic al decupajelor frontaliere. A marșa numai pe acest criteriu înseamnă a induce la nivel european fie conflicte interminabile fie situații insurmontabile din punct de vedere practic. Considerațiile geopolitice de altă factură pot interveni și devansa acest criteriu, astfel că Sabin Manuilă va sublinia în studiul său un aspect fundamental: „Neîndoios că dacă se face abstracție de orice altă considerațiune, principiul etnografic poate încă produce modificarea graniței noastre politice actuale. O astfel de modificare însă – care în mod cert ar aduce României un considerabil beneficiu teritorial și de populație – nu ar fi de natură a simplifica problema frontierelor, ci, din contră, ar complica-o. Iată de ce România nu a insistat niciodată pentru o revizuire a granițelor sale politice, socotind, mai presus de orice

interes egoist imediat, interesul general și permanent al găsirii unui echilibru în care țara și populația ei să poată prospera și în care tratamentul minorităților ei etnice să fie unul din punctele de legătură dintre România și vecinii ei” 21.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Am semnalat acest aspect căci de el se acroșează o altă chestiune fundamentală ce intervine în analiza populațiilor și asupra ei ne propun în primul rând să atragem atenția. Aceasta vizează raporturile demografii rural-urban, respectiv repartitia etnică pe zonele de rezidență, de geopolitic cu pondere covârșitoare, semnalat ca atare de Sabin Manuilă. urmărim analizele operate de marele demograf<sup>22</sup>.

consacrate populației României publicate în 1940 (traduse în germană, franceză, italian engleză, spaniolă) cât și masiva lucrare, scrisă împreună cu C. Georgescu, Populația României, București, 1937.

22 Vom ilustra demersul său apelând în primul rând la studiul său din 1929, Evoluția demografică a orașelor și minorităților etnice din Transilvania, publicat în „Arhive pentru știința și reforma socială”, București, an. VIII, nr. 1 – 3, 1929. În această chestiune mai poate fi amintit, pe lângă cele semnalate deja, studiul Demografia rurală României, București, „Revista de Igienă Socială”, an X, nr. 1, Ian. 1940.

Situația grupurilor etnice cu continuitate directă peste graniță (după Sabin Manuilă)

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I

Ceea ce sublinia în analizele sale era cu precădere tendința de evoluție pe termen mediu și lung a populației orașelor. Studiul din 1929 era centrat pe demonstrația că populația orașelor și satelor urmează o evoluție previzibilă pe termen lung, caracterizată prin diminuarea populației urbane în câteva generații și înlocuirea ei prin rurali, imigranți neîncetați la orașe. Din punct de vedere biologic, există deci o legătură între sate și orașe, în sensul determinării celor din urmă de cele dintâi. Din punct de vedere social, politic și cultural, lucrurile se schimbă radical, orașele deținând prioritate netă. Concluzia savantului era: „Ceea ce determină în mod natural structura etnică a orașelor în generațiile viitoare este ființa etnică a populației satelor din jurul acestor orașe. Este deci firesc să se cerceteze cu cea mai mare atenție situația etnografică a satelor, pentru a putea prevedea în mod matematic și structura etnică viitoare a orașelor”.

Vitalitatea populațiilor lucrează aici și devine element primordial. Aplicate pe cazul României, tezele indicau preponderența românească și tendințele de sporire numerică a elementului autohton. Aspectele asupra cărora vrem să stăruim nu sunt însă concluziile demografice formulate în urma cercetărilor realităților românești interbelice, cât nucleul teoretic care le-a ghidat și întemeiat. El își păstrează valabilitatea și forța euristică, în aceeași măsură, și în zilele noastre.

Sintagmele la care am apelat – frontiere interioare și frontiere exterioare – își dobândesc justificarea tocmai în urma utilizării și aplicării lor concrete. Legătura celor două „instrumente” geopolitice este inextricabilă, raportul de dependență desenându-se firesc când este verificată capacitatea celei dintâi de a submina regimul de funcționare a celei din urmă. În ultimă instanță, chestiunea care se ridică este aceea a stabilității unui organism politic. Tipul modern de organizare socială conferă orașului rol strategic primordial, atât din punct de vedere economic cât și politic, social sau cultural. Ele devin embleme și repere, direcționând viața comunității naționale. Există deci în populații, prin această repartitie rezidențială, o deosebire de poziție în funcție de distanța față de centrele de decizie (economice, politice sau culturale). Numai raporturile și proporțiile demografice își dovedesc caducitatea în orice analiză geopolitică, căci ceea ce contează, poate în primul rând, este repartitia respectivelor etnii. O etnie care deține în masa populației, bunăoară, procentul de 10%, dar se află în

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Întregime repartizată în centrele urbane importante ale respectivului teritoriu, dobândește pe harta geopolitică un procent real mult mai ridicat<sup>1</sup> (Aspectul acesta îl remarcă și Iorga, atunci când discuta cazul populației evreiești, comasată în perioada interbelică în proporție covârșitoare ui marile orașe. Influența și importanța acesteia în viața publică românească se explică și astfel.)

Astăzi, ilustrarea elocventă a acestei situații o aflăm în Basarabia unde procentul populației de origine rusă se găsește covârșitor în centrele urbane. Influența pe care populația românească o poate exercita, la toate nivelele și pe toate palierele vieții sociale, este astfel limitată drastic. Contează prea puțin în aceste condiții diferența cifrică între cele două etni. Concluzia geopolitică a unei asemenea stări de fapt este, în realitate, deplasare spre interior a frontierei exterioare.

Reiese limpede că, în cazii invocat mai sus, o asemenea repartitie a populațiilor împinge în realitate frontiera rusă în interiorul țării.

Aparatul teoretic sugerat în perioada interbelică de Sabin Manuilă \ probează deci eficacitatea. Orice analiză de amploare aplicată unei populații dintr-un teritoriu dat este văduvită în concluziile sale de un asemenea tip cercetare, menit să unifice demografia, sociologia și statistica într-un discurs geopolitic de relevanță maximală.

6. „Formă fără fond” în geopolitica frontierelor (Anton Golopenția)

În studiul său din 1937, Ion Conea pomenea, referindu-se la stadiul geopoliticii românești, despre un „tânăr foarte serios introdus în I geopoliticii”. Tânărul era Anton Golopenția și el este acela care în 1938 replica strălucit marelui geograf, replică așteptată și sugerată chiar de I Conea, prin provocarea aruncată în ultima frază a materialului său: „așteptăm, totuși, și cuvântul «care să vină dinspre sociologie» „22,.

23 Ion Conea, O nouă știință: geopolitica, în „Sociologie românească”, an II, nr. 9

1937, p. 418.

Prestația lui Anton Golopenția în domeniul geopoliticii a fost una vârf. Chiar dacă nu a ajuns să-și scrie marea operă, studiile sale „Sociologie românească” sau „Geopolitica și Geoistoria” dau seama

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I acitate a uluitoare a uneia dintre mințile românești strălucite ale perioadei belice. Traseul său științific este un veritabil crescendo. Anton Golopenția a demarat ca statistician și demograf pentru a deveni eminent sociolog și a lucrat ca sociolog, pentru a deveni unul dintre remarcabilii noștri gânditori politici și geopoliticieni. Cazul de „depășire” a domeniilor parțiale prin preluarea lor într-un discurs mai amplu nu este unic în științele sociale – Vilfredo Pareto este un asemenea caz –, iar în ceea ce-l privește devine pregnant. Apare explicabil acum de ce sociologia, „știința societății” inițial, ajunge să fie prezentă în studiile sale ultime drept „știință a statului”. Anton Golopenția a atacat problemele societății românești, preluând-o atât ca întreg parcat cât și ca parte a unui întreg, însă a întârziat în premisele analizei (statistică, demografie, sociologie – te). Sociologia politică și geopolitica erau, în acest crescendo, cele ce-ar fi trebuit să dea măsura uriașului său talent, dar istoria nu a mai avut răbdare, nici cu el nici cu întreaga generație interbelică alături de care a slujit cauza

românească.

Demersul teoretic axat pe geopolitică este adus la vârf în două studii de referință: unul, din 1937, Contribuția științelor sociale la conducerea politicii externe, inclus mai târziu în volumul de studii Geopolitica<sup>24</sup>, celălalt, în 1938, însemnare cu privire la definirea preocupărilor geopoliticii<sup>25</sup>. Aportul său se dublează și prin materialele venite din direcția cercetării teritoriilor românești desprinse în 1940, studii brilante publicând pe această temă în „Geopolitica și Geoistoria”<sup>26</sup>.

24 Tipărit la Craiova, Ed Ramuri, 1940. În acest volum mai semnau Ion Conea și

M. Popa-Vereș.

25 Apărut pentru prima dată în „Anuarul festiv al Societății studenților în geografie”.

Soveja și republicat în volumul din 1940.

26 A se vedea, bunăoară, studiul Populația teritoriilor românești desprinse în 1940, an

Lnr. 1, sept. -oct. 1941.

Analiza frontierei capătă contur la Anton Golopenția în analizele axate pe statutul Transilvaniei, cercetare declanșată de jocurile frontaliere româno-maghiare finalizate în decupaje artificiale și fără fundament geopolitic. Distincția centrală a discursului critic este cea între frontierele etnografice și frontierele politice, între realitățile din teren – fondul

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

chestiunii și rezultatele decise în cancelariile politice europene – forma problemei<sup>27</sup>.

Teza susținută de Golopenția se axează pe analiza fracturi iremediabile dintre cele două elemente, generată de o decizie politici arbitrară și detectabilă în cercetarea frontierei de răsărit a Ungariei. Drep probe va desfășura cu erudiție și precizie un întreg arsenal ce infirma rădica realitatea impusă la Viena. Traseul pe care-l alege este cel al inventarierii realităților (conținuturilor) biologice, manieră ce vine să completeze replicile istorice sau geografice convocate de alți teoreticieni români.

27 Cităm studiile elaborate de Golopenția, publicate în „Geopolitica și Geoistoria”, și circumscrise acestui subiect: Populația teritoriilor românești desprinse în 1940, p. 35



49, A fost Transilvania în veacul al XVIII-lea țintă sau punct de plecare de migrațiuni românești, p. 90 – 97, «Siebenbürgen» sau Transilvania prezentată de unguri, p. 117 – 119, an I, nr. 1; Preocupări biopolitice ungurești, caiet II, an II.

28 Este vorba de studiul Preocupări biopolitice ungurești, din care vom cita în continuare.

În epocă, se constata o resurecție masivă a planurilor bv politic ungurești de dominație cantitativă a teritoriilor proaspăt cucerite. Chestiunea numărului devenise obsesivă pentru diriguitorii politici, dar's pentru oamenii de știință ai Ungariei. În broșura editată în 1941 de Instituții maghiar de politică etnică, Ne trebuie douăzeci de milioane de ungur sub semnătura lui Andrei Korponay se făcea un rechizitoriu lucid și concis a ceea ce a însemnase politica maghiară până atunci. Prefața, intitulată Forțele etnice în istorie, aruncă în fața publicului maghiar o realitate pe care acesta, îmbătat de mituri și fantasma imperiale, o ignora de prea multă vreme. Este un fragment semnificativ, pe care Anton Golopenția îl reproduce în extenso<sup>28</sup> și pe baza căruia își croiește teza „formeii fără fond” în chestiunile geopolitice. Iată un fragment din constatările amare ale analistului ungur: „Suntem un popor mic, dar o națiune mare. În această frază, devenită atât de populară în ultima vreme, și-a găsit expresia cea mai potrivită credința poporului maghiar că un neam care are în urma sa realizări istorice de importanța celor ale noastre, nu poate fi socotit drept națiune mică, oricât ar fi scăzut numeric, pentru că nu cifra populației sau a kilometrilor pătrați constituie mărimea unui popor, ci puterea de viață a fiilor lui, credința lui într-un viitor mai bun, conștiința lui națională... Sub vraja lui «suntem un popor mic, dar o națiune importantă».

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

am putea să ne obișnuim să credem că nici nu e nevoie să devenim popor mare ca să fim națiune mare, pentru simplul motiv că suntem unguri. Această lozincă a devenit, în acest înțeles, o otravă cu gust agreabil și fin, care a contribuit îndeosebi la adormirea în unguri a acelei științe instinctive, trează în orice popor sănătos, că nu este cu puțință ascensiunea și asigurarea de viitor mai bun fără spor numeric, fără înmulțire sănătoasă”.

Iată chestiunea: voci lucide ungurești sesizau precaritatea statutului frontierei maghiare dar nu vor ezita să propună

fantasmagorice proiecte de „repopulare a bazinului Carpafilor numai de unguri”. Anton Golopenția preia această interogație maghiară, devenită obsesie, și o supune unui aspru examen geopolitic și istoric, evidențiindu-i lipsa de realism și doza de utopie ce o animă. Soluția ungurească în chestiunea Transilvaniei subsuma trei paliere: 1... șase copii de la fiecare familie ungurească”; 2. asimilarea „firească” a celorlalte naționalități; 3. Întărirea Ungariei prin aducerea semințiilor mongolice, socotite înrudite cu maghiarii din Caucaz și Ural.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Anton Golopenția demontează punct cu punct himericul proiect maghiar: media natalității era atunci doar de doi copii pe familie „asimilarea firească” era imposibilă față de români fără recurs la forță, iai partea a treia a planului, avertiza geopoliticianul român, devenea automat o problemă de ordin european, „pe care ungurii n-o pot soluționa îndeei, acum când Europa e dominată de ideea raselor”. Argumentul lui Golopenția e subtil și cu vădit substrat politic: „Are nevoie această Europt să-și garanteze civilizația față de forțele răsăritului prin întărim «frontierei ei răsăritene» cu elemente neariene, semiasiatice?”

Deși axată pe un exemplu concret, analiza frontalieră propusă de Golopenția capătă autonomie, devenind paradigmă de sine stătătoare, din familia celor ce tratau discrepanța dintre „frontiera etnică” și „frontieră politică” ale popoarelor. Golopenția nota concludiv: „Pe temeiul drepturilor istorice și al unor misiuni europene reclamate se poate cere mult, fără dificultate. Dar e greu să mai poți susține aceleași pretenții când ești nevoi să arăți calea lungă de până la umplere cu conținut unguresc a celor cerute” 29. Componenta demografică capătă deci statut fundamental în orice deplasare a frontierelor, ea cenzurând drastic mișcărilor aleatoare, în genul jocului naiv cu creionul pe hartă, practicat nu o dată în cancelariile politicii mondiale. Este o primă consecință a analizelor sale. În prelungirea acestora o a doua învățătură se desenează astăzi ca fundamentală: o asemenea decupare aleatoare instituie în Europa zone cu potențial periculos maximali aceste „forme fără fond”, artificiale prin esență, putând declanșa neașteptate conflicte în momentul în care presiunea devine insuportabilă.

O geopolitică a frontierelor desfășurată după această paradigmă] dezvăluie așadar o dublă somație: o inconsecvență politică

și un posibil focar de conflict. Actualitatea ei este inutil să o mai întărim.

7. „Alternanța geopolitică” a frontierelor naturale. Hotarul dunărean al României (N. Al. Rădulescu)

N. Al. Rădulescu și-a înscris cu vigoare numele pe panoul geopoliticii românești prin asumarea exemplară a unor mize teoretice și practice majore.

29 Ibid., p. 25.98

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Peninsulei Balcanice. E un drept care ni s-a refuzat prea mult de merităm cu prisosință și privim cu toată recunoștința spre cercetători apuseni care ni l-au enunțat” 33.

Țelul acestei lucrări ne conduce însă pe alte trasee frecventate de geopoliticianul român. Vom zăbovi asupra unui aspect ce l-a preocupa sistematic și în legătură cu care N. Al. Rădulescu a lăsat lucruri fundamentale: hotarul românesc dunărean. Preocuparea în margine subiectului este timpurie. Propozițiile geopolitice la care ajunge geopoliticianul român demontează multe locuri comune și amendează orice viziune unilaterală. Un prim pas spre deslușirea acestui subiect face în 1929, când semnează un studiu cu titlul între Dunăre și Mare<sup>34</sup>. În 1940 va publica Considerații geopolitice asupra rețelei hidrografice a României, iar în 1941, Hotarul românesc dunărean.

În acest din urmă studiu, N. Rădulescu propune o elegantă și precis!

analiză a ceea ce înseamnă statutul geopolitic al frontierelor europene.

Discuția se axează pe fluviul Dunărea, căruia geopoliticianul român îi găsește un întreg rol.

Dunărea a îndeplinit în primul rând în istoria românilor rol de drum. Românii i-au zis în folclor, în primul rând, „Dunăre, Dunăre, drum fărăl pulbere”. Drumul Dunării, ne avertizează geopoliticianul, a cunoscut în istorie câteva etape.

33 în „Revista geografică română”, vol. I, fasc. I, 1938, p. 44.

34 în „Analele Dobrogei”, an. X, fasc. 1-12, p. 262 – 267, Cernăuți, 1929.

35 N. Rădulescu, Hotarul... p. 290.

Pe timpul romanilor, navigația a capătătat un impuls puternici

economicul și politicul împletindu-se firesc. Navigația n-a fost abandonată nici după retragerea autorităților romane în sudul Dunării, iar Dunărea a îndeplinit același rol și în timpul năvălirilor barbare. Invazia maghiara! Întrerupe comerțul dunărean în secolul al IX-lea, dar acesta renaște grație genovezilor în secolul al XIII-lea. Calea Dunării este părăsită odată cu năvălirea turcilor, având să fie reluată abia la începutul secolului al XVIII-lea, după pacea de la Passarowitz, când se reia navigația. Geopoliticianul român va conchide, pe urmele lui Jaques Ancei, că ceea ce înseamnă hotarul dunărean „e dat nu atât de fluviu cât de malul drept, cel înalt al lui” 35.

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Europa Centrală în viziunea unor geografi străini (după N. Al. Rădulescu)

36 Ibid., p. 289.

Al doilea rol fundamental îndeplinit de Dunăre a fost deci cel de hotar. Prilej nimerit pentru N. Al. Rădulescu să reia vechile argumente ce fixează poziția României în Europa centrală: „Este evident că Dunărea desparte aici Europa balcanică de Europa centro-orientală căreia îi aparține și România. Toate sunt în contrast între cele două mari diviziuni: relieful mai mult muntos, predominarea terțiarului, procentul redus al loessului, climatul premediteran, ca și flora și fauna sunt caracterele principale ale Peninsulei Balcanice, în timp ce în Europa centrală avem forme de relief variate, cu un procent mare de șes, predominarea quaternarului, bogate păături de loess, climat continental de tip danubian și polonez etc., /36.

### ILIE BĂDESCU, DAN DUNGĂCĂ

Deși au depășit fluviu] în împrejurări favorabile, stăpânirile politici au utilizat cu preponderență Dunărea ca hotar: imperiul roman, imperiul bizantin și imperiul turcesc. Analiza constituie prilejul pentru geopoliticianul român să lanseze teza legată de alternanța geopolitică a marilor fluvii care se transformă, în funcție de ritmul istoriei, fie în axe fie în granițe pentru formațiunile politice respective. Exemplul nimerit este chiar Dunărea, axă pentru lumea tracă, margine a imperiilor roman, bizantin și otoman, care, deși au depășit-o, nu au reușit să stăpânească trainic regiunile din nordul ei. Spune N. Rădulescu: „Dacă pentru statele citate Dunărea a devenit graniță, a rămas însă în permanență axă, din punct de vedere etnic. Ea a fost pe rând în mijlocul ariei locuite de traci, traco-romani și români mai

târziu ca un element de legătură, ca o verigă de unitate. Același caracter îl are și astăzi: de la intrarea în Banat și până la vărsare, populația de pe un mal și de pe celălalt, care în subconștient mai păstrează urmele divizării păgâne a vechilor traci, care-i mângâie cu privirea valurile] și-i făurește legendele e una și aceeași: e populația românească” 31. N. Al. Rădulescu emite aici una dintre cele mai riguroase legi ale geopoliticii: statele sunt variabile ca formă, aspect și organizare; factorul de permanență este numai poporul pe trunchiul căruia se clădește statul.

Al treilea rol al Dunării în viața poporului nostru este cel de „element de polarizare politică a statului românesc”. Argumentele în sprijinul acestei teze sunt abundente și nu le invocăm aici. Ne mulțumim să] redăm concluzia geopoliticianului român în urma unui probatoriu fără fisură: „Libera navigație la gurile Dunării nu poate fi asigurată decât de o Românie puternică, stăpână pe tot teritoriul locuit de neamul românesc” 11. Aluzia era evidentă și semnalul lansat Europei de asemenea. N. Rădulescu atrăgea atenția că jocul și deplasările frontierelor au repercusiuni însemnate ce pun în pericol spații aflate la distanțe apreciabile de teritoriul aflat efectiv în dispută.

37 Ibid., p. 290.

38 Ibid., p. 290.

39 Extras din „Lucrările institutului de Geografie al Universității Regele Ferdinand I din

Cluj și Timișoara”, vol. VII, 1942, p. 1 – 29. Există o viguroasă tradiție în cultura română a

Peste un an, în Probleme românești dunărene<sup>39</sup>, va relua ultimul aspect, legat de conexiunea detectată între dimensiunea statului român și

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

statutul european al Dunării. O analiză laborioasă este desfășurată în acest scop. Cităm doar două aspecte care vor îndritui o concluzie drastică:

1. Navigația pe fluviu se poate face în chip integral, pe tot parcursul și cu toată intensitatea, numai dacă în bazinul mijlociu nu sunt state imperialiste, interesate să rupă legătura între statul care stăpânește bazinul superior și cel care stă de pază la gurile Dunării.

2. De Dunăre se leagă însăși existența statului românesc, a cărui misiune de santinelă europeană la gurile Dunării a dovedit de-a lungul

istoriei că o poate îndeplini. Din aceste rațiuni geopolitice, Europa are nevoie în această poziție de un stat românesc puternic, întreg, având un țărm la Marea Neagră suficient de întins încât să devină apt pentru paza gurilor Dunării.

Și aspectul fundamental al studiului, pe care noi îndrăznim a-l așeza în loc de concluzie, decurge dintr-o verificare istorică minuțioasă: „Navigația pe Dunăre s-a putut face în deplină libertate numai în perioadele în care rușii au fost îndepărtați de la gurile Dunării; principiul acesta este cu atât mai mult valabil și în viitor”. Temeinicia acestei aserțiuni cât și valoarea studiilor elaborate de N. Al. Rădulescu sunt realități incontestabile. Direcțiile pe care N. Rădulescu trebuie astăzi recuperat cu rapiditate transparent, nădăjduim, fie și numai din puținele rânduri pe care i le-am consacrat cu acest prilej. Căci drumul Dunării capătă în actuala configurație a Europei rol fundamental. Iar România, stat de la gurile marelui fluviu, va trebui să-și definească și să-și afirme răspicat plasamentul geopolitic conferit de noile realități.

8. Frontiere naționale și „spații de securitate” (Gheorghe I. Brătianu)

În 1940, când apăruse primul număr al prestigioasei „Geopolitica și Geoistoria”, articolul ce deschidea revista purta o semnătură deja consacrată: Gheorghe I. Brătianu. Alegerea grăiește de la sine. Materialul se analizează consacrate chestiunii Dunării. Iată doar câteva nume: C.I. Brăcoianu, Gr. Antipa, E.P. Botez, C. Diamandi, T. Gâlcă, I. Stoenescu-Dunăre, S. Mehedinți, N. Iorga etc.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Intitula Geopolitica, factor educativ și național și constituia o caldă competență pledoarie în favoarea științei geopoliticii.

Fără să fi fost explicit de fiecare dată, acest filon geopolitic a fost permanență în opera cărturarului. Proba este lesne de realizat fie numai dai vom invoca studiile inițiale de logistică aplicate imperiului bizantin, să mai târziu, cele care supuneau unui examen minuțios evoluția politic europeană sau raporturile frontaliere româno-rusești, mai apoi, române sovietice. Măsura de geopolitician o va ilustra însă în anii '40, în diverse prilejuri, atingându-și poate maxima coerență în cursul susținut la Univetitatea București între anii 1941 – 1942 și intitulat, în bună tradiție \ magistrului Nicolae Iorga, Chestiunea Mării Negre<sup>40</sup>. În 1942 va tipări culegere de studii cu titlul fichtean:

Cuvinte către Români. Zeci conferințe și prelegeri.

Am precizat că cercetările geopoliticienilor români interbelici au fost deseori convergente, coerente sau complementare, suprapunerile și abordările aceleiași tematici din unghiuri diferite fiind constante aici disputelor ce marcau intervalul. Demers perfect justificabil căci somațiile majore ale epocii s-au conturat cu precizie pe câteva direcții. Gheorghe Brătianu n-a făcut excepție, aliniindu-se trendului general. Paleta! preocupărilor este și de această dată vastă, însă aspectul decisiv al carierei sale geopolitice, cu indiscutabile virtuți particularizante pe tabloul dezbaterii interbelice, rămâne „lectura” aplicată Mării Negre. Grila este preponderent geopolitică, subiectul fiind cercetat în postura de element priomordial al] geografiei și istoriei românești. O asemenea derulare va permite în final istoricului să identifice ceea ce el numea „spațiul de securitate”, sintagmă esențială ce prezidează întreg discursul, în răspăr vădit cu teza germană a „spațiului vital”, nuanța polemică a discursului său răzbătând necenzurată la fiecare comparație.

40 Cursul va fi reluat și în anul următor. Chestiunile geopolitice atacate în acest curs au mai fost abordate de istoric și cu alte prilejuri. A se vedea: Spațiul enic, spațiul vital, spațiul de securitate, în „Analele Academiei de Științe Morale și Politice”, II, 1942 sau Originile și formarea unității românești. Prelegeri ținute la Școala Superioară de Război, București, 1942. (Ultimul curs a fost reeditat în acest an la Ed. Academiei de Înalte Studii Militare, București.) 104

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Gheorghe Brătianu fixează riguros jaloanele analizei sale. Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor inaugurează o etapă ce se prelungește.<sup>57</sup> astăzi, caracterizată lapidar de istoric în termenii consacrați ai discursului său: „O luptă pentru Marea Neagră între Rusia și Europa. Pătrundem așadar, alături de conferențiar, în zona „permanențelor istorice”, cum ar fi zis Nicolae Iorga, pe teritoriul reperelor fundamentale ale unui traseu milenar, astfel că apelul la considerațiile de sfârșit de secol XIX ale istoricului Gibbons sunt oportune: „Atât timp cât va fi grâu în câmpiile Rusiei și apă în Marea Neagră va exista o chestiune a strâmtorilor”. În aceeași termeni poate fi plasată, va spune Brătianu, și problema dunăreană sau maritimă a teritoriului românesc. Întreaga istorie a românilor este jalonată de acest dublet primordial, esențial și emblematic, doi factori geopolitici

sau geografici definatorii și dotați în istoria românilor cu atributele identității perene: muntele și marea. Gheorghe Brătianu afirma: „Noi trăim aci la o răspântie de drumuri, la o răspântie de culturi și din nefericire la o răspântie de năvăliri și imperialisme. Noi nu putem fi desfăcuți din întregul complex geografic care, cum veți vedea, ne mărginește și ne hotărăște în același timp destinul, între cele două elemente care îl stăpânesc: Muntele și Marea. Ceea ce aș vrea să vă apară lămurit este că pentru a ne înțelege trecutul, trebuie să înțelegem mai întâi întregul complex geografic, istoric, geopolitic, din care acesta face parte „\*’2.

41 Gh. I. Brătianu, *Chestiunea Mării Negre*, curs, 1941 – 1942, Univ. București, Fac. de

Filosofie și Litere, editor Ioan Vernescu, p. 27.

42 Ibid., p. 11 – 12.

Excursul în istoria românilor este convingător, „marea” și „muntele”, ca repere geopolitice eterne, fiind ilustrate la vârf de fiecare dată. „Din puncte diferite au pornit întemeietorii statului nostru, descălecătorii, și se pare că și-au atins obiectivul atunci când și-au putut întinde stăpânirea de la munte la mare, până la «Marea cea Mare»”. Gheorghe Brătianu face un pas mai departe. Lansează ipoteza că măcar una dintre regiunile noastre, în speță Moldova, este o rezultată firească a drumului spre mare; drumul spre mare a cerut aici o ordine de stat și aceasta a înfăptuit-o poporul român. Este o plauzibilă ilustrare a influenței geografiei asupra istoriei sau, cum spunea Brătianu: „a drumului asupra

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

statului”. Modificând unghiul de abordare, de la unul preponderent istoric la unul geopolitic, Brătianu emite o ipoteză aparent surprinzătoare, dar pe care se străduiește să o probeze cu dovezi irefutabile culese din ograda istoriei] românești: „Însăși libertatea țărilor noastre, care este un scop suprem al lor, este în funcție directă de mare”. Invocă faimoasa solie a lui Ștefan cel Mare, din 1478, către venețieni, al cărei final sună astfel: „Căci sunt sigur că turcul iarăși va veni împotriva mea în vara aceasta, pentru cele două locuri ale mele, Chilia și Cetatea Albă, care-i sunt foarte cu supărare. Deci într-aceasta vreau să fiu ajutat astăzi căci vremea nu ne îngăduie a lua alte măsuri mai întinse și Înălțimea Ta te poți gândi că aceste două locuri sunt toată Moldova și Moldova cu aceste două locuri e un zid



pentru Țara ungurească și Țara leșească. Afară de aceasta, eu zic și mai mult: că de se va păstra aceste două cetăți, turcii vor pierde și Kaffa, și Crâmul și va fi ușor lucru „43. În acest text se întrezărește toată importanța mării nu doari pentru dezvoltarea Țării Moldovei de atunci, dar și pentru extinderea Țării românilor în general. Derularea istoriei românilor este urmărită acum după acest criteriu.

Puterea ascendentă a împărăției Otomane a dus la SUPUNEREILE pământului românesc: în 1484 Chilia și Cetatea Albă, în 1526 prăbușirea1 Ungariei, deci zona munților de curbură, în 1540 ținutul Buceagului și al! Nistrului; din acel moment Țările românești vor sta „tot mai strâns sub\ apăsatea directă a puterii otomane”. Libertatea românilor, ne avertizează Brătianu, s-a câștigat în legătură directă cu reperele invocate. Procesul cuprinde în secolul al XIX-lea două etape, una de importanță economică, anul 1829, Tratatul de la Adrianopol, cel care deschidea negoțul porturilor noastre, și una de însemnătate politică, anul 1856, care statornicea rolul european al României la gurile Dunării. Opțiunea Rusiei din 1878 de a acapara „cele câteva mii de verste ale județelor din Basarabia din Miazăzi\*, se explică, spune istoricul, prin dorința acesteia de a îngădi această libertate, de a o mărgini, de a o supune controlului ei. Venind pe firul I istoriei, se constată că pacea de la București din mai 1918 a mărginiți întinderea României tocmai spre munte și mare, în Carpați și în Dobrogea| elementele esențiale dobândite de România Mare câteva luni mai târziu fiind tocmai dubletul fundamental și constitutiv al ființei noastre naționale, I

43 Cât. de Gh. Brătianu, op. cit., p. 29.106

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I

Muntele și Marea. „Deci, concluzia la care ajungem, care este o concluzie geopolitică prin definiție și care trebuie să stăpânească și dezvoltarea acestui curs, se poate formula astfel: istoria noastră, munții ocupați și marea închisă sugrumă libertatea și viața națională. Deci, o concluzie logică: marea liberă și munții în mâinile noastre sunt pentru noi nu numai spațiul vital, dar condițiuni vitale, sunt elementele însăși ale existenței

Spațiul vital al Moldovei lui Ștefan Vodă (sec. al XV-lea). Hașurile orizontale: teritorii sub ascultarea voievodului Moldovei; hașuri oblice dese: feude moldovene în Transilvania; hașuri verticale (continue și

întrerupte): răspândirea românilor la est de Nistru

(după Nicolae M. Popp)

Evocările au caracter ilustrativ, dar și euristic. Derularea culminează prin scrisoarea lui Ștefan și îl conduce pe Brătianu la formularea unei chestiuni ce devansează zona de interes a istoricului, chestiunea spațiului de securitate. Diferit de faimosul Lebensraum german, spațiul de securitate devine acel teritoriu „vital” de menținere a existenței unei națiuni. Sintagma are deci orientare introvertită și nu, precum în cazul german, una extravertită. Spațiul nostru de securitate, spune Brătianu, pe urmele epistolei gloriosului voievod moldav”, se întinde de la Dunăre și Nistru până în

ILIE BÂDESCU, DAN DUNGACIU

Crimeea... în spațiul nostru de securitate intră de asemenea și problem strâmtorilor, prelungirea gurilor Dunării și a Porților de Fier, cârti reglează cursul, după cum intră și aceea a bazelor aeriene și navale al Crimeii. Nu ne poate fi indiferent, chiar dincolo de hotarul nostru, cine [stăpânește” 44.

Spațiul de securitate așadar – acel spațiu „fără de care nicio națiuni nu-și poate menține existența” – este element fundamental atât în jocul geostrategic cât și în evaluarea destinului național: „Spațiul de securitate este după noi acela care cuprinde acele regiuni și puncte fără de care **n** națiune nu poate îndeplini nici misiunea ei istorică, nici posibilitățile caiei alcătuiesc destinul ei”. Din punct de vedere geopolitic, poziția cea mai eficientă și puternică se dobândește atunci când „spațiul de securitate coincide cu cel etnic”. Plasamentul românilor se apropie de acest tip ideal, deși suprapunerile nu sunt nici în acest caz complete. Există, ne avertizează Gheorghe Brătianu, „spații etnice care nu aparțin spațiului de securitate al unei națiuni”. Cazul românesc este notoriu, numeroase fragmente de populație, risipite de-a lungul Peninsulei Balcanice, dincolo de Bug sau de Nistru încadrându-se la această rubrică. Pe de altă parte, există și „regiuni care nu intră în spațiul etnic și totuși intră în mod imperativ în spațiul de securitate”. Exemplificarea pe cazul românilor se poate face lesne: în centrul podișului Transilvaniei, înfiptă ca o pană în mijlocul regiunii românești, există o regiune secuiască, regiune care nu aparține în niciun caz spațiului etnic românesc, dar aparține cu necesitate spațiului de securitate al poporului român.

Poziționarea și identificarea „spațiului de securitate” sunt vitale

deci pentru orice diagramă geopolitică. Aspectul asupra căruia stăruia istoricul] român era circumscris cursului respectiv, deci legat de Marea Neagră. Dacă România are interese maritime, iar Brătianu a demonstrat că le are încă din timpuri străvechi, ea trebuie să cerceteze toate consecințele ce decurg dintr-o asemenea opțiune. În opinia istoricului, există două poziții, așa-numitele „poziții cheie”, respectiv poziții geopolitice decisive pe care România trebuie să le includă obligatoriu în calculele ei strategice: „1. Intrarea Bosforului și în general sistemul strâmtorilor care duc navigația dincolo de această mare închisă; și 2. Crimeea, care prin porturile ei

44 Ibid., p. 30.108

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

naturale, prin cetățile ei din timpurile cele mai vechi, prin bastionul maritim înaintat pe care-l reprezintă în Marea Neagră este evident o poziție stăpânitoare peste tot complexul maritim de aci. Cine are Crimeea poate stăpâni Marea Neagră. Cine n-o are n-o stăpânește. Este evident că această problemă se leagă de chestiunile noastre, pentru că, în definitiv, ce sunt strâmtorile altceva decât prelungirea gurilor Dunării” 45. Nu e vorba despre invocarea unor teorii anxioniste la Gheorghe Brătianu, ci doar despre avertismentul explicit că „noțiunea spațiului de securitate presupune că noi nu putem rămâne indiferenți față de ce se petrece în aceste două poziții cheie ale unei mări atât de strâns legate de existența noastră” 46.

45 Ibid., p. 42 – 43.

46 Ibid., p. 43. Gheorghe Brătianu creionează și soluțiile mai vechi ale acestei chestiuni, ținând seama de interesele românești în zonă: „Conferința de la Lausanne din 1923

stabilise un regim al strâmtorilor, regim care dezarma strâmtorile și asigura negoțul în

Marea Neagră. Iată prin urmare cum se rezolva problema ținându-se seama de interesele riveranilor. Conferința de la Montreaux a modificat acest regim în 1936. Era încă un semn de modificare al echilibrului european. De asemenea, Congresul de la Paris din

1856 desființase bazele navale rusești, distrusese Sevastopolul, interzisese Rusiei întreținerea unei flote de război în Marea Neagră. Iată cum se garanta spațiul de securitate, care în acea vreme nu era numai al nostru, ci era cum e și astăzi al Europei”.

Chestiunea „spațiului de securitate” ridicată de Gheorghe

Brătianu este de importanță maximală. Un asemenea *modus cogitandi* domina întregul său travaliu, centrat pe „națiune” și construit în jurul acestui deziderat. Formulele politice și ideologice se modifică fatal, în relație cu restructurarea zonelor de putere. Contexte geopolitice se derulează fără încetare, nealterând însă interogații fundamentale și repere axiologice profunde. Teza „spațiului de securitate” rămâne, evident, perfect validă, chiar dacă particularități și profiluri s-au modificat între timp. Rămâne ca generațiile de istorici, geografi sau sociologi ce au succedat precursorului să se ridice la anvergura antecesorilor și să o repună la încercare. Neutralismul ideologic sau detașarea cultivată nu sunt, în fond, decât forme camuflate de indiferență față de un complex de valori care a plămădit și infuzat glorioasa generație interbelică. Căci geopolitica ei a fost, în primul rând, ca orice încordare de asemenea proporții, o atitudine spirituală așezată, și ea, pe făgașul național. Cuvintele lui Gheorghe Brătianu o atestă

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Ireversibil: „S-a spus că o națiune este mai presus de toate o conștihn morală. Unul din factorii meniți să o dezvolte și să contribuie mai puteai la izbândirea ei e, fără îndoială, această știință tânără și totuși veche, a lumea pe care o cercetează și o frământă: geopolitica.

Ea ne întărește în credința că nimic nu este pierdut, cât și păstrăm conștiința legăturii veșnice dintre acest neam și pământul său, timp se va găsi un glas care să revendice cu tărie în fața națiunii și istoriei drepturile ce nu se pot prescrie, pe care împrejurimi potrivnice pot acoperi vremelnice, fără a împiedica însă triumful unei justiții a întârzie adesea, dar nu lipsește niciodată” 41.

I

9. Frontiere politice și funcțiunile economice ale statelor (Victor Tulesc

Un stat se definește pe harta geostrategică prin câteva funcții esențu în raport cu profilul spațiului în care evoluează: funcții politice, cultura, militare, economice. Dependența lor față de poziția geografică a spațiul este inexorabilă. Rezultanta tuturor acestor elemente va configura în fui poziția geopolitică a formațiunii statale respective.

Așezată la „fruntariile răsăritene ale Europei” (S. Mehedinți România cumula – pe axa est-vest mize politice, strategice și cultura majore. Evaluată dinspre axa nord-vest-sud-est, România capătă rol de

vâr cuantificată de data aceasta prin prisma rețelelor economice continental Clasamentul favorabil influențează masiv evoluția statului pe acea direcție și încredințează misiuni specifice, dublate de măsuri de protecți definitorii.

47 „Geopolitica factorului educativ și național”, în Cuvinte pentru români, București 1942, p. 105.

Cei care și-au axat cercetările geopolitice pe acest traiect au fost! perioada interbelică, Victor Tufescu și M. Popa-Vereș. Practic, cei de teoreticieni au inițiat dezbaterile în marginea acestei chestiuni, consacran astfel definitiv domeniul și în spațiul geopolitic românesc. Două era componentele reliefate de-a lungul analizelor lor: 1) plasamentul economi al țării în raport cu relația Europa-Asia; 2) unitatea statală a României, ca i condiție fundamentală pentru îndeplinirea rolului său economic european.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

### I

Paleta preocupărilor geografului Victor Tufescu este întinsă și nu; ne-am propus să o epuizăm aici. Vom extrage doar ipostaza deja semnalată, plasând-o în contextul evenimentelor epocii și relevându-i filonul principal al argumentației.

Abordările consacrate factorului economic au fost o permanență a preocupărilor sale, ele mărindu-și ponderea, explicabil, după 194048. Într-un material din 1943, intitulat Funcțiunile economice ale României<sup>49</sup>, Victor Tufescu începe prin a fixa elementul pivot al discursului său, poziția României, din perspectivă geopolitică și economică. O face neomițând să precizeze numele celui care a formulat cel dintâi acest adevăr și a acționat condus de el: Regele Carol I, cel care, într-o clară viziune a spațiului, a spus lapidar și ferm: „România se află pe drumul Indiei”, închinându-și o bună parte din activitatea și planurile sale comandamentului geopolitic esențial, ce decurgea fatal din această poziționare. În scopul fructificării reale a acestui plasament s-a ridicat atunci faimosul pod proiectat de inginerul Anghel Saligny, pe atunci cel mai lung pod din lume, și tot în acest scop s-a născut un însemnat port la mare: Constanța.

48 în 1940 publica studiul Valoarea economică a râurilor moldovenesti în „Buletinul

Societății Regale Române de Geografie”, București, an LIX, p. 469 – 517. În 1942, Rolul economic al României în cadrul Europei noi,

în Lucrările institutului de geografie al

Universității Regele Ferdinand I din Cluj la Timișoara, vol. VII, iar în 1946 Stări economice regionale oglindite în evoluția orașelor noastre, București.

49 Apărut în volumul colectiv Unitatea și funcțiunile pământului și poporului românesc, București 1943. Studiul este, practic, o reluare a materialului din 1942.

Această poziție geopolitică de prim rang se reflectă elocvent în istoria noastră (până într-acolo încât Nicolae Iorga, bunăoară, emitea chiar ipoteza că cele două principate românești, Moldova și Muntenia, au apărut tocmai datorită rutelor comerciale care porneau din apusul Europei și continuau spre India). Când turcii, în secolul al XV-lea, alături de întreaga lume musulmană solidarizată din punct de vedere politic, obturează ieșirea la mare a celor două principate prin bararea vechilor rute comerciale europene spre Orient, întreaga Europă apuseană simte agresiunea ca un șoc. Se pornește chiar o adevărată competiție în găsirea unui alt drum al Indiei. Este motivul principal de decadență economică și politică a Europei central-orientale iar apogeul acestei noi replieri geostrategice va fi atins în

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Principatele Române în epoca fanarioților. Fenomenul a fost general și nu! afectat numai România. Statele Europei centrale intră într-o criză prelungită, în care Ungaria se transformă în pašalâc, iar Polonia dispare de pe hartă.

Decăderea puterii tur cești nu aduce din păcat (schimbarea scontată. Pute rea rusească creștea expă nențial și încerca să transforme Marea Neagră între mare proprie, împiedicând) astfel comerțul românilor i al Europei centrale cu regiunea Crimeii sau țărilor Caucazului. Bilanțul es «deci clar și el se cuvine rostit aspăsat.

Situată la marginea dintre cele două lumi, România a cunoscut epoci de culminație numai în măsura în care poziția ei economică și strategică al putut fi fructificată.

Marele geograf reia cuvintele rostite de Mehedinți în 1914, ce căpătau adevărată valoare de profeție: „Meridianul istoriei se mută așadar spre răsărit, iar noi suntem tocmai în punctul critic, unde acest meridian va trece în curând. Generația de față, vrând sau nevrând, va fi de față la evenimente care vor deschide alte mari capitole în istoria Europei peninsulare” 50. Rațiunea pentru care V. Tufescu acordă

acestor cuvinte statutul profetic este de natură economică și demografică. Geograful va spune că împingerea frontierei europene spre Caspica și Urali devine o fatalitate ca urmare a suprapopulării și epuizării resurselor alimentare în Europa central-apuseană, pe de o parte, și a sporului demografic uriaș al lumii slave care presează mereu estul și sudul european în căutare de mări libere. Concluzia vine în acord cu avertismentul lui Simion Mehedinți: „Iată pentru ce, una din problemele ce-și propune Europa viitoare este

50 Apud., ibid., p. 57.112

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

europenizarea acestei jumătăți a continentului nostru, întoarcerea lui cu fața spre vest, nu cu spatele cum stătea până acum; schimbarea mentalității asiatice, cu alte cuvinte, strămutarea hotarului Europei cu adevărat la Caspica și Urali” 51. Geograful identifica în această schimbare prognozată șansa României de a-și relua misiunea ce-i revine din punctul de vedere al raporturilor economice Occident-Orient: „În viitor, când prin poziția noastră la gurile Dunării și prin întinderea spațială a noii Români vom fi cea mai mare putere de pe țărmul acestei mări și când vom relua rostul nostru de tranzit între Occident și Orientul Apropiat, vom ști să fim la înălțimea misiunii noastre, dând însemnătate cuvenită litoralului românesc” 52. România va trebui deci, avertiza geograful român, să-și fructifice atât poziția pe axa apus-răsărit cât și pe axa nord-sud, ca zonă de tranzit dintre țările nord-continentale și țările Mediteranei răsăritene.

Consecințele ce decurg din această poziționare favorabilă plasamentul României aproximativ la jumătatea „drumului Indiei” – nu au fost ignorate în perioada interbelică. Dezvoltarea aviației a impus formule noi de analiză, pliate însă pe aceleași realități. Autonomia de zbor a aparatelor era atunci limitată, astfel că România devenea una dintre haltele principale pe vechiul „drum al Indiei”, anii '20 consemnând evaluări geo-strategice axate pe acest aspect<sup>53</sup>. Cu totul firesc, așadar, că între funcțiile economice primordiale ale României indicate de V. Tufescu – 1. producătoare de materii prime; 2. debușeu pentru unele produse și 3. zonă de tranzit între spații economice diferite –, accentul cade pe cea din urmă.

Un ultim element trebuie convocat obligatoriu la finalul analizei. Această menire economică a României avea la bază o condiție fără de care orice discuție își anulează rostul: unitatea teritorială a României.

Victor Tufescu accentuează insistent pe acest considerent, orice analiză devenind caducă în lipsa acestei clauze: „Concluzia care se desprinde din toate e că diferitele regiuni ale țării, indiferent de stăpânirile sub care au fost nevoite să trăiască, au manifestat în toate timpurile o imperioasă necesitate de

51 Ibid., p. 56.

52 Ibid., p. 60.

53 Astăzi lucrurile nu s-au schimbat fundamental, Bucureștiul deținând, fie și numai evaluat prin acest item, o poziție extrem de favorabilă în această zonă.

m

II o

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

completare reciprocă, ca un revers al perfecte unități naturale pământurilor românești, ceea ce dovedește încă o dată că «nu poți asocia disocia țări și provincii după voință». Când asemenea fenomen se întâmplă reacțiunile naturale nu vor întârzia să se arate, nimicind economice regiuni întregi” 54.

10. Unitatea economică a teritoriului românesc. Știința geopoliticii e „știință a națiunii” (M. Popa-Vereș)

54 Ibid., p. 78.

55 În 1938, va publica teza de doctorat, cu titlul Comerțul nostru de cereale sub aspectul vieții românești; în același an va tipări un alt studiu sintetic, Geneza și morfologia vieții economice românești. Vor urma apoi Producția și exporturile de cereale în ultimii zece ani, București, 1939, Cărușia rutieră de mărfuri cu autovehicule, București, 1940 etc. Acestea vor culmina cu studiile geopolitice publicate începând cu anul 1941.

Cel de-al doilea analist de marcă al perioadei interbelice care așeza în centrul preocupărilor sale aspectul economic va fi M. Popa-Vere. Studiile anterioare îl recomandau din plin pentru acest travaliu<sup>55</sup>. Jaloanel acestea îi vor permite să circumscrie atent chestiunea așezată în centrul studiilor sale geopolitice, care va fi cercetată în conexiune cu între complexul politic european și în legătură strânsă cu fluctuațiile strategice al intervalului respectiv. Mutațiile efectuate în regiunile cheie ale vieții politice internaționale se vor repercuta serios în toate direcțiile, afectând întreg planul de



evoluție a unui stat. Cazul economic este din acest punct **d** vedere exemplar. Din punct de vedere teoretic, va aborda acest aspect și îi studiul din 1940, dar mai cu seamă în materialul tipărit în primul număr a revistei „Geopolitica și Geoistoria”: Cedările noastre teritoriale: dezorganizarea economiei transporturilor. Teza pe care o apără este cea legată de unitatea teritoriului românesc (**și**) din punct de vedere economic Decupajul din 1940 a perturbat și acest palier al vieții naționale, instituind e ordine neconformă cu realitatea nici din punct de vedere al coerenței și funcționalității economiei: „Țara noastră, în frontierele sale actuale, nu mă

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

formează un corp geopolitic sudat în mod organic” 56. Este teza care prezidează întreg discursul.

Regiuni izolate și dezorganizate pe plan economic, politic, social, iată bilanțul decupajelor teritoriale din 1940. Karl Haushofer susținea că granițele unui stat pot fi socotite adevărate și reale numai atunci când ele sunt în concordanță cu energiile vitale ale neamului respectiv, altminteri spus, când funcțiile esențiale ale respectivei entități spațiale pot fi îndeplinite. Pe această teză a geopoliticianului german își va construi discursul M. Popa-Vereș, marșând în analiza sa pe aspectele economic și al transporturilor.

Viața economică a unei comunități este în mod fatal determinată de condițiile mediului geopolitic, „localizarea ramurilor de producție” săi **f** „circulația bunurilor” neputând eluda această realitate, în pofida intervenției tot mai active a individului uman în corectarea „deficiențelor” mediului geografic. „Rețeaua de comunicații” stabilită la nivelul unui stat – deplasarea persoanelor, circulația bunurilor economice etc. – nu urmează un plan aleatoriu, configurația lor fiind dependentă de condițiile spațiale, necesitățile economice sau nevoi de apărare: „De aici rezultă în mod logic că orice atingere forțată adusă sistemului de comunicații dezechilibrează, total sau parțial, economia transporturilor și exercită o influență nefavorabilă asupra economiei naționale și în genere asupra întregii vieți de Stat” 51.

56 M. Popa-Vereș, Cedările noastre teritoriale: dezorganizarea economiei transporturilor, în „Geopolitica și Geoistoria”, sept. -oct. 1941, an I, nr. 1, **p.** 50 – 58.

57 Ibid., **p.** 51.

58 Ibid., **p.**58.

Aceasta este canavaua demonstrațiilor sale, Popa-Vereș oferind în aceste analize probele unui adevăr prea adesea ocultat, și anume, „măsura în care organicitatea vieții colective a poporului nostru a suferit în urma cedărilor teritoriale și, pe de alta, modul cum se reflectează consecințele dezmembrărilor în sistemul de comunicații al țării” 58. Drama românească de la 1940 nu poate fi deci cuantificată doar la nivelurile volumului demografic sau la cel al dimensiunii spațiale. România a pierdut atunci 35% din rețeaua de căi ferate și 33% din rețeaua de șosele, dar, mai cu seamă.

1

ILIE BÂDESCU; DAM DVHGACIU

coerența acestor linii de comunicație. În urma fracturilor teritoriale, linul ferate principale ale României Mari își pierde importanța, noduri feroviar devin ineficiente sau impracticabile, regiuni întregi intră într-o criză gravă din cauza izolării și a extragerii dintr-un angrenaj geopolitic în care fuseseră integrate firesc și organic. Popa-Vereș vorbea despre „imposibilitate\* geopolitică a țării noastre sub acest aspect”. Concluziile și analizele sale urmează deci în mare firul celor propuse de Victor Tufescu.

flaăpu L.L.I.

Un alt aspect din scrierile lui Popa-Vereș asupra căruia ne-am propus să stăruim este concepția acestuia despre cele două geopolitici, fundamentală, căci ea ilustrează la vârf întreaga orientare a școlii românești interbelice în fața acestui subiect.

Viziunea geopolitică a lui Popa-Vereș subsuma două componente ce abordau rostul și obiectul geopoliticii. Una dintre ele o numește obiectivă, iar motivul acestei opțiuni este următorul: „Ea pleacă de la cercetarea diferitelor condiții (fizice, sociale, culturale, etnice, politice etc.) cuprinse în mediul geografic, în general – și care influențează politica unui stat, atât

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

sub aspectul vieții publice interne cât și sub aspectul relațiilor dintre state. Condițiile spațiului geografic sunt considerate, deci, ca niște cauze de bază, a căror prezență implică o anumită orientare politică a statului” 59. Cealaltă concepție o numește subiectivă iar justificarea sună astfel: „... Pentru motivul că pleacă de la orientarea politică a statului, de la finalitatea politică din stat, în lumina intereselor vitale ale unui popor atât în interior cât și, mai ales, în

exterior”.

Dacă prima concepție presupune obiectivitate și relativă indiferență, cea de-a doua aduce în scenă factorul subiectiv, în care teritoriul suveranității statului respectiv nu mai este cotate drept cauză a orientării politice, ci ca un argument adus în favoarea susținerii și reprezentării intereselor geopolitice ale aceluși stat. Principiul cauzalității este deci înlocuit de cel teleologic. Dacă prima pretinde așadar științificitate, cea de-a doua acceptă statutul de supusă unei finalități prealabile. În cea de-a doua orientare identifică Popa-Vereș zona de funcționare a geopoliticii statului național. Cu vorbele sale: „Firește, un asemenea scop al cercetărilor nu pare a fi totdeauna în concordanță cu anumite exigențe științifice, ci, dimpotrivă, deschide, destul de ușor, hotarul arbitrarului. Totuși, importanța geopoliticii, ca un mănunchi de principii puse în slujba națiunii, chiar sub acest aspect subiectiv, este de remarcant” 60.

39 Schemă privind cercetările geopolitice sub aspectul intereselor naționale, material apărut în culegerea Geopolitica, Ed. Ramuri, Craiova, 1940, p. 113.60 Ibid., p. 114 – 115.

Concluzia autorului este că geopolitica se modulează ea însăși în funcție de unghiul sub care va fi preluată și aplicată. Dacă cea dintâi se prezintă cu precădere ca un bun al omului de știință, în care „cercetările rămân în făgașul înlănțuirilor cauzale rigide, indiferente față de frământările misionare ale neamurilor”, cea de-a doua devine expresia spiritului subiectiv, derivat din viața și țelurile politice sau culturale ale unei națiuni. Numai în acesta accepțiune, ne spune teoreticianul român, geopolitica devine „o știință a națiunii” sau, altminteri spus, „o expresie științifică a unor idealuri politice, zămislite într-o anumită albie geografică, în care se mișcă sau spre care este purtată națiunea pentru împlinirea destinului ei istoric”. Dacă prima accepțiune țintește să fundamenteze o

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

știință întemeiată pe elemente cauzale și cu valabilitate universală, a doua val și expresia cea mai înaltă a idealurilor politice ale națiunii; dacă cea dintâi își va lărgi analiza la condițiile planetare ale spațiului geografic, cea de-al două își va centra preocupările pe un subiect precis. „În consecință – va conchide Popa-Vereș – prima va expune, pe când a doua va milita”.

Aceste considerente teoretice și delimitări terminologice vor

fixa] axul geopoliticii românești. Căci dacă un stat stăpânit de ideea politicii expansioniste își va construi geopolitica în directă corelație cu acest imbold, un stat fără pretenția cuceririlor teritoriale își va axa cercetarea geopolitică pe alte fundamente. Românii, va spune Popa-Vereș alături de întreaga școală geopolitică românească, vor utiliza geopolitica sub accepțiunea precisă a unei „științe a națiunii”.

### 11. Frontiera și „spiritul naționalităților” (Romulus Seišanu)

Eminentul cărturar care a fost Romulus Seišanu, a lăsat în patrimoniul culturii române urme de neclintit. Studiile și monografiile, lucrările și cercetările elaborate de el înfățișează înaintea cititorului o personalitate polivalentă, în care, nu o dată, juristul se îngemănează cu geograful, istoricul este dublat de geopolitician. De la volumul închinat României în timpul războiului, 1916 – 1918, tipărit în 1919, și până la scrierile din anii '40, traiectoria sa a urmat o rută precisă: analiza juridico-politică, în final geopolitică, a unei teritorii aflate atunci în prim planul hărților geo strategice. Intersecția preocupărilor sale cu domeniul care ne preocupă aici devine, prin urmare, inutil de argumentat.

61 în 1942 s-a tipărit la „Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimerii națională”, București 1942, atlasul cu titlul Spațiul istoric și etnic românesc.

În 1928 publica schița monografică Dobrogea. Gurile Dunării și Insula Șerpilor, iar în 1936 va tipări primul atlas geopolitic românesc: La Roumanie. Roumania. România. La terre roumaine a travers les âges Roumania in the course of ages. Atlas historique, geopolitique ethnographique et économique<sup>61</sup>. Lucrarea este definitorie și va mare\* temeinic evoluția sa. Vor urma o serie de monografii consacrate României

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I publicate în franceză, engleză sau română<sup>62</sup>. În 1940, va tipări o broșură cu titlul Istoria frontierelor, urmată în 1941 de minuțioasa monografie, însoțită de hărți și diagrame, Transilvania românească. Ultimele două lucrări s-au constituit în răspunsuri ale cărturarului față de turnura dramatică a evenimentelor din acei ani<sup>63</sup>.

Am lăsat la urmă poate cea mai importantă lucrare a lui Romulus Seišanu. Este vorba de volumul apărut în 1935 și purtând titlul Principiul naționalităților (originile, evoluția și elementele constitutive ale naționalității). Subtitlul lucrării era Studiu istoric și de

drept internațional public<sup>64</sup>. Prin această lucrare, Romulus Seșanu marca o reușită incontestabilă în cultura română și, implicit, în abordările dedicate relației naționalitate-frontieră. Perspectiva se schimbă, lectura consacrată fenomenului politic și geopolitic este filtrată acum printr-o grilă nouă, cea a principiului naționalității. Acesta este axul constitutiv al proiectului său. Dotat cu instrumentarul laborios al juristului, istoricului sau sociologului, R. Seșanu va supune unui examen critic minuțios și evoluția frontierelor interbelice verificându-le rezistența și consistența cu acest criteriu. Lucrarea este laborioasă, de aceea vom decupa doar aspectele care vizează direct preocuparea noastră.

Axul juridic al lucrării este sintetizat de miza validității sau non-validității dreptului naționalităților. Secolul al XIX-lea a fost spațiul unei dispute axate pe acest subiect, oameni politici și publiciști invocând atunci în contra acestei legități următoarele „drepturi” și „principii”:

62 La Roumanie, pays latin, București, 1937, apărută în limba engleză în 1939. O

monografie consacrată României, tot în limba franceză, apăruse și în 1936.

43 în 1942, va prefăta lucrarea căpitanului Ioan N. Mailat consacrată în exclusivitate

Transnistriei.

64 Analiza p

64 Analiza este consacrată de premiul acordat în urma concursului organizat de ziarul „Universul” în 1933, sub direcția lui Stelian Popescu, președintele ligii antirevizioniste române. Din comisie făceau parte, printre alții: Andrei Rădulescu, vicepreședintele Academiei Române, profesor universitar; G. Meitani, profesor universitar; Silviu Dragomir, profesor universitar; N. Daicoviciu, profesor universitar.

a) „dreptul istoric”;

b) „principiul legitimității”;

c) „principiul echilibrului static”;

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

d) „principiul inegalității raselor și al națiunilor”;

e) „principiul superiorității statelor asupra naționalităților națiunilor”<sup>65</sup>.

R. Seişanu probează lipsa de autenticitate şi de suport ale acestor formule, arătând că „principiul naţionalităţilor – după cum s-a dovedit urma aplicaţiei sale prin tratatele încheiate după războiul mondial – a un principiu moral şi de drept, cel mai important din dreptul internaţional public. Dacă principiul naţionalităţilor a provocat şi determinat schimbări juridice şi teritoriale adânci în Europa, aceste schimbări au creat o Eurotă de drept” 66. Acesta sentinţă va constitui, aşadar, filonul demersului să întreaga abordare geopolitică a frontierei va fi subsumată acestor comandamente.

Două premise pot fi aşezate la începutul acestui comentariu. Ce dintâi vine să anuleze o prejudecată ce populează deseori analiza geopolitică artificială confecţionată în cabinete sau laboratoare, depărtată adesea de realitatea din teren. Seişanu o discută pe cazul României: „Limitele blocului românesc nu sunt nicăieri nişte fruntarii naturale... Geografia etnică t rezultatul unui echilibru mai mult sau mai puţin insolubil între forţele de expansiune ale diferitelor popoare” 61. Iar cea de-a doua se revendică de la analizele iniţiale ale lui Ratzel. Frontiera este o zonă şi nu o limită, de aceea, în examinarea oricărei chestiuni frontaliere trebuie examinată această zonă din punct de vedere etnografic şi geopolitic. Realitatea este zona frontierei, linia de graniţă fiind o abstracţie. Ratzel însuşi vorbea despre Grenzraum – zona de graniţă, dar şi despre Grenzlinie – linia de graniţă. „Se confundă deseori limita cu frontiera”, spune Seişanu, căci limita este „numai operaţiunea tehnică de delimitare a zonei frontierei”.

Din aceste considerente apare limpede necesitatea unui criteriu cu caracter decisiv, iar acest criteriu este identificat de geopoliticianul român în principiul naţionalităţilor. Graniţele României, dar şi ale celorlalte ţări vecine, vor fi discutate mai departe în funcţie de acest reper.

65 Op. cit., p. 117 – 118.

66 Ibid., p. 124.

67 Ibid., p. 315.

Cazul frontierei româno-maghiare, bunăoară, este un bun prilej pentru validarea acestui criteriu. Această frontieră, spune Seişanu, este

## SOCIOLOGIA ŞI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I rezultatul aplicaţiei principiului naţionalităţilor. Ea întruneşte toate condiţiile pentru a se conforma concepţiei moderne asupra

frontierei juridico-politice. Iar aceste condiții sunt următoarele:

1. satisface în proporție covârșitoare principiul naționalităților, delimitând o linie etnografică, o limită între două grupuri etnice deosebite prin „rasa, limbă, religie, obiceiuri, tradiție, istorie ș.a.”;

2. este în acord deplin cu „principiul liberei determinări a popoarelor”;

3. este obiectivă și nu subiectivă, căci „completează cadrul unor unități naționale pe baza dreptului naționalităților” 6.

Urmează demonstrația acestor condiții, la capătul căreia Seišanu va putea proba în virtutea principiului naționalităților, validitatea frontierei fixate la Trianon. Ea corespunde întregului set de criterii europene și „asigură cadrul unității naționale al statului român și al statului maghiar”. Aceeași metodologie va fi aplicată apoi delimitărilor teritoriale ale Iugoslaviei, Bulgariei, Cehoslovaciei, Albaniei, Austriei etc. Concluzia autorului va fi conformă cu întreaga desfășurare a lucrării sale, singura „Europă de drept” fiind cea prezidată de această concepție, respectiv principiul naționalităților. Când acesta nu va fi respectat, popoarele Europei se vor prăbuși pe panta convulsiilor și confruntărilor. Naționalitatea este în opinia sa manifestarea superioară a lumii moderne, fără să fie în opoziție cu niciunul dintre principiile ce fundamentează civilizația europeană de esență greco-latină și creștină.

„Naționalitatea este o realitate, pe când internaționalitatea este o formulă”. Este deci concluzia demersului său și filonul unui traiect inedit al analizelor consacrate geopoliticii frontierelor europene.

12. Efectele difuze ale deplasărilor frontaliere. Frontiere pacifice și frontiere conflictuale (Vintilă Mihăilescu)

68 Ibid., p. 329.

Vintilă Mihăilescu s-a ilustrat și impus cu preponderență ca geograf, în buna tradiție interbelică europeană, intersecțiile geografului cu

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

geopolitica n-au lipsit, catalizate fiind atunci de turnura politică 1 evenimentelor. Variate au fost traseele frecventate de Vintilă Mihăilescu, d erudiție și acribie, și numeroase lecțiile ce le-a transmis. Convergența d colegii de generație se poate proba, căci a vorbit și el, la rândul-i, despre „harta etnică a României” 69, despre „blocul carpatic” 70, despre chestiunile economice sau geografice ale României<sup>71</sup> etc.

Dar tema care se profilează axial în discurs său geopolitic este cea legată de „unitatea pământul românesc”; mai departe, de chestiunea granițelor<sup>72</sup>.

Le-a desfășurat pe amândouă de-a lungul întregii cariere, și le va reuni în 1944 într-o lucrare bilanț: Probleme de geografie românească (studii – comunicări – conferințe) <sup>73</sup>. Partea întâi a denumit-o chid „Problema unității”, urmată de „Problema granițelor”, această secțiune! fiind orientată pe trei direcții mari: a) granița vestică; b) granița meridională a României; c) granița răsăriteană. Dacă aici echilibrul geopolitică-analiză geografică stă în cumpănă, înclinând mai degrabă spre cel din urmă (analiza granițelor nu uzează, bunăoară, de grile geopolitice consacrate pentru acest! subiect), o lucrare apărută în 1943 schimba radical axul problematizărilor! oferind lectorului o viziune geopolitică cu neputință de ignorat. Lucrarea sa chema Unitatea și funcțiunile pământului și poporului românesc și apăruse în colaborare cu C. Brătescu, N. Al. Rădulescu și V. Tufescu. Vintilă Mihăilescu semna prefața, introducerea și studiul final. Temeiul volumului este redat în prefață: „Scriitorii străini, unii din ei cu mari răspundere politică în țara respectivă, au putut afirma în articole și într-al-te publicații de largă informare tendențioasă a opiniei publice mondiale că, prin structura reliefului său, țara carpatică românească, deci și Statul care-i corespundea până în vara anului 1940 nu pot fi viabile. (...) Teza n-ar merita niciun răspuns. Totuși, constatând din experiența ultimilor ani cât

69 A se vedea studiul Harta etnică a României transcarpatice, din „Buletinul Societății

Regale Române de Geografie”, an. LIX, 1941.

70 A se vedea materialul Blocul carpatic românesc, publicat în „Buletinul...”, an. LX.

1942

71 A se vedea o primă parte a concluziilor sale în volumul din 1936, România – geografie fizică.

72 Vintilă Mihăilescu este și autorul capitolului „Geografia economică a României”, tipărit în monumentală Enciclopedia României, vol. III, București, 1939, p. 17 – 29.

73 Apărută la București, Ed. Casa Școlilor, 1944.

122

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI



I de infinită este credulitatea oamenilor unilateral informați, Societatea Regală Română de Geografie a gândit că e bine să-și iasă din rezervă. Astfel se explică publicarea broșurii de față”.

Introducerea sintetizează culegerea și pune un diagnostic apăsător după un excurs geografic esențial: „Aceasta este Țara carpatică românească. Ea este carpatică pentru că s-a născut și a evoluat prin Carpați și datorită Cariaților; și este românească pentru că este locuită pe cea mai mare parte a întinderii ei de unanimități sau majorități covârșitoare românești”. Astăzi aceste aserțiuni sunt locuri comune, dar în acei ani polemicile în jurul acestor subiecte declanșau valuri de riposte și contrareacții. Argumentul principal era, evident, politic. Orice formulă de iluzionare ar fi supefluă și nocivă și înalele noastre, căci, de la sfârșitul războiului încoace, ni s-a predat stârnitor lecția după care locurile comune ale științei geografice, oricât ar fi ele de comune, pot fi bulversate cu un gest ferm de brațul indiferent al politicului. Politicul fiind, în fapt, catalizatorul sau inițiatorul dezbaterilor mai mult sau mai puțin științifice în jurul unor subiecte de fierbinte interes. Ultimii cinci ani au împins acest spectacol la apogeu.

Secțiunea în care Vintilă Mihăilescu pune la încercare un rețetar geopolitic subtil și inedit este studiul care încheie volumul. Pe scurt, el se poate rezuma astfel: geograful susține teza efectelor difuze ale deplasărilor de frontieră, avertizându-ne că, în realitate, consecințele unor asemenea jocuri devansează cu mult zona supusă operațiilor. Există deci teritorii de acumulări geopolitice masive – „zone geopolitice cheie”, cum ar fi zis Ion Conea – care, perturbate, pot împinge efectele la nivelul unui întreg continent. Aserțiunea are valoare paradigmatică, iar Vintilă Mihăilescu o concretizează pe cazul țării noastre.

României îi este conferit rolul de „răspântie politică”. Teza nu e nouă, doar traseul argumentației capătă altă înfățișare. Iată ipoteza geografului: „Pentru a-și îndeplini menirea, care înseamnă totdeauna asigurarea legăturilor normale dintre părți, o răspântie trebuie să rămână răspântie, iar poporul care o locuiește – în țara de baștină – trebuie să

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

rămână întreg în spațiul lui geografic, întreg în puterile lui fizice I morale” 14.

1. Blocul carpatic românesc; 2. Zona de răspândire insulară a

elementului carpatic românesc; 3. Alte neamuri și minorități românești (V. Mihăilescu)

Constatarea care se impune în urma unui excurs istoric, fie și sumar, este că încălcarea răspântiei carpatice românești, indiferent de direcția de propagare a agresiunii, a perpetuat sau declanșat întotdeauna conflicte acute, funciare, între cele trei domenii ale civilizației europene care se întretaie aici. Două funcții, cu temeuri geografice și geopolitice incontestabile, voi reveni pământului carpatic și, implicit, poporului său autohton:

74 Ibid., studiul Funcțiunile geopolitice ale pământului și poporului Carpații românesc, p. 73.

1... o funcțiune în epocile de criză europeană” – de apărare în caz de defensivă sau pivot de manevră în caz de ofensivă;

2... o funcțiune pozitivă în epocile de liniște” – adică o acțiune de neutralizare, unificare și împăcare a influențelor ori tendințelor divergente care se încrucișează aici. O concluzie a autorului în jurul acestui subiec

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

sună astfel: „Liniște, în această parte a continentului european, a fost numai în scurtele epoci când, între imperiile din est, din vest și din sud, s-a intercalat un stat carpatic, sprijinit pe cetatea Transilvaniei și comandând până dincolo de Nistru, până în Dunăre și defileul ei carpatic, până la țărmul Mării Negre, până în mlaștinile Tisei, cel puțin ’ns.

Singura tentativă fructuoasă de a desluși rolul geostrategic al României este deci raportarea la destinul Europei. Două sunt rațiunile pentru care România Mare trebuie preservată, în viziunea geografului român:

1. primejdia răsăriteană ce amenință Europa este prea puternică pentru ca apărarea continentului să fie conferită unui stat mărunț, lipsit de consistență din cauza antagonismelor naționale;

2. poporul român a avut și mai are încă de îndeplinit o funcțiune primordială, aceea de a netezi asperități, de a neutraliza și împăcatendințe sau chiar antagonisme violente. Cu vorbele autorului: „Este evident deci că, trăind de mii de ani la această răspântie, străvechiul popor din Carpați, a avut timp să se adapteze ambianțelor multiple ale locurilor și să stăpânească astfel taina atenuării antagonismelor și neutralizării forțelor, intereselor și influențelor care

s-au încrucișat și se vor încrucișa în spațiul carpato-dunărean românesc” 16.

75 Ibid., p. 75.

76 Ibid., p 84.

Concluzia se acroșează așadar de statutul european al României. „Poziția cheie” a țării noastre nu va decurge numai din așezarea ei la răspântie, la întretăierea a trei axe de putere, ci, în aceeași măsură aproape, în capacitatea de absorbție geopolitică a acestei zone, de atenuare a asperităților de orice tip. Vintilă Mihăilescu ne spune deci că, în cazul vechilor popoare, plămădite și obligate să dănuiască în asemenea condiții, se poate naște un alt tip de atribuții. Este o schimbare a unghiului geopolitic, a perspectivei, în care nu atât ofensivul este vizualizat, cât ofensivul-defensiv, devenit element esențial pe harta geostrategică, atât în timp de criză cât și de pace. Se pot identifica deci pe tabloul geopolitic al marilor spații frontiere pacifice și frontiere conflictuale. Căci, ne avertizează Vintilă

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Mihăilescu, un asemenea pivot geopolitic nu poate fi ignorat fără riscuri timpul marilor arbitraje continentale.

Ultimul fragment al studiului său îl reproducem în extenso pentru întreitele sale însușiri: este concluziv, avertizator și... actual: „În concluzie, dacă epocile de contact teritorial direct între marile imperialisme europene au fost totdeauna epoci de frământări și nesiguranță, iar cele de separare a acestora prin blocul unui stat carpat unitar au însemnat vremuri de potolire și neutralizare a forțelor antagoniste, atunci putem afirma cu toată liniștea: cine luptă pentru întregirea și consolidarea statului carpatic românesc luptă pentru pacificarea de durată a Europei; iar cine susține trunchierea acestei țări și acestui popor, pledează, cu voie sau fără voie, conștient sau subconștient, pentru întoarcerea la vechile imperialisme, adică la frământările trecutului. Firește, cazul pământului și poporului românesc este numai unul din numeroasele semne după care se poate întrevedea viitorul continentului nostru ’ni.

13. Teoria vitalității și frontierele culturale (Nicolae Iorga)

Marele istoric a izvodit două direcții extrem de fecunde în abordare geopolitică și sociologică a frontierei. Cea dintâi se leagă de concep” hotarului ca „spațiu de sinteza”, iar cea de-a doua este o veritabilă teori culturală, denumită de Iorga: „teoria vitalității”.

Legătura dintre ele este în afară de orice îndoială, la fel ca și capacitatea celei din urmă de a o absorbi pe cea dintâi. Din acest motiv vom stărui asupra teoriei vitalității, mult mai cuprinzătoare și mai bine profilată în opera istoricului. Înainte însă, se cuvin aduse câteva precizări ce conturează „mediul” în care a fost plămădită teoria.

Teoria spațiului vital sau de la știință la ideologie în 1882, F. Ratzel scrie lucrarea *Anthropogeographie oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*.

Adăugând celor două cadre în discuție – geografic și istoric – un al treilea

77 Ibid., p. 85.126

J

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

f cel politic –, peste cinci ani avea să urmeze o nouă lucrare de referință: *Politische Geographie*. Fundamentele unei noi științe erau astfel fixate.

Antropogeografia ratzeliană identifica drept suport natural-politic al statului comunitatea și mediul său natural; cu o sintagmă devenită faimoasă-l „sângele și pământul” („poporul și spațiu”). Există o „legătură spirituală” \ constituită între cele două entități. Spațiul devine astfel suportul pe care o voință politică unitară și bine ghidată îl transformă în spațiu statal. Se naște I astfel organul politico-geografic al statului, ce-și subîntinde într-o [configurație specifică – unică – teritoriul natural ce-l are în posesie (Lebensgebiete)]. Spațiul geografic și politic esențial pentru susținerea și supraviețuirea unui popor este numit spațiu vital (Lebensraum).

Întreg travaliul ratzelian și toate formulele uzitate ulterior – [„numărul politic al populației”, „simțul spațiului” (Raumsinn), „popor fără \ spațiu” (Volk ohne Raum), „colonizare internă” – nu ținesc decât să readucă în dezbatere, la o sută de ani după Malthus, problema raportului dintre populație și spațiul de subzistență. Demersul său pivotează în jurul acestui aspect. Idealul, din perspectiva geopoliticii lui Ratzel, devine o cât mai completă adecvare. „Creșterea statelor urmează inevitabil fenomenul t de creștere a popoarelor”, va zice savantul german. Goana după „spațiu vital” este prin urmare justă și, până la urmă, este concluzia teoriilor sale, [fatală].

Ceea ce la F. Ratzel era constituit într-o teorie generală, la Karl Haushofer – șeful școlii geopolitice germane interbelice – se va

transforma

Suntr-o geopolitică a spațiului etnorasial și cultural german. Noua geopolitică a spațiului întreprinsă de Karl Haushofer și colaboratorii săi după 1923 va fi o analiză cu prelungiri necesare în politica internă și externă a statului german, o abordare ce stătea sub somația permanentă a nevoii de spațiu.

„Materialul” geopoliticii, atât de dificil de surprins și de captat în 78 Nicolae Iorga, Generalități cu privire la studiile istorice, ed. a III-a, București, 1944, p. 348.

! enunțuri ferme, riguroase, pendulând primejdios în căutarea unui precar echilibru între zona „subiectivismului vulgar” și cea a „neputinței de a fi subiectiv” 1\* se va găsi deseori de acum înainte dezarmat în fața

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

distorsiunilor grave la care va fi supus. Ideologicul ajunge să-și refuze oricq hotar statornic cu domeniul geopoliticii. Rasismul (teoria superiorității raselor), pretenția megalomanică a poporului ales – făuritor unic de cultură și civilizație –, toate acestea asediau fără cruțare edificiul fundamentat de F. Ratzel. Cel mai periclitat, prin uzajul inadecvat, era însuși conceptul fundamental: cel de Lebensraum.

În 1924, viitorul cancelar al Germaniei, Adolf Hitler, începea să redacteze în închisoarea din Landsberg-am-Lech cartea ce se va vinde apoi în opt milioane de exemplare și va fi tradusă în șaisprezece limbi; opera [capitală a nazismului german: Mein Kampf în paginile ei formulează Hitler doctrina partidului său și fixează comandamentele politicii sale 11 externe. Nu peste multă vreme armata germană avea să devină vehiculul teribil ce transporta în Europa tezele șefului ei. Teoria ratzeliană a Lebensraum-ului își modifică progresiv regimul funcțional și dobândește! utilizări ideologice; ea este cea care, în ultimă instanță, este invocată să i legitimeze uriașele revărsări de blindate germane.

Întreaga carte nu este decât un ordin de luptă: „Germania va fi om putere mondială sau nu va fi deloc. Noi, național-socialiștii, trebuie și I rămânem neclintiți în urmărirea scopului politicii externe: să-i asigurăm I poporului german teritoriul ce-i revine în această lume”. Și încă: „Noi, național-socialiștii germani, nu trebuie să devenim avocații altor popoare, ci să luptăm pentru poporul nostru; dreptul la sol și la

pământ poate deveni o datorie, atunci când un popor mare pare sortit pieirii în lipsa de \ extindere. Și în mod cu totul special când nu este vorba de un oarecare popor neînarmat, ci de Germania, mama oricărei vieți, mama oricărei civilizații actuale”.

„Plugul german” va brăzda Europa, iar „spada germană” nu are decât să-i dea pământ. Direcția este indicată fără șovăire: „Viitorul politicii noastre externe stă într-o politică a Răsăritului, în sensul dobândirii gliei necesare poporului nostru” 79.

79 Adolf Hitler, Mein Kampf, Ed. Pacifica, București, 1993, p. 469, 479.

128

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I

Nicolae Iorga și geopolitica

Răspunsul Răsăritului a venit însă. A venit precis, profetic, covârșitor. A venit de la cel mai îndreptățit reprezentant al său și cel mai autorizat atunci să dea replica: românul Nicolae Iorga: „Și poate să adune cineva milioanele, să le tiranizeze, să le pornească hotărât a distruge orice fel de piedici, el va putea să-și instaleze soldații, funcționarii și exploataatorii oriunde, dar cugetarea lumii nu-i va aparține”.

În fața tribunalului istoriei – „marea judecătoare a tuturor Statelor și Națiunilor” 0 –, pentru cruciada „dreptului la viață al statelor mici” și contra expansionismului devastator, Nicolae Iorga avea să ridice încă din 1915: „Astfel, o falsă concepție națională se întoarce împotriva celei adevărate. Ea era dușmana statelor mici, evocând idealuri din evul mediu când imperialismul se boltea deasupra formațiunilor politice multe și mărunte”. Împotriva exaltărilor germanice, împotriva învățăților ce alocu exclusiv spiritului germanic „inițiativa creatoare” sau „spontaneitatea revoluționară” ce hotărau „viitorul civilizației”, va pleda cărturarul român încă din 1917, în lecțiile de la Iași, Cugetare și faptă germană (reeditate semnificativ după douăzeci de ani) și mai apoi în faimoasele sale cursuri din anii '40.

În lecțiile ținute la Academia de Comerț și intitulate îndreptări noi în concepția epocii moderne avertiza – direcția atacului fiind lesne sesizabilă: „Orice încălcare a condițiilor normale de viață nu aduce decât oboseala unui organism și incapacitatea de a juca rolul istoric

natural din partea acelor care au întrecut peste puterile lor acest rol". Dar marele rechizitoriu avea să-l facă Nicolae Iorga în cursul de la Universitatea din București, curs al cărui titlu anulează orice echivoc: Dezvoltarea imperialismului contemporan.

O precizare se cuvine făcută. Ceea ce opunem lui Iorga nu este știința geopoliticii sau pe corifeii acesteia – indiscutabil savanți cu remarcabilă forță teoretică, pe care Iorga îi considera la adevărata lor

80 N. Iorga, Dreptul la viață al statelor mici, București, 1915, p. 5.

81 N. Iorga, Cugetare și faptă germană, București, 1938, ed. a II-a, p. 5.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

dimensiune<sup>82</sup> ci mai cu seamă mistificările la care aceasta era supusă și pe aceia care, îngrădindu-i treptat zona de aplicabilitate, au transformat-o într-o nocivă ideologie. Împotriva acestora s-a ridicat Nicolae Iorga.] Împotriva unei ideologii și nu împotriva unei științe. Împotriva utilizării aberante a geopoliticii într-un regim funcțional inadecvat: cel politic.

82 Vezi aprecierea din Cugetare și faptă germană, p. 118; în Suflet românesc, Iași

1917, p. 14 sau apelul la teoriile ratzeliene în cursul de istorie universală din

1933 – 1934.

83 N. Iorga, Istorie universală, curs ținut în anul școlar 1933 – 1934, București, litografia

C. Dumitrescu, p. 3, 119, 36.

84 N. Iorga, Sensul învățării istoriei, București, 1939, p. 307.

85 N. Iorga, Istorie universală, p. 11 – 12, 14.

Că lucrurile stau așa și nu altfel vin să mărturisească tocmai] preocupările lui Iorga de... geopolitică. Ceea ce Ratzel denumea „a gândi geopolitic”, este o constantă de-a lungul întregii opere a cărturarului român. Căci ce sunt, dacă nu subtile descriptări geopolitice, cursurile sale:] Chestiunea Rinului (1912), Chestiunea Dunării (1913), Chestiunea Ocenelor (1919)? Sau unde, dacă nu tot într-o astfel de rubrică, ar putea fi plasat cursul de Istorie universală din 1933 – 1934, la începutul căruia] declara răspicat: „Rolul unui popor se determină nu numai prin vrednicia sa, ci și de locul lui, de așezarea lui geografică”, în care, amintind de faimoasele sintagme

ratzeliene: „simțul spațiului” (Raumsinn), sau „școala spațiilor” (die Schule des Raumes), avertizează: „Sunt popoare care trăiesc cu sensul hotarului altele care trăiesc cu sensul spațiului infinit”, iar întreaga perspectivă a cursului este tributară enunțului din prima sa parte: „Între om și între pământul pe care au trăit înaintașii lui este o legătură...” \*3. A încerca apoi obturarea viziunii geopolitice invocate de Nicolae Iorga în conferința Les Permanences de l’histoire, unde demonstra categoric că: „pământul, rasa și ideea” sunt „permanențele istoriei”, constituind unica grilă ce permite „să înțelegi istoria ca dezvoltare, și să înțelegi, să judeci, să iubești sau să condamni sufletește pe aceia care au jucat un rol în istorie” \*4, sau a forța cu obstinație ignorarea ponderii pe care concepte precum: „porunca locului”, „orizonturi care cheamă la expansiune”, „elemente de sinteză” \*5 o au în opera savantului român înseamnă a recunoaște insuficiența recepționării unei opere de o

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

(asemenea anvergură. Înseamnă a rămâne la poalele masivului, a te declara învins de spiritul sintetic năucitor al celui mai prolific scriitor al lumii.

#### Afirmarea vitalității popoarelor în istorie

Ce este însă teoria vitalității și în ce constă în definitiv replica savantului român? Vom preciza de la început că unghiul de lectură este acela al sociologiei și geopoliticii frontierelor, importanța demersului marelui istoric dezvoltându-se întreagă doar printr-un excurs de acest fel. Nicolae Iorga vorbește despre „frontiere spirituale”, despre înaintarea și reculul culturilor, despre „cucerire fără dominație”, ba chiar despre „cucerire a cuceritorilor de către cucerii”, aceste sintagme constituind „materia primă” a perspectivei ce-o propunem aici.

O abordare sistematică face Nicolae Iorga în 1938, cu ocazia cursului susținut la Vălenii de Munte: Hotare și spații naționale. Linia critică a prelegerilor este precizată încă de la început, ea profilându-se ca o replică răspicată servită unei ideologii ofensive și cu consecințe devastatoare: „Care este ideea greșită ce trebuie combătută nu numai ca tulburătoare a păcii, ci și ca o idee ce amenință civilizația și face antipatice națiunii ce pot fi privite și prețuite astfel? E ideea necesității de spațiu pentru o națiune, ideea de Raum cum spun germanii”. Nicolae Iorga pune la îndoială înseși fundamentele acestor teorii, invalidarea ei conducându-l la formularea unei noi teorii culturale: „În



tendința firească de expansiune, trebuie neapărat cucerire și luptă?” Și răspunsul este negativ, deși de netăgăduit este diferența statelor în funcție de un criteriu definitoriu – identificat de istoricul român drept „grad de vitalitate”.

Ceea ce Iorga opune Lebensraum-ul german va fi deci teoria vitalității. Demonstrația începe cu observația: „Independența țării noastre a ajuns ceva cu totul relativ. (...) Autarhia intelectuală nu o poate reclama nimeni. În toate părțile suntem pătrunși de idei”. Evoluția pe scena istoriei este prin urmare o permanentă interdependență; se transmit și se receptează influențe (economice, politice, culturale) în chip neîncetat: „Noi toți cucerim fără să vrem și noi toți suntem cucerți fără să ne dăm seama; aceasta se petrece neconștient”. Și tocmai sporul de vitalitate, respectiv difuzarea sa inegală în populații, este răspunzător de configurațiile culturale

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

ale spațiilor. Dintr-o asemenea perspectivă, nici teritoriul nici forța armei nu mai sunt determinante.

Nicolae Iorga împinge lucrurile mai departe, demonstrațiile sale; atingând apogeul atunci când argumentează despre ceea ce s-ar numi: „cucerire a cuceritorilor de către cucerți”. Teza argumentației sale: „Poți să cucerești mii de kilometri și cu toate acestea să fii acolo supusul celor pe care i-ai cucerit”. Nu există niciun paradox aici căci probele invocate de Nicolae Iorga sunt irefutabile.

Trei argumente aduce în sprijinul tezei sale; fiecare, corespunzând unei etape istorice circumscrise precis: 1) cultura greacă: „Grecia cucerită a cucerit însă pe asprul ei învingător. (...) Sufletește, Grecia era stăpâna lumii; sufletește, romanii n-au căutat să stăpânească”; 2) cultura romană: „Niciodată romanii n-au spus: Voim să cucerim lumea întreagă și s-o romanizăm pe urmă. Dar aceasta n-a împiedicat ca toată lumea să fie supusă legilor romane, spiritului roman, ca din aceste legi și din acest spirit juridic al Romei să iasă obiceiuri populare care conservă ce era cuprins odinioară în formele legale”. Cu îndreptățire scria istoricul român despre „cucerirea spirituală” pe care și Roma, la rândul, el a înfăptuit-o: „Roma a guvernat înainte de toate printr-o altă înfățișare față de nevoile practice ale lumii și de condițiile în care societățile românești puteau trăi”; 3) creștinismul: este cazul, spune Nicolae Iorga, cel mai elocvent de cucerire prin spirit, de stăpânire a lumii în pofida și împotriva

oricărei „forțe brute”, împotriva „puterii militare a imperiilor de tot felul”.

Venind mai încoace pe firul istoriei, Iorga zăbovește asupra cuceririlor napoleoniene, deslușind, în spiritul tezei căreia îi face demonstrația, cuceririle reale și perpetue ale împăratului: „Și Austerlitz, cu victoria lui, a rămas acolo, efectul acestei victorii a ținut numai o bucată de vreme, dar legile lui Napoleon, bune, rele, și până azi țin”, și stăruie apoi pe cazul Germaniei secolului al XIX-lea, considerat pe butvă. dreptele, exemplar: „Germanii aceștia deci, trăind în centre patriarhale, fără unitate, fără forță militară, fără posibilitatea de a se apăra într-o țară – câmp de luptă pentru toate ambițiile Europei, au stăpânit lumea”. Este vizat aici secolul ce a adus gloria poporului german, în care spiritul acestei nații prelua ștafeta supremației culturale de la Franța, istovită și secată de excesivă raționalitate. Un exemplu preferat de Nicolae Iorga: „Suntem cu

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

toții supușii lui Hegel, chiar aceia care n-au auzit de dânsul”. Referirea era a concepția acestuia despre stat.

Pledoaria cea mai convingătoare în sprijinul tezei pe care o apăra, o susținea însă Nicolae Iorga atunci când invoca, de la înălțimea prestigiului său de specialist în istoria universală, cazul românesc. Cursul Afirmarea vitalității românești-o este o aplicație a celui anterior. Deși fără expan-Hiune – întreaga filosofie a țaranului român se poate dezvălui prin acel atât le caracteristic „noi nu ne mutăm” – poporul român nu a fost spectator siv în mersul tumultuos al istorici răsăritene și, nu de puține ori, al celei Inropene: „Noi am făcut multe lucruri dincolo de hotarele moșiei noastre. Mceste lucruri s-au făcut prin mersul normal al vitalității”, scria Nicolae Iorga. Cele două condiții dătătoare de seamă pentru destinul și forța unui popor, adică o vitalitate permanentă (manifestându-se în orice împrejurare) îi profundă (dezvăluindu-se la un nivel excepțional chiar „lipsită de forma însăși a statului”), sunt identificate la poporul român: „Marea noastră I realizare stă în aceasta, felul cum am știut să rezolvăm să topim și să i adăugăm totul la nevoile și aspirațiile noastre, lucru de căpătâi pentru dovada vitalității unui neam”. Ea își află expresia în trei planuri – popular, cultural, politic –, aceste traiectorii fiind urmate și de savantul român în demonstrația sa<sup>87</sup>.

Relativ la primul aspect, am fost, spune Iorga, un popor cu o

solidă „viață organică”; un „popor de voie bună”, cu o creație și viață populară extrem de tenace, toate acestea permițându-ne nu doar supraviețuirea, ci și manifestarea acelei înalte virtuți numite de Nicolae Iorga: „capacitate de a ieși de sub ocupație”: „A trecut și atâta lume peste români. Românii i-au acceptat, fără a se supune sufletește. Avem această rară însușire: purtăm orice împilare, dar în inimă păstrăm libertatea întregă. Și, când cineva ne crede mai îngenuncheați, atunci ne ridicăm pentru a-l pune la pământ”.

86 Vălenii de Munte, 1939 – 1940.

87 Este importantă remarca lui N. Iorga, după care „vitalitatea trece dintr-un domeniu în altul”, deci, chiar în situații în care canalul politic este obturat, vitalitatea unui popor nu încetează să se manifeste.

În plan cultural, istoria noastră a fost susținută de o sistematică „operă de luare în stăpânirea altui orizont, prin limbă”. Limba română s-a

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

dovedit un instrument admirabil – istoricul invocă chiar un „int naționalism al limbii românești” – iar în „războiul limbii”, în lunga etapă cristalizare și formare, în pofida încercărilor și ispitelor: „o măsură și bun simț neîntrecut al poporului acestuia au aruncat de la sine ce nu is potrivit”. Adevărată „proclamație de independență morală”, avea să deci” Nicolae Iorga. Dar ceea ce se detașează cu strălucire în acest al doilea piceretat, este viața religioasă a poporului nostru: creștinismul românesc Sintagma, aparent contradictorie, este după Iorga perfect justă și pe dep” justificabilă. Notele definitorii ale religiei înaintașilor noștri au fost teren unei ideale osmoze cu elementul creștin, Iorga ajungând într-un final remarcă, aparent paradoxal: „Noi ținem la ortodoxie nu pentru ce ne-a ortodoxia nouă, ci pentru ce i-am dat noi ortodoxiei”, și să închidă într definiție genială nota inconfundabilă a ortodoxiei acestui spațiu: „o religie popei înșurat”.

Surprinzător, poate, a decreta „cuceriri fără expansiune”, cum fa savantul, în cea de-a treia rubrică cercetată, politicul. Însă Nicolae Iorga invoca dovezi incontestabile și aici, probând cu unică subtilitate supremația în civilizație și cultură a românilor i-a propulsat deseori aceștia drept „înainte mergători” sau catalizatori în sfera politică. Ideile noastre de libertate și organizare n-au penetrat doar în evul

mediu, deși atunci cu preponderență, ci și în secolul al XIX-lea, astfel că savantul român poate conchide: „Din evul mediu cel vechi până în 1890 nu s-a făcut nimic fără noi”. Cu anul 1890 se atinge apogeul, acesta delimitând intervalul în care românii au izbutit, cu consecvență și răbdare, „o altă cucerire”. Organizarea politică, forma de stat, dreptul roman evocate în probatoriul său sunt elementele pe care marșează de-a lungul consistenței sale demonstrații.

Redată succint, pe aceste cadre se articulează teoria vitalității. Demonstrația înfățișată aici este fatal fragmentară. Nici nu s-ar fi putut altfel. Un discurs cu pretenții de exhaustivitate nu se poate cantona, fără a-și pierde onestitatea și caratele, doar în lucrările la care am apelat, fie chiar cele dedicate explicit de Nicolae Iorga chestiunii dezbătute. Din multele exemple adiacente tematicii selectăm doar unul: cursul Evoluția ideii de libertate, merit a cerceta „pluralismul istoric al ideilor de libertate”, dezvăluie în subtext o asemenea fertilă sugestie. „Istoria care nu se vede”, puțin frecventată și aproape necunoscută – tocmai din cauza deficitului de

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I spectacular – este un teritoriu ce-și are, cercetat cu virtuozitate, fascinația și J importanța lui, cu neputința de neglijat. Și aceasta este zona pe care vine să o dezvăluie – și din care-și trage seva – teoria vitalității.

Două învățăături transmite opera marelui istoric în legătură incontestabilă cu subiectul demersului nostru:

a) propunându-și răspicat teza, ridicându-se singur împotriva unor prestigioase școli, împotriva unui stil de gândire ce părea a copleși epoca, fecolae Iorga ne-a lăsat prin strălucita sa izbândă o lecție imprescriptibilă, ociva iluzie ratzeliană – plasarea la fundamentul națiunii a biologiei pasa), cultura venind pe urmă și descinzând implacabil din aceasta –, remisa „științifică” ce va alimenta prin ricoșeu ambițiile devastatoare ale paintării frontierei germane în perioada interbelică sunt spulberate punct cu punct și fără replică de istoricul român. Nu biologia, nici economia sau forțaulitară dau seama până la capăt de rosturile popoarelor. Abstracție făcând I de mărimea sau de nivelul de vizualizare pe scena istoriei universale, o [singură dimensiune poate consacra cu adevărat un popor: dimensiunea I spirituală. Aceasta este o lecție fundamentală ce o transmite Nicolae Iorga. I și de aici vine accentul atât de însemnat pus pe națiuni. Căci ele

nu sunt, pentru istoricul român, sterile asociații de tip contractualist sau simple tipuri: de organizare cu funcții limitate la un anumit moment istoric, ci formațiuni înzestrate cu dimensiune spirituală. În funcție de gradul specific de „vitalitate, națiunile se manifestă creator, propunându-și fiecare tonul unic și inconfundabil pe portativul universal;

b) prin această teorie a frontierelor culturale, N. Iorga devine, în spațiul culturii române reprezentantul cel mai autorizat al unui domeniu izvodit în intervalul interbelic: sociologia dominației. Sugestiile, reperabile deja în analizele sociologice ale lui Eminescu, continuate în admirabilele analize ale lui A.C. Popovici sau Traian Herseni, H.H. Stahl, Ion Chelcea sau Vasile Pârvan, își găsesc împlinirea în cele două cursuri ale lui Nicolae Iorga.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

PARTEA AH-A GLOBALIZAREA ȘI FRONTIERELE NAȚIONAL  
CAPITOLUL I

GLOBALIZAREA ȘI FRONTIERELE NAȚIONALE. ABORDĂRI  
ANTROPOLOGICE

### 1. Preliminarii

A purcede astăzi la investigarea fenomenului și statutului frontierei înseamnă a-ți asuma, fatalmente, o interogație ce cumulează punctaj înalt pe „agenda socială” a lumii contemporane: globalizarea. Conceptul este astăzi I puțin frecvent în dicționarele și enciclopediile de specialitate și suficient de I vag pentru a putea fi preluat în orice discurs, de la științe sociale până la I politica propriu-zisă. De aici, utilizarea sa defectuoasă și greu de controlat!

De o actualitate transformată adesea în vehemență politică, feno-l menul apasă cu forță teribilă asupra teoriilor sociologice sau antropologice. Nu o dată, acestea cedează presiunii înainte de aflarea verdictului epistemologic ce încununează confruntările diverselor școli. Arderea etapelor este I semnul de netăgăduit că intruziunea politicului nu poate fi stăvilită, iar statutul cercetătorului, vizat de un Max Weber, bunăoară, este subminat cu brutalitate. Politicul, cel care în ordinea firească s-ar cuveni hrănit și infuzat cu demersul socio-antropologic, își devansează poziția, arogându-și, el însuși, cu de la sine putere și în mod nelimitat, autoritate de judecător. Științele sociale vor fi înlăturate cu un gest și transformate în anexe.

Să înțelegem că orice demers științific în favoarea „globalizării”

devine o tehnică subtilă de acaparare politică sau de politizare a dezbaterii? Nu neapărat. Precauțiile noastre țin doar să avertizeze că susținătorii frenetici ai „globalizării” – în varianta deznaționalizării fatale și fără rest – nu constituie decât o tabără – și nu cea mai dotată calitativ! – în disputele antropologiei contemporane. Se pare însă că, în timp ce scena științifică

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j

I freamătă sub discursurile diverse și partizane, în culise disputa politică este deja tranșată.

Politica europeană (mondială) se sprijină masiv pe supoziția că formulele globalizării – „internaționalizarea”, „noua ordine mondială” etc. sunt valabile, irefutabile și dezirabile fără rest. Spre această direcție sunt împinse toate gesturile politice de anvergură, iar eventualele contrareacții sunt percepute ca bruiaje supărătoare, dar temporare, ce vor fi extirpate pe parcurs. „Alterările” de pe traseu, resurecții ale tradiționalismelor, naționalismelor, fundamentalismelor religioase etc, sunt taxate după același tipar. Politicul pare a resimți doar formal nevoia demersului antro-po – sociologic în această chestiune. El a fixat deja verdictul unei dispute, teoretic, încă în curs de desfășurare.

De aici provine riscul ce incumbă oricărui demers antroposociologic vizând tema în chestiune. Sau, mai grav, superba lui inutilitate. Căci antropologii sau sociologii par a face în acest tablou figură comică: bat la uși în dosul cărora nu se mai află demult nimenea ori se căznesc să jaloneze un teren neexplorat căruia alții i-au desenat deja harta.

\*

Perspectiva antropologică, în primul rând, asupra căreia vom stărui I mai departe aduce în arenă încordarea resimțită la alăturarea celor două concepte: frontieră-globalizare. Procesele în act vizibile astăzi la scară planetară copleșesc orice tentativă unilaterală. Ele pun în mișcare confruntări epistemologice de însemnate proporții, ce convoacă pe scenă termeni precum „națiune”, „etnie”, „naționalism” etc, chestionându-le statutul și consistența. O sociologie a frontierei fără o abordare antropologică riscă să fie clădită pe un fundament gol. Antropologia și sociologia vor merge, firesc, alături, o bună parte din traseu. Există însă câteva repere în disputa asupra globalizării care,

odată luminate, vor despica apele, vor despărți rutele, sporind vizibilitatea unghiului de abordare a frontierei.

Vom preciza din plecare, în lipsa unei definiții limpezi și cvasiunanime, că globalizarea înseamnă (și) pentru noi un proces cu dublă rezonanță, pe de o parte acoperind ceea ce teoreticienii denumesc

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

fenomenul de „micșorare a lumii” – respectiv un proces obiectivi reducere a distanțelor, de creștere a „densității sociale” și „densilb relaționale” a globului, de „mondializare” progresivă a proceselor cultural economice, politice etc. – pe de altă parte, cumulând și percepția individului relativ la fenomenul al cărui actor este – respectiv reflectarea în conștiința subiectului a transformării.

Se ridică însă cu vigoare câteva interogații. Ce se va petrece oii statutul individului în noua conjunctură ce stă să vină? Care sunt limitem funciare ale rezistenței umane în fața presiunii uriașe pe care „abolirea granițelor” o provoacă? Cum se vor deplasa frontierele culturale în aceasta explozie haotică a granițelor statale prognozată de lumea politicii mondiale? Este națiunea simplu pandant al unui stadiu socio-economic oarecare al] omenirii, cum credea Marx acum un secol sau cum se grăbesc să acrediteze! astăzi marxiști de toate nuanțele, de la un Immanuel Wallerstein în sociologie la Ernest Gellner în antropologie? Ne mai putem permite oare, în continuare, dintr-o pudoare prost înțeleasă și cu consecințe grave asupra demersului științific, să ignorăm tezele biologiei (geneticii) ce lansează! mesaje continue spre Științele SOC – mie? Și de ei da, cu ce risc? Iar dacă dăm] credit cercetărilor geneticienilor, care ne sugerează existența unei adevăratei „frontiere biologice”, respectiv zone „delimitate” de materialul genetic și] biologic al individului, cum vom putea introduce – sau proteja – acele dat-l un primordiale în ecuația globalizării? Răspunsul la aceste întrebări, și la] multe altele care se vor ridica pe parcurs, devine fundamental, căci în funcție de acesta se va putea cuantifica reacția tuturor entităților implicate și, deci, neindiferente față de tentativele globalizante și omogenizante alej politicului.

Întrebarea care prezidează un demers circumscris acestor problematici se poate formula, așadar, concis dar brutal, în termeni clasici: de la ce nivel începe în discursul sociologic și antropologic, relativ la] chestiunea globalizării, riscul ideologizării

Strategia abordată în continuare este una a gradualizării. Vom coborî cu fiecare treaptă a investigațiilor spre străfundurile și resorturile intime puse în vibrație de miza globalizării. Dosarul dezbaterii e întins iar

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

popasurile noastre inevitabil restrânse și incomplete. După un tablou parcimonios al evoluției și receptării conceptului de globalizare (Marshall McLuhan), vom continua cu zugrăvirea câtorva direcții sociologice asupra globalizării (Immanuel Wallerstein, Anthony Giddens și M. Albrow). Carența de fond semnalată – lipsa unui substrat antropologic suficient de articulat al întregului discurs – ne va conduce către investigarea antropologică a chestiunii. De data aceasta vom zăbovi asupra unei dispute de prim rang a scenei mondiale: primordialism (Anthony Smith) versus modernism (Ernest Gellner). Vom face câteva completări convocând la rampa avatarurile abordărilor moderniste (Eric Hobsbawn și teza „invenționistă”). Peisajul antropologic va fi completat prin invocarea a doua poziții (R. Robertson și Gheorgința Geană), menite a da substanță unei interogații rămase la nivelul constatativ (John Nisbet). În prelungirea ideală a câtorva direcții ale taberei primordialiste, vom deplasa analiza la alt nivel, desfășurând tezele cele mai utilizate ale geneticii (Hamilton, G. Johnson).

Întreg demersul epistemologic pare a se plasa în final sub semnul unei futilități dezolante, căci scara axiologică este bulversată cu un gest decis de... discursul politic. El se derulează cu nonșalanță și eficiență, sfidător, umbrind teze, constructe și orientări teoretice, cercetări și analize socio-antropologice. Ultimul paragraf va fi consacrat așadar traseului „Noii Ordini Mondiale” – formula politică a globalizării (prof. dr. Dennis L. Cuddy și W.F. Jasper), completat de o viziune ce deslușește o întreagă țesătură filosofi în spatele acestui concept (Carl Schmitt).

Demersul nostru, fatal incomplet, va încerca totuși să-și păstreze lejeritatea și accesibilitatea, încorsetat de rigorile didactico-metodologice ale unei perspective oferite pentru prima oară publicului românesc. Concluzia noastră, departe de a fi încurajatoare pentru demersurile științelor sociale, este mai degrabă deprimantă: rolul antropologilor sau sociologilor pare a se reduce astăzi cu



prioritate la semnalarea unei subtile agresiuni ce decurge din această schimbare de atribuții – politică-știință – agresiune ce planează asupra întregii comunități umane la sfârșitul secolului al XX-lea: agresiunea prin utilizarea unui model teoretic inadecvat.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

## 2. Vechi și nou în abordările asupra globalizării

A fost nevoie de forța imperativă a unei evoluții tehnologice explozive și pe cale de a scăpa de sub control, de travaliul concertat al antropologilor și sociologilor sau de impulsul dat chiar de grupări politice răzlețe, peninij ca o interogație ce zăcea de multă vreme în patrimoniul ideatic al „periferiilor” (citește: răsăritul Europei) să fie – dacă nu descoperită I „reinventată” și propulsată fulgerător în centrul sferei de interes european sau mondial.

La începutul secolului, A.C. Popovici scria: „... tot așa cer și democrații ștergerea Statelor de la ordinea zilei... La ce trebuie atâtea] patrii deosebite? Atâtea dificultăți!... O singură patrie să fie: planeta] pământescă! Ar fi așa de frumos!... Toate națiunile să formeze o singură] națiune, cu o singură limbă, într-o singură republică planetară... Toată munca reglementată, toate petrecerile la fel, un mare clopot planetar anunțând ora de muncă, ora de mâncare, de distracție, de culcare, de) începerea actului sexual«social»... Ce rânduială în uniformitate, ce frumusețe în egalitate!” 1 Fragmentul selectat nu este întâmplător. „Globalizarea”, căci despre acest proces este vorba, fie că a fost o presiune permanentă în istoria umanității – cum susțin unii – fie că, în forma sa actuală, este un fenomen de dată recentă – cum înclină să creadă alții – a fost, neîndoielnic, resimțită pentru prima dată și cu acuitate de către periferie, nu de către centru. Diferența esențială constă în primul rând în mijloacele sau posibilitățile acestei zone de a-și face explicite temerile.

Alain de Benoist constata în 1986: „La scară mondială, contradicția majoră nu mai este de-acum între dreapta și stânga, liberalism și socialism, fascism și comunism, «totalitarism» și «democrație». Ci este între cei care vor o lume unidimensională și cei care optează pentru o lume pluralistă, fondată pe diversitatea culturilor, între cei care apără drepturile unui «om» abstract și cei care apără cauza popoarelor și drepturile și îndatoririle cetățenilor care le compun, între cei satisfăcuți de politica de bloc și de logica Yaltei și cei care doresc ca țările din eșalonul trei, fie că e vorba de țările Europei

ori de cele din lumea a treia, să se elibereze de supraputeri și

1 A.C. Popovei, Naționalism sau democrație. O critică a civilizației moderne.

București, 1910.140

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I **k** ideologiile aferente” 1. Amendabilă antropologic, teza sa indică o provocare epistemologică resimțită intens. Peste mai puțin de un deceniu Franța avea să valideze drasticul verdict al ideologului „noii drepte”, prin aplicarea legilor culturale protecționiste, orientate cu precădere spre prezervarea limbii și a culturii vernaculare.

Operând un decupaj într-un traseu mult mai amplu, cuvintele lui A. \C. Popovici și Alain de Benoist pot delimita un interval de timp egal – chiar [dacă nu cu „vârsta” globalizării – cu răgazul unei probleme pentru a trece cu același statut din periferie spre centru, a fi reperată de reprezentanții cestuia, nu neapărat antropologi sau sociologi, și confirmată ca interogație reală (anul 1986 este și anul apariției faimoasei lucrări a lui Marshall McLuhan, The Global Village).

Anulând din plecare orice tentativă de identificare pripită și păstrând măsura cuminte a proporțiilor, rămâne un fapt indiscutabil: o vehementă provocare resimțită inițial de „periferia” culturii europene s-a „insinuat” la nivelul „centrului” până la rubricile principale ale preocupărilor sociologilor **f** și antropologilor<sup>3</sup>.

2 Alain de Benoist – Europe, Tiers Monde – Meme Combat, Editions Robert Laffont, S.A. Paris, 1986, **p.17**.

3 Termenii „centru” și „periferie” nu au aici obligatoriu conotațiile impuse de I. Wallerstein.

4 A se vedea Roland Robertson, Globalization. Social Theory and Global Culture.

SAGE Publications, 1993.

5 Oxford Dictionary of New Words, 1991, **p. 133**, apud. R. Robertson, op. cit.

Anii '90 reprezintă o culminație, dezbaterile în jurul „globalizării” fiind alimentate din plin de combustibilul reprezentat de schimbările politice ale lui 1989. Conceptul începe să-și găsească locul în dicționare, i se vor dedica simpozioane, colocvii sau conferințe. Termenul nu este însă creația acestor ani. Adjectivul era utilizat deja de multă vreme, fie cu sensul tare de „răspândit în întreaga lume” fie cu altul mai slab de „întreg” („întregul”) 4. Paradoxal și oarecum

divergent față de statutul terminologic conferit de antropologi, Oxford Dictionary of New Words<sup>5</sup> redă termenul de „global” ca pe un cuvânt recent, referindu-se numai și perpetuând astfel riscul erorii la întrebuintarea termenului în vocabularul utilizat pentru descrierea

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

„Mediului înconjurător” („environmental jargon”). În plus, același diction definește „conștiința globală” ca „receptivitate față de (și înțelegere altor culturi decât a subiectului, adeseori ca parte componentă a opinii asupra chestiunilor socio-economice și ecologice mondiale” <sup>6</sup>. Oxfordi Dictionary of New Words conchide, în plus, că termenul curent „conștiință globală” se inspiră din moda „trezirii conștiințelor” („consciousness raising”) a anilor ’607.

Pot fi detectate două tendințe principale în antropologia și sociolog actuale ce pun în discuție originea și traseul epistemologic al termenului Unii cercetători vorbesc despre „globalizare” ca despre o permanență istoria umanității, tendințe de acest fel fiind fără greutate reperabile lungul timpului. Această abordare – s-o numim cumulativistă – sugerea că ceea ce se petrece acum pe scena mondială este o culminație a unui proces, nu o schimbare de fond<sup>8</sup>. A doua tabără – să-i spunem calitativistă – taxează globalizarea net diferit de procesele anterioare, pe care însă nu le contestă<sup>9</sup>. Ea consideră că noua fază prin care trece omenirea iese din serie, generând procese cu o amploare dar și virtuți ce le evidențiază în tabloul evoluției umanității.

<sup>6</sup> Apud. ibid., p. 8.

<sup>7</sup> Apud. ibid., p. 8 – 9. Dicționarele și enciclopediile de specialitate nu-și asumă nici în prezent cu suficientă hotărâre conceptul de globalizare, relațiile fiind în continuare vagi, pernicioase, atunci când nu lipsesc cu desăvârșire. Este regretabil chiar că o recentă lucrare apărută la noi, Dicționar de sociologie, București, Ed. Babei, 1993, sub îngrijirea lui Lazăr Vlăsceanu și Cătălin Zamfir, unică în patrimoniul sociologic românesc, refuză abordarea termenului, întârziind o bună receptare a unui important concept în spațiul culturii române.

<sup>8</sup> A se vedea, bunăoară, pozițiile lui Robertson sau Geană.

<sup>9</sup> A se vedea pozițiile lui McLuhan sau Giddens. 142

La limită însă, această zonă a discuțiilor poate deveni una cuvinte”, căci efectele ei nu falsifică diagnosticul aplicat societății

omenesi actuale, la unison, de toți participanții la dezbateri. Fie că e vorba de calitativiști sau de cumulativiști, ceea ce ne preocupă aici este „răspunsul” oferit unei somații presante și, deseori, agresive: „globalizarea”. Răspuns care subsumează poziția părților față de câteva chestiuni esențiale și stringente pentru viitoarea configurație a umanității: „naționalism”!

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

„Națiune”, „etnie” etc. Toate, fundamentale pentru scopul spre care năzuim aici.

Din rațiuni dictate de claritate, vom începe demersul nostru semnalând travaliul celui care a utilizat pentru prima dată termenul de „globalizare” într-o dezbatere aplicată: Marshall McLuhan.

#### 3. „Satul global” sau ambiguitatea unui concept

În anii '60—70, conceptul ce-și găsea rubrica în enciclopediile științelor sociale era cel de „internaționalism” 10. Că „globalizare” denumește și altceva, subînțelegând nuanțele calitative noi, încerca să argumenteze autorul Galaxiei Gutenberg de la un capăt la altul al laborioasei sale întreprinderi. Tocmai nevoia unui concept neuzat, menit a-l înlocui pe cel de „internaționalism” este primul pas al demonstrației sale. Trecerea de la internaționalism la globalizare denotă prin urmare nu doar o modificare terminologică, ci una mult mai profundă, atât pe verticala cât mai ales pe orizontala vieții sociale absorbite în marele masticator al modernizării și revoluției tehnologice.

10 Vezi, bunăoară, *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Ed. Edwin R.A. Seligman.

Ed. asociat Alvin Johnson, The Macmillan Company, MCMLVII, New York, rubrica

„Internationalism”, p. 214 – 219, autor H.N. Brailsford.

11 Apărută în 1964.

Marshall McLuhan introduce pentru prima oară într-o carte din 1960, *Explorations in Communications*, sintagma ce va deveni titlul unei faimoase lucrări de mai târziu: „satul global”. Prezintă și în următoarea scriere a cercetătorului, *Understanding Media: The extension of Man*<sup>11</sup>, disputa asupra globalizării societăților (alături de sintagma „sat global”) își va dobândi consacrarea în 1986, odată cu ieșirea de sub tipar a faimoasei *The Global Village – Transformations in World Life and Media in the 21st Century*, scrisă în colaborare cu

Bruce R. Rowers. Este corectă aserțiunea după care conceptul de „globalizare” este indisolubil legat de numele autorului lui The Global Village.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Deși a germinat o perioadă semnificativa de timp, până în 1986, 1 sintagma lui McLuhan nu s-a impus imediat după apariția cărții. Orizontul de așteptare al sociologiei și antropologiei mondiale nu se cristalizase pe deplin în această direcție. Receptarea a fost, inițial, defectuoasă. McLuhan semnală în cărțile lui un proces căruia se străduia să-i dezlege vastele ramificații, dar vor trebui să mai treacă câțiva ani până când filonul esențial al cercetărilor sale va pătrunde explicit și în sfera preocupărilor antropologilor de diverse nuanțe. Perspectiva lui McLuhan rămâne, indiscutabil, un reper al dezbaterilor, dacă nu chiar un „final de etapă”. Un crochiu al ideilor sale, așa cum se desfășoară ele în lucrarea din 1986, merită de aceea înfățișat.

În opinia cercetătorilor americani, anii '80 sunt martorii unor, schimbări atât de rapide încât, afirmă aceștia preluând o comparație din domeniul automobilistic, „oglinzile retrovizoare nu mai funcționează – la viteze prea mari, oglinzile retrovizoare nemaifiind de niciun folos” 12. Necesitatea unor mijloace de anticipare a viitorului se impune. Omenirea nu-și mai poate permite, sub pretextul ridicol al „spaimei de necunoscut”, să irosească atâta energie, interpretând orice eveniment nou prin apel la scheme conceptuale de cele mai multe ori ieșite din uz. Ea trebuie de-aici înainte, ni se sugerează, să se comporte precum un artist: „să se obișnuiască să abordeze prezentul ca pe o îndatorire, ca pe un mediu pe care-l are de discutat, analizat, rezolvat, pentru ca viitorul să apară mai limpede”.

Din punct de vedere cultural, ceea ce se petrece acum cu omenirea este unic și de proporții gigantice. Aici răzbate limpede opțiunea lui McLuhan, care nu gândește „globalizarea” în termeni de continuitate, ci ca pe un salt, ca pe o veritabilă ruptură între ceea ce a fost, este și va fi, cu precizarea că între ceea ce este și ceea ce va fi intervalul s-a redus fantastic. Transformările culturale impun cadre de interpretare complet noi, iar McLuhan își propune să ne ofere unul 13. The Global Village își propune să

12 M. McLuhan și B.R. Rowers, The Global Village, 1991, ed. a II-a.

13 Aceluiași proiect i se subsumează și celebra Galaxie

Gutenberg, care aduce în prim plan rolul și funcția mijloacelor de comunicare în configurarea civilizației umane. Nu este important, ne spune McLuhan, doar ce anume se vehiculează în spațiul public, ci și cu ce anume se realizează această transmisie, tipul de comunicare afectând capacitățile perceptive ale individului uman, cu implicații decisive asupra organizării sociale, politice sau culturale ale omenirii „Noua interdependență electronică recreează lumea după chipul

144

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

În redă acest cadru conceptualizat cu ajutorul a trei sintagme noi: „spațiu acustic”, „spațiu vizual” și „tetradă”. Năzuind să le explice și să le definească pe fiecare, autorii țin să dezvăluie modul în care cultura mondială se repliază pe noi poziții, acceptând un mod perceptiv „dinamic și pluricentral”, total diferit de cel preferat până în prezent.

Lucrarea se transformă în bun prilej pentru autori de a oferi un model pentru studierea impactului structural al tehnologiei asupra societății. Acest model a rezultat din intuiția faptului că toate tipurile de media și de tehnologii posedă în substrat o structură fundamental lingvistică. Ele nu **f** sunt doar de tip lingvistic însă, în formula lor esențială, ele sunt limbaje, avându-și originea în capacitatea omului de a se proiecta, prin intermediul simțurilor, în orizontul mediului înconjurător. Cercetarea întreprinsă a dat la iveală o structură tetrică. Toate tipurile de media, scriu autorii, se supun unui același scenariu:

a) accentuează ceva într-o cultură și, simultan, **b)** ocultează altceva;

**c)** deseori, ele reactualizează o fază ori un factor marginalizat cu multă vreme în urmă și **d)** suferă o modificare sau o totală schimbare atunci când se extind dincolo de limitele capacității lor.

Rezultatul acestei întreprinderi este, după aprecierea inițiatorilor: „o metaforă cu patru părți”. Mai mult, Marshall McLuhan consideră că investigarea principiilor care se află la baza acestei cărți va proba, în același timp, ideea de care s-a legat cel mai puternic: anume că prelungirile conștiinței umane își vor constitui ele însele deschideri către întregul mediu înconjurător al lumii prin intermediul electronicii, determinând omenirea să intre pe ruta unui „viitor robotizat”. Cu alte cuvinte, natura umană e transformată cu rapiditate

în sisteme ample de informații ce ar genera o imensă „sensibilitate globală” și „dispariția oricărui secret”. Ca în orice unui sat global”, va scrie cercetătorul canadian (Marshall McLuhan, The Gutenberg Galaxy, University of Toronto Press, 1962, trad. rom., Ed. Politică, 1975).

ILIE BÂDESCU, DAN DUNGACIU

fenomen de anvergură cosmică, indivizii, ne asigură Marshall McLuhan!

sunt conștienți de această transformare<sup>14.1</sup>

\*

Așa se punea problema în 1986. McLuhan a adus discuția până aici Scenariul propus de el și formulele teoretice oferite nu epuizează, evident! întreaga chestiune. Faimoasa sa metaforă „global village” (satul global)! deși lesne amendabilă – este, cum recunoștea antropologul suedez Ulfi Hannerz: „cam prea idilică și egalitară în sunetul ei secund” <sup>15 – își</sup> păstrează coerența și veridicitatea în zona care a consacrat-o: mass-media.<sup>1</sup> electronică etc, domenii înscrise pe trasee de dezvoltare capabile să pulverizeze spații sau distanțe.

4. Immanuel Wallerstein și concepția neo-marxistă asupra globalizării în aceeași decadă, în antropologie și sociologie se impuneau treptat] abordările globale sau globalizatoare, chiar dacă termenul explicit nu era acesta, în perspective diverse de la autor la autor, de la un curent la altul sau în cadrul diferitelor școli epistemologice.

14 Un asemenea tip de analiză, implicând invocarea transformărilor individului uman la

Cel mai profund nivel, cu consecințe asupra întregii evoluții a omenirii, a fost preluat și de teoreticienii New Age-ului pentru fundamentarea sau redirectionarea analizelor lor.

15 în The Nation in the Global Village, 1991.

Cei dintâi sociologi de marcă care au depășit ispita bine împământenitelor deja analize locale (naționale, regionale), trecând la examinarea structurilor globale și transnaționale sunt considerați a fi Immanuel Wallerstein și Anthony Giddens. Opțiunea acestora a fost puternic ușurată din cauza simpatiilor pe care, în proporții diferite, fiecare dintre ei le nutrește pentru doctrina marxistă, globalizantă atât pe palierul teoretic cât și pe cel practic. Punctele de contact dintre cei doi nu sunt numeroase, cu excepția rădăcinilor teoretice, astfel că

analiza cere rubrici separate. Nu urmărim aici creionarea profilului sociologic complet al celor doi teoreticieni. Ne vom mulțumi cu schițarea câtorva trăsături ce au

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

tituit criteriul de selecție în materialul nostru, detașându-ne pe cât iibil de evaluări sistematice sau exhaustive asupra operelor lor.

Vom încheia acest fragment sugerând că o „sociologie a sociologiei”! poate desluși chiar o „globalizare” a însăși sociologiei. Iar cazul selectat: recenta ilustrare teoretică a lui M. Albrow.

Teoreticianul „sistemului mondial” este un marxist (neo-marxist), ientare de care nu se poate desprinde cu toate precauțiile sau dezamăgirile fatale – pe care câteva dintre cărțile sale recente le conțin. I. Wallerstein ha impus atenției generale în anii '70, odată cu începerea publicării masivului ciclu The Modern World Sistem. Conceptul pivot al operei sale a fost și a rămas cel de „sistem mondial” – „unitatea de analiză corectă”, după cum asigură în prefața lucrării din 1974 – rezultat din extrapolarea abuzivă a „luptei de clasă” la nivelul întregului eșichier statal mondial, ierarhizat acum în „centru”, „periferie”, „semiperiferie”: existat și există o singură lume modernă. Poate într-o zi se vor descoperi fenomene comparabile pe alte planete sau încă alte sisteme mondiale moderne pe propria noastră planetă. Dar, aici și acum, realitatea este, evident, numai una” 16.

Ținând seama de distincția operată anterior, poziția lui Wallerstein se înfățișează ca una înscrisa în tabăra calitativistă, el acceptând ipoteza unui „salt” generator de diferențieri structurale profunde: „Există însă, după cât se pare, un consens general, conform căruia, în ultimele sute de ani s-au produs mari schimbări structurale în întreaga omenire, făcând din lumea de azi una calitativ diferită de lumea de ieri” 11.

161. Wallerstein, Sistemul mondial modern, Ed. Meridiane, București, 1992, vol. I, p. 15.17 Ibid., p. 8.

Confruntat treptat cu o realitate ce se refuza tot mai răspicat unui cadru teoretic rigid și îngrăditor, necesitând, în plus, un instrumentar mult mai elaborat, Wallerstein – obligat la reviziun – nu schimbă nici în ultimele sale apariții publice esența demersului său. Marxismul va fi ocolit cu

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU



elegantă, niciodată abandonat până la capăt, doctrina lui Marx avă capacitatea, în opinia consecventului emul, să potențeze încă discurs științei sau traseele umanității (și) de aici înainte: „Marxismul (...) nu început ca o ideologie a dezvoltării naționale și el nu trebuie condamnat i-a fi înțeles numai în această manieră constrângătoare. Există și al posibile căi de a-l lectura pe Marx. Și, în decadele ce vor urma, probai vor exista noi tipuri de gândire și un nou praxis care ne vor permite's ajungem la un nou consens ideologic, o nouă epistemologie, o nouă istoriografie ce va încorpora intuițiile fundamentale și valorile teoriei h Karl Marx și, pe o cale marxistă, vom păși dincolo de ele spre un noi Aufhebung ce va permite constituirea unei lumi mai democratice ț egalitare”.

Citatul selectat face parte din ultima lucrare importantă a hi Immanuel Wallerstein – *Geopolitics and Geocultures: Essais on the Changing World-System*<sup>18</sup> – principala piesă din dosarul teoreticianului sistemului mondial la care ne vom referi de aici înainte. Cartea, în fond o colecție de eseuri dintre care cel mai recent a fost scris în 1989, și „declanșat” în urma evenimentelor din 1989, „evenimente majore”, în accepțiunea braudel-iană a termenului, cărora sociologul american năzuiește să le dezlege semnificațiile plasându-le la nivelul „duratei lungi” a istoriei și uzând consecvent tot de instrumentarul teoretic ce l-a consacrat. Lucrarea se dovedește cea mai revelatoare prin prisma subiectului care ne interesează aici. Câteva repere cu miză epistemologică dar și ideologică se cuvin fixate: am precizat că discuția despre „globalizare” se intersectează inevitabil cu cea legată de statutul „națiunilor”, „etniilor”, etc. în cazul lui I. Wallerstein, aceste precizări sunt obligatorii și trebuie apăsate, dată fiind orientarea acestuia, funciarmamente marxistă, în ciuda voltelor teoretice spectaculoase la care apelează nu o dată.

18 Cambridge Univ. Press, 1991.

19 Wallerstein, *Geopolitics...* ed. cit., p. 141.

Evoluția lumii fiind decriptată pe traseul desenat de Karl Marx, statutul frontierelor naționale este același cu cel indicat de antecesor: „Și naționalismul și internaționalismul au rezultat din tendința istorică a dezvoltării capitaliste” 19, „«Popoarele» moderne n-au existat dintotdeauna.

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

We au fost create” 20, „Toate statele noastre au fost create de lumea modernă, chiar dacă multe fac posibilă legătura cu zestrea culturală a I entităților politice premoderne” 21.

În viziunea lui I. Wallerstein, pot fi identificate trei perioade majore în istoria sistemului interstatal: „Prima perioadă, de la aproximativ 1450 la Wfl5, este aceea în care o serie de state au fost create în vestul Europei, m...) în această perioadă, putem identifica «statism», nu «naționalism». În pe-o/w/ al XIX-lea, naționalismul începea să ia locul «statismului», ca Wament ideologic al identităților politice, fiind de asemenea perioada în care [lupta de clasă a luat pentru prima oară o formă organizată și deschisă. În [final, cooperarea antagonică a naționalismului și a luptei de clasă a devenit t mult mai intensă în perioada de după 1914 – 1917, când forțele antisistemice combinate cu mișcările sociale și mișcările naționale, ca și forțe conservatoare, au utilizat același amestec ca suport al status-quo-ului” 22. „Națiunea” și „naționalismul” dobândesc, deci, în opțiunea sociologului american, statut conjunctural, devenind numai formule adecvate unui moment al desfășurării istorice. Statutul lor se va schimba când clopotul istoriei va suna. Ceasul a venit, ne spune Wallerstein, căci am ajuns la momentul schimbării ciclului. El are certitudinea acestei transformări în tot cuprinsul lucrării, singura chestiune rămasă în suspans este, concret și explicit, încotro și cum va arata noul stadiu al omenirii.

Accepțiunea conceptului de geocultura, reper în înălți Ză fil Mtfă, trebuie precizat în acest moment. Wallerstein operează odată cu invocarea acestui COTYC – eță. O pâvre\ & delăsare față de preceptele teoretice ale sistemului

20 Ibid., p. 141.

21 Ibid. Tezele wallerstein-iene coincid perfect cu opțiunile antropologului Ernest

Gellner, și el, alături de discipolii săi, un cultivator tenace al traseelor marxiste.

22 Ibid., p. 143.

din care și-a extras rădăcina teoria sa. „Geocultura” nu desemnează de-a lungul travaliului său, pur și simplu, suprastructura sistemului mondial. Mai degrabă dimpotrivă, Wallerstein conferindu-i rol de „substrat”, identificând-o ca zona „cea mai ascunsă privirii, cea mai dificil de surprins și validat, dar partea fără de care restul nu ar

mai putea fi hrănit”. O numește „geocultura”, prin analogie cu geopolitica, „nu pentru că ea este

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

supralocală sau supranațională, ci pentru că reprezintă scheletul cultul-k pe baza căruia sistemul se manifestă” 13.

Precizarea este esențială pentru o dezbatere consacrată globalizăriiM căci geocultura capătă rol esențial în seria schimbărilor configurații» istorice. Un asemenea moment a fost declanșat în 1968 și accentuat™ preajma anilor '80, cele trei paliere ale aceluiași imbold de respingere netăab pretențiilor universaliste cu care defilaseră liberalii începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea desenându-se cum urmează: „Prima fază a constituita noua orientare a intelectualilor spre «cultură», văzută ca domeniu opui opțiunii către «economie» sau «politică»... Al doilea mod de schimbăul geopolitică se leagă de apariția a doua direcții noi. rasism și sexism... Și, în ultimul rând, schimbarea geoculturii trebuie găsită în «noua știință», em însăși un atac direct la vechii stâlpi intelectuali ai sistemului mondiali modern, știința baconiană și newtoniană” 14. Crizele care vor măcina sistemul, ne spune Wallerstein, vor fi acum: „criza mișcărilor sociale” 25 să „criza în știință” 16, iar în soluțiile acestora rezida, în fapt, soluția globală 1 pentru întreg sistemul. Momentul '89 este un capăt de drum, așadar uni moment al crizei. O nouă urgență a gândirii sociale nu mai este numai ol chestiune abstractă, ci o urgență existențială maximă.

23 Ibid., p. 11.

24 Ibid., p. 11 – 12

25 Ibid., p. 111.

26 Ibid., p. 115.

27 Ibid., p. 180.

La capitolul soluții însă, cercetătorul american este de o reținere aproape suspectă, ținând seama de tradiția din care își extrage teoria, frenetică în a lansa predicții și a decoda viitorul indiferent pe ce „distanță”. Eșecurile repetate și adânci ale previziunilor sale l-au făcut prudent. Iar prudența manifestată pe acest teren camuflează, în dosul tonului molcom și neimplicant, seria nereușitelor repetate. Wallerstein se mulțumește să indice doar direcții probabile de evoluție. El nu cade în capcana ce a întunecat discursul multor sociologi, capcana „globalizării fatale și ireversibile”, resimțind chiar nevoia unor avertismente ferme: o „mișcare antisistemică” – ” mișcările ce au

consecințe în direcția transformării sistemului” – este în același timp un produs al sistemului<sup>27</sup>. Există două teze formulate în

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j gândirea socială mondială în jurul acestei chestiuni, care ghidează în final către aceeași țintă: a) „teza tendinței liniare spre o singură lume”; b) teza ce atestă diferențele de metodologii, susținând însă același punct final: „cursuri diferite, dar ținte comune, căci diferențele istorice ale grupurilor umane au fost întotdeauna superficiale” 2. Concluzia acestor direcții este aceea după care „vom sfârși prin a avea o singură societate umană și deci, cu necesitate, o lume culturală unică” 29. Wallerstein reamintește însă propria radiogramă sociologică aplicată sistemului mondial: „universalism” pe de o parte, „rasism” și „sexism” pe de alta. Cheia dezbaterii va fi dezvoltată deci numai răspunzând la o interogație decisivă: „Cum se vor rezolva și manipula antinomiile unității și diversității, universalism și particularism, umanitate și rasă, lume și națiune, persoană și bărbat/femeie?” 30. Cursul istoriei este însă opus unui trend cultural al omogenizării; mai degrabă, constată Wallerstein, există un trend cultural spre diferențiere, spre constructe sau complexe culturale inedite<sup>31</sup>.

28 Ibid., p. 186.

29 Ibid., p. 189.

30 Ibid., p. 167.

31 Ideea apare la un alt teoretician american, Huntington, autorul unui mediatizat eseu despre viitorul omenirii, eseu în care pivotul principal al dezbaterii îl constituiau

Măsura întreagă o dă însă Wallerstein atunci când se confruntă cu chestiunea națională. Marxismul răspicat și nedibaci camuflat răzbate când încearcă a ne convinge că ceea ce trăim noi astăzi, „și ceea ce este nou în rezistența culturală actuală este rezultatul inventării sociologice a mișcărilor antisistemice în secolul al XIX-lea, având ideea principală că opoziția, pentru a reuși în transformarea lumii, trebuie organizată. Rezistența culturală astăzi este de cele mai multe ori o rezistență organizată, nu spontană și efectivă, ci planificată” 32. Aluzia la rezistența națională este vădită. Iar un lucru devine cert: marxistul Wallerstein va rămâne consecvent în a recuza dreptul de existență al „națiunilor” de aici încolo sau a ceea ce constituie fundamentul lor primordial. Statutul lor este pecetluit căci

ceasul lor a sunat: „Eu sunt sceptic că noi am putea afla drumul nostru în căutarea unei lumi culturale purificate. Dar eu sunt de

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

asemenea sceptic că menținerea în «național» sau «etnic» sau în orice atââu formă a particularismului cultural poate fi ceva mai mult decât o cârjă ă\ sprijin. Cârjele nu sunt lucruri prostești. Noi avem deseori nevoie de ek I pentru a reface sănătatea și echilibrul întregului, dar cârjele sunt, prinț definiție, fenomene tranzitorii și temporare” 33. Ceea ce oferă cu o mânai Wallerstein, rezervele față de globalismul fără rest, pare a lua cu două: I „Conceptul de civilizații (la plural) s-a născut ca o formă de apărare! împotriva ravagiilor civilizației (la singular) ... Să încurajăm prin acțiunile] noastre intersecția celor două procese și să încercăm să generăm un nou I mod de funcționare în care distincția între civilizație (singular) și civilizații \ (plural) să nu mai aibă relevanță socială” 34.

Wallerstein preferă în această chestiune aserțiunile vagi, generale, neimplicante. Concluzia fermă este că sistemul mondial a ajuns la răscruce, ceea ce nu înseamnă nici motive de optimism nici de pesimism. Ceea ce i avem, ne asigură sociologul marxist, sunt doar „posibilitățile de creare a unui nou și mai bun sistem istoric” 35, fără îndoială, fără națiuni, căci momentul lor a apus. Mai precis despre cum va arăta acesta sau cum va fi] configurat nu ni se spune, poziția precaută pe care se repliază de câte ori există riscul enunțului predictiv ferm fiind invocată și în finalul cărții sale: vom fi spectatorii și actorii unei stări de lucruri ce merge în direcția „libertății și egalității” 36.

Concluzie suficient de vagă pentru a ține loc și de lozincă. Același vechi și deja clasic reflex al stângii sociologice de oriunde și dintotdeauna.

5. Sarcinile „sociologiei moderne” și globalizarea

Cel de-al doilea sociolog care a avertizat asupra necesității abordărilor globale în sociologie, trasând sarcini precise confrăților de breaslă, a fost Anthony Giddens. Legătura cu Immanuel Wallerstein stă cu precădere în simpatia față de abordările marxiste și în apelul la depășirea

33 Ibid... p. 198.

34 Ibid., p. 224, 230.

35 Ibid., p. 237.

36 Ibid., p. 198 și urm.

152

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

T

cadrelor analitice frecventate îndeosebi până la acea data. Lucrarea sa din 1987, *Social Theory in Modern Sociology*<sup>37</sup> rămâne principalul reper al punctului său de vedere<sup>38</sup> în dezbaterile care ne preocupă aici. „Provocarea epistemologică” de la care pleacă demersul său o constituie poziția Keiologiei în teritoriul vast și abundent populat al științelor sociale, peiologia este pe cale de a-și pierde statutul său central, susține îngrijorat [Giddens, el încercând de-a lungul sutelor de pagini o demonstrație în sprijinul tezei sale. Întregul volum devine așadar caldă pledoarie atât pentru ponderea însemnată ce trebuie conferită sociologiei în cadrul științelor sociale, cât și pentru conștientizarea importanței acesteia pentru fiecare știință socială în parte. „Domeniul sociologiei nu corespunde cu cel al [teoriei sociale, mult mai limitat”, ne avertizează autorul, câmpul de investigație al sociologiei fiind „lumea socială”, ceea ce-i trasează acesteia, odată cu pătrunderea omenirii în modernitate, sarcini și direcții noi.

Dinamica perioadei actuale va repercuta inevitabil și asupra sociologiei. Cele două schimbări esențiale declanșate de transformările ultimilor ani sunt, în opinia sa, în număr de două, interconectate cu [necesitate:

1. O vizibilă dezvoltare (schimbare) a discursului social – a „teoriei sociale”;
2. schimbări masive în chiar „«obiectul» analizei – lumea socială modernă”.

<sup>37</sup> Stanford Univ. Press; Stanford California. Pentru o discuție asupra tezelor wallersteiniene, vezi: p. 34 – 36, și cap. „The World Sistem”, p. 180 și urm.

<sup>38</sup> În 1987 apărea ediția a doua (prima în 1982) a lucrării sale *Sociology. A Brief but*

Critical Introduction, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers. Teme precum

„Globalizare”, „statul național” sau „naționalism” sunt atinse și aici, fără să beneficieze însă de analize sau teoretizări exclusive. În 1990, Anthony Giddens va reveni cu o lucrare ce poartă un titlu elocvent: *The Consequences of Modernity*. Noi vom stăruia asupra

volumului indicat (și) pentru importanța sa în cronologia chestiunii globalizării.

„Schimbarea din lume” este determinantă în evoluția științelor sociale, ne lasă să înțelegem Giddens, căci ne aflăm la un moment de ruptură al discursului sociologic. Transformările impun o rapidă „reorientare a disciplinei”, o eroare ce trebuie repudiată fiind chiar poziția

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

noastră față de sociologia secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Eroarea constă în faptul că „gândirea sociologică” a secolului al XXI-lea s-a axat excesiv – până la blocaj – pe tradiția sociologiei anterioare™ studiul „organizării sociale” și al „schimbării sociale”. Este ineditabil esențială ce a barat traseul științelor sociale și o bună întâlnire cu societatea A însăși a secolului în care trăim: „Pentru că noi trăim într-o lume marcată o sporire a «globalului» și pentru care acele modele sunt din ce în ce mai depărtate”.

Într-o conferință inaugurală de la Universitatea din Cambridge (26 ianuarie 1986), intitulată sugestiv What do sociologists do? Giddens pune la amănunțit problema sociologului și a sociologiei, comparativ, între cele două secole. Schimbarea petrecută îl îndreptățește, crede el, vorbească despre o adevărată „revoluție în gândirea sociologică”, deopotrivă teoretică și metodologică. „Sociologia își are originile în apariția modernității, în disoluția lumii tradiționale și a consolidării celei moderne, ceea ce presupune un nou stil și noi sarcini ce incumbă sociologilor! actuali. Dacă societatea aceea își avea datele ei specifice, și secolul al XX-lea, la rândul său, își are rigorile și traseul lui personal, solicitând, prin urmare, instituții și proiecte specifice. Starea societății actuale a devenit „pe\ muchie de cuțit”, balansând între „dezastru total” și „posibilități extra\ ordinare” iar simptomatologia ei trebuie lecturată corect și nu după cadrele] vetuste ale gânditorilor sociali ori sociologilor amurgului de secol XIX: 1 „... ei se așteptau ca modernitatea să culmineze, într-un fel sau altul, într-o\ ordine umană și socială rațională. În lumina trendului dezvoltării secolului acestuia, noi trebuie să vedem aceste anticipații ca premature și pripite”.

Sociologia dobândește deci rol de vârf, ea ocupând zona de tranziție între „diagnoză și prognoză”, „rolul ei în decizia guvernamentală trebuind] să sporească masiv”. Anthony Giddens își

împlinește pledoaria despre] statutul sociologului și al sociologiei prin formularea a noua teze cu un titlu ce scutește de comentarii: „Nine thesis on the future of sociology în 1 Sociologia este somată să-și asume caracterele „modernității”, să devanseze analizele centrate pe zone, să lărgască sfera de abordare, să se adapteze epistemologic fenomenului globalizării. Cei trei parametri majori aii

39 Ibid., p. 17.

40 „Nouă teze despre viitorul sociologiei”, în op. cit., p. 22 – 52.

154

I

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I modernității, puțin frecvențați în perioada tradițională a gândirii sociologice, ind, în opinia sa: 1) „dezvoltarea puterii administrative”; 2) „amploarea complexelor militare și a războiului”; 3) „dimensiunea culturală a modernității”.

O sociologie față cu „modernitatea”, așadar. O sociologie care să opereze adecvat în fața unei „realități globale”, capabilă să submineze vechile precepte și „dogme” ale secolului al XIX-lea. Naționalul este apanajul aceluia secol, iar sociologia de azi va trebui să-l privească cu condescendența datorată celor care supraviețuiesc încă, fără să bage de seamă că ceasul lor a trecut deja.

În concluzie, și acesta este mesajul ce se cuvine extras pe aceste pagini, A. Giddens leagă indisolubil globalizarea de modernitate, conferindu-i sociologiei sarcina deslușirii acestei conexiuni. Tensiunea național-globalizare este epuizată aici în cadrele clasice ale paradigmei marxiste, prin abrogarea naționalului și repudierea decupajelor după acest criteriu. Sociologia este cea convocată să pecetluiască noua configurație, abandonând naționalul în favoarea abordărilor mai largi, în perfectă adecvare, crede Giddens, cu procesele globalizării ce se instituie cu fatalitate la sfârșitul secolului al XX-lea.

6. Globalizarea ca etapă în gândirea sociologică

Ruta indicată de I. Wallerstein și A. Giddens fusese bătătorită de

o

pleiadă de analiști captați de mirajul și noutatea epistemologică a „gândirii globale” în sociologie. S-au construit grile de lectură ale societății – în maniera celor doi precursori – dar, mai mult, lărgind perspectiva și vectorul



Oriente TYV, fe «X p\ . YC\*X wxaaasuA ț-a\ a» i paxvă. «v Horia sociologiei.

O sociologie a sociologiei ar desluși, după spusele sociologice ale unor teoreticieni, o „globalizare” a însăși sociologiei ca atare.

Un exemplu revelator ce iese din serie prin felul tranșant în care schimbă făgașul discuției îl constituie materialul lui M. Albrow din 1990.

#### ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Globalization, Knowledge and Society<sup>41</sup>. În urma frecventării criticei marilor clasici ai sociologiei – E. Durkheim, Max Weber, Simmel etl Albrow construiește un tablou al evoluției gândirii sociologice, stăruhl asupra a cinci stadii detectabile în istoria ei. Pe harta mare a gândiri universale, fiecare stadiu se profilează cu claritate prin opțiuni axiologice» metodologice specifice. Ele sunt: „universalism”, „sociologii naționalm „internaționalizare”, „indigenizare” și „globalizare”.

Primul palier corespunde, în viziunea autorului, cu începutul științei căreia Auguste Comte i-a dat numele, pecetea sa inconfundabilă fiind goana! neostoită a sociologilor în căutarea „legilor umanității”. Stadiul al doilea viza replierea analiștilor spre propriul spațiu cultural, „coborând” ștafeta epistemologică la niveluri mai accesibile, dar cu eficacitate sporită: spațiul național. Intervalul în care aceste teme au fost frecventate cu predilecției fost cel situat între cele două războaie mondiale. După perioada interbelici! o nouă orientare își taie drum și captează orizontul sociologic mondial: este 1 internaționalismul, caracterizat prin prelungirea cercetărilor la nivel I interstatal. Va deveni alura predilectă a abordărilor anilor '60—70, puternici infuzate de doctrina marxistă, prin excelență internaționalistă, când „micșorarea planetei” stârnea entuziasmul și imaginația sociologilor comparațiști] de orice nuanță. Descoperirea lumii a treia aduce după sine, ne spune M. j Albrow, „indigenizarea” sociologiei. Sunt sociologiile și antropologiile „de] acasă” (at home), prilej de reconsiderări semnificative ale demersului! sociologic, dar și de punere la încercare a instrumentarului acumulat. Ultima etapă, în care sociologia evoluează încă, este așa numită a „globalizării”. Este intervalul deschis odată cu avantajul derivat din libertatea cercetătorului de a-și selecta orice partener sau colaborator ori de a aborda „la alegere” procesele sociale de pe întinsul globului. În acest răstimp s-a izvodit noul unghi, cel global, de captare a realității.

Diverse regiuni culturale se vor perinda acum în fața ochiului scrutător al sociologului, iar cercetările vor fi focalizate spre o țintă în sfârșit abordabilă: lumea. Această „nouă realitate” e desemnată de specialiști cu o sintagmă specifică și impusă deja în vocabularul uzual: „global society”.

41 Apărut în *Globalization, Knowledge and Society*, M. Albrow e E. King, eds.

London: Sage.

156

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I

CAPITOLUL II

GLOBALIZAREA LA GRANIȚA DINTRE ANTROPOLOGIE ȘI SOCIOLOGIE

1. Reflexii antropologice pe marginea „globalizării sociologiei”.

Învățătura desprinsă din demersuri sociologice în genul celor hițate se desenează cu limpezime, indiferent de acuratețea traseelor ferate de Wallerstein, Giddens sau Albrow. Lărgirea zonei de interes aiologiei, ce-și afla justificarea, dar și fundamentul, în transformările ale însuși „obiectului” științei sociologice – societatea – este calitate ce nu mai poate fi tăgăduită.

Primele două teze schițate de noi au însă importanță, din perspectiva pe care o discutăm aici, cu precădere datorită priorității lor în dezbateră consacrată globalizării. Principalul merit al lui Immanuel Wallerstein devine mutația însemnată operată prin mutarea fasciculului sociologic de la „unitățile de cercetare” restrânse la cea reprezentată de sistemul mondial. Faptul că ruta preferată pentru a accede la o asemenea schimbare de perspectivă a fost cea bătătorită anterior de Karl Marx explică și subminează, implacabil, vastul construct teoretic. Dacă ar fi să semnalăm câteva prăbușiri spectaculoase ale teoriei sale, ne vom opri fugitiv doar la câteva:

1) incapacitatea de a prognoza cu adevărat colapsul puterii sovietice – explicațiile post festum ale lui Wallerstein aduc a „cântec de lebadă” al unui teoretician care a ținut, totuși, afișul ani buni;

2) incapacitatea – funciară, de data aceasta – de a sesiza „etnicizarea” și „naționalizarea” conflictelor în zona Răsăritului;

3) neputința de a semnală schimbările masive de peisaj politic pe care le presupune amploarea uriașă a fenomenului „ridicării lumii

islamice" (în

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

fond, întreaga resurecție religioasă mondială este un aspect pe care siste neo-marxist al lui Wallerstein nu îl poate asimila sau explica)  
1;

4) lipsa de coerență și eficacitate în perceperea adevăratelor propo iscate de ridicarea puternică a regimurilor industrializate din lumea a treia.

Toate aceste erori își au originea în premisele teoretice esențiale teoriei sale, premise ce îngustează sever marja de libertate a cercetării.

O primă despărțire de marxism comite Wallerstein, spuneam, p invocarea conceptului de geocultura. În dezbateră din jurul „globalizărr Wallerstein nu se plasează pe poziția partizanilor fără rest. El conferă or „particularismelor”, deși nu accede la o analiză mai fină a mecanismel implicate. Această deficiență a suscitāt critici, mai cu seamă din tab antropologilor, unul dintre aceștia, Roland Robertson, reproșându-i cu prioritate ignorarea „concomitentei celor două fenomene: particularism-universalism”. Robertson pleda pentru teza contrară, la fel procedând, mai multă limpezime poate, și Gheorghită Geană. Aspectul antropologic chestiunii îl vom discuta însă în capitolul următor.

Reproșul principal pe care avem a-l aduce lui Immanuel Wallerstein este deci o deficiență lesne imputabilă unui lot numeros de sociologi (Karl Deutsch, bunăoară): lipsa unui demers antropologic consistent și apt și susțină un șantier sociologic de asemenea proporții. În lipsa acestuia, sistemul wallestein-ian rămâne, de prea multe ori, fără fundament real. Teoreticianul american păcătuiește prin confuzia de planuri: la nivelul enunțurilor se plasează fără rezerve la nivel antropologic, păstrându-se însă în stadiul argumentărilor sau demonstrațiilor coerente numai la nivelul sociologic. Teme precum „etnie”, „națiune”, „naționalism” sunt expediate fără multe discuții în zona auxiliarelor, dacă nu sunt ignorate definitiv. De aici și gravele erori predictive enunțate prin prisma acestui sistem teoretic și riscul pe care-l presupune manipularea lui sociologică pe mai departe.

1 Lucrarea sociologului francez Gilles Kepel la revanche de Dieu. Chrétiens, juifs et musulmans à la reconquete du monde, Editions du Seuil, 1991, trad. rom., Ed. Artemis, 1994, ce probează aceste evoluții,

nu poate fi asimilată sub nicio formă de „sistemul mondial” propus de I. Wallerstein, subminând sever valabilitatea acestuia.

\*

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I

Teoria lui Anthony Giddens este, la rândul său, fisurabilă în câteva Bucte. Un prim aspect, trecerea de la „local” la „mondial”, cu toată Ksibila ei îndreptățire, este susținută de un aparat teoretic deficitar și nu o Bti superficial. „Globalizarea este o consecință a modernității”, serie HUens. dar lipsa unor concepte clare și riguroase riscă să-l împingă într-un Bre vicios din care sociologia nu iese în niciun caz câștigată. S-ar putea toca împotriva demersului său și maniera stranie de a amenda gândirea J sociologică clasică (sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al Hf-lea), atunci când Giddens observă aplicarea ei la realitățile secolului al X-lea. A schimba perspectiva și câmpul supus cercetării nu presupune obligatoriu renunțarea la vechi instrumente teoretice dovedite nu o dată 1 extrem de fructuoase. Se atinge aici în principal statutul paradigmelor, pe care Giddens îl ignoră sau nu îl percepe corect. În acest caz însă, deficiența I este la el și nu în tabăra așezată sub acuzare2.

2 Pentru statutul paradigmelor în știința sociologică, vezi lucrarea lui Ion Ungureanu, Paradigme ale cunoașterii societății, Ed. Humanitas, București, 1991.

3 Giddens, op. cit., p. 177.

4 Ibid., p. 178.

5 Relativ la concepția lui A. Giddens despre națiune, a se vedea P. James, One-Dimensional Theory? Anthony Giddens and the State of the Nation, Arene, nr. 95, 1991.

Cât privește concepția sa despre abordarea antropologică a I chestiunilor ce survin în tratarea globalizării, ea răzbate limpede din precizările sale: „Naționalismul, ca și statele naționale, sunt fenomene I apărute prima oară în cadrul Europei și eu cred că este corectă aserțiunea I că ele nu s-ar fi născut fără ideea burgheză a suveranității populare f utilizată în faza modernă a liberalismului european O. Și încă: F Semnificația naționalismului în lumea modernă este legată, în mod destul de clar, de declinul tradițiilor și de caracterul fragmentar al vieții cotidiene în care tradițiile pierdute sunt parțial redescoperite” 4. Poziția și soluțiile sale îl așază deci cu hotărâre în preajma tezelor

marxiste asupra națiunilor. „... Fundamentele sentimentelor naționaliste nu sunt, probabil, prea greu de aflat...”, afirmă apoi sociologul, explicațiile sale, în genul celor enunțate mai sus, dovedind, în cazul său, tocmai contrariul<sup>5</sup>. Întreaga antropologie de

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

linie „primordialistă” – întărită de cercetări genetice de ultimă oră erodează decisiv poziția sa, oferind în schimb suficiente argumente penin nouă atitudine față de elementele primordiale în definirea oricărui indii sau grupare umană.

\*

Ultima tentativă teoretică propusă, girată de M. Albrow, își asum riscurile inerente oricărei periodizări de durată lungă a culturii umanității, Deși lipsa de elasticitate a unei atari construcții lasă multe puncte vulnerabile, schema poate fi utilă ca referențial teoretic. Marea eroare constă în nebulozitatea teoretică ce răzbate din întregul său demers. Este vorba în principal de confuzia dintre „globalizarea sociologiei” și „sociologia globalizării” (eroarea este semnalată și de R. Robertson<sup>6</sup>). Imprecizia nu poate fi; surmontată pe tot cuprinsul materialului, ea erodând valabilitatea întregului discurs și, implicit, a seriei propuse de M. Albrow.

\*

Am punctat așadar câteva demersuri sociologice ce-și propun fie abordarea fie semnalarea unei teme plasată astăzi favorabil în ierarhi „agendei sociale” mondiale. Ca în atâtea alte subiecte ce solicită analize **d** profunzime, sociologia riscă și de data aceasta abordări superficiale, parțiale, lipsite de adâncimea reclamată de subiect. Reproșul cel mai grav pe marginea tezelor anterioare vine pe această rută: obturarea nepermisă a dimensiunii antropologice a fenomenului globalizării. Stratul profund, intim, al prefacerilor sau reacțiilor comunitare (naționale) este expedit într-un asemenea travaliu cu nonșalanță vinovată.

6 Robertson, op. cit., p. 21.160

Concluzia ce se impune până la această etapă este că niciun demers consacrat „globalizării” nu poate fi istovit prin abordări unilaterale. Tentativa sociologică nu poate revendica deci apanajul exclusiv. Ea nu epuizează procesul și nu are căderea să pună diagnostice ori să indice rețete definitive. Datorită amplitudinii, verticale și orizontale, a procesului, exercițiul antropologic în marginea lui devine

o urgență și o somație stringentă.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I

### 2. Globalizarea ca „tendință”.

O lucrare ce a stârnit după apariție cantități apreciabile de comentarii fost cea semnată de John Naisbitt și Patricia Aburdene: Anul 2000 – legatendințe. Zece noi direcții pentru anii '907. Cartea a apărut în 1990: relua o direcție frecventată de Naisbitt cu opt ani în urmă, în 1982, cu ziua unui alt volum faimos: Megatendințe8. Dacă volumul din 1982 aborda curențele ce desenau conturul anilor '80, noua apariție își propunea oferi scrupulos tendințele care caracterizau intervalul următor, într-o lume ce-și modelase considerabil profilul. Cuvintele autorilor o descriu lapidar: „un univers al interconexiunilor” 9. Tabloul schițat ultimului deceniu al veacului al XX-lea le apare în asemenea culori: „Anii '90 prezintă o nouă viziune asupra lumii. Războiul rece s-a încheiat în ultimii ani ai deceniului al nouălea, iar cursa înarmărilor a fost încetinită, poate chiar oprită. Perioada naționalismului și a războiului rece ideologic de după cel de-al doilea război mondial s-a încheiat, fiind acum înlocuită de o nouă eră a înțelegerilor globale” 10.

La cinci ani după realizarea lui, tabloul dezvăluie câteva tușe hazlii. Afirmația despre „noua eră a înțelegerilor globale” ar fi numai una dintre ele. Ceea ce ne preocupă aici este însă o altă teză a cercetătorilor americani, respectiv cea legată de globalizarea pe care aceștia o întrezăresc. Este ideea fundamentală ce răzbate din uriașul efort de a „încerca să descrii tendințele unei întregi decade”.

7 Pentru versiunea românească, Humanitas, București, 1993, ediție la care ne vom referi în cele ce urmează.

8 Inversiune românească la Ed. Politică, București, 1989.

9 J. Naisbitt, P. Aburdene, op. cit., p. 11.

10 Ibid., p. 10.

11 Ibid., p. 144.

Un paradox pare a afecta la acest punct întreg edificiul. Căci, dacă autorii constată privind lumea sfârșitului de veac o „uniformizare a stilurilor de viață la nivel global” 11, tot ei sunt obligați să dezbată, la același capitol, în paralel, și „naționalismul cultural”. Cu vorbele lor: „Dar, chiar dacă stilurile de viață încep să semene, există indicii certe ale unui puternic

## ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

curent contrar: inerția împotriva uniformizării, dorința de afirmare a unicității de cultură și limbă, respingerea influențelor străine” 12. Prinț urmare, tendința spre uniformizare a stilului de viață internațional trebuie] explorată concomitent cu tendința divergentă a unui naționalism cultural și-l lingvistic. Departe de a fi fenomene contradictorii, cercetătorii sunt obligați să le recunoască fatala simultaneitate: „Cu cât devin mai omogene stilurile] noastre de viață, cu atât ne simțim mai legați de valorile profunde – religie, artă, limbă și literatură. Pe măsură ce lumile noastre exterioare au mai\ multe similitudini, păstrăm cu tot mai multă sfințenie tradițiile izvorâte din interior” 13.

John Naisbitt și Patricia Aburdene au ajuns la aceste concluzii aparent surprinzătoare sortând și stocând imense cantități de informații în i tentativa lor de a desluși direcțiile omenirii la sfârșitul secolului al XX-lea. Trăvaliul este covârșitor descriptiv și mai puțin analitic, aserțiunile lor plasându-se mai mult la nivelul enunțurilor decât la acela al decriptărilor metodice riguroase. Amendarea drastică a globalizării – operată în chiar cuprinsul operei lor – își cere un instrumentar infinit mai rafinat pentru deplina sa validare. Este ceea ce au intenționat să obțină antropologii, dublând și împlinind astfel un demers sociologic ce indica, fără să istovească, o somație imperativă.

3. Roland Robertson sau dubla tensiune a globalizării

12 Ibid., p. 125.

13 Ibid., p. 126. Despre naționalismul cultural, vezi ibid., p. 153 – 163.

14 SAGE Publications, 1993.

15 „Theory, Culture & Society (Explorations in Criticai Social Science)”, vol. 7, nr. 2 – 3, June, 1990/GLOBAL CULTURE.

Lucrarea lui Roland Robertson – Globalization. Social Theory and Global Culture<sup>14</sup> – este una dintre piesele grele ale dezbaterii pe care încercăm să o configurăm aici. Alături de culegerea apărută în 1990<sup>15</sup> constituie, probabil, materialul cel mai amplu și compact ce-și propune să deslușească procesul globalizării cu instrumentarul antropologului.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I

Pentru R. Robertson, globalizarea trebuie reperată pe două

paliere [esențiale, „ca și concept ce se referă atât la diminuarea lumii cât și la [intensificarea conștiinței despre lume ca întreg” 16, iar în ceea ce privește linia de start de pe care își pornește demersul, antropologul britanic este I adeptul unei viziuni cumulativiste, una dintre aserțiunile reper ale [proiectului său fiind bine marcată de la început: „În vreun loc sau altul al i expunerii mele, s-ar putea să fi utilizat termenul de «globalizare» cu precădere referindu-mă la domeniile în care lumea a atins rapid integrarea totală de pe la 1870 încoace (deși am prezentat și căile alternative ori tendințele contrarii). Însă intenția mea de-a lungul lucrării a fost de a susține că procesele generalizate de globalizare (iar uneori de de-globalizare) au o vechime cel puțin la fel de mare ca așa-numitele religii mondiale, deci de mai mult de două mii de ani. Ele au fost strâns împletite cu relațiile intra și extragrupale și acesta e unul din motivele pentru care asistăm la lărgirea dezbaterii asupra relațiilor despre modernitate, globalizare și ideea de postmodernitate” 17. Secțiunea ce poartă titlul „Opening to Globalization in Mature Classical Sociology” 18 este prilejul de decriptări retrospective cu scopul înfățișării unui tablou istoric al chestiunii.

16 Op. cit., p. 8

17 Ibid., p. 6 – 7.

18 Ibid., p. 21 și urm.

19 în International Stratification and Underdeveloped Countries, 1963

Robertson fixează orizontul problemei cu mult în urmă, avertizând că, deja în ultima perioadă a sociologiei clasice, transpar confruntări iscate de dilema simultaneității „naționalism” – „globalizare”. Printre protagoniștii ce au făcut din „globalizare”, sub varii forme, un aspect central al operei lor sunt enunțați: Marx, Comte, Saint-Simon etc. Șirul de teoreticieni indicați ca semnificativi pentru traseul indicat de clasicii înaintași este numeros, selectat, poate, cu criterii ce nu se pot susține de fiecare dată. Apar aici G. Lages, cel care în 1963 pune problema „relației dintre națiuni ca un sistem al stratificării naționale” 19, More, cu a sa „sociologie globală” (global sociology), John Galtung, Raymond Aron sau Etzioni, acesta din urmă pentru analizele dedicate dimensiunii nemilitare a relațiilor dintre națiuni. Răzbate aici „uniformizarea” inerentă procesului, subînțeleasă de la



ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

un cap la altul în lucrarea sa, concretizată din plin de semnul egal așezat de multe ori de Robertson între „internaționalism” și „globalizare”.

Teza lui Wallerstein este vizată cu precădere, Robertson stăruind! asupra ei și punând-o la încercare printr-un examen atent. Au existat, scrie! suficienți combatanți în tabăra anti-wallersteiniană, aceștia epuizându-și] însă muniția în critică și nu în construcția unei alternative. Acesta este țelul] lui R. Robertson. El țintește o concepție mult mai fluidă, mai deschisă, mai cuprinzătoare, clădită pe alte fundamente: „Nu sunt de acord cu concluzia] că problematica influențării reciproce a particularului și universalului este \ proprie doar capitalismului” 20. La capătul exercițiului său anti-wallersteinien, va avertiza: „Deși ele au câteva aspecte comune importante, analiza globală și analiza sistemului mondial modern sunt perspective] rivale” 21. Nu descrierea minuțioasă a laboriosului demers ne preocupă însă, exercițiul descriptiv dificil de izbutit în condițiile spațiului pe care îl avem la dispoziție, ci liniile teoretice esențiale ce pot desena până la urmă o schemă palpabilă a tezelor sale.

Reperul fundamental este acela că actorii sfârșitului de veac XX sunt, deopotrivă, martori și participanți la un proces masiv de întrepătrundere a doua fenomene: „universalizarea particularului și particularizarea universalului” 22.

Grila demonstrației sale are două rubrici. În primul rând, problema pusă în discuție se relevă pentru antropolog ca un aspect fundamental al condiției umane, aspect căruia i s-au dedicat substanțiale și extrem de consecvente tematizări de-a lungul istoriei, începând chiar cu apariția marilor tradiții culturale religioase în timpul a ceea ce Karl Jaspers denumea: „epoca axială”. Pe această zestre a crescut astăzi disputa în jurul universalului și particularului, distincția ce rezidă în forma chestiunii și nu în fondul ei.

În al doilea rând, Robertson consideră că problema universal-particular în istoria ultimelor decenii a ajuns să se cristalizeze într-o ecuație de genul unei, formule culturale globale”, proiectându-se la nivelul unei „coordonate majore a structurii lumii ca întreg”. Părerea sa este ca în locul

20 Robertson, op. cit., p. 100.

21 Ibid., p. 15.

22 Ibid., p. 100 și urm.

164

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I simple percepții a universalului – „ca acționând prin principii care pot buie să aibă un grad de aplicabilitate generală” – și a particularului – vizând ceea ce poate și trebuie să fie aplicat doar «local» „– cele două ordonate să fie tratate împreună, ca părți ale aceluiasi întreg, ca fațete ale unui aceluiasi corp. Ele sunt unite de „universalitatea experienței și din ce li ce mai mult de orizontul de așteptare al particularului”.

Teza lui Robertson merită fără îndoială să fie susținută și apreciată cu calificativ înalt. Este o etapă esențială a parcursului nostru, fără să dea leama însă, până la capăt, de condiția temelor majore ce ne preocupă aici. Ronald Robertson evoluează parcă în cea mai bună tradiție primordialistă, hărțile neacoperite plasându-se însă la nivelul substratului decisiv, poate, al fenomenelor, respectiv zona biologică și genetică.

Alături de toate acestea, soluția sugerată de Robertson pentru „statul național” – plasat undeva în zona particularismelor – este departe de a [satisface. O schimbare de perspectivă declanșează câteva întrebări cărora; masivul construct al antropologului britanic nu le poate răspunde. Înainte de „a trece efectiv la interogațiile ultime, traseul nostru necesită încă o serie de a nuanțări.

### 4. Etnicitate și globalizare

Deși principal convergentă cu perspectiva lui R. Robertson, radiograma globalizării elaborată de profesorul Gh. Geană câștigă masiv în limezime și precizie. Ceea ce teza antropologului britanic acumula în volum, risipea, parcă, în profunzime. A aserta existența unui dualism universalism-particularism este necesar dar încă vag. A reuși să precizezi subtil și precis jocul dubletului radiografiat reprezintă cumului efectiv al unui asemenea travaliu.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Acest câștig efectiv este performanța principală a materialului *Etnicity and Globalization. An Outline of Complementarist Conceptualization* semnat de profesorul Geană<sup>23</sup>.

Autorul este, prin prisma distincțiilor propuse de noi, un apărător al orientării cumulativiste. În concepția sa, globalizarea nu

este un proces uniform și liniar, ci unul dinamic, marcat în cursul istoriei de „ritmuri” și „intensități” diferite, proces ce vizează, deopotrivă, atât „luarea în posesie a întregii planete de către om cât și lărgirea progresivă a percepției despre] specia umană”. Ilustrarea cea mai potrivită o găsește profesorul Geană în spațiul cultural românesc prin faimoasa teorie a lui Simion Mehedinți despre, fazele geografice ale istoriei”. În concepția marelui cărturar interbelic, ele se derulează astfel: cea dintâi –, faza continentală”, când între marile civilizații ale planetei – regiunea europeană, Mesopotamia și Egiptul, Africa transsahariană, sudul și estul Asiei, Mexic, Peru etc. – nu exista nicio formă de comunicare; cea de-a doua fază –, faza oceanică A când invenția motorului cu aburi a făcut posibile expedițiile pe distanțe lungi pe mări și oceane, cu atât mai mult cu cât apele se bucurau de un regim internațional; și ultima – „faza aeriană”, inaugurată la începutul) secolului al XX-lea de zborul cu avioanele, „aerul fiind mai internațional] decât apa, rz4.

23 Lucrare prezentată la conferința The Antropology of Ethnicity, Amsterdam, 15 – 19 decembrie 1993.

24 Simion Mehedinți, Opere complete, București, Fundația Regală, 1943, vol. I, partea a II-a, „Geografica”.

Mai mult, profesorul Geană vorbește despre spectrul „categoriilor universale ale culturii” esențial și specific comportamentului uman.] Sintagma este utilizată cu un sens similar aceleia propuse de Murdock în 1945 – „denominator comun al culturilor” (common denominator of cultures) – sau de Kessing în 1966 – „modelarea universală a culturii (universal patterning of culture). Bunăoară, în economie, domeniu predispus prin excelență unei organizări supranaționale, tendința spre extensiunea mondială s-a declanșat imediat după secolul al XVI-lea, rezultat

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I al „marilor descoperiri antropogeografice” 25. Alte domenii au urmat ași rută, la intervale diferite de timp: dreptul internațional, fondat de Grotius în secolul al XVII-lea, ideea unei „Weltliteratur”, promovată I Goethe la începutul secolului al XIX-lea sau prima organizație politică ondială, Liga Națiunilor, apărută după primul

război mondial.

Filonul esențial al materialului profesorului Geană este raportul între „etnicii” și „globalizare”, analiza debutând decisă să răstoarne un net de vedere proiectat în loc comun al științelor sociale: acela conform căruia cele două fenomene sunt apăsător antagonice, în sensul în care cel subminează globalizarea, pe când aceasta, în avans nelimitat, suprimă etnicitatea. Nimic mai fals. Teza care prezidează întregul discurs, „de fapt, le sunt procese complementare ale echilibrului dinamic atât de necesar nărilor contemporane”, va fi susținută și probată de autor cu un instrumentar înalt și nepus la încercare până în acel moment.

Două cupluri de concepte sunt invocate pentru profilarea complementarității: cultură/civilizație și individualizare/comunicare. Develo-ad fugitiv filmul disputelor conceptuale consacrate primului set, profesorul Geană extrage tabelele sinoptice propuse de același Simion Mehedinți în încercarea acestuia de a contura trăsăturile cele mai semnificative în ceea ce privește, faptele de civilizație” și, faptele de cultură” 16.

25 Gh. Geană”, Discovering the whole of humankind. The genesis of anthropology through the Hegelian looking-glass”, în Han F. Vermeulen and Arturo Álvarez Roldan

(eds.), Fieldwork and Footnotes. Studies in the History of the european

Anthropology, London and New York: Routledge, 1995.

26 Vezi: Simion Mehedinți, Civilizație și cultură, Humanitas-37, Ed. Junimea, Iași.

1986, selecție de texte, prefată, sumar biobibliografic, note și indice de nume de Gh.

Geană; p. 81 – 142.

Rățiunile ce stau la baza convocării dubletului civilizație/cultură se luminează acum: relațiile între etnicitate și globalizare, pe de o parte, și cultură și civilizație, pe de alta, urmează în structura lor intimă o serie de regularități ce tind să impună tonul principal: „etnicitatea se bazează în special pe categoria faptelor aparținând culturii, în timp ce globalizarea se

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Înscrie în categoria de fapte aparținând civilizației” 11. Profesorul Geană convoacă în dizertația sa nume din diverse tabere ale

dezbaterii mondiale: Chase Dumm, Friedrich Barth, Paul James, Anthony Smith etc. Merită subliniat că o opinie în genul celei proferate de antropologul român se înscrie firesc pe traseul bine delimitat deja al primordialismului. Invocând observația lui John Tomlinson<sup>28</sup> – „experiențele noastre cotidiene sunt cu necesitate «locale» „- antropologul ajunge apoi la deja clasica învățătură a părintelui antropologiei americane: „de la Boas, «cultura» a rămas numai un concept; într-o referire la umanitate ca o realitate, nu mai avem de-a face cu cultură, ci cu culturi”.

Vechiul principiu al individuației – principium individuationis –, ce-și extrage rădăcinile din scolastica medievală (Avicenna, Thoma d'Aquino, Dunns Scotus, Goclenius), marcând apoi filosofia lui Leibniz, Schopenhauer sau Nietzsche, prezent în scrierile lui Jung sau Russell – acest principiu va fi somat de profesorul Geană să dea seama de dihotomia pusă în discuție. Definiția sub care este utilizat sună astfel: „un grup de elemente care au în comun câteva calități esențiale vor ținti să devină o singură entitate”. Trecerea fugitivă în revistă a unor exemple extrase din domeniul felurite, îi va permite autorului să conchidă: „procesul etnicității este, de aceea, guvernat de principiul universal al individuației”<sup>29</sup>. Demersul profesorului Geană urmează însă o țintă precisă: acest principiu nu va fi identificat niciunde și sub nicio formă izolat, detașat adică de perechea ce-l urmărește cu fatalitate. Principiul opus, „vinovat” la rândul lui de forma particulară în timp și în spațiu” pe care o capătă orice fenomen va fi utilizat cu denominația de principiul comunicării – principium communicationis. În acord cu acesta „orice entitate care și-a dobândit propria identitate tinde, mai devreme sau mai târziu, să vină în contact cu alte entități similare...”. Iar concluzia risipește orice echivoc: „principiul comunicației este responsabil pentru procesul globalizării”.

Împingând mai departe șirul raționamentelor, profesorul Geană deslușește două paradoxuri configurate în finalul lucrării. Cel dintâi: „cu cât un grup etnic avansează pe calea dobândirii conștiinței de sine, cu atât mai

21 Gh. Geană, ILtnirity jând G} oba} izatioa...

28 Culturallmpemusm, 1991.

„Geană, op. cit. 168

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I mult el simte nevoia de comunicare cu alte grupuri; și aceasta

nevoie este satisfăcută prin mijloacele civilizației”; iar cel de-al doilea: „globalizarea fără localizare nu are înțeles”.

La capătul eseului, înțelegem că cele două cupluri conceptuale cultură/civilizație și individuație/comunicare nu acționează separat ori dihotomic, acțiunile lor fiind „specific convergente”. Cheia pentru desfacerea lacătului celor două paradoxuri stă în „decizia de a considera etnicitatea și globalizarea nu în relație de excludere mutuală, ci într-o poziție încărcată de nuanțe”. Corect primate și manipulate, tensiunile generate de evoluția etnicității și globalizării – atât la scară locală cât și la scară globală – fără să se anihileze reciproc, pot accede la statutul de factor de echilibru dinamic, atât de necesar în lumea contemporană.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

CAPITOLUL în 1

GLOBALIZAREA ȘI FRONTIERELE NAȚIONALE!

ABORDĂRI ANTROPOLOGICE 1

1. Antropologia în analiza globalizării. „Primordialism” versus „Modernism” 1

Un paradox a marcat spațiul dezbaterii antropologice o perioadă semnificativă de timp. În vreme ce națiunea continuă să fie un concept] primordial – „o categorie ontologică de importanță centrală” (Paul James)] – dizertațiile pe marginea ei s-au evidențiat printr-o sărăcie iritantă, Deficitară a fost cu precădere coerența discursului, respectiv capacitatea de a integra argumentele istorice, politice și culturale colectate de pe diversele trasee ale științelor într-un demers sociologic sau antropologic sistematic1.]

Peisajul s-a schimbat vizibil. Ultimul deceniu stă sub semnul] resuscitării generalizate a „chestiunii naționale” în discursul antropologic. Din tabere diverse și cu orientări ce acoperă un evantai larg, teoreticieni de calibre diverse au focalizat atenția pe un subiect fierbinte și la ordinea zilei. Benedict Anderson, John Breuilly, Walker Connor, Horace Davis, Ernest Gellner, Anthony Giddens, Brian Jenkins, Gunter Minnerup, Ephraim Nimni, Dudley Seers, Hugh Seton-Watson, Anthony Smith, Leonard Tivey sunt câteva dintre numele ce s-au impus. Noul puls coincide cu etapa denumită de unii teoreticieni „nașterea culturalului” (the rise of the cultural) 2.

1 Vezi A.D. Smith, Nationalism and Classical Social Theory, „British Journal of Sociology”, 34, 1983, p. 18 – 38.

2 Vezi Paul James, National Formation and the «Râse of the Cultural»: A Critique of Orthodoxy, în „Philosophy of the Social Sciences”, 19/1989, p. 273 – 290.

Un semn extrem de relevant în acest tablou este pasul înapoi, deloc discret, făcut de chiar unii dintre promotorii tenaci ai marxismului. Tom Naim, bunăoară, afirma sentențios: „Teoria despre națiune reprezintă

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

t rele eșec istoric al marxismului” 3. Iar Eric Hobsbawm se vedea nevoit săunoască: „Naționalismul este probabil cel mai puternic fenomen politic secolului nostru... Dar analizelor ce i-au fost dedicate le-a fost deosebit greu să se acroșeze de el” 4.

Disputa în jurul subiectului s-a polarizat treptat, apele s-au despărțit tot mai limpede hotărâre, în scenă ajungând să evolueze astăzi, practic, un tabere bine profilate, fiecare cu lideri desemnați și bine individualizați, cu arsenale consistente și delimitate precis între redutele combatante. Pe de o parte, se remarcă tabăra primordialistă, cu Anthony Smith în rol de purtător de cuvânt, cu Edward Shils și Clifford Geertz ca antecesorii recunoscuți, iar în opoziție, tabăra modernistă, avându-l la pupitru pe Ernest Gellner<sup>5</sup>. Prin prisma discuției pe care am deschis-o aici – centrată cu precădere pe globalizare și pe frontierele naționale –, selecția autorilor ori fragmentelor intrate în patrimoniul celor două tabere va fi inevitabil și adecvat cenzurată.

2. „Modernismul” și concepția despre națiune

3 Apud. Paul James, op. cit., p. 274.

4 Eric Hobsbawm, în The Invention of Traditions, Cambridge Univ. Press, Canto Edition, 1992 (prima ediție în 1983) p. 279.

5 Statutul lui A.D. Smith, considerat aproape unanim drept liderul incontestabil al taberei primordialiste, îl vom aborda în cele ce urmează, în secțiunea special dedicată operei sale. Avem în vedere aici nuanțele pe care antropologul britanic simte nevoia să le aducă în ultima sa lucrare, publicată în 1991, National Identity.

6 Glencoe IL: Free Press, 1948; prima ediție în 1862, apud. Paul James, The Janus Faces of History: Cleaving Marxist Theories of nation and Naționalism, „Canadian Review of studies în Naționalism”, XVIII, 1 – 2 (1991), p. 13.

Impulsul primordial al „moderniștilor” l-au constituit, după

unele opinii, scrierile ambigue ale lordului Acton – *Essais on Freedom and Power*<sup>6</sup>. Treptat, traseul începe să fie jalonat cu discursuri teoretice înfipite cu hotărâre în solul antropologiei de combatanți mai vechi sau mai noi. Schița de portret a modernismului antropologic începe să se dezvăluie după război, căpătând ascendență prin câteva lucrări reper. În 1960, Elie

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Kedourie deschidea volumul *Naționalism*<sup>7</sup> cu o frază elocv „Naționalismul este o doctrină inventată în Europa la începutul secolului XIX-lea...”, întregul tom nefiind altceva decât un rechizitoriu exce – ideologic împotriva tuturor cărturarilor care au îndrăznit să promoveze sau să evalueze favorabil acest curent. Anatema aspră și, în intenția lui Kedourie, definitivă era aruncată cu precădere asupra filosofilor germani. Mai încoace, în 1967, Keneth Minogue fixa, la rându-i, concluzia lucrări cu același titlu, *Naționalism*<sup>8</sup>, în următorii termeni: *nationalis* „a început descriindu-se pe sine ca și conștiința de sine politică și istorică națiunilor, și a ajuns cu timpul să inventeze națiunile pentru care funcționeze”.

Acestea au fost câteva premise. Corpusul teoretic cel mai compact limpede dător de seamă despre fundamentele acestui curent este opera viorii întâi a modernismului, antropologul britanic Ernest Gellner. Asupra câtorva aspecte ale operei sale vom stărui în continuare.

7 London: Hutchinson, 1960, p. 9, apud. Paul James, op cât...

8 London, Batsford, 1967, p. 154 și 33, apud. Paul James, op. cit...

9 G. Kiching, *Naționalism: Instrumental Passion*, în „*Capital and Class*”, 25, 1985, p. 98 – 116, apud. Paul James, *Naționalism and Classical Social Theory*.

Preluată cu entuziasm la apariția ei, în primul rând de publicațiile marxiste sau de autorii ce cochetau cu acest curent, opera lui Ernest Gellner s-a impus relativ rapid, stabilindu-și – stabilindu-i-se – o rubrică bine precizată în tabloul disputelor antropologice. Gavin Kiching taxa lucrarea lui principală – *Nation and Naționalism* (1983) – drept „o carte frumoasă și de o claritate răspicată”<sup>9</sup>. Aprecierea apărea, nimic surprinzător pentru evoluția lui Gellner, într-o publicație marxistă. Tom Naim, probabil cel mai influent contemporan teoretician marxist al națiunilor (Benedict Anderson și A. Giddens sunt



mult mai ambigu în discurs) a numit capitolul „Naționalism” din lucrarea lui Gellner *Thought and Change* din 1964 „cel mai important și influent studiu apărut recent în limba engleză”. Cu câteva neînsemnate rezerve – i-a fost reproșat „un soi de compromis între

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

t

Wkterialismul istoric și sensul comun” (Tom Nairn) – câțiva teoreticieni au corporat unele teze centrale ale lui Gellner în propriile lor opțiuni sau Rații epistemologice: Michael Hetcher, John A. Hall, Andrew Orridge, T.W. Sathyamurthy sau Tom Nairn<sup>10</sup>. Politicos, dar distant, Anthony Smith i-a fracterizat cartea din 1983 – de pe poziția teoretică fundamental opusă pe Bare acesta se plasa – cu următorii termeni: „una dintre cele mai complexe mi originale încercări de a face legătura cu ubicuul fenomen dl I naționalismului” u. Criticile, la rândul lor, n-au lipsit<sup>12</sup>. Tezele gellneriene mtaesante din punctul nostru de vedere sunt ilustrate în lucrarea sa I principală din 1983 și reconfirmate într-o recentă apariție, din 1994: Mitul claselor și mitul națiunii<sup>13</sup>.

10 Cf. P. James, op. cit.

11 Anthony Smith, *Theories of Naționalism*, London, 1983, p. 109.

12 Vezi Paul James, op. cit., p. 276 și urm.

13 Apărut în P. Anderson, M. Airmard, P. Bairoch, W. Barberis, C. Ginzburg (eds.).

*Storia d'Europa*, vol. I, *L'Europa oggi*, Torino, 1993. Text reprodus în revista „Polis”, nr. 2/1994, București.

14 Gellner, *Nanon and Naționalism*, Canto Edition Cambridge Univ. Press, p. U6.

Un crochiu al principalelor sale teorii se articulează astfel. Istoria a parcurs trei stadii esențiale – „tipuri ideale”, în accepțiunea weberiană – în f procesul de constituire și evoluție socială, denumite generic: stadiul de [„vânătoare”, „agrar” și „industrial”. Acestea sunt „cele trei mari stagii ale omului”<sup>14</sup>. Având în vedere condiția necesară de dezvoltare și împlinire a unei națiuni – existența garantată a statului – devine evident pentru antropologul britanic că nu se poate vorbi de formarea unei națiuni în societățile preagrare sau în cele tribale, bazate pe vânătoare. Concomitent cu apariția posibilității unei centralizări politice, o nouă clasă de clerici literați va îndeplini funcția

de unificare cultural-cognitivă. În cel de-al doilea stadiu, cel agrar, formarea statului devine „opțională”. Astfel, conform teoriei lui Gellner, procesul de alfabetizare parțială determină o fractură între „marile” și „micile” tradiții. În ceea ce privește „micile tradiții” – cele primare, orale etc. –, comunitățile restrânse ale membrilor nespecializați (laici) ai societății prezintă numeroase diferențieri, ramificații

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

și variații din punct de vedere cultural. Prin urmare, factorii determinărilor politice sunt, în epoca agrară, deosebiți de cei ai determinațiilor culturale, Opinia este reluată și în materialul din 1993, în fapt, un rezumat restrâns scrierilor sale anterioare: „Concluzia generală pe care trebuie să o tragem că, în societățile agrare, o cultură comună nu e de ajuns în formarea unor baze adevărate pentru constituirea comunităților politice. Cuvântul «națiune», folosit într-un asemenea context, desemnează mai degrabă o entitate fluidă – nobilimea înzestrată cu libertate politică asupra unui teritoriu anume, cei care exercită funcții politice, și mai puțin suma celor care aparțin unei culturi (...); în acest caz, cuvântul desemnează o catego(n) politică, nu culturală” 15. Bazându-ne pe argumentele lui Gellner, și an(ă) că o națiune ia ființă prin fuzionarea unui aparat de stat solid cu o cui relativ omogenă, putem conchide că, și dacă naționalismul ar fi fost „inventat” într-o astfel de perioadă, posibilitatea de a determina o acceptare unanimă ar fi fost într-adevăr destul de mică.

Odată cu industrializarea se produce o nouă diviziune a munci. Aceasta este legată de o serie de progrese, dintre care importanța crucială a avut-o creșterea mobilității umane și ieșirea din vechile comunități restrânse și repliate în ele însele. Fenomenul s-a declanșat mai întâi printr-o necesitate funcțională a unei forțe de muncă mobile și, în al doilea rând, prin tendința alfabetizării universale în limitele unui limbaj comun sau pe cale de deveni comun<sup>16</sup>. În alt loc, va vorbi despre identificarea a „două tipu’ ideale de societate: cea agrară, neafectată de naționalism și care tinde să se opună acestuia, și cea complet industrializată, a cărei organizare nu poate ignora baza națională” 11.

15 Gellner, Mitul claselor... p. 23.

16 Ernest Gellner, Nation and Naționalism, p. 52.

17 Gellner, Mitul claselor... p. 28.

18 Ibid., p. 28.

174

Teoria sa leagă deci apariția naționalismului de transformările muncii, direcționând „explicarea naționalismului către modul fundamentai în care societatea garantează propria autoreproducție materială” 11 Gellner operează astfel, în bună tradiție marxistă, o grosolană conexiune între „intensitatea sentimentului etnic” și „decalajele economice”. Pe ce

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

arxistă a demersului său este de netăgăduit, în ciuda precauțiilor pe care llnner nu uită să și le ia, apărându-se și protejându-se, explicabil, după 989.

Concluziile la care ajunge sunt bizare și aparent greu explicabile la n antropolog de asemenea circulație. Istoria recentă și lecțiile antropologice pe care Răsăritul – și nu numai – le predă de aproape cinci ani (și) cercetătorilor occidentali nu au clintit cu o iotă atașamentul de „dragostea cea dintâi” a lui Ernest Gellner.

Vom exemplifica prin materialul din 1993, poate cea mai recentă uare de poziție a sa în chestiunile care ne preocupă aici: „În sfera vieții cotidiene, naționalismul se atenuează în cursul ultimelor faze prospere ale industrialismului” 19. Și încă: „... răspândirea inegală a industrializării accentuează, în primele faze, inegalitățile și tensiunile în raport cu cei care au început să-și organizeze mai târziu unitatea lor cultural-statală. Factorul care favorizează diminuarea intensității sentimentului etnic în viața cotidiană este reducerea decalajelor economice (subl. n.)” 20. Iar sfârșitul încununează opera, zdruncinând mulțimea formulelor retorice de desolidarizare față de doctrina lui Karl Marx: „Tensiunea economică, dublată și confirmată de diferențele culturale, este un element politic extrem de puternic și pare să modifice radical harta lumii. Omogenitatea culturală este impusă, noile frontiere apar atunci când – în fazele inițiale ale industrialismului – barierele culturale coincid. Într-o măsură mai mare sau mai mică, cu diferențierile economice. Tensiunea economică sau diferența culturală, singure, nu au o forță prea mare. Fiecare în parte este mai degrabă un produs decât un element motor. Baza socio-economică este decisivă (subl. n) „21.

\*

v >., j. -: l fi – A yr

Întreaga țesătură gellneriană nu necesită alte precizări nici în ceea ce privește raporturile globalizare-națiune (naționalism, etnicitate). Așezat cu

19 Gellner, Mitul claselor... p. 39.

20 Ibid., p. 40.

21 Ibid., p. 57.

175

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

fermitate pe o direcție virulent împotriva acestora din urmă, atributele contondente utilizate de Gellner împotriva „mitului națiunii” trimit iarăși cu gândul la faimosul antecesor Karl Marx.

Viciul fundamental al demersului gellnerian stă – ca o posibilă concluzie – în vehicularea abuzivă și necontrolată a terminologiei. Este lesne, bunăoară, să faci identificarea teoretică între automobil și mijloace de transport, dar devine o enormitate să susții că mijloacele de transport n-au existat până la apariția automobilului. Este ceea ce face marxistul Gellner când operează cu conceptul de națiune, croindu-i un înveliș prea strâmt și obturând definitiv, în contul ideologiei, o bună lectură aplicată istoriei societăților omenești.

### 3. „Teza invenționistă” în antropologie

Se înțelege că nu ne-am propus aici desenarea precisă sau epuizarea tabloului antropologiei culturale actuale. Întreprinderea depășește cu mult intențiile noastre, riguros circumscrise. Ne mulțumim deci a selecta, în funcție de subiectul propus, câteva nume sau direcții reprezentative care, cumulate, vor oferi o imagine satisfăcătoare asupra peisajului contemporan și vor permite în final o serie de concluzii.

Există în dezbaterea antropologică un traseu abundent frecventat de teoreticieni cu vector răspicat anti-primordialist. Locul lor este alături de „moderniștii” orchestrați de Gellner, dar, din pricina strategiilor utilizate – contestarea metodică a realității unor concepte precum națiune, etnie, naționalism etc. – ei s-au făcut purtătorii de cuvânt și promotorii așa-numitei teze invenționiste. Combatanții pledează pe acest teren de peste un deceniu<sup>22</sup>. Eric Hobsbawm este unul dintre ei, poate cel mai cunoscut dintre cei coborâți din tradiția marxistă. Terminologia vehiculată de aceștia dezvăluie un atașament necondiționat și ridicat la rang de principiu față de

22 Câteva nume ce ilustrează acest traseu: Richard White, *Inventing Australia*, Sydney: Allen and Unweine, 1981; Michael Parenti, *Inventing Reality*, New York, NY: St. Martin's Press, 1986; Edmund S. Morgan, *Inventing the People*, New York, NY: W. & Norton, 1988.176

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

termeni precum: „invenție”, „construcție”, „imaginație”. Adepții modernismului – post-modernismului – se recrutează lesne (sau se află deja) din (în) acest eșalon<sup>23</sup>.

În cunoscuta culegere editată de Eric J. Hobsbawm și Terence \ Ranger, *The Invention of Tradition*<sup>24</sup>, Hobsbawm mărturisește dintru f început: „Fenomenul național nu poate fi investigat adecvat fără o atenție deosebită acordată procesului de «inventare a tradițiilor» „25. Distincțiile pe care le operează între „tradiție” (tradition), „obiceiuri” (custom) sau „obișnuință” (routine) este artificială și fastidioasă. Departe de a acoperi fenomenul sau a da seamă de reverberațiile ultime ale sale, nu face decât să acopere adevărata interogație a unui asemenea demers. Titlul unui alt studiu semnat de Hobsbawm, inclus în același volum – *Mass-Producing Traditions: Europe, 1870 – 1914* – și consacrat unei dezbateri aplicate a crochiului teoretic propus la început este ilustrativ pentru orientarea ce-o invocăm aici.

23 A se vedea pentru atitudinea postmodernistă față de „realitatea socială” o lucrare ce pare să devină de referință: François Lyotard – *Condiția postmodernă*, București, Ed.

Babei, 1993, prima ediție în 1979. În legătură cu tezele lui Lyotard vezi și P. James.

*Forms of Abstract «Community». From Tribe and Kingdom to Nation and State*, în

„Philosophy of the Social Sciences”, vol. 22, nr. 3, rep. 1992, p. 313 – 336. Una dintre cele mai recente producții în această direcție este culegerea editată de Steven Seidman și

David G. Wagner, *Postmodernism and social theory* (The Debate over General Theory), Blackwell, 1992.

24 Cambridge Univ. Press, Canto edition, 1992, prima ediție în 1983.

25 Eric Hobsbawm, *Introduction: Inventing Traditions*, p. 14, în op. cit., p. 1-14.

Filonul principal al „argumentației” de această factură este deci

cel după care istoria națională, setul de tradiții specifice etc. nu au realitate în sine, ele fiind simple constructe elaborate de popoare de-a lungul existenței lor. Teza are coerență, claritate, doar un „minor” neajuns i se poate reproșa: este absolut nerealistă. Argumentul se dovedește zdrobitor și dăruie orice tentativă cu asemenea țel, căci istoria popoarelor – chiar evoluția contemporană a evenimentelor – probează neostoit că replierile indivizilor sau colectivităților se fac, constant în istorie, pe direcția identificată de primordialiști ca esențială. Iar această direcție este trasată de daturile

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

fundamentale, esențiale, cele dintâi (primordiale) în configurarea oricărui identități individuale sau colective: cele de apartenență la familie, la națiune. Hermeneutica propusă de „invenționiști” eșuează așadar confruntarea cu realitățile. De ce popoarele „inventează” pe o direcție și pe alta? De ce produsul „invenției” este de-a lungul istoriei relativ ti respectiv un set de „constante” ale căror consistență și țință sunt les identificabile? În concluzie: de ce „invenția” este canalizată pe o sâmb direcție, anume cea care cumulează datele primordiale ale ființei comunității umane?

Întrebări la care Eric Hobsbawm sau tovarășii de crez nu răspunsuri limpezi. În această perplexitate stă eșecul unui asemenea dem Căci „invenția” pare a fi, de fapt, în tabăra teoreticienilor ce promove „teza invenționistă” și nu în realitate. Teza „invenționistă” tinde să devii astfel marea invenție (fără ghilimele) a antropologiei culturale a sfârșitului de secol XX.

O altă piesă la dosarul disputei o aduce același E. Hobsbawm oda cu publicarea lucrării sale: Nations and nationalism since 1780<sup>26</sup>. Del de disputa antropologilor în jurul acestei chestiuni, privirea istoricului vrea senină. Lucrarea este preluată astăzi de prea multe ori în regim „obiectivității”, nu puțini fiind cei care o invocă conferindu-i acest atribut.

<sup>26</sup> Cambridge Univ. Press, London, Canto Edition, 1991. Prima ediție a acestei lucrări apărut în 1990.

<sup>28</sup> Ibid., p. 10.

<sup>29</sup> A se vedea, bunăoară, utilizarea conceptului de naționalism” în opera celor d teoreticieni.

178

O asemenea evaluare este o eroare lesne de surprins pentru ori

lector atent. Precizările din prefața lucrării – „Națiunile, acum o știm... n sunt... «la fel de vechi precum istoria» „sau: „«Chestiunea națională cum o numeau vechii marxiști este situată la punctul de intersecție în politică, tehnologie și transformare socială” 1\* – deslușesc limpede trase viitoarelor dezbateri. Poziția sa urmează atent calea bătătorită deja de E. Gellner, analogia fiind împinsă până la identificări conceptuale<sup>29</sup>. Ce

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j

30 A se vedea p. 14 – 15 și urm., pentru dezbaterile în jurul conceptului de națiune.

31 Ibid., p. 46 – 80, capitolul „Popular protonationalism”.

32 Ibid., p. 33.

ce promotorii tezei „obiectivității” lui E.J. Hobsbawm ignoră la această lucrare este – poate în primul rând – însăși definiția utilizată de acesta pentru națiune. În fapt, nu o definiție propriu-zisă, căci istoricul afișează în prima parte o „atitudine critică”, în care punerea sub semnul întrebării, problematizarea sau interogarea ținesc să ocupe scena. În acest spirit se va formula și ipoteza de lucru asupra națiunii. Ea sună astfel: „... Orice grupare, suficient de semnificativă ca număr de membri și care se consideră făcând parte din aceeași națiune va fi considerată ca atare” 30. Dacă ipoteza hobsbawm-iană nu emite pretenția unei „definiții apriorice a națiunii”, ea este suficientă pentru a stabili poziția epistemologică a autorului. Care este răspicat modernistă, același substrat ideatic răzbatând de la un capăt la altul al volumului său. Întreaga construcție se transformă într-un melanj de teze „invenționiste” și aserțiuni de sorginte marxistă. Poziția pe care o „demontează” este forța acelui ansamblu de „identități colective” ancestrale – „limba comună”, „identitatea etnică”, „identitatea etno-religioasă”, „conștiința apartenenței la o entitate politico-statală” – de a fi combustibilul viitoarelor națiuni<sup>31</sup>. Extrăgând un set de exemple – cazul limbii ebraice etc.

— Hobsbawm le etichetează drept „creații semiarțificiale”, chiar inventate, rod al manipulării abile și constante operate de „intelectualii naționaliști”. Cât de „semnificative” sunt eșantioanele la care apelează se poate verifica printr-un examen sumar. „Erudiția” afișată a lui Hobsbawm îi joacă feste, cel puțin atunci când convoacă, bunăoară, trecutul românesc: „... Românii din Moldova s-au unit cu cei din

Valahia și Transilvania, și așa mai departe. Aceasta este evident incompatibil cu definiția națiunilor pe bază de etnicitate, limbă sau istorie comună 02. Gafa este enormă. Dacă britanicul ar fi cunoscut într-adevăr istoria celor despre care se pronunță cu atâta ușurătate, ar fi constatat exact contrariul: cazul românesc – alături de atâtea altele – este exemplar pentru validarea „definiției națiunilor pe bază de etnicitate, limbă sau istorie comună”.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Precaritatea țesăturii teoretice pe care se brodează discursul hobsbawm-ian răzbate și în finalul lucrării, parte ce se vrea o prognoza „antropologică” și istorică pentru intervalul de timp ce va urma: „Nu esm imposibil ca naționalismul să intre în declin odată cu declinul statelor] naționale, pe lângă faptul că a fi englez, irlandez sau evreu, sau oi combinație de toate acestea este numai o posibilitate a indivizilor de a-și exprima identitatea, printre multe altele pe care le au la dispoziție. Ar fi absurd să afirmi că ziua aceea este deja aproape. Totuși, eu sper că ea – poate fi, cel puțin, întrezărită” 33. Ocheanul prin care scruta viitorul cercetătorul britanic era unul cu totul deformat. Din 1990 încoace, anul apariției lucrării sale, a vorbi despre „declinul naționalismului” înseamnă a te plasa în zona derizoriului, rizibilului și inadecvației absolute. De la un război rece s-a trecut astăzi la un război cald, iar acesta are drept premisei sau motivații (și) acele date esențiale ale individului uman cărora Hobsbawm le prezisese, treptat, declinul. Hobsbawm n-a reușit să „întrezărească” nimic, căci poziția din care privea nu permite acest lucru.

33 Ibid., p. 182.

34 Articolul este reprodus în revista Polis, nr. cât., p. 59 – 69, din care vom cita în continuare.

35 Ibid., p. 59.

Poziția „modernistă” o va fi întări în 1991, de data aceasta într-o l comunicare susținută la „Conferința Asociației Americane de Antropologie”. Tema: Naționalism, etnicitate, rasă și rasism<sup>34</sup>. O frază din prima parte a comunicării frapează prin brutalitate și lipsa nuanțarilor: „Din nefericire, istoria pe care o doresc naționaliștii nu este istoria pe care ar trebui să o ofere istoricii profesioniști, nici chiar atunci când sunt angajați ideologic. Este o mitologie retrospectivă 05. Hobsbawm nu realizează poziția stranie în care se plasează: în primul rând, a nu preciza despre ce „naționaliști” este vorba înseamnă a



sugera că orice ins catalogat astfel devine, fatal, un falsificator al istoriei; în al doilea rând, Hobsbawm face figura unui autor ce susține fățiș o direcție din disputa teoretică contemporană, dar se grăbește să dea calificative celor care îi refuză punctul de vedere, în numele... obiectivității. Calificativul este, bineînțeles, partizan, iar pretenția de obiectivitate anulată. Iată o altă aserțiune strecurată în

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

[discurs, menită să pulverizeze orice înfimă îndoială relativ la poziția istoricului: „De aceea, este mai important ca oricând să respingem teoria

[«primordialistă» a etnicității, ca să nu mai vorbim de autodeterminarea națională 06.

Departa deci de a fi neutru într-o dispută ce nu și-a desemnat încă [învingătorii teoretici, Eric Hobsbawm își susține, cu inteligență dar și cu! intransigență, tezele proprii. Numele său nu poate fi invocat ca arbitru sau garant al obiectivității. În această dispută Hobsbawm este parte și nu poate \ emite sub nicio formă pretenția de judecător.

#### 4. „Primordialismul” sau recuperarea originarității umane

Poate că cea mai sugestivă introducere a unui material consacrat primordialismului este referința pe care Steven Grosby o făcea în încheierea unui articol din 1994: „Făcând asemenea afirmații, nu și-au dat oare, autorii noștri, în mod cât se poate de stângaci, arama pe față? Și, la urma urmelor, în concluzie, să fie oare rațiunea politică cea care le determină argumentația?” 31. Materialul se voia o replică la un articol apărut în 1993, scris de moderniștii Jack Eller și Reed Caughlan și intitulat The poverty of primordialism: the demystification of ethnic attachments<sup>38</sup>. Dincolo de argumentația subtilă a lui Grosby, transpare în final nevoia de a avertiza asupra alunecării discursului către politic, semn emblematic pentru polemicele dintre primordialiști și moderniști; cei din urmă, nu o dată, manifestându-și clar adeziunea și aderența pentru această rubrică. Opțiune favorizată și de faptul că politica mondială și europeană preferă să-și clădească edificiul pe fundamentele teoretice emise de aceștia.

36 Ibid., p. 63.

37 Steven Grosby, The Verdict of history: the inexpungeable tie of primordality – a response to Eller and Caughlan, în „Ethnic and Racial Studies”, vol. 17, nr. 1, ianuarie.

1994, p. 171.

38 în „Ethnic and Racial Studies”, voi 16, nr. 2, 1993, p. 183 – 202.

Un asemenea scenariu, asemănător dacă nu ar fi mult mai vehement, se desfășoară astăzi în spațiul culturii românești. Politicul se înmănunchează

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

de prea multe ori și prea adânc cu dizertația în marginea antropologiei. Teza politică și nu concepția antropologică se va insinua acum în prim planul controversei „științifice”.

39 Exemplară sub acest aspect se arată a fi publicația „Polis”, în special numărul 2 din 1994, la care ne vom referi în continuare. Revista este o apariție cu teză limpede, camuflată însă în dosul unor frazeologii sofisticate, menită să-i clădească solul „obiectivității”. Editorul nu se sfiește să scrie în editorialul revistei: „În lipsa ideilor, naționalismele de astăzi se refugiază în (re) sentimente: xenofobie, șovinism, ură, frustrare, etc. Iar rudimentele de ideologie, atâtea câte sunt, au un caracter eclectic deconcertant. Amprenta postmodernității? Naționalism postnaționalist? Poate că acest volum ne va ajuta să vedem mai clar în această direcție” (articolul „Naționalismul e mort! Trăiască naționalismul.”). Eticheta așezată naționalismului este politică, tonul și epitetul utilizate arătând limpede că decizia asupra naționalismului sau națiunii este luată de la început, dezbateră antropologică devenind caducă. Invitația editorului este deci în van, căci revista nu poate emite pretenții la statutul de tribună a antropologiei culturale. Inițiatorii „Polisului” au îmbrățișat o teză, iar articlierii sunt în slujba ei. Publicația nu este un loc al dialogului, ci un emițător programat să lanseze mesaje pe o singură frecvență. Frecvența se cheamă „modernism”, iar semnatarii au, fără excepție aproape, o descendență teoretică identică: Karl Marx. Evoluază în spațiul publicației o puzderie de admiratori ai lui Marx sau marxiști reciclați peste noapte: Benedict Anderson, Ernest Gellner, Eric J. Hobsbawm, Katherine Verdery, Vladimir Tismăneanu etc. Antropologi și

Refuzându-și administrarea propriului domeniu, antropologia culturală invită tacit la rampă referenți necalificați ce jonglează abili cu teze și concepte de prim plan. Pe un spațiu rămas gol, s-a declanșat invazia nestăvilită a unor „literatori” ce vehiculează fără să clipească teze propuse drept „dezbateri mondiale” pe teme ce nu pot lăsa pe

nimeni indiferent: națiune, naționalism, etnicitate etc. Lungimea de undă pe care se emite este una singură. Sunt lansate tezele unei singure tabere, cea modernistă, perspectiva unilaterală din care se confeționează aceste discursuri fiind deconcertantă. Poziția cealaltă, opusă, primordialistă, este repudiată din plecare, iar când este pomenită se înăbușă aproape complet sub un noian de „argumente” înfierătoare, de cele mai multe ori discursuri sofistice mânuite însă cu dibăcie și dexteritate. Polemica reală lipsește, dreptul la replică real se exclude căci loc pentru a prezenta efectiv pozițiile unui Anthony Smith sau tezele unor primordialiști nu s-a găsit până acum în România, în publicațiile cu profil declarat antropologic de după 1989/93.

J

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Tendința de obturare a curentului primordialist, în ciuda numelor – nore, a publicațiilor sau volumelor care îl legitimează, pare a se resimți tot mai acut în întreg spațiul european. Gestul și judecata au fundament ideologic în primul rând pentru că, prin întregul bagaj ideatic, tezele unui Anthony Smith și ale altor lideri primordialiști amendează serios traiectul politic al Europei de azi sau discursurile frenetice ale adeptilor formulelor de tip Maastricht.

\*

Termenul „primordialism” solicită de la început câteva precizări. În sens larg, acesta poate fi sugerat prin cuvintele profesorului Gh. Geană: „Pe de altă parte, s-a cristalizat și opinia că legăturile de limbă, religie, etnicitate și teritoriu sunt primordiale, de o vechime urcând până în neolitic și că, deci, comunitățile etnice sunt entități naturale și sedii perene ale experienței umane. Principalele probleme referitoare la națiune se regăsesc astfel în problematica etnicității. Între etnie și națiune există continuitate, diferențiată, desigur, de etapele istorice parcurse. Această viziune s-a numit «primordialism» și are drept principal purtător de cuvânt pe Anthony D. Smith” 40. Prezentarea citată conține o accepțiune largă a primordialismului. Ea îl cuprinde – cum procedează majoritatea teoreticienilor – și pe britanicul Anthony Smith. În ultima sa carte însă, acesta a lansat câteva precauții, definindu-și locul într-o a treia tabără decât cele două deja consacrate. Precauția, asupra căreia vom reveni, se justifică probabil din reticența resimțită față de o posibilă asimilare

cu acea zonă a primordialiştilor ce-şi însușesc masiv din tezele biologiei și geneticii, înglobându-le – uneori pripit – în demersul antropologic. Uzajul unor descoperiri biogenetice necesită încă prudență majoră.

politologi de stânga, secondați – mai modest – de autohtoni. Publicația este exemplară asupra modului în care se discută antropologic în România: un singur cor și o singură – veche – melodie.

40 în Dicționar de Sociologie, coordonatori Cătălin Zamfir și Lazăr Vlăsceanu, Ed. Babei, București, 1993, p. 383.

În ciuda unor asemenea palide inadvertențe, tezele primordialiştilor sunt esențial unitare și reprezentate la cel mai înalt nivel de profesorul

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

britanic. Posibilele filiații cu domeniul genetic le vom discuta în fracțiunea următoare. Mai precizăm doar că, departe de a fi divergente, ele fixează fundamente greu de clintit tezelor primordialiste. Implicit, vastei opere a < purtătorului de cuvânt cel mai autorizat.

Termenul „primordialism” decurge din prestațiile a doi antropologi I și sociologi de marcă. În 1957, Edward Shils tipărea un articol devenit clasic: *Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties*<sup>41</sup>, iar în 1963 Clifford J. Geertz relansează conceptul și îi confecționează un profil consistent<sup>42</sup>. Alți! autori mai pot fi citați aici: Harold R. Isaacs<sup>43</sup>, Richard Lynn<sup>44</sup> etc.<sup>45</sup>

Seva din care primordialismul își extrage forța și actualitatea este existența incontestabilă a unor chestiuni neelucidate ce vizează datele esențiale (primordiale) ale individului. În ciuda variabilității lor istorice, o serie de credințe au persistat de-a lungul timpului, fie în legătură cu semnificația originilor fie a apariției omului, dar, în special, cele privind legăturile inextricabile care se stabilesc prin naștere, atât între oameni înrudiți biologic – părinți și copii – cât și cu un anumit teritoriu specific, Majoritatea covârșitoare a cunoștințelor istorice sau antropologice referitoare la relația mamă-copil dezvăluie faptul că acesta din urmă nu aparține niciodată numai familiei din care provine, fiind integrat încă din momentul ivirii sale pe lume unui „context cultural” mai larg, fie genealogic fie comunitar: familia, clanul, tribul, orașul-stat, națiunea sau statul național.

În opinia recentă a lui Steven Grosby, există câteva probleme ce nu pot fi eludate, tentativele de lămurire urmând la el scheletul ideatic

și materialul brut al abordării primordialiste. Viața și evoluția copilului au depins și vor depinde întotdeauna atât de contextul familial imediat cât și de colectivitatea mai amplă căreia i se circumscrie: „Trăsăturile primordiale

41 British Journal of Sociology, nr. 8/1957, p. 130 – 145.

42 The Interpretation of Cultures, New York, NY: Basic Books, 1973, cap. 9 – 10.

43 Nationality: «End of Road»? în Foreign Affairs, 53, nr. 3, 1975.

44 The Sociology of Naționalism, în „New Society”, 1 July, 1976, p. 11 – 14.

45 A se vedea și John F. Stack, ed., The Primordial Challenge, New York, NY:

Greenwood, 1986, cap. 1 și, de asemenea, Paul James, The Janus Faces of History...

184

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

t sunt considerate ca fiind fundamentale atât în familie cât și în societate” 46. O altă chestiune accentuată de Grosby vine pe linia husserliană. Este vizată de data aceasta referirea lui Husserl la Eigenheitsorizont, zona considerată de filosoful german ca primordială (das Primordiale), acest concept [desemnând obiectele și zonele ce ne sunt familiare.

Necesitatea studiilor primordialiste îi apare antropologului britanic, mai cu seamă în urma eșecurilor atâtor tentative universalizante și universale: „Menționez în trecere că anumite manifestări istorice, prezentând un grad relativ mare de universalitate precum Budhismul și \ Catolicismul au făcut nenumărate «compromisuri» privind relațiile primordiale stabilite prin naștere, în legătură cu familia, etnicitatea și \ naționalitatea „41.

Chintesența tezei pe care o apără Grosby poate fi închisă, deci, în această formulare: „Teoria primordialității afirmă doar faptul că ființa umană se gândește (reprezintă) pe sine și pe ceilalți în funcție de criteriile primordiale. Nu pretinde că referenții acestor criterii există în mod necesar exact sub forma în care este operată reprezentarea lor. Susține însă că a) ființa umană nu ezită să se definească pe sine și pe celălalt în funcție de criteriile amintite și b) pe baza acestor categorisiri, oamenii se asociază în grupuri care, la rândul lor,

influențează comportamentul fiecărui membru în parte” 4. O aserțiune mai veche a antropologului: „O națiune este o comunitate cu adâncimi temporale”, lansată într-un articol anterior<sup>49</sup>, capătă limpezime, prin aceste delimitări, o dată în plus.

46 S. Grosby, op. cit., p. 165.

47 Ibid., p. 165.

48 Ibid., p. 168.

49 S. Grosby, Religion and nationality in antiquity – the worship of Yahveh and ancient Israel, în „Arch. europ. social”, XXXII, 1991, p. 262.

Demersul primordialist din antropologie este așadar un efort continuu și cumulat de valorificare a datelor primordiale: naționalitate, etnie, etc. Cu un instrumentar bogat și bine șlefuit, inaccesibil de cele mai mult ori moderniștilor, primordialiștii au desenat cu o pensulă mult mai fină evoluția comunităților pe harta istoriei universale, relevând fără replică rolul covârșitor jucat de acestea, indiferent de spațiu, de timp sau de formula

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

politică sub care evoluau. „Națiunea” devine, în acest crescendo, o culminație și o împlinire. Un traseu frecventat cu asiduitate este cel de recuperare a virtuților naționalismului, dublat de cel al evaluării corecte asupra a ceea ce un antropolog australian John Hutchinson numea „reprezentanți ai naționalismului cultural”. O piesă grea în dosarul acestei dezbateri a furnizat-o recent acesta, printr-un remarcabil eseu cu un titlu emblematic: Moral Inovators and the Politics of Regeneration: the Distinctive Role of Cultural Nationalists în Nation-Building<sup>50</sup>. Materialul susține de la un capăt la altul o aspră polemică cu teze consacrate în repertoriul taberei „moderniste”. Trei sunt, în opinia antropologului australian, direcțiile de atac proferate de literatura de desființare a naționalismului și care obturează drastic accesul la adevărata importanță a „naționalismului cultural” de-a lungul istoriei: a) suprapunerea lui cu „naționalismul politic”; b) cotarea lui drept „răspuns regresiv la modernizare”; c) catalogarea lui drept, fenomen tranzient”, sortit să dispară odată cu deplina modernizare.

50 în „International Journal of Comparative Sociology”, XXXIII, 1 – 2, 1992.

51 Ibid., p. 101.

52 în rândul „naționaliștilor culturali” invocați de autor este citat, pentru cazul românesc, și Nicolae Iorga. O singură precizare mai trebuie, poate, a fi făcută. Ceea ce frapează la materialul lui John Hutchinson – ca de altfel la toate încercările de acest gen – este lipsa de originalitate resimțită de lectorul român. Asemenea teze pot fi reperate, bunăoară, în

Hutchinson își propune – și izbutește – să demonstreze lipsa de coerență și suport istoric a unor asemenea teze. „Naționalismul cultural trebuie privit ca o mișcare distinctă și separată de naționalismul politic, avându-și propriile scopuri și programe”, avertizează acesta. Deși „privind spre trecut”, el nu este nici pe departe „regresiv”, căci evocarea și invocarea unei „epoci de aur” desemnează în primul rând o critică a prezentului susținută de speranța propășirii propriei comunități. Rolul liderilor naționaliști se profilează astfel deslușit: „... naționaliștii culturali acționează ca inovatori morali și se constituie în forțele recurente ale unei națiuni, cristalizate regidat în momentele de criză generate de procesele de modernizare, cu scopul de a furniza modele alternative de progres” 51. Articolul este exemplar, iar tezele probate fără greș<sup>52</sup>.

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

†

Traseul nostru se va prelungi acum spre un reper esențial. Cel mai îndreptățit purtător de cuvânt al primordialistilor, în ciuda precauțiilor sugerate, rămâne antropologul britanic Anthony D. Smith. Asupra operei acestuia ne vom concentra în continuare<sup>53</sup>.

5. Anthony Smith și perspectiva primordialistă asupra națiunii  
suficient de multe scrieri interbelice și poartă semnătura unor prestigioși „naționaliști culturali”, cei care jalonau atunci spațiul culturii românești. Semnificativ se dovedește faptul că acestea vizau aproape în exclusivitate pe cel mai mare „naționalist cultural” pe care l-au dat românii: Eminescu. Nu puțini reliefa în opera Poetului tocmai virtuțile detectate acestei categorii, după cincizeci de ani, de antropologi ca John Hutchison. 53 în legătură cu orientarea primordialistă se cuvine amintită aici o lucrare românească, apărută recent, și care se încadrează perfect în acest tip de demers: Petru Caraman, De la instinctul de autoorientare la spiritul critic axat pe tradiția autohtonă, Editura Academiei Române, 1994. Pornind de la lucrarea lui G. Ibrăileanu, Spiritul critic în cultura românească, Petre

Caraman împinge interogațiile mult mai departe, surprinzând rădăcinile spiritului critic în baza instinctuală, la nivelul acelor forme elementare de autoconservare care se leagă inexorabil de ceea ce profesorul numea „instinct de orientare”: „După noi, instinctul de autoorientare constituie substratul psihic primordial care stă la baza spiritului critic. (...) în accepțiunea noastră, el nu se poate confunda cu ceea ce psihologii numesc curent instinct de autoconservare, pentru că – deși parțial se identifică cu acesta, atunci când e vorba în sens strict despre conservarea biologică a individului sau a speței sale – instinctului de autoorientare noi îi atribuim o sferă cu mult mai întinsă, care cuprinde toate manifestările psihice ale individului sau ale grupului de indivizi decurgând din contactul acestora cu mediul unde trăiesc. Așadar, la capătul cel mai de jos al evoluției omului... a existat instinctul de autoorientare, de formă total inconștientă, ca și la animale, iar la capătul cel mai de sus îi corespunde acestuia spiritul critic, ca o formă foarte evoluată a lui, apărută în câmpul conștientului. (...) Trecerea din sfera inconștientului în cea a conștientului s-a făcut treptat, de-a lungul unei evoluții de multe milenii”. (p. 24) Perspectiva pe care o aduce lucrarea este surprinzătoare iar forța ei euristică indiscutabilă. Tăcerea cu care a fost întâmpinată apariția ei dovedește, o dată în plus, debilitatea și mediocritatea antropologiei românești actuale.

Antropologul britanic este un încercat și vechi combatant pe câmpul bine populat al disputei primordialism-modernism. Este asimilat îndeosebi primei tabere, deși „delimitările” sale în fața catalogărilor ferme n-au lipsit.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Delimitările poartă, spuneam, mai degrabă iz strategic decât fundament real dorindu-se o protecție în fața afinităților apăsate exprimate ale unor primor dialiști pentru abordările biologice și genetice. Vom respecta însă opțiunile autorului, plasându-l într-o a treia tabără, așezată undeva, după propriile evaluări, între cele două repere epistemologice enunțate. O spune limpede în ultima sa lucrare: „Conceptul de «etnicitate» a stat în mod deosebit în atenție în ultimii ani. Pentru unii, el este o calitate «primordială». El existe, în natură, permanent, el este unul dintre «daturile» existenței umane (acești este un punct de vedere care își găsește suport în recente cercetări k sociobiologie, unde este privit ca o extensie a proceselor de selecție



genetică și potențial evolutiv (inclusive fitness). La cealaltă extremă, etnicitatea este privită în termeni conjuncturali (situațional). Între cele două extreme se află acea abordare care subliniază atributele istorice și simbolice-culturale ale etnicității. Aceasta este perspectiva adoptată aici. Un grup etnic este un tip de colectivitate culturală care pune accent pe miturile strămoșilor sau întemeietorilor și pe memoria istorică și aceasta își află recunoașterea în diferențe culturale ca religia, obiceiurile, limba sau instituțiile” 54.

Se cuvine remarcat că „polemica” lui Smith cu «primordialismii» pare mai degrabă o „ceartă de cuvinte”, neexistând, în fond, inadvertențe semnificative între cele mai recente cercetări genetice și aserțiunile „culturologice” ale profesorului britanic. Dimpotrivă, o perfectă completare răzbate în prim plan. Vom reveni asupra acestei chestiuni, mulțumindu-ne acum să mai adăugăm că, în ciuda tentativelor timide, o a treia poziție nu i reușit să fie clădită încă în polemica antropologică vizată aici. Depărtarea dintre A. Smith și «moderniști» este atât de mare încât distanța dintre el și «primordialismii» se estompează până la anulare.

Opera laborioasă a profesorului de la London School of Economics, consecință a unui travaliu științific ce depășește douăzeci de ani, se lasă cu greu fisurată. Astăzi se dezvăluie ca un corpus teoretic perfect coerent, compact și bine sudat, dezvăluind o rigoare ce ascunde îndărătul ei etape lungi de minuțioasă analiză. Trimiterile sistematice la istoria etniilor convocate în dezbatere constituie numai unul dintre argumente. Pentru a răzbi la

54 A. Smith, *National Identity*, Penguin Books, 1991, p. 20.188

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

poziția lui Anthony Smith în chestiunea ce ne preocupă, câteva precizări I menite să lumineze reperele fundamentale ale demersului său se cuvin I făcute. Apelăm îndeosebi la cea din urmă lucrare, cea mai încheată și! tranșantă prin prisma discuției noastre.

Conceptul esențial în jurul căruia pivotează analiza este cel de „identitate națională”. Degajându-l de „multiplele identități” ce pot interveni la un moment dat – „genul”, „spațiul”, „clasa socială” etc. – antropologul face o distincție, decisivă de-a lungul argumentației, între tipurile de „modele ale identității naționale”: modelul occidental și cel răsăritean sau asiatic<sup>55</sup>. Cel dintâi subsumează câteva atribute ce-l individualizează: „În modelul occidental al identității naționale erau

considerate drept comunități culturale cele ale căror membri erau legați – dacă nu omogenizați – prin memoria istorică comună, mituri, simboluri și tradiții” 56. Acestui model i se opune cel răsăritean sau asiatic ce presupune o concepție etnică asupra națiunii. Distincția marcantă rezidă în accentul pe strămoșii comuni și pe cultura nativă. Fie că viețuiești în comunitate sau emigrezi la un moment dat, rămâi, organic, ineluctabil, un membru al comunității în care te-ai născut și căreia îi aparții pe veci. Cu alte cuvinte, privită dinspre acest model, națiunea devine în primul rând o „comunitate de strămoși comuni”. „Genealogia și presupusele legături de rudenie, mobilizarea populară, limba vernaculară, obiceiuri și tradiții: acestea sunt elemente ale unei concepții etnice asupra națiunii” 51. Concluzia lui Anthony Smith, în urma unui minuțios și întins travaliu, se concretizează în indicarea următoarelor aserțiuni drept trăsături fundamentale ale „identității naționale”:

55 Un asemenea cuplu conceptual se poate urmări, în cultura română interbelică, în scrierile lui Nae Ionescu (cursuri sau articole).

56 Ibid., p. 11.

57 Ibid., p. 12.

- 1) un teritoriu istoric (patria);
- 2) mituri comune și memorie istorică;
- 3) o cultură populară;
- 4) drepturi și îndatoriri comune pentru toți membrii;

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

5) o economie comună și mobilitate teritorială pentru membrii comunității.

O națiune se va defini astfel drept: „o populație delimitată ce ocupă un teritoriu istoric, având mituri comune și memorie istorică, cultură populară, o economie comună și drepturi și îndatoriri comune pentru toți membrii” 5. Definiția relevă, în primul rând complexitatea și gradul de abstractizare a ceea ce numim „identitate națională”. Ea se poate combina deci fără dificultate cu alte tipuri de identități, de clasă, etice, religioase etc. Din aceleași motive și cu aceeași ușurință naționalismul, ca ideologie, se poate conexe prin alăturări parțiale cu alte ideologii, fie și divergente, coabitând cu acestea: liberalism, fascism etc. Aceasta este una dintre tezele ce stau la baza unei cărți din 1979: *Naționalism in the Twentieth Century*. „Identitatea națională este fundamental multidimensională”, avertiza Anthony Smith, deci ea

nu poate fi redusă la un singur element. În aceasta constă și slăbiciunea și puterea ei, căci o asemenea capacitate de repliere în fața ideologiilor de orice fel îi conferă, flexibilitate și forță în viața modernă și politică”, permițându-i să se combine cu diverse tipuri fără a-și anula caracterul. Nicio mirare așadar că discursurile liberalilor, fasciștilor, nașiștilor, socialiștilor etc. abundă, deseori, în apeluri la identitatea națională, fiecare însă marșând pe una sau alta dintre componentele acesteia.

Preluând concepte ori analize dintr-o faimoasă lucrare anterioară, *The ethnic Origins of Nations* (1986), carte fundamentală în disputa cu moderniștii, antropologul britanic radiografiază și în lucrarea din 1991 „bazele etnice ale identității naționale” sau procesul de „apariție a națiunilor”, operând delimitări taxologice pentru a-și contura propria poziție. Abolind orice intruziune a biologicului (a geneticii), pentru antropologul britanic: „Un grup etnic este un tip de colectivitate culturală”, cu următoarele atribute:

- 1) existența unui nume colectiv distinct;
- 2) mituri ale strămoșilor comuni;
- 3) memorie istorică împărtășită de toți;
- 4) unul sau mai multe elemente diferențiatorie ale culturii comune;

5) asocierea cu o patrie determinată;

58 Ibid., p. 14.190

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

### I

6) un sentiment al solidarității al unor părți importante din populație. Două distincții se impun: între „categorii etnice” și „comunități etnice” 59 și între „etnie” și „rasă” 60. Prin aceste distincții, ne spune Smith; pot fi detectate două moduri de formare a etniilor: a) coagulare (coalescence) și b) diviziune. Războaiele, cuceririle, exilul, emigrațiile, convertirile religioase etc. vor pecetlui și direcționa semnificativ procesul de formare a etniilor. Această perspectivă aruncă o altă lumină asupra etniilor, care devin acum adevăratele nodule naționale, demonstrația fiind purtată cu erudiție și acuratețe de antropologul britanic, în răspăr vădit cu tezele marxiste sau moderniste.

Modul concret de formare a națiunilor – în accepțiunea modernă a termenului, căci transpare în discursul lui Anthony Smith

un sunet secund, ce subînțelege zona inefabilă și perpetuă a termenului națiune – va fi clasat în funcție de diferența dintre cele două tipuri de comunități etnice: „laterale” și „verticale”; cele dintâi, specifice zonei vestice a Europei, cele din urmă Răsăritului<sup>61</sup>. Spații importante din analiză sunt consacrate rolului esențial al intelectualilor în aceste procese.

59 Ibid., p. 20.

60 Ibid., p. 21.

61 Ibid., p. 52 și urm.

62 Ibid., p. 71.

63 Ibid., p. 94.

La o primă evaluare, demersul lui Anthony Smith se așază sub semnul unei toleranțe totale, el ajungând să valideze – sau să infirme! – deopotrivă, pe adepții primordialismului cât și pe cei ai modernismului. Ținând seama de cele două paliere ale dezbaterii axate pe etnii și națiuni – social-politic și cultural-psihologic – cei dintâi au dreptate când afirmă că națiunile sunt „un element modern” și cei din urmă când susțin „rădăcinile adânci” ale ceea ce numim astăzi națiune. Ca o consecință a transformărilor masive și succesive din viața societăților, revoluția modernă este cea care a adus în scenă actuala formulă a națiunii, dar elementele ei esențiale sunt cu ușurință reperabile în etapa „premodernă” <sup>62</sup>. În primăvara și vara lui 1789, s-a marcat momentul trecerii de la «națiune ca formă de cultură» la «națiune ca formă politică» <sup>63</sup>, va spune A. Smith.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Distincția esențială devine deci cea dintre forma națiunii și fondul ei. 1 Dacă forma națiunii are o vârstă relativ recentă, fondul acesteia se pierde în zarea istoriei. Ceea ce s-a petrecut în perioada modernă poate căpăta rang de izbândă formală, nu statut de transformare esențială. Acesta este filonul argumentației sale, el ștampilând și poziția antropologului britanic față de o altă chestiune presantă, cea a globalizării.

Anthony Smith își fixase deja răspicat atitudinea față de „cultura” globală” într-un material din 1990 dedicat expres acestei spinoase interogații: Towards a Global Culture? <sup>64</sup>. Discursul se configurează în următorii termeni: ariile culturale mai largi (europeană, rusă, islamică), care ar putea constitui exemple pentru studierea globalizării, arată tocmai! prăpastia existentă între idealul de

cultură globală și culturile naționale. Smith recunoaște semnele unei „hibridări” parțiale, dar simpla observație este departe de a se încheia în argument solid, dat fiind faptul că, de-a lungul istoriei, „culturile naționale nici nu au fost vreodată «monade»”. Pe de altă parte, imigrările sau mixajele culturale pot genera reacții etnice dintre cele mai puternice în cadrul culturilor locale; acestea sunt procese pe care nu le neagă nimeni. Ne aflăm însă foarte departe de o descriere adecvată a unei culturi globale ori a unui ideal cosmopolit ce ar putea cu adevărat să prevaleze asupra unei lumi a națiunilor ce-și cultivă, fiecare, zestrea primordială. Smith o spune și argumentează, în fapt, prin toată opera sa, textele dedicate expres chestiunii globalizării nefiind altceva decât vârful unui aisberg teoretic clădit printr-o operă de-o viață: „Competiția manifestă a culturilor lumii nu oferă de altfel fundamentul real pentru proiecte globale, în ciuda posibilităților instrumentale tehnice și lingvistice” 65. Nu poate fi negat faptul că apariția unor fenomene de tipul „pan-naționalismelor” sau „lingua franca” pe zone mai largi creează virtualități în contul unor, familii culturale”, constructe ce premerg unor structuri culturale regionale. Tendințe există. Antropologul britanic nu ignora ipoteza că respectivele procese ar putea servi drept „modele pe termen lung” pentru variante de integrare mai ample, chiar

64 în „Theory, Culture & Society. Explorations in Criticai Social Science”, voi 7, nr. 2 – 3.

June 1990 / GLOBAL CULTURE.

65 Ibid., p. 188.

192

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Intercontinentale, însă nu omite avertismentul: „Este dificil să întrevădem bsorbția culturilor etnice și naționale ori diminuarea rolului lor politic”. avertismentul capătă în finalul comentariului rang de concluzie.

În 1990, deci, sintagma „global culture” fusese contestată de către reetător, iar peste un an, în lucrarea Național Identity, accentele se vomtări sensibil. Identitatea națională rămâne între toate posibilele identități olective cea mai solidă – scrie Smith – adăugând că lecțiile istorice de până cum, incluzând „sforțările supranaționale” sau „noile tehnologii” proaspăt intrate în competiție nu indică o schimbare de fond sau evanescența frontierelor naționale, ci, eventual, o schimbare

de formă, în sensul transformării tipului de ripostă a naționalului. Mai mult, aceste, forțe transnaționale”, de tip economic, cultural sau politic, par a produce chiar un efect contrar celui scontat – veritabil „efect pervers” ar zice Boudon – resuscitând naționalismele sau ideea națională (tradițiile) în zonele supuse presiunii.

66 Ibid., p. 163.

Rostul și funcțiile naționalului în lume nu au dispărut, conchide A. Smith<sup>66</sup>, profeția lui Marx a fost infirmată de istorie, odată cu derularea evenimentelor eșuând și teoriile ucenicilor, indiferent de formula sub care aceștia își înveșmântează discursul. Șansa Europei, va avertiza antropologul, nu stă în dispariția modelului național, ci dimpotrivă: „Este limpede că orice ar putea rezulta din pan-naționalismul european, aceasta nu va fi o supranațiune europeană, o națiune asemănătoare cu celelalte națiuni, dar cu mult mai mare. Nu va semăna nici cu Statele Unite ale Americii, ale căror comunități etnice nu au patrii istorice distincte; nici cu Uniunea Sovietică ale cărei republici naționale și comunități etnice sunt slab înrudite cultural, în afara legăturii politice impuse de regimul sovietic. Noua Europă nu va aproxima nici măcar modelele britanic ori belgian căci în aceste cazuri o singură etnie ori națiune le domină pe celelalte, deși aici avem de-a face cu o mai mare convergență istorică și culturală. Dacă se creează o comunitate politică europeană care să fie general acceptată, putem fi siguri că ea se va baza pe moștenirea culturală europeană comună. Și aceasta va fi realizată printr-o mișcare a naționalismului proeuropean capabil să forjeze mituri, simboluri, valori europene comune și o memorie vie a acestei

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

moșteniri culturale, astfel încât toate acestea să nu intre în competiție cu I zestrea culturilor naționale, încă extrem de puternice și viguroase. Doar astfel ar putea un naționalism proeuropean să dea naștere unui nou tip de identitate colectivă, care, fără să anuleze națiunile se va bolti deasupra întregului spațiu cultural european „<sup>67</sup>.

Fragmentul include cea mai elocventă definiție a europenismului. Forța Europei este și stă numai în forța națiunilor. Orice resurrecție europeană trebuie să înceapă de aici, iar învățătura are valoare exemplară și pentru scena mondială, care a devenit, se pare. locul derulării unui scenariu identic.

Cosmopolitismul, indiferent de trena ce o poartă, culturală,

economică sau politică, nu înseamnă deci anularea națiunilor, așa cum globalizarea culturii nu înseamnă cultură globală. Populația lumii continuă și va continua să se identifice prin națiuni. Atâta vreme cât această nevoie de identificare se va distinge încă puternic între alte tipuri de identificări1 posibile, națiunea și naționalitatea, negate sau recunoscute, oprite sau libere, fiecare cultivându-și și propunându-și propria istorie, epoca sa de aur sau teritoriile ei sacre, vor continua să formeze fundamentul cultural și identitatea politică a umanității și în secolul următor.

Este concluzia unuia dintre cei mai reputați cercetători ai naționalismului din secolul al XX-lea.

\*

Anthony Smith este cunoscut astăzi, spuneam, drept purtătorul de cuvânt al taberei ce se opune direcției moderniste. Diferențele dintre acesta și „primordialisti” (în varianta radicală) sunt infinit mai reduse decât apropierea. Nuanțele sau despărțirile vizează cu precădere aspectul biologic al chestiunii. Trecutul atârână greu asupra acestui domeniu, astfel că asumarea lui în analiza socială incumbă un mare risc. De aici, firește precauții.

67 Ibid., p. 175.194

Vom aprofunda demersul nostru înfățișând în continuare o serie de cercetări recente aparținând în principal unui reputat genetician american:

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Garry Johnson. Cercetările au stârnit numeroase condeie, declanșând rapid un val de dezbateri. Departe de a fractura șirul discursului nostru sau de a submina în vreun fel tezele lui Anthony Smith, ele se așază hotărâte în prelungirea lor, năzuind să fixeze fundamentul genetic al aserțiunilor primordialiste.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

#### CAPITOLUL IV

#### GLOBALIZAREA ȘI FRONTIERELE NAȚIONALE. ASPECTUL BIOLOGIC ȘI POLITIC

##### 1. Fundamentul biogenetic al unei sociologii a frontierelor

Edward O. Wilson, autorul răsunătoarei Sociobiology. The New synthesis (1975), scria, la trei ani după apariția cărții: „Speranțele noastre erau ca specialiștii în științele sociale și umane să obțină expertize în sociobiologie și să le aplice la analiza comportamentului

uman; ap> judecata sociobiologiei umane s-ar fi putut face” 1.

Se știe ce a urmat. Torente de acuze și replici ce ieșeau în mare părți din norma impusă de discursul științific. La numai un an de la apariție, în 1976, Marshall Shalins lansa o replică în volumul *The Use and Abuse of Biology*. Cartea lui Wilson clătinase serios puncte de vedere declarate sacrosancte în științele sociale. Numele de „sociobiologie” s-a rostit, încă oi bună bucată de vreme, cu jumătate de gură. Dezbaterea avea să fie relansată prin inițiativa editorială a lui A.L. Caplan din 1978. Culegerea beneficia de o prefață semnată de însuși E. Wilson și închidea între copertile ei prestații ale unor nume grele în științele sociale: Charles Darwin, Herbert Spencer, Konrad Lorenz, Peter Kropotkin, Robert L. Trivers etc. Nu lipseau nici fragmente din cartea principalului acuzator, M.D. Shalins. Ceea ce a rezultat a fost o lucrare ce-și îndreptăța într-adevăr titulatura. Ar mai putea fi invocată în acest traseu încă o culegere, apărută la un alt interval de trei ani, în 1981: *Sociobiology and Human Politics*<sup>2</sup>.

Dar marele salt în această dispută a fost permis ca urmare a cercetărilor genetice. La sfârșitul anilor '70, cercetătorul american Garry

1 în *The Sociobiology Debate – Readings on Ethical and Scientific Issues*, Arthur L. Caplan, ed., Harper & Row, Publishers, New York, Hagerstown, San Francisco, London, 1978, p. XIII.

2 E. White, ed., Massachusetts, Toronto, D.C. Heath and Company, 1981.196

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

1

Johnson dădea la iveală analizele sale, pe urmele lucrărilor lui W.D. Hamilton, în jurul „potențialului evolutiv” (inclusive fitness) 3.

Disputa în jurul acestei chestiuni s-a aprins. S-au aplicat argumente și contraargumente, în jurul unui domeniu delicat precum cercetarea genetică taberele polarizându-se cu repeziciune. Scopul nostru nu este de a reda întregul scenariu, ci doar de a puncta câteva jaloane definitorii. Vom stăruii asupra tezelor enunțate de Garry Johnson reluând doar precizarea că articolele acestuia constituie o validare – în plus – a ceea ce se cheamă abordare primordialistă, asupra căreia am stăruit la momentul cuvenit.

Prima apariție în scenă a americanului Garry Johnson care a stârnit un de reacții a fost materialul: *Kin Selection, Socialization, and*



triotism: an Integrating Theory<sup>4</sup>. Nucleul argumentației sale se axează jurul explicitării rădăcinilor unui concept: patriotism. Iată premisele sale.

Lucrările în care W.D. Hamilton a formulat ipoteza potențialului inclusiv au fost. bucate în „Journal of Teoretical Biology”, numerele 1/1964, 1/1966, 2/1971. Titlul: The Genetical Theory of Social Behaviour. Vom traduce în acest material tagma inclusive fxttness prin „potențial evolutiv”, după tălmăcirea propusă de ofesorul Ion Ungureanu. Iată argumentația sa, înserată în lucrarea Paradigme alenoașterii societății, Humanitas, București, 1990, p. 67: „Termenul fâttness (în engleză: mă, potrivire, sănătate) este folosit în biologia genetică și evoluționară cu un înțeles arie, de „potențial evolutiv” sau de „supraviețuire”, potențial evaluat îndeosebi prin apacitatea unui individ de a-și prolifera genele (prin descendenții săi), adică prin succesul reproduc tiv” al individului. Deși în lucrările românești de genetică se losește termenul ca atare (fitness), credem că traducerea lui prin „potențial evolutiv” M „de supraviețuire” aproximează destul de bine sensul original”. În „Politics and the Life Sciences”, vol. 4, nr. 2, Februarie, 1986.

Patriotismul poate fi interpretat ca o ramură a altruismului uman. oriile evoluționare contemporane sugerau că rădăcinile altruismului uman găsesc în „selecția pe bază de rudenie” (kin selection). Pe de altă parte, i desemnați ca patrioți în societățile contemporane se remarcă prin rificii comise în numele – în beneficiul – unui grup alcătuit în majoritate indivizi neînruđiți. Constatarea așază deci sub interogație drastică

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

punctul de vedere după care altruismul este fundat pe „kin selection Demersul lui Garry Johnson încearcă să soluționeze interogația ivită, legâr procesele de „kin recognition” cu „procesele de socializare”. Rezultatul și o teorie ce integrează „kin selection” și „socializarea” ca fundamente al altruismului uman. Din moment ce patriotismul este un remarcabil exempl de altruism uman și unul cu relevanță specială pentru științele politici cercetătorul american va aplica teoria la patriotism pentru a genera ipotez privind procesul de socializare patriotică. Să-i urmărim, succin argumentația.

a) „Kin selection” și altruismul

Amplizarea pe care teoriile darwiniste o dobândiseră în biologi

părea a da suport perspectivei hobbesiene. Punctul de vedere darwinian sugera că selecția naturală produce mai degrabă egoism decât altruism. În ciuda eleganței sale științifice, prin clasică teorie s-a dovedit fisurabilă și infirmată: cazurile de altruism pe care natura le aduce de fiecare dată îi prim plan, și asta, de la viața „socială” a insectelor până la existenți indivizilor umani. Există o mulțime de cazuri de societăți de insecte ce acționează ordonat împotriva unui dușman comun, pentru a se apăra unele de altele, pentru a-și asigura hrana etc. Acest imens material empiric i-a furnizat și lui E.O. Wilson baza necesară clădirii unui eseu de consacrare a socio-biologiei. Necesitatea unei alte strategii explicative începuse să fie însă resimțită acut.

Una din strategiile la care s-a apelat pentru explicații cu grad sporit de suplețe și consistență a fost invocarea unei teorii centrate pe „group selection” mai degrabă decât pe „individual selection”. Trăsăturile altruiste păreau să-și afle temeiul, dar o interogație s-a ridicat și de data aceasta: „Cum ar putea fi stabilite și menținute trăsăturile altruiste în sistemul grupului, în pofida selecției individuale care acționează pe altă direcție”.

Explicarea bazată pe selecția „de grup” nu putea, deci, oferi răspunsuri satisfăcătoare la întrebările ce o asaltau fără încetare. O a doua explicație, emisă prin deceniul al optulea în biologia evoluționistă a fost cea care a mutat accentul pe cooperare. Este vorba de explicația biologică centrată pe „omul economic”. Ea eșuează însă în tentativa de a desluși, bunăoară, sacrificiul, supremul altruism.

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

S-a invocat apoi teoria care explică comportamentele altruiste pe bază de „kin selection”. Era un lucru recunoscut că selecția naturală poate produce comportament altruist în interesul urmașilor. În clasicul său studiu din 1964, *The Genetical Evolution in Social Behaviour*, geneticianul W.D. Hamilton prelua ipoteza darwinistă unitatea selecției naturale nu o constituie organismul biologic individual, ci familia – reformulând-o ca ipoteza a „potențialului inclusiv”. Nucleul argumentației sale este că selecția naturală ar putea produce comportament altruist și prin alți urmași decât cei direcți (linia principală). Ceea ce a rezultat a fost o corectare semnificativă a conceptului de „fitness”.

În sens clasic, acesta se măsoară în termen: de număr al descendenților liniari în viitoarele generații. „Inclusive fitness”, în

opozitie, se referă la contribuția genetică a viitoarelor generații, ținând seama de ambele tipuri de rudenie, lineare și colaterale. Hamilton recunoaște că genele pot participa la ambele tipuri de relații, selecția naturală putând produce altruism printre frați, surori și alte rude mai îndepărtate, în condiții adecvate. Principiul potențialului inclusiv explică așadar fundamentele genetice ale altruismului pornind de la „legea selecției naturale” și decodând efectele acestora la nivelul relațiilor de rudenie.

Eleganta teorie Hamiltoniană a fundamentat diferite serii de probleme, printre care și cele ridicate de Wilson în eseuul său. Acest aspect al selecției naturale identificat de Hamilton a fost denumit de Maynard Smith, kin selection.

Cercetările asupra „kin selection” pot eventual oferi cheia înțelegerii naturii umane. Aceasta nu înseamnă, cum afirmă unii sociobiologi entuziaști, că „sociobiologia va canibaliza științele sociale”. Demersul își propune numai de a înțelege mai bine predispozițiile umane, ca un fundament pentru științele sociale, în același fel în care chimiștii caută un fundament pentru a înțelege psihologia.

Forța explicativă a acestui principiu este însă subminată de limitarea sa la relațiile sociale dintre consanguini. Viața socială presupune relații între oameni, în cele mai multe cazuri, iară vreo legătură de rudenie. Limita inerentă tezei Hamiltoniene, restrângerea semnificativă a teritoriului vizat în analiză, îl va conduce pe Garry Johnson la opinia că discuția trebuie lărgită

ILIE BÂDESCU, DAN DUNGACIU

apelând la „condiționările culturale care se leagă de capacitatea altruista ce-și are o bază genetică” 5.

### **b) Kin Recognition**

Cercetătorii au relevat în cazul animalelor capacitatea de a distinge între rude și nerude. Aceasta nu este o trăsătură cognitivă, dar ea există și nu poate fi ignorată, importanța acestui mecanism fiind semnalată deja de către Hamilton în 1964.

Principalele mecanisme ale „kin recognition” semnalate de specialiști la jumătatea anilor '80 erau următoarele: 1. „Recognition Alleles” – mecanism genetic direct; 2. „Location or Spațial Distribution” – deprinderea de a corela spațiul și legăturile. Regula codului genetic susține că „dacă este în cuibul tău, este al tău”; 3. „Association or

Familiarity” – mecanism ce depinde de asociații și legăturile indivizilor; 4. „Phenotypic 1 Matching” – corelarea sau conexiunea între genotip și fenotip.

#### c) Kin Recognition and Human social behaviour

Concluzia lui Johnson în urma convocării acestor mecanisme va fi următoarea: „Ca efect, mecanismele de kin recognition sunt un factor I esențial în determinarea orientării comportamentale spre orice individ de I aceeași specie cu care intră în contact. Ele constituie, de altfel, un 1 fundament pentru toate comportamentele sociale” 6.

Următoarea secțiune este consacrată verificării celor patru mecanisme enunțate în cazul unui individ uman. Chestiunea care se ridică devine, în acest caz, trecerea de la relațiile de rudenie la relațiile cu indivizi I între care asemenea legături nu există. Iar elementul „răspunzător” pentru acest proces sunt, în viziunea cercetătorului american, „procesele de socializare”.

#### d) Socialization to Patriotism

5 G. Johnson, op. cit., p. 129.

6 Ibid., p. 130.

Patriotismul este definit frecvent ca dragoste și loialitate față de propria țară. Este un fenomen mult mai vechi decât naționalismul, susține G. Johnson, patriotismul fiind o trăsătură (o marcă) a altruismului.

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Ceea ce încearcă să demonstreze geneticianul american – ași fundamental pentru tabloul ce-l înfățișăm aici – este dubla determinat, unei realități precum națiunea. Există așadar două presiuni esențiale constituirea acesteia: una care ține de bagajul genetic al populațiilor cealaltă de zestrea ei culturală. Una se sprijină pe cealaltă, întărindu-s sudându-se reciproc, existența lor singulară fiind exclusă. Organizările tipar comunitar nu sunt numai forme (construite ideologice), ci formule rădăcini adânci în substratul biologic. Putem vorbi chiar de o culminație nivelul tipurilor de organizare umană în cazul națiunilor, căci națiui cuprinde la modul absomt ambele determinații: genetică și culturală, depășire a „nivelului național” în istoria omenirii ar însemna a modificarea armăturii culturale cât și reorientarea energiilor de tip altru ale ființei umane. Proiectul își dezvăluie însă utopia. Nu s-a ofe deocamdată o formulă ideologică care să împlinească cultural la acek

nivel potențialitatea biologică. Iată de fapt miza chestiunii. Națiunea, nu formă, ca model de organizare, ci în accepția promovată și de A. Smith, a așadar funcții și virtualități ce-i probează caracterul de permanență. Încerca subminarea statutului ei înseamnă a-ți asuma riscurile ce incurul oricărei agresiuni de asemenea nivel.

Este ceea ce pare a încerca astăzi clasa politică „planetară”.

## 2. Globalizarea și «Noua Ordine Mondială»

Omologul „globalizării” din științele sociale se numește în limbajul politic Noua ordine mondială. Abordarea sintagmei își găsește un potrivit preambul în opinia unui cercetător precum Ferguson, emisă în 1992, opinie după care o serie de mitologii s-au iscat și se iscă „pe marginea subiectului globalizării”. Printre „miturile” apărute frecvent în discursurile circumscrise respectivei teme aflăm, crede Ferguson: „omogenizarea prin cultur globală, dispariția timpului și spațiului, teza «mai mare e mai bine» determinismul economic, salvarea planetei Pământ, noua ordine mondială” 9.

8 Apud. R. Robertson, op. cit., p. 187 – 189.202

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

„Noua ordine mondială” este așadar prezentă în această serie. Nu ne preocupă aici măsura în care celelalte enunțuri invocate pot fi cu adevărat șampilate cu calificativul „mit”. Cert este însă că pentru a plasa veridic „noua ordine mondială” la această rubrică se cuvin câteva lămuriri prealabile ferme. Căci înainte de a pătrunde în „mitologie”, tendința surprinsă de sintagmă se manifestă cu o vehemență pe care numai cine nu voiește să o vadă o poate ignora.

Ce ar putea însemna accentul masiv și sistematic de reorientare a forțelor decizionale de la nivelul statelor naționale – „îngusta noțiune de suveranitate națională”, cum o numea „Declarația de interdependență” aenatorilor americani din 1975 – la nivelul Organizației Națiunilor Unite? Ce semnifică „varianta politică” promovată de teoreticieni contemporani ai New Age-ului decât o asemenea direcție? Ce simbolizează astăzi tentativele de confecționare a „religiei universale” – sinteză a tuturor religiilor!

— I decât o etapă a unui asemenea proiect? Și exemplele pot continua 9.

E limpede că nu valabilitatea proiectului se joacă aici, ci realitatea desfășurării lui actuale. Iar pe cea din urmă o poate constata orice privire dezinfectată de prejudecăți ori false pudori. A lansa în

aceste condiții eticheta „mit” – când începi prin a nega și nu prin a lămuri o evidență cu re te confrunți cotidian – pare mai degrabă gesticulație publicistică, spectaculoasă, dar nesusținută de fapt. Mai mult, serii de inițiative lansate pe scena politică și ținind același obiectiv vin să aducă argumente grele pentru infirmarea tezelor ce plasează „noua ordine mondială” la rubrica „mitologizărilor”.

9 A se vedea W.F. Jasper, *Global Tyranny... Step by Step – The United Nations and the emerging New World Order*, Western Islands, Publishers, Appleton, Wisconsin, 1992, p. 26 și urm., p. 121 și urm., p. 174 și urm., p. 212 și urm.

Zeci de lucrări sau articole au fost consacrate temei. De la broșuri ilizibile și fantasmagorice până la elaborări de mare acribie și abundentă documentare, inventarul dezbaterii include toate sortimentele. Autorii se situează pe un eșichier la fel de larg. Alături de o literatură stufoasă, realitatea impune însă câteva repere ce nu pot fi ocolite. Ele au punctat istoria secolului al XX-lea cu o constanță ce pune pe gânduri. Le vom semnală cu parcimonie, apelând la câteva recente lucrări girate de

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

personalități marcante în domeniu: prof. dr. Dennis L. Cuddy<sup>10</sup> și Willi F. Jasper.

Disputele în jurul „noii ordini mondiale” au proliferat repeziciune în 1990, în urma războiului din Golful Persic. Explicația necesită o hermeneutică laborioasă, căci ea se bazează pe rolul înalt ju atunci de ONU. Pentru a stăvili agresiunea lui Saddam Hussein, și realiza o alianță de peste douăzeci de națiuni, unică până la acel mome înmănuncheate toate sub egida Organizației Națiunilor Unite. Dennis Cud comenta momentul: „Suporterii au salutat acest fapt ca pe un posi precedent pentru o «Nouă Ordine Mondială». Presând Congresul implice forțele americane în operațiunea Furtuna Deșertului, președint Bush descria criza din Golf ca pe o «rară oportunitate de a evolua spre perioadă istorică de colaborare. Din aceste vremuri tulburi... se poate na o nouă ordine mondială» ’n 1.

Termenul de „new world order” paie să sugereze că voința colect: a națiunilor – reprezentată și exercitată de ONU – va fi impusă prin or mijloace, chiar prin forță dacă este necesar, cu scopul de a proteja și păs legile internaționale. S-a pus de mai multe ori problema unei noi ord mondiale în secolul nostru. Motivele răzbat din scurta

cronologie pe care oferim mai jos:

1910 – se înființează Fundația Carnegie pentru Pacea Internațională împreună cu agențiile sale, militează pentru un „Guvern Mondial 1919 – se înființează Consiliul pentru Relații Externe (CFR) al SUA 1922 – CFR susține ideea unui guvern mondial.

10 The New World Order, 1992.

11 Vezi revista „Mișcarea”, an II, nr. 4/9, aprilie, 1993, p. 8 – 9 și 5/10, mai, 1993, p.

unde apare traducerea documentului.

1933 – este publicat primul HUMANIST MANIFESTO. John Dewey unul dintre coautori, cheamă la o „sinteză a tuturor religiilor și ordini economice socializată și cooperativă”.

1934 – apar în continuare numeroase lucrări despre „noua ordine mondială”.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

### I

1939 – discurs al Papei Pius al XII-lea. Pe 24 decembrie, Papa subliniază cinci puncte considerate esențiale pentru stabilirea unei noi ordini mondiale. Se tipărește lucrarea lui Lionel Curtis: World Order (Civitas Dei). Lucrarea, de 985 de pagini, a fost numită „temelia oricărei idei despre o nouă ordine”.

1940 – Iwao Ayusawa publică într-o prestigioasă revistă, „Contemporary Japan”, articolul. Noua ordine mondială, o perspectivă japoneză.

1945 – 24 octombrie: Carta ONU intră în vigoare. În aceeași zi, senatorul Glen Taylor (Idaho) introduce rezoluția 183, cerând Senatului SUA să o înregistreze ca favorizând crearea unei republici mondiale. Rezoluția specifică și crearea unei „forțepolițienești internaționale”.

1947 – noi grupări cer cu tărie un guvern mondial federal.

1952 – 12 aprilie: John Foster Dules (mai târziu secretar de stat) declara că „legile tratatelor pot încălca Constituția”. Un amendament al Senatului, propus de senatorul John Bricker, ce ar fi stipulat că niciun tratat nu poate înlocui Constituția, a fost respins la vot.

1959 – CFR cere o nouă ordine internațională.

1961 – Departamentul de Stat făurește un plan de dezarmare a tuturor națiunilor și înarmare a ONU.

1962 – noi lucrări și apeluri pentru un federalism mondial.

1967 – Richard Nixon militează deschis și ferm pentru o nouă ordine mondială.

1970 – responsabilii cu educația și mass-media din SUA promovează ordinea mondială.

1973 – este publicat HUMANIST MANIFESTO II. Cităm din amplul document: „Stăm în pragul unei noi ere... O societate seculară la scară planetară... Astfel, dorim dezvoltarea unui sistem legislativ mondial și de ordine mondială, bazate pe un guvern mondial transnațional... Adevărata revoluție sosește”.

1974 – Conferința mondială a religiei pentru pace (Leuven, Belgia) cere și ea o nouă ordine mondială.

ILIE BÂDESCU, DAN DUNGACIU

1975 – Congresul SUA: 32 de senatori și 92 de reprezentanți semnează o „Declarație de interdependență”. În ea se afirmă: „Trebuie să ne alăturăm celorlalți pentru a întemeia o nouă ordine mondială... îngusta noțiune de suveranitate națională nu trebuie lăsată să îngrădească această obligație”.

1977 – Președintele Carter îi numește pe susținătorii declarații ai noii ordini mondiale în poziții cheie ale politicii SUA.

1980 – Națiunile Unite plănuiesc o nouă ordine economică internațională.

1986 – o întâlnire internațională la Seul, ce reunea miniștrii de finanțe din toată lumea, promovează noua ordine mondială.

1989 – Președintele Bush invită Uniunea Sovietică să se alăture ordinii mondiale.

1990 – Președintele Bush consideră războiul din Golf o oportunitate pentru noua ordine mondială.

1991 – pledoarii din ce în ce mai insistente pentru noua ordine mondială. Institutul sud-estic pentru afaceri internaționale discută acest subiect.

Analistul american D. Cuddy comentează la încheierea cronologiei sale: „Într-o lume discordantă și obosită de războaie, visul unei familii pașnice și ordonate, cuprinzând toate națiunile lumii a avut un ecou ușor d înțeles. (...) în timp ce motivele unora dintre internaționaliști pot părea bin intenționate, există și rațiuni și pentru presimțiri negre privind obiectivei «unimondialiștilor». Printre sceptici se numără Robert Morris, o autoritate geopolitică și președinte al Asociației America's Future. «Termenul de 'nouă ordine



mondială sună bine, spune Morris, dar sunt și avertismente de luat în seamă. Experiența ne cere ca decât să încredințăm politica noastră externă unei Organizații a Națiunilor Unite dominată de inamicii libertății, mai bine să menținem și să consolidăm valorile tradiționale și principiile care au făcut din națiunea noastră independentă farul speranței popoarelor oprimate de pretutindeni»”.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

t

\*

Am precizat că mizele sau – disputa politică din jurul unui asemenea proiect nu ne preocupă aici. Ce am urmărit este în primul rând reliefaarea mizei antropologice din spatele „noii ordini mondiale”, miză ce se deslușește acum, mai limpede poate, la capătul excursului desfășurat până aici. „Unui maxim de mondialism îi corespunde un maximum de etnocentrism”, avertiza undeva Regis Debray. Riscul unei tentative politice plasată pe vectorul „globalizării” stă așadar în forțarea unui drum situat alături de traseele indicate sau sugerate atât de istorie, de experiența popoarelor, cât și, în ultimă instanță, de datele fundamentale ale persoanei umane. Spunem forțarea, nu realizarea, căci gradul de fezabilitate al unui atare proiect este suficient de redus.

### 3. Globalizarea ca filosofie politică a unicității

Așezăm la sfârșitul excursului nostru o atitudine care, cel puțin cronologic, s-ar fi cuvenit să figureze la început. Numele promotorului este Carl Schmitt, faimosul politolog german, iar anul difuzării, 1951.

Contextul socio-politic căpătase deja contururi limpezi la acea dată. Termenii în care chestiunea „globalizării” se punea atunci erau concentrați în exces pe nestăvilitul „progres tehnic” la care omenirea, indiferent de blocul ideologic în care era compactizată, aderase cu entuziasm nedisimulat. „A vrei să realizezi unitatea lumii este în acord cu întreaga concepție tehnico-industrială, astăzi dominantă”, putea scrie Carl Schmitt<sup>12</sup>.

12 *L’unité du monde*, două studii cu același titlu apărute în 1951 și 1952, în care Schmitt, *Du Politique*, «*Legalité et légitimité*» et autres essais, *Textes choisis et présentes par Alain de Benoist*, Ed. PARDES, Puiseaux, 1990, p. 226.

Un lucru se releva cu claritate: saltul tehnic devenise în ultima sută de ani uriaș, exploziv – raportat la traseul întreg al umanității – iar

planeta „se contracta” constant și în ritm neperturbat. Pentru tehnocrații ce-au inundat mapamondul, încingând-o ca într-o rețea a inteligenței impersonale, realizarea unității universale apărea ca o formalitate împotriva căreia crâncnesc doar reacționarii și retrograzii” 13. Pe lângă fezabilitatea unui asemenea proiect, subiectul la ordinea zilei devenise și dezirabilitatea sa, evaluată prin grila consecințelor plauzibile și posibile.

Carl Schmitt sugera deja traiectoria discursului său prin evocarea exemplului lui Donoso Cortés: „De mai bine de un secol, toate spiritele clar-văzătoare au observat că tehnica modernă duce în mod logic spre unitatea mondială. Era deja o certitudine în 1848, în perioada primului război civil european. Doctrina marxistă venea doar să o constate. Dar aceasta nu era o realitate specifică marxismului; Donoso Cortés semnală o experiență asemănătoare. Discursul său de la 4 februarie 1849 descria extraordinar irezistibilă mașină de putere care, dincolo de Bine sau Rău, venea să întărească încă puterea celor care o dețineau. Donoso schița un Leviathan nepotolit, căruia tehnica modernă, multiplicatoare a puterii, îi dădea noi mii de mâini, noi ochi pentru a vedea, noi urechi pentru a auzi și împotriva căruia era derizoriu și absurd să impui un control sau să opui o contralovitură” XA.

Fatalitatea sub care stătea destinul omenirii purta numele „evoluției tehnologice”. Cugetarea lumii și politica ei vor urma aceeași rută. Departe de a fi numai o evidență, acceptul dat „realizării unității universale” se proiecta atunci la rang de „concepție despre lume”, veritabil Weltanschauung al unor generații secate de o tehnicitate devastatoare. Mai mult: devenise o credință, un nou mit, în sensul deplin al cuvântului, o atitudine pseudoreligioasă care nu-și păstra valabilitatea doar pentru populațiile zonelor masiv industrializate, căci clasele conducătoare ele însele, acelea care orientează politica mondială la cel mai înalt nivel, împărtășeau această viziune asupra „lumii unite prin tehnică și dezvoltare industrială” 15. Axul în jurul căruia va pivota discursul teoreticianului german căpăta, în urma unor astfel de constatări, accente neliniștitoare. Stringența interogației răzbate: „Unitatea lumii despre care vorbesc aici nu este unitatea biologică a speciei umane în ansamblul său. Nu este nici ceea ce se cheamă «oicumene», realitate evidentă și perenă, sub o formă sau alta, în ciuda diferențelor și a antagonismelor dintre oameni. Nu este vorba

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU  
SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

nici despre unitatea creată de comerț, comunicații, schimbul mondial, cea a Uniunii Poștale Universale, de exemplu, sau a tuturor celorlalte instituții similare. Eu vreau să vorbesc aici despre o chestiune mult mai complexă, despre o realitate mult mai dură: unitatea în organizarea puterilor umane, cele care presupun planificarea, controlul, dominația întregii lumi, umanitatea în întregul ei. Toată problema este, limpede exprimată, de a ști dacă lumea actuală este ajunsă în stadiul de a se supune unui centru unic al puterii politice” 16.

Carl Schmitt identifica etapa decisivă a intrării în faza „trecerii de la pluralism la universalism” în schimbarea de polarități declanșată în politica celei mai „pluraliste” puteri din zona superioară a politicii mondiale: SUA. Momentul va fi consemnat ca definitoriu. În 1932, Henry L. Stimson, ministrul Afacerilor Externe al SUA expunea într-un discurs ceea ce mai târziu avea să devină profesiunea sa de credință. Pământul, spunea acesta, devenise prea mic pentru a face loc la două sisteme politice opuse. Interesul unei asemenea declarații este maxim. Pe lângă faptul că venea din direcția unui decident politic de rang înalt, el ascundea în subtext, ne spune Carl Schmitt, un veritabil „punct de vedere filosofic și metafizic”. Ministrul american probabil nu realiza esența apelului său, convins fiind de pragmatismul și pozitivismul ce-l ghidează. Aceasta nu schimbă însă datele problemei: „Iată un politician american de renume care optează, inconștient de densitatea metafizică a cuvintelor sale, pentru unitatea politică a lumii, deși până nu demult ceea ce părea să stea la baza viziunii despre lume a Americii de Nord era pluralismul filosofic. Până atunci, pragmatismul filosofic al gânditorilor tipic americani, cum era William James, de pildă, era pluralist și se voia ca atare: el respingea teza unității lumii ca «arhaică» și susținea că diversitatea viziunilor posibile, cum ar fi pluralitatea adevărilor și concepțiilor, era veritabila filosofie a timpurilor moderne” 11. Iată deci că în numai treizeci de ani, practic, într-o singură generație, țara cea mai puternică din lume, țara cu cel mai înalt potențial militar, „trecea de la pluralism la universalism”.

16 Ibid., p. 225.

17 Ibid., p. 227.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Întreaga dizertație în jurul „unității lumii” o susținea Carl Schmitt anii 1951—52. Peisajul ideologic este încă viu în memorie. O realitate politică, dură și insurmontabilă, îmbrățișând parcă o logică a terțului exclu părea a infirma din start o atare tentativă. Două blocuri antitetice jalona harta geostrategică a lumii. Două regimuri adversare, cu istoria le economică diferită, cu confruntările lor ideologice cotidiene, cu cele două categorii de elite (clase) dominante, divergente sau chiar ireductibile. Termenul generic pentru o asemenea stare de lucruri: „cortina de fier”.

S-au oferit diverse deslușiri a ceea ce subînțelege sintagma. Carl Schmitt începe prin invocarea unei analogii aparent surprinzătoare: lupta pe scara mondială între catolicism și protestantism. Motivul? Canavaia conflictului era același fond comun creștin, iar această descendență identică justifica și elucida chiar vehemența înfruntărilor. În cazul conflictelor ideologice ce au marcat a doua jumătate a secolului al XX-lea, lucrurile se petrec aidoma: disputa, în opinia sa, s-a declanșat și jucat în „interiorul unei ideologii comune”, prin prisma unor „filosofii ale istoriei” cu ascendență identică.

În cazul Estului, o evidență se impunea: unitatea universală era of țință legitimată și indicată de cursul istoriei mondiale. Marxismul avea în subtext, bine conturat, credo-ul colectivist. Toate „planificările” confecționate în Răsărit, începând cu primul plan cincinal, cvasi-mistica Piatiletka din 1928, își găseau un deuseu ultim în „unitatea mondială”. Carl Schmitt scria: „Nu este vorba nici de ontologie nici de filosofie a moralei; e vorba de a afirma derularea concretă, considerată drept justă, evoluția istorică la care noi participăm astăzi. Marxismul, și alături de el credo-ul oficial al Estului comunist, este până la urmă o filosofie a istoriei. (...). În Est, relația între unitatea universală și filosofia concretă a istoriei mergeau mână în mână” 1.

Ce opunea Occidentul acestei filosofii a istoriei? Un lucru e cert: nu» o viziune la fel de închistată asupra lumii, la fel de monolitică. Însă nucleul esențial al acesteia rămânea perfect conciliabil cu cel promovat de regimurile comuniste. „Profilul ideologic al Occidentului – avertiza Carl Schmitt – este, încă, o filosofie a istoriei în genul celei promovate de Saint-Simon: ea postulează progresul industrial al unei lumi planificate, cu toate

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

l variantele și vulgarizările sale, de la Auguste Comte și Spencer, până la scriitorii contemporani” 19. Regăsim în ea, intacte, dogmele proferate, la rândul său, de însuși Vladimir Ilici Lenin. Acel ideal de unitate mondială pe care-l proclama acesta când evoca o planetă unită prin intermediul electricității este perfect conciliabil și convergent cu credo-ul occidental. „Metodologiile” diferă.

Concluzia teoreticianului german înfățișată la începutul anilor '50 suna ca o profeție: „Astăzi, Estul și Vestul sunt separate de o cortină de fier. Dar aceasta este traversată de undele și corpusculii unei filosofii a istoriei comune” 20.

Existența unui fundament istorico-filosofic comun presupune fatal o unitate politică? Nu neapărat. Demersul lui Schmitt s-a vrut atunci și o replică aspră și limită contra spiritelor buimace, exaltate la invocarea vreunei ideologii. În definitiv, spune Schmitt, orice iluzie dovedită ca atare este, intelectualicește, o victorie.

În ceea ce privește viitorul configurației mondiale, din colajul cologic existent atunci nu se putea întrezări o concluzie fermă. Și asta, îrmă răspicat Carl Schmitt, pentru că o filosofie a istoriei nu este istoria ași. Iar în pofida nucleului ideatic comun celor două ideologii, opțiunile le se orientează spre o direcție opusă: „Departate de a fi un preludiu al nității mondiale, actuala polarizare este mai degrabă o tranziție spre un „ou pluralism” 21. Dacă raționalismul ar fi singura concepție posibilă, chestiunea unității mondiale ar fi deja soluționată și dualitatea actuală n-ar servi decât ca fază tranzitorie spre o „unitate tehnicistă”. Ar fi acea unitate e care unii o identifică printr-un paradis terestru ignorând aspectul esențial – e rezidă în diferența dintre „progresul tehnic” și „progresul moral”. unitatea mondială a umanității, organizată doar pe principii tehnice, a fost repudiată și catalogată ca dezastruoasă și de un Goethe sau un Dostoievski. Iar acest dezastru se agravează pe măsură ce progresul tehnic ia amploare. Ce se poate opune unui asemenea deznodământ anunțat? Un posibil spus ar fi, spune Schmitt, „teoria eternei reîntoarceri”, în fond, un nou

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

păgânism, repudiat însă și taxat mai degrabă ca un „paleativ” decât ca veritabil remediu. Este o „evaziune, o de problematizare, care nu se ridic la înălțimea erei planificării tehnice, pentru că tehnica este

în măsură anuleze însăși natura, chiar să i se substituie” 22. Problema însă rămân căci o constatare nu poate fi sub nicio formă eludată: „progresul tehnic perfecțiunea morală a omului se îndepărtează sistematic și tot mai profit unul de celălalt” 23. Soluția pentru care optează Carl Schmitt este singură: o concepție creștină asupra istoriei.

22 23 24

Există toate oportunitățile pentru o astfel de atitudine. Splendide posibilități ale unei imagini creștine a istoriei ar face imposibile a denaturările de inspirație romantică cât și relativismul istoric. Mai mult, el ar împlini pe de-a întregul acea „reîntâlnire cu Evul mediu creștin”. Bogă ei este infinit superioară atât filosofiei marxiste impusă în Est cât și celei a progresului promovată de Occident: „Nu e vorba nici de utopie nici de ucronie. Pe de o parte, ele (consecințele unei filosofii creștine a istoriei, **n.n.**) nu ascund adevărul că va veni un sfârșit al lumii și nu pur și simplu un sfârșit de ciclu. Pe de altă parte, ele nu duc la forme disperate de sinucidere, adică la alegerea morții mai degrabă decât a naufragiului în pură tehnicitate. Pentru subiectul nostru, aceste posibilități au un sens decisiv căci noi suportăm realmente caracterul și esența istoriei însăși. Mai mult decât atât: sunt singurele care fac istoria inteligibilă și pun în lumină concepția justă a unității lumii” 24. Istoria nu este simplă derulare de norme științifice, naturale, biologice sau de altă natură. Conținutul său esențial și specific este evenimentul, unic și irepetabil. Singularitatea gestului și acțiunii umane nu se dezvăluie decât în momentul în care sunt raportate la „singularitatea infinită a evenimentelor centrale ale istoriei creștine”. Religia creștină se distinge fundamental în panopia religiilor lumii tocmai pentru că „misterele sale” nu sunt simple mituri, simboluri sau doctrine, ci evenimente istorice concrete, unice și irepetabile. Carl Schmitt încheie această trăsătură esențială în acest fragment: „Această irupție concretă a eternității în timp, această inserție a divinului în umanitate este ceea ce face

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

t posibilă singularitatea actului istoric și, în același timp, ideea noastră de istorie” 25.

Orice viziune asupra unității lumii care nu va reflecta imaginea creștină asupra istoriei va deveni fie sortită eșecului fie prevestitoare de catastrofe pentru destinul umanității.

\*

Am considerat nimerit acest cuvânt căci încearcă să împingă lucrurile până la rădăcina lor. Este sau nu valabil pronosticul lui Carl Schmitt și în ultimul deceniu al veacului al XX-lea? Credem că da. Iar confirmarea vine, deopotrivă, atât din derularea evenimentelor după 1989 – raporturile politice între Est și Vest – cât și din refuzul tenace cu care sunt întâmpinate proiectele de globalizare în genul celor confecționate în laboratoarele ideocrate de la Maastricht.

4. Concluzii în marginea unei sociologii a frontierei în orice interval istoric se poate detecta un decalaj dezolant între discursul științific și cel politic. Astăzi, discrepanța capătă însă cote îngrijorătoare, fie privită numai prin grila propusă aici. Configurația politică se desenează cu o suficiență și stăruință sfidătoare. Discursul sociologic sau antropologic se derulează alături, minuțios și tenace, dar strălucind prin inutilitate, căci politicul lucrează deja cu percepțele unei tabere, nesinchisindu-se că disputa este încă în curs iar polemica nu s-a tranșat definitiv.

Învingătorii” sunt consacrați cu laurii politicianului și nu ai științei antropologice. E limpede că rolul antropologilor și sociologilor ar trebui să fie altul, în primul rând cel de furnizori avizați ai „materiei prime” pentru decidentul sau dirigitorul politic. Proporția în care această sarcină este îndeplinită s-a redus, în ultimul deceniu, în ritm îngrijorător.

Câteva concluzii – interogații – se impun fie și în urma unui excurs sumar.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

1. Istoria și datele științelor particulare (genetică, sociologie, antropologie) amendează decisiv teza „culturii unice”. Ceea ce numim etnie

(neam) este o realitate cu atributele perenității. Genetica însăși vine să demonstreze că individul nu poate rezista la tensiunea statutului „om” pur și simplu, la o presiune ce depășește gradul de acceptabilitate al distanței față de datele primordiale, la un interval ce transcende acest prag, refugiul spre

„Dimensiunea mică” survenind inevitabil. Această „dimensiune mică”.

Înseamnă în primul rând grupul de apartenență cel mai reprezentativ al individului uman. Astăzi, ea este ilustrată la cel mai adecvat grad de națiuni.

2. Actualele forme de agerare – națiunile – sunt sortite unui uza previzibil. Ele vor dispărea fatal în cursul unei istorii care nu mai are nevoie de ele. Așa sună teza favorită a modernismului antropologic. Cercetările genetice, completate de cele antropologice și sociologice semnaleză însă că națiunile nu pot dispărea pur și simplu, prăpastia individ-umanitate este prea adâncă, ea trebuie deci obligatoriu umplută, altminteri spus, națiunile înlocuite cu altceva. Procesul stă sub semnul iminenței. Chestiunea rămasă în discuție este dacă cei care se căznesc astăzi să înlăture formula națională de organizare au o soluție pe măsură. Dacă nu, procesul riscă să scape de sub control, provocând efecte perverse la scara întregului experiment, continentală sau planetară.

3. Națiunea este deci „constituită” din două elemente fundamentale. Geneticienii și antropologii vorbesc de „datul biologic” ca strat fundamental și „zestrea culturală” care vine să-l fructifice și să-l împlinească pe cel dintâi. Zestrea culturală generează în limbajul sociologilor – în buna tradiție a școlii juridice italiene – ceea ce se numește „conștiință națională”. „Conștiința națională” este forma maximă de împlinire culturală a unei comunități, iar „națiunea” poziția cea mai favorabilă de împlinire a potentelor și virtualităților sădite în indivizi. Din acest punct de vedere, și numai din acesta, națiunea devine punct terminus I al unei evoluții, ea deschizându-se cu aceeași eficacitate atât spre interior (etic) cât și spre exterior (universal). Petre Țuțea vorbea despre „națiunea ca punct terminus al evoluției universale”, teză perfect justă și justificabilă prin prisma celor pronunțate aici.

Interogația ce se ridică în fața celor care susțin statutul temporar și I conjunctural al națiunii comportă răspunsuri pe trei paliere: în ce măsură 1

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

popoarele își vor lepăda astăzi zestrea acumulată în decurs de secole pentru a păși spre formulele organizatorice perorate de adepții „cetățeanului universal”. În ce măsură, adică, poate fi aruncată la coșul istoriei memoria popoarelor acumulată printr-un proces cultural evolutiv de sute de ani și cum pot fi destructurate astăzi etniile (în accepțiunea lui A. Smith) rezultat al unor cumulări masive și profunde ce-și au rădăcinile într-un trecut doar intuit al istoriei omenești.

4. Chestiunea „etniilor” nu se suprapune fără rest peste



chestiunea „națiunilor”. O spune cu claritate întreaga școală antropologică primordialistă. Pe aici rezultă un aspect ce diferențiază net statutul popoarelor în istorie, respectiv: gradul de suprapunere al celor două elemente. Problema „diferențelor naționale” aici își are sediul. Este vorba de zestrea primordială, de datum-urile proprii cu care diferite popoare se confruntă cu provocarea „globalizării”. În funcție de criteriul invocat, rezistența acestora va fi diferită, replierea înspre trecut și gradul de acceptare se vor face cu viteze diferite, orgoliul și riposta se vor declanșa în proporții diverse. Cine poate garanta că, la un moment dat, aceste decalaje nu vor exploda bulversând violent orice plan – european sau mondial – de unificare? Semnele se văd deja în întreaga Europă<sup>26</sup>.

5. O întrebare nu poate fi evitată: în ce măsură „efectele perverse” ce decurg din difuzarea „culturii transnaționale” și implementarea ei în spațiile culturale locale (naționale) sunt astăzi controlabile? Care este nivelul suportabilității unei culturi locale, nivel de la care o cultură începe să se închidă, să intre în faza refuzului comunicațional, să ignore, dar și să riposteze ca mesaj, repliindu-se înspre zestrea și tradiția proprii? Întrebarea este gravă și de stringență maximă. A formulat-o până și un ilustru geopolitician precum Karl Haushofer în perioada interbelică, dar actualitatea ei este astăzi infinit mai mare. Continuând șirul raționamentelor.

26 Cazul României este în această dispută unul special. Am vorbit de cele două „componente” ale naționalului: cea biologică și cea culturală. În cazul românilor, identificăm poate cea mai precisă suprapunere a acestora. Ea răzbate (și) din semnificația pe care cuvântul neam a căpătat-o de-a lungul istoriei. El desemnează deopotrivă rudenția și naționalitatea, asimilând deci ambele componente. Selecția pe care poporul român a practicat-o până la această subtilă suprapunere dă seama de o conștiință națională cu greu identificabilă în alte arii etno-culturale.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

apare ca plauzibilă ipoteza că riposta – violentă chiar – stă gata să apară chiar în momentele în care liderii politici mondiali declamă satisfacți despre unitatea europeană sau mondială. Resurecțiile sau fundamentalismele de orice fel, politice sau spirituale, sunt doar vârfurile unui aisberg ignorat cu condamnabilă inconștiență.

6. Există două modele teoretice în abordarea globalizării.

Invocând o analogie, dar păstrând proporțiile cuvenite, putem vorbi despre un model în genul ecumenismului creștin ortodox, opus celui promovat de Biserica catolică. Cel dintâi vizează unitatea prin diversitate, cel de-al doilea unitatea prin ignorarea (anularea) propriei identități, abstracție făcând deci de datele vernaculare. Incompatibilitatea este evidentă. Și evidentă este și judecata istoriei care i-a validat pe cel dintâi amendându-l serios pe cel din urmă. Nu se pot ignora în această discuție nici lucrările antropologilor care au stăruit asupra temei globalizării și care au semnalat sistematic precaritatea „modelului catolic”, dovedită îndeajuns de compromisurile la care a fost obligat să conceadă<sup>27</sup>. Evoluția umanității a consacrat „modelul ortodox”, ce rezzonează perfect cu existența și constituția grupurilor umane.

7. Vom încheia reluând premisa întregului nostru demers. Omenirea pare a deveni astăzi spectatoarea unei competiții cu final anunțat, căci lumea sfârșitului de secol XX e „decisă” fără a fi fost chestionată serios în prealabil. Experimentul comunist, desfășurat vreme de cincizeci de ani în Răsărit, se vrea înlocuit astăzi, la scară planetară, de un alt proiect artificial, confecționat în laboratoarele ideologice mondiale: proiectul politic al globalizării. Finalul este previzibil, dar antropologilor și sociologilor nu pare a le rămâne altceva la dispoziție decât arma debilă a avertismentului. Datele dezbaterii fac loc celor două profesii într-o singură direcție: a I semnala cea mai subtilă și teribilă agresiune ce planează deasupra I umanității. Ea decurge din inadecvarea teoriei la realitate, mai exact, din I utilizarea în decizia politică a unui model teoretic inapt, străin de 1 configurația reală a terenului la care se aplică. A face astfel înseamnă a I obliga realitatea să se plieze pe grile nespecifice, ceea ce presupune riscul i uriaș ca, oricând, riposta acestei realități să se declanșeze. J Fundamentalismele religioase, etnicizarea conflictelor, ascendența 1

27 A se vedea, bunăoară, „nuanțările” survenite la Conciliul II Vatican. 216

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

formațiunilor politice cu mesaj tradiționalist (partide de dreapta etc.) fac parte din simptomatologia fenomenului.

Aici se așază miza dezbaterilor asupra globalizării și de aici izbucnește marea interogație a sfârșitului de veac XX. Agresiunea contra națiunilor poate îmbrăca forma violentă a unei agresiuni

împotriva umanității.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

PARTEA A III-A

FRONTIERA CREȘTINĂ ȘI PROPAGAREA NEAMURILOR ÎN ISTORIE

CAPITOLUL I FRONTIERA CREȘTEVĂ ȘI IDEEA NAȚIONALĂ

1. Frontiera creștină și modelul european

Ideea de neam a fost consacrată de Cartea Sfântă a omenirii creștine: „Dumnezeu cel viu... a îngăduit ca toate neamurile să meargă pe căile lor”, se spune în Fapte, 14, 15 – 16. Lucrul este răspicat însemnat în Cartea Genezei1: „Aceștia sunt fiii lui Sem, după limbă, după țări, după nații. Acestea sunt neamurile care se trag din fiii lui Noe, după familie, după nații, și dintr-anșii s-au răspândit popoarele pe pământ după potop”. Neamurile, așadar, sunt „rânduieli creaționale”, creații ale lui Dumnezeu și deci existențe transistorice. Ele fac parte din postulatul creștin al existenței.

Propagarea lor în istorie și deci afirmarea lor ca existențe istorice devine posibilă abia după coborârea lui Iisus Hristos pe pământ și deodată cu întemeierea și cu lărgirea Bisericii sale prin faptele apostolilor, împlinirea neamurilor, ca „rânduieli creaționale”, în istorie este urmarea directă a întemeierii creștine. Încât sinteza neamului, ca existență transistorică, cu devenirile istoricității, este în deplinătatea ei operă creștină, produs al frontierei creștine.

Până la întemeierea Bisericii lui Hristos, omenirea a lucrat cu ideea „culturilor-etalon”. Condiția de „cultură-etalon” era întrunită, pe rând, d câte un popor, care devenea astfel „poporul lui Dumnezeu”. Ideea poporul exemplar sau ales este o idee veche și pe temeiul ei s-a impus, în era protocreștină, tocmai ideea aceasta a culturilor etalon.

1 Cap. 10. vers. 31 – 32.218

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

De la Iisus Hristos încoace, omenirea a părăsit o atare idee, în favoarea uneia noi, a egalității neamurilor în fața lui Dumnezeu. Cum aria în care a fost mai întâi afirmată această nouă idee a fost cea europeană, putem atribui modelului european tocmai această caracteristică a echivalenței ontologice a neamurilor. Deplina afirmare a unui asemenea atribut îmbracă forma „culturilor naționale”. Creștinismul, așadar, a ridicat neamurile pământului, pe toate fără deosebire, la rang de cultură, adică de principiu germinativ și de model

exemplar, de criteriu pentru afirmarea istorică, pentru înaintarea popoarelor în veac.

Din acel moment, în fața neamurilor creștine s-a ivit o sarcină nouă: a izvedi instrumentul de care se pot servi națiunile (culturile naționale), ca existențe transistorice, spre a se afirma în istorie. Și dacă neamurile sunt rânduiele creaționale, lăsate direct de Dumnezeu, acest instrument, el însuși, se dovedește a fi prima lucrare istorică a neamurilor. Fiind o lucrare inspirată de Dumnezeu, acel instrument dobândește legitimitate, dar lucrarea însăși cade sub riscul erorilor, al îndepărtării de voința lui Dumnezeu sădită prin linia trasată dintru începuturi în destinul neamului. Acel instrument este statul-națiune. Fiind operă istorică de inspirație divină, acel instrument are legitimitate în măsura în care traduce, în attributele și funcțiile lui, matricea și imperativele neamului întreg, nu a uneia din părțile lui (o clasă, o castă, o stare etc). De aici, sintagma însăși: „stat-națiune”. Putem spune că aceste două atribute, cultura națională, de esență transistorică, și statul națiune, de esență istorică, alcătuiesc etajul de bază al modelului european și el este în întregime edificiu creștin, operă a frontierei creștine. Dacă afirmarea principiului național este operă creștină primordială și deci transcendentală, în schimb afirmarea statului național este operă istorică graduală și deci secundară, astfel că de la primul atribut (de esență transcendentală) la al doilea se cuprind aproape două milenii de istorie europeană, semn că primul s-a propagat neabătut în istorie și nimic nu l-a putut suspenda, nici imperii nici catastrofe nici războaie. Acest fapt el însuși este de natură să probeze esența transcendentală și deci transistorică a națiunii și a principiului național.

Modelul european, așadar, este o sinteză între consacrarea creștină transcendentală a națiunilor – fapt concomitent cu prima afirmare majoră a

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

creștinismului prin faptele apostolilor, din care au ieșit popoarele apostolice – și devenirile istorice ale aceluiași națiuni. Sinteza însăși stă sub postulatul echivalenței ontologice a națiunilor și culturilor naționale și se afirmă grație unui vehicul istoric, statul-națiune. Etapa zidirii statului național se află sub inspirația divină, dar și sub primejdia rătăcirilor, de unde întârzierea în veac a procesului.

Cele două atribute nu epuizează modelul european, doar sunt efectul cel mai verificabil al înaintării frontierei și frontului creștin. De aceea, prima expresie istorică a statului-națiune a fost „statul creștin” și această expresie a rămas și cea mai împlinită formă a lui. Pe lângă acele atribute, modelul european cuprinde altele două. Parlamentarismul este acel element care face posibilă comunicarea voințelor, și deci întâlnirea sau acordul tuturor într-una și aceeași voință generală, respectiv într-unul și același cuvânt – conventus. Dacă acest cuvânt preia în propagările lui dianoetice voia poporului, el reușește să prelungească în istorie și sub forma volițională Cuvântul lui Dumnezeu, Vrerea Sa. Între voința generală și Vrerea lui Dumnezeu există atunci o potrivire asimptotică. În caz contrar, cuvântul cade într-o simplă convenție, își pierde substanța, iar Țara legală se rupe și se înstrăinează de Țara reală, adică de neamul însuși care este Voința lui Dumnezeu prin chiar actul creatural și proniator al Dumnezeirii.

De aceea, modelul european nu se încheie, nu capătă plenitudine nici cu acest atribut, pe care-l completează cu altul, cu Știința poporului. Europa a inventat acest vehicul de afirmare a cunoștinței populare în actul de voință publică, iar lucrul acesta presupune murirea din știința celor mulți. Astfel au apărut științele colectivităților omenești, de la etnografie la etnopsihologie și la sociologie și psihologie. Cu sociologia s-a arătat posibilă înălțarea poporului la masa „savanților”, astfel încât înțelepciunea a fost scoasă de sub controlul grupurilor esoterice și din întrebuințări manipulator-oculte și redată mediului ei deschis și viu care este viața însăși a colectivităților naționale. Modelul acestei științe este sociologia ca știință a națiunilor, care a fost consacrată cu acest înțeles plenitudinar creștin de către Dimitrie Gusti.

Socotim așadar că modelul european, cu cele patru atribute ale sale, este integral operă creștină și deci consecință întregitoare a înaintării

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

frontului și frontierei creștine spre cele patru fruntarii ale planetei. Atributele esențiale ale modelului european au fost întâia dată precizate, cum arăta Noica, la Conciliul de la Niceea (325 d.Hr.). Orice știrbire adusă unuia dintre cele patru atribute este o știrbire a modelului european. Chestiunea însăși are întemeiere teologică în concepția creștin-ortodoxă, astfel încât aprofundarea chestiunii

reclamă și se întregește în chip firesc prin examinarea acestei concepții. Operația este ușurată de faptul că discuția a fost dusă la capăt în cultura română în opera câtorva mari teologi români, la care ne vom referi în cele ce urmează.

## 2. Premisele abordării națiunii în concepția creștin ortodoxă

Discuția circumscrisă acestei tematicii în teologia creștină se poate declanșa prin invocarea unui fragment crucial din textele Sf. Apostol Pavel: „Me mai este iudeu și nici elin, nu mai este rob și nici slobod, nu mai este parte bărbătească și nici parte femeiască, căci voi toți una sunteți în Hristos” (Gal., 3, 28). Pasajul este convocat cu prioritate de cei care contestă sau ignoră ponderea factorului etnic în cadrul concepției creștine și asertat la rang de sentință irevocabilă. Conform acestuia, teologi sau oameni ai Bisericii – catolici, în special – înclină să perceapă universalismul Noului Testament ca pe o nivelare generală, prin aplanarea tuturor discriminărilor și aducerea omenirii la un numitor comun: identitatea comună creștină. Națiunile își pierd astfel rostul, etniile dispar, granițele între grupări sau indivizi risipindu-se până la anularea deplină. Impregnată cu aparatul teologic al exegezei creștine, viziunea despre națiune a bisericilor catolice sau protestante este, în esență, aceasta<sup>2</sup>.

În legătură cu această chestiune, a se vedea Dumitru Stăniloae, Ortodoxie și naționalism, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1939, studiul „Creștinism și națiune: raportul lor în catolicism”, p. 45 – 56.

Teologia ortodoxă convoacă însă o altă tălmăcire a textului Sf. Pavel, funciar opusă, în care filonul și axul argumentației devine o triplă hermeneutică hărăzită acestui fragment. La capătul unei asemenea analize, concluzia se modifică radical, principiul etnic consacrându-se ca atribut

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

esențial al umanității, validat ca atare de înseși cuvintele revelate ale Cărții Sfinte.

Într-o lucrare dedicată special acestei problematici, INS Mitropolitul Ardealului Antonie Plămădeală socotea, după învățătura ortodoxă, că] aspectele menite a elucida implicațiile acestui text pot fi înlănțuite după cum urmează<sup>3</sup>:

a) Identitatea prin creație și răscumpărare. Textul Sf. Pavel se referă în exclusivitate la identitatea originară, bazată pe unitatea

creației neamului omenesc și pe unitatea răscumpărării tuturor, fără deosebire de neam, fără vreo altă formulă discriminatorie. Fraternitatea oamenilor decurge din faptul că toți au același Creator, același Părinte. După cădere, răscumpărarea noastră de către Hristos s-a făcut fără nicio diferență, Hristos s-a întrupat ca om, a luat chip și trup omenesc pentru toți oamenii, asumându-și astfel întreaga umanitate: „Îndumnezeirea omului în aceeași măsură în care a operat tot în Sine, înomenirea lui Dumnezeu, după cunoscuta și fericita formulă a Sinodului IV Ecumenic: «cunoscut în două firi în chip neamestecat, neschimbat, neîmpărțit, nedespărțit». Natura omenească în general, a fost restaurată în starea de «una în Hristos» „4.

E vorba deci de unitatea umană ontologică, regăsită, readusă la ceea ce era în momentul creației, înainte de căderea în păcat. Prin urmare, această „identitate umană răscumpărată” devine fundamentul identității comune creștine a celor răscumpeați de Hristos. Este ceea ce Sf. Grigore de Nissa numea „chipul lui Dumnezeu”, completând: „nu într-o parte a naturii umane se află chipul dumnezeiesc, nici într-un singur membru al ei se găsește harul, ci natura în totalitatea ei este chipul lui Dumnezeu” 5.

3 Ca toți să fie una, Ed. Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe române, București. 1979.

4 Ibid., p. 117.

5 Apud. ibid., p. 117.222

Învățătura ce decurge din această interpretare este aceea legată de existența unei identități a oamenilor după chipul original. Părintele Antonie Plămădeală va putea astfel așeza la locul concluziilor: „n-o putem nega sau desființa pe motiv că avem o nouă identitate, cea creștină. Altfel, aceasta din urmă n-ar mai avea suport”.

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

b) Identitatea persoanelor. A doua explicație se așază în prelungirea celei dintâi, avertizându-ne că această unitate originală, prin Hristos, unitatea creștină, nu desființează celelalte caractere specifice ale celor răscumpeați de Mântuitor. O a doua realitate se impune cu aceeași evidență: identitatea personală. Unitatea creștină nici nu absoarbe nici nu topește persoana umană, nu-i abrogă caracterul și specificitatea. Unitatea creștină nu depersonalizează. Părintele Plămădeală invocă analogia cu persoanele Sfintei Treimi, care nu se anulează în existența Treimică:

„Persoana rămâne. Hristos spune mereu: «eu». Se diferențiază. Oamenii spun mereu: «eu». Sunt persoane. Ei nu sunt identici, nu au nici aceleași chipuri exterioare, nici aceleași inteligențe, nici aceleași caractere, nici aceleași însușiri, deși au caracterele comune ca oameni în general”. Nu putem vorbi așadar în teologia ortodoxă de risipirea identității personale în identitatea creștină comună. La niveluri diferite, ele coexistă în interdependență și codeterminare, dar, și aceasta trebuie reținut, distincte.

Sfântul Vasile cel Mare scria: „Duhul Sfânt este întreg în fiecare, întreg pretutindeni”. Lucrarea Sf. Duh în Biserică este dublă, prezența se face simțită pe ambele planuri, în interiorul și la nivelul fiecăreia dintre cele două identități, cea personală și cea creștină comună. Bilanțul va fi și de această dată: „Identitatea ca persoană deci, este și ea o realitate pe care n-o putem nici nega nici desființa pe motiv că avem o nouă identitate, cea creștină” 6.

6 Ibid., p. 118.

c) Identitatea etnică. Iisus vorbește în Sfânta Scriptură atât de persoane, dar și de neamuri: „Mergeți, învățați toate neamurile”. Popoarele sunt deci cele vizate, comunitățile, etniile. Ele sunt chemate să intre în componența Bisericii ca neamuri. Revelația ne învață: „Dumnezeu cel viu, care a făcut cerul și pământul, marea și toate cele ce sunt într-însa, a îngăduit, din timpurile trecute, ca toate neamurile să meargă pe căile lor”.

(Fapte, 14, 15 – 16). Părintele Plămădeală va accentua aceasta: „Nu e vorba deci ca neamurile să existe numai până la intrarea lor în unitatea creștină, prin botez, după care, ca și componente ale Bisericii, trebuie să se lase absorbite, topite în această nouă identitate, identitatea creștin-ortodoxă.

Ele sunt îngăduite să meargă pe căile lor, adică să-și mențină identitatea

ILIE BÂDESCU, DAN DUNGACIU

etnică în sânul identității creștine, până la urmă. Până la judecata din urmă cel puțin”.

Sf. Ioan Evanghelistul spunea: „Toate neamurile vor aduce măreția și slava lor înaintea lui Dumnezeu, Dreptul Judecător” (Apocalipsa, 21, 26) iar Evanghelistul Matei: „Și se vor aduna înaintea Lui toate neamurile, și va despărți pe unii de alții, precum desparte păstorul oile de capre” (Matei, 25, 32) 7.



Dacă textul din Galateni s-ar fi interpretat în sensul nivelării până la evanescență a neamurilor omenești, până la absorbirea lor nediferențiată în „neamul creștin”, dacă, așadar, Sf. Apostol Pavel preconiza un asemenea scenariu, în mod logic – scrie părintele Plămădeală, și cu dânsul întreaga exegeză creștină – „ar fi trebuit ca neamurile să dispară definitiv”. Realitatea însăși infirmă un asemenea traseu, dimpotrivă chiar, națiunile și neamurile au mers spre individualizare și sporire > neîncetată a conștiinței de sine etnice sau naționale. Iar argumentul decisiv că țelul urmărit de Sf. Apostol Pavel nu era omogenitatea universală, ci acea „unitate originară, ontologică” este opțiunea de a așeza pe același plan neamurile și sexele. Părintele Plămădeală explică în acest mod: „57 acestea sunt reduse la unitatea creștină, la o identitate asexuată. Pe planul ontologic al restaurării chipului în natura umană, într-adevăr sexul nu are nicio importanță. Egalitatea deplină, până la identitatea absolută între «partea bărbătească și partea femeiască», ambele sexe fiind restaurate în aceleași drepturi egale. Pe planul realităților concrete însă, la nivelul identității personale, sexele au rămas și vor rămâne atâta vreme cât va exista lumea. Ele sunt condiția însăși a existenței lumii”. În același fel trebuie preluată și existența diversă și inconfundabilă a neamurilor. Ele nu sunt predestinate dispariției, cuvintele revelate neputând fi răstălmăcite într-o asemenea direcție. A face astfel, a topi etnicul în identitatea creștină înseamnă a ignora revelația, evidența, și a te plasa în afara dogmei Bisericii Ortodoxe.

7 Au existat interpretări care, pornind de aici, încercau chiar să acrediteze ideea existenței unei judecăți viitoare a neamurilor, nu numai a persoanelor. Neamurile care au păcătuit în istorie vor trebui, în această interpretare, să suporte nu numai o judecată imanentă, dar și o judecată transcendentă în fața lui Dumnezeu.

8 Ibid., p. 119.224

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

3. Etnicitatea și organizarea Bisericii Ortodoxe învățătura creștin – ortodoxă ne învață, deci, că etnicitatea este un dat fundamental. Ea aparține acelei varietăți a lumii plămădite prin actul creației. Fiecare existență, fie singulară fie colectivă, își identifică în planul transcendent o rațiune eternă: aceste rațiuni – logoi – care vor fi recapitulate în Logos, reprezintă unitatea în diversitate, în multiplicitate a creației. Ele sunt solidare și dezvăluie raționalitatea

lumii, care nu este un tohu-vabohu, un amalgam anarhic, ci un ansamblu simfonic, convergent, intenționat ca atare de o rațiune superioară” 9.

Istoria a fost scena pe care diferențierea popoarelor s-a concretizat neîncetat, fiecare devenind o fațetă, virtuală și efectivă, a ceea ce înseamnă umanitate. Sf. Maxim Mărturisitorul vedea în intenția lui Dumnezeu în această varietate neostoită a grupărilor umane o „deosebire neamestecată a părților” dar și o „unire fără contopire într-o identitate”. Dumnezeu este proniatorul lumii, al tuturor în parte și la un loc, „pentru că părțile subzistă în întreg și întregul în părți... pe toate le conservă după rațiunile existenței fiecăruia, pentru ele însele și pe unele pentru altele, în armonia și. În persistența legăturii indisolubile a tuturor” 10. Apocalipsa vorbește despre „comorile neamurilor” (Apocalipsa 21, 26), varietatea vizând aici slujirea reciprocă, cu instrumentele și darurile cu care a fost hărăzit fiecare popor, cu geniul lui specific, toate acestea cumulându-se în final la nivelul întregului potențial uman. Istoria ne-a dovedit aceasta, Dumnezeu, prin Pronia Sa veghind la păstrarea neamurilor, nu la dispariția lor într-o masă informă și inexpresivă. Universalitatea Bisericii și a creștinismului se exprimă deci prin diversitatea națiunilor, al căror element comun și esențial a fost într-o primă fază unitatea creației prin Creatorul unic, iar apoi unitatea tuturor prin răscumpărarea prin Iisus Hristos.

9 Ibid., p. 120.

10 Apud., ibid., p. 120.

Concilierea perfectă a părții și a întregului, a universalului și a particularului (etnicității) s-a petrecut la Cincizecime. Atunci a fost sancționată existența neamurilor, limba și caracterul specific a fost recunoscut, căci Sfântul Duh, trimis de Hristos, trebuia să rămână solidar cu cel care-i

ILIE BÂDESCU, DAN DUNGACIU

trimisese pe Apostoli la „toate neamurile”: „Sfântul Duh s-a pogorât asupra Apostolilor și, dintr-odată, ei au primit un har special: acela al unei vorbiri minunate care a fost înțeleasă de toți cei care i-au ascultat îndată după aceea, oameni de diferite naționalități, care vorbeau limbi diferite. Fiecare auzea vorbirea în limba lui. Limba vorbitorilor – Apostolii – era în același timp unică și diferită. Sfântul Grigore de Nissa explică miracolul prin aceea că tuturor le vorbea

același Duh Sfânt «revărsând în toți aceeași înțelegere și adunând pe toți într-o unică armonie», ceea ce a făcut ca toți «cei separați în multe și diferite feluri de limbi, să devină toți deodată de aceeași limbă cu Apostolii», după cum spune Sfântul Grigore de Nazianz” 11.

Duhul Sfânt s-a coborât la Ierusalim peste apostolii care-l așteptau cu smerenie. Divergența etniilor din Vechiul Testament a fost anulată prin instituirea „erei mesianice”. Odată cu începerea acesteia, chiar în ziua Cincizecimii, etniile au redevenit convergente așa cum le-a binecuvântat Sfântul Duh. Prima formă a universalismului Bisericii s-a petrecut în acele vremi, prin înțelegerea de către toți a vorbirii apostolilor, iar faptul că etnicitatea a ascultat și înțeles cuvântul sfânt în limba ei a consfințit definitiv sfințenia și sacralitatea propriului grai. Fiecare din aceste limbi a căpătat sfințenie și sacralitate, devenind astfel limbă oficială a Bisericii.

În aceste considerente divine își află așadar rădăcinile tipul de organizare a Bisericii Ortodoxe și astfel se justifică limba națională ca limbă de cult la toate aceste popoare. Limba națională de cult a sprijinit apoi unitatea națională, Biserica a devenit element primordial în conturarea profilului etnic, iar națiunea, la rândul ei, cu ethosul și posibilitățile limbii vernaculare, cu tradițiile și virtualitățile ei, a consolidat și înfrumusețat Biserica.

Etnicitatea, devine astfel principiul de organizare consacrat al Bisericii Ortodoxe. Biserica creștină n-a ignorat niciodată acest element, ea l considerând încă de la început aspectul etnic ca factor de bază al structurii ei administrative. Canonul 34 apostolic spune textual: „Se cuvine ca episcopii j

11 Ibid., p. 124. În această chestiune a se vedea și studiul Pr. Prof. D. Stănili Universalitatea și etnicitatea Bisericii în concepția ortodoxă, în „Ortodoxia”, XI (1927), nr. 2.226

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

fiecărui neam să aibă în cinste pe cel dintâi dintre ei și să-l socotească drept căpetenie și nimic mai însemnat să nu se facă fără înțelegere cu acela; și fiecare să facă cele ce se referă la episcopia sa și la localitățile din cuprinsul ei. Dar nici acela să nu facă nimic mai însemnat fără învoirea tuturor, fiindcă așa va fi înțelegere și se va slăvi Dumnezeu prin Domnul Hristos în Duhul Sfânt: Tatăl, Fiul și Sfântul Duh” n.

Canonul se referă deci explicit la unitățile teritoriale bisericești,

organizate după caracterul etnic: „episcopii fiecărui neam”. În cuprinsul canonului se utilizează denumirea ethnos, desemnând neam sau popor, utilizarea lui anulând orice tentativă de a interpreta acest termen numai în accepțiunea strâmtă de „organizarea teritorială” sau „ținut”: „Întotdeauna grupurile creștine au fost etnice, încă din zorii creștinismului. Iudaizantii erau evrei, cei din diasporă erau greci sau evrei de cultură grecească, asimilați prin limbă, și ei s-au delimitat încă din timpul apostolilor ca atare. Se cunosc divergențele dintre Petru și Pavel în acest punct. Nu poți face comunitate decât dacă există premisele și caracterele care definesc o comunitate, și în primul rând limba, mijlocul de comunicare” 131. Provinciile romane aveau să se organizeze și ele mai târziu pe principiul etnic. Canonul 34 apostolic desemnează trei elemente consacrate pentru organizarea Bisericii: a) principiul etnic; b) principiul autocefaliei; c) principiul sinodalității. Fundamentul acestor principii se exprimă elocvent în termenii următori: a) principiul etnic decurge, potrivit canonului, din arătarea că episcopii și capul lor sunt organizați pe neamuri; b) principiul autocefaliei decurge din indicația canonului că Biserica fiecărui neam se conduce în mod independent, de ierarhia proprie; c) principiul sinodalității decurge din faptul că toate hotărârile de principiu, pentru păstrarea unității Bisericii respective, trebuie să se ia prin „învoirea tuturor” episcopilor, sub conducerea „celui dintâi” dintre ei<sup>14</sup>.

12 Apud., ibid., p. 120.

13 Ibid., p. 121.

14 Cf. ibid., p. 121.

Se poate conchide din cele înfățișate că „factorul etnic” a fost o permanență în organizarea bisericilor ortodoxe de la început și până în zilele noastre. El s-a impus cu necesitate în însăși desfășurarea istorică:

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

„Creștinismul s-a născut și există în condiții date, și el nu poate exista în condiții de normalitate decât respectând datele esențiale ale vieții. Dacă le-ar contrazice, creștinismul s-ar contrazice pe sine, s-ar izola și ar dispărea” 15.

4. Interpretarea teologică creștin-ortodoxă a națiunii

Am stabilit că perioada interbelică a constituit în istoria noastră veritabilul spațiu al discursului despre națiune. Tema a fost atacată din toate unghiurile și împlinită în concepția creștin-ortodoxă. Teologii

au fost cei care au vorbit cei din urmă și au rostit adevăruri definitive. Numele unor Nichifor Crainic, Șerban Ionescu, Teodor M. Popescu etc. sunt numai câteva din salba ilustră a celor care au abordat delicata problematică.

Cel care a dus la apogeu discuția și interpretarea teologică consacrată acestui subiect a fost marele teolog Dumitru Stăniloae. Numeroase au fost studiile sale ce-au circumscris pas cu pas subiectul. Cele mai semnificative, tipărite cu precădere la „Gândirea” și „Telegraful român”, au format un volum cu titlu ce spulberă orice dubiu în legătură cu traseul argumentațiilor: Ortodoxie și românism<sup>16</sup>. Demonstrația profesorului părinte este laborioasă și cu neputință de epuizat în cuprinsul câtorva pagini. Ne vom mulțumi deci a relua, fie și sumar, firul gândului marelui teolog.

Două sunt direcțiile de analiză și cercetare teologică a națiunii. Cea dintâi, axată mai cu seamă pe individ, și cea de-a doua, centrată special pe colectivitate ca atare. Trasele se împletesc și se completează într-un tot coerent, izvodind și deslușind la capătul lor interpretarea teologică a națiunii, în singura variantă necontradictorie, cea a concepției creștin-ortodoxe.

15

Ibid., p. 122.

16 Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1939.228

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Iată jaloarele esențiale ale primei faze a demonstrației<sup>17</sup>. Ea începe cu o precizare care se va nuanța și îmbogăți de-a lungul întregului discurs: „Creștinismul se adresează persoanei. El nu se adresează națiunii, pentru că nu există o conștiință ipostatică, de sine stătătoare a națiunii”. Amendamentele nu întârzie însă, căci națiunea se manifestă la nivelul ultim, la cel ontologic, la „ultimul sâmbure” al caracteristicilor persoanei: „Sunt o serie de caracteristici de care nu poate fi dezbrăcată o persoană, chiar dacă am pătrunde până la ultimul ei sâmbure, la ceea ce numim eul ei”. Nu numai trupul, ideile, sentimentele, experiențele unei persoane poartă așadar ceea ce numim caracteristicile acesteia, ci și eul ei, centrul ei ontologic, aceea ce-i este dat de la „începutul formării și organizării unui conținut de viață personală și conduce din transcendent-imanența sa tot procesul acesta”. Eul nu este și nu poate fi simplă entitate ipostazială înzestrată cu acea forță capabilă să plămădească un organism omenesc și cu acea

lumină la care „se vede și pe sine și conținutul său de viață”. Mai mult, aceste centre, spune părintele Stăniloae, nu pot fi neutre și identice unele cu altele, dovada cea mai palpabilă fiind tocmai diversitatea inepuizabilă a vieții omenești. Chiar în aceleași condiții – aceiași părinți, aceleași împrejurări de viață, aceeași educație –, persoanele umane se deosebesc fundamental: „Că istoria înaintașilor a contribuit cu ceva la determinarea eurilor urmașilor e foarte plauzibil și din punctul de vedere creștin admisibil. Procesul de variere și dezvoltare a lumii nu e determinat nici numai de Dumnezeu și nici numai din imanență. O conlucrare misterioasă are loc și în scoaterea la iveală a noilor fețe omenești. Toate fețele omenești își au modelele lor eterne în Dumnezeu, modele care nu sunt idei statice, ci forțe care lucrează la alcătuirea chipurilor lor în lumea creată, punând la contribuție și puterile imanente ale lumii”.

17 Acest aspect este accentuat de părintele Stăniloae în studiul care deschide volumul citat, Ortodoxie și națiune, p. 5 – 34.

Prin urmare, când se ajunge la acel punct esențial în care ia naștere o anumită față omenească, acesta este rezultatul unei împletiri a doi factori, cei imanenți, pe de o parte, și cel al lucrării „modelului-forță” din transcendență, pe de altă parte. Ceea ce ne învață așadar părintele profesor

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

este că împrejurările și puterile imanente nu conferă noului eu decât acel atribut care există în imaginea dumnezeiască a aceluia, din veci.

Cauzalitatea naturală nu poate susține sau explica aceste procese. O putere mai presus de aceasta o prezidează în permanență, viața înaintașilor eșuând sau nereușind să epuizeze explicarea naturii persoanelor descendente. Unul dintre temeiuri îl poate constitui, în viziunea creștină, și faptul că, în conformitate cu Sfânta Scriptură – sau chiar după legende! cosmogonice orientale – fiii primei perechi de oameni erau tot așa de deosebiți ca și urmașii de astăzi, deși astăzi în urma fiecărui nou născut se întinde un lanț de sute de generații.

Fiecare om vine așadar cu o „schemă originală apriorică”, determinată parțial de istoria personală, iar în cadrul acestei scheme omul își manifestă libertatea creatoare, umplând-o cu un conținut sau altul. Ipostasul fiecărui om vine de la Dumnezeu, dar străbate prin mediul unui trecut al acumulărilor strămoșilor pământești, „și acest

drum se integrează în actul constituirii sale după imaginea ce-o are în ceruri". Nu este vorba de o simplă cumulare sau adăugare, în realitate noul eu se constituie fără distorsiuni, fragmentări sau sincope, printr-un singur act, „natural-i dumnezeiesc”, absolut simultan. Concluzia părintelui Stăniloae: „Din primul moment al existenței sale, eul are și notele pe care i le dă istoria înaintașilor săi. Înainte de a avea aceste note, înainte de apariția în imanență, el nici nu există. Nu există decât imaginea-forță care până acum a pregătit numai terenul pentru lansarea lui în existență, dar n-a parvenit încă să-l constituie. Iar imaginea-forță a fiecărui eu cuprinde virtual toate determinantele, inclusiv cele pe care eul le primește prin mijlocirea istoriei ce-l premerge”.

Ne aflăm deci în miezul explicației a ceea ce înseamnă calitatea națională (etnică) a eului omenesc. Prin prisma celor formulate mai sus, ea apare ca parte a însuși destinului esențial al omului, incluzându-se printre determinantele imaginii lui perpetue. „Modelul ceresc al fiecărui om e modelul omului concret, precizat istoricește”, scria părintele Stăniloae. Naționalitatea nu poate avea deci atributele unei opțiuni sau decizii absolut personale, nu poate consta în afirmarea obstinantă a apartenenței la un spațiu etnic sau cultural, nu se poate reduce la un simplu discurs politic sau

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

teoretic. Părintele Stăniloae spune apăsător: „Calitatea națională nu e simțire, un organ spiritual, o facultate în plus a omului. Dacă ar fi așa, s-ar mai putea vorbi eventual de posibilitatea anulării acestui plus care deosebește diferite grupe de oameni pentru a-i reduce la uniformitatea pretins originară. Calitatea națională nu este un accident adăugat umanului pur. Calitatea națională este însuși umanul într-o anumită formă a lui. (...) Calitatea națională nu stă la un colț al sufletului, nu constituie o piesă deosebită în organismul spiritual-trupesc al omului. Ea nu este alături de gândirea – pur umană – de iubirea – iarăși pur umană – de bucuria și tristețea – din nou pur umane – o însușire deosebită, ci este gândirea, iubirea, bucuria, tristețea, acțiunea, conștiința purtând o anumită dispoziție, o anumită vibrație, un anumit iz comun unei grupe de oameni și neîntâlnit la celelalte grupe”.

Acestea ar fi deci premisele teologiei creștin-ortodoxe legate de raportul între creștinism și națiune. Accentul deci a fost așezat pe

indivd, ajungând pe acest traseu la concluzia de fond. Să urmărim acum cea ce-a doua cale, având aceiași țință, de a descifra imponderabilul, tainicul raport între cele două elemente<sup>18</sup>.

18 Vom accentua mai cu seamă interpretarea cuprinsă în studiul cu titlul Scurtă interpretare teologică a națiunii, op. cit., p. 35 – 45.

Datele de plecare sunt în principiu identice. Accentul se mută însă treptat de la persoană la comunități, văzute în final ca și chipuri preexistente etern în Dumnezeu. Observația primară este fundamentală. Ea vizează legătura subtilă între „lumea creată” și „lumea necreată”, mult mai profund înlănțuite decât banala apropiere dintre copie și model. Lumea dumnezeiască, ne spune Părintele Stăniloae, nu este un model static, ci un complex de forțe dinamice, care „activează de la granița metafizică a lucrurilor, mânănd dezvoltarea acestora din urmă spre forma care se află în ele din eternitate realizată”. Modelul spiritual – „modelul-forță”, spune părintele Stăniloae – în momentul inițial, momentul creației, s-a arăta în fond cu totul. În embrionul unui exemplar nu se cuprinde așadar numai Jorma deplină” a respectivului exemplar, ci, ca virtualitate, și forma exemplarelor ce vor descinde din el. Misterul acesta apare în toată măreția lui atunci când, spune părintele Stăniloae, reflectăm la creația propriu-zisă a

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

lumii: „Prin acțiunea modelelor forță apar deodată germenii creați ai copiilor lor; apar deodată chipurile lor nedezvoltate. Chipurile acestea nu sunt o iradiere a modelelor, dar nici iradierea nu lipsește din chipuri, căci o comunicare de forță de la modele la chipuri trebuie să aibă loc. S-a făcut aici un transcensus misterios, o trecere de la un plan la alt plan cu totul heterogen”.

Prin urmare, momentul creației n-a fost o epifanie completă, n-a însemnat dezvăluirea deplină a lumii, în toată multitudinea și variația ei. A fost mai degrabă o creație a semințelor lucrurilor, acestea înglobând în ele, potențial, toate formele pe care le vor izvedi ulterior. Acțiunea lui Dumnezeu, ca proniator, va duce la împlinire aceste potențialități. Ceea ce este de la început în Dumnezeu, descoperit și împlinit în totalitate, în lume își va face apariția în mod treptat, gradual. Părintele Stăniloae va sintetiza: „Dezvoltarea lumii e o descoperire în timp a formelor care există etern”.



La început au fost, în ceea ce privește creația umană, Adam și Eva. Ținând seama de cele spuse până aici, aplicând cele desfășurate în acest caz, vom putea spune că în Adam și Eva se cuprindeau potențial toate națiunile. Națiunile devin astfel „descoperiri în timp ale chipurilor care există etern în Dumnezeu”. La baza fiecărui model național există deci un model dumnezeiesc etern, pe care națiunea trebuie să-l realizeze cât mai deplin. De aici rezidă importanța acestora, grija pentru ca fiecare să poată să-și manifeste ceea ce, virtual, cuprinde. Umanul există numai în formă națională, un uman fără calitate, deci a-național, neputând exista.

Națiunile nu pot fi indezirabile, în ordine divină și umană, decât dacă „diversitatea omenirii în națiuni ar fi o urmare a căderii în păcat, ar fi o deviere de la calea pe care vrea Dumnezeu să se dezvolte omenirea”. Situație absurdă și de nesuținut, istoria, viața însăși infirmând-o cotidian și ireversibil. Concluzia marelui teolog transpare cu o limpezime ce înlătură echivocul: „Națiunile sunt, după cuprinsul lor, eterne în Dumnezeu. Dumnezeu pe toate le vrea. În fiecare arată o nuanță din spiritualitatea sa nesfârșită. Le vom suprima noi, vrând să rectificăm opera și cugetarea eternă a lui Dumnezeu? Să nu fie! mai degrabă vom ține la existența fiecărei națiuni, când una vrea să oprească sau să suprimă pe alta și propovăduind armonia lor, căci armonie deplină este și în lumea ideilor dumnezeiești”.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

### CAPITOLUL II IMPERII ȘI NAȚIUNI ÎN CONCEPȚIA CREȘTINĂ

#### 1. Judecata ortodoxă a națiunii și a imperialismului

Disputa în jurul conceptului de națiune a culminat în cultura română între cele două războaie mondiale. Lucru perfect explicabil și lesne de justificat, ținând seama de somațiile pe care realitatea le ridică în fața unei culturi obligată să-și lărgască profilul și „geografia” după 1918. Sociologi, teoreticieni de toate nuanțele, dar și oameni ai Bisericii au conturat atunci fundamentul spiritual, cultural sau religios al noului spațiu reîntregit. Tensiunea națională declanșată în acele momente a fost fără precedent, iar consecințele răzbat până în zilele noastre prin briliantele și încă neegalatele creații ale generațiilor acelor vremi.

Păstrând măsura cuminte a proporțiilor, o asemenea somație este ridicată și astăzi, când statutul națiunii este așezat iarăși, acut, sub aspră interogație. Formula națională este supusă unui neostoit tir,

întrebările și acuzele devenind materia primă a unor curente grăbite în a-i decreta vetustețea ori finalul. Împotriva unui set de agresii pe direcția antinațională, glasul culturii românești s-a făcut auzit prea puțin. Intervenția autorizată a unui glas al Bisericii Ortodoxe Române are darul, în această abulie ideatică și conceptuală, să despice apele, obligând, încă o dată, omul de cultură creștin să se alăture cu instrumentele profesiei sale unei dezbateri prea mult amânate.

Într-o intervenție publică de prea puține ori invocată, părintele Galeriu aborda, după 1989, o problemă de a cărei importanță nu se poate îndoi nimenea: raporturile dintre ortodoxie și națiune. Arătam că în contextul întreg al culturii române intervenția nu e singulară, dar momentul ei, actualitatea și competența incontestabilă a celui care a abordat-o ne obligă să stăruim asupra ei.

Discuția pivotează cu precădere în jurul dubletului națiune-imperialism. Concluzia părintelui Galeriu va fi aceea după care cea dintâi apare ca rod al acțiunii creatoare și proniatoare a lui Dumnezeu, pe când cel

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

din urmă aparține inițiativei și inspirației diavolești, chiar imperialismul bisericesc – cu referire directă la cel rusesc – vădește încălcarea unei porunci dumnezeiești, mai mult, chiar refuzul Revelației.

Să lăsăm cuvintele teologului să limpezească însă toate acestea<sup>1</sup>: „Scriptura vorbește de persoane și apoi de «neamuri» în sensul pe care-l are astăzi termenul «națiune». Aceasta se vede prima dată în Cartea Genezei, capitolul 10, vers. 31 – 32: «Aceștia sunt fiii lui Sem, după familii, după limbă, după țări, după nații. Acestea sunt neamurile care se trag din fiii lui Noe, după familie, după nații, și dintr-anșii s-au răspândit popoarele pe pământ, după potop». Ceea ce se spune în citatul de mai sus despre Sem se afirmă în Scriptură și despre ceilalți doi fii ai lui Noe. Apare la psalmistul David, în nenumărate rânduri, iar Noul Testament începe, după cum știți în Evanghelia după Matei cu „Cartea neamului lui Iisus Hristos”. (...) Vă rog să rețineți acest acord adânc cu Revelația! În Sfânta Scripturi sunt invocate trei categorii ale umanului: persoana umană – se vorbește de Adam, de Avraam, Isaac și așa mai departe; de Mântuitorul, cu atât mai mult, de profeți, apostoli, Neamurile, adică Națiunile și umanitatea în întregul ei. Trebuie observat un fapt capital: ortodoxia pune un accent

deosebit pe persoană: când vorbim de Dumnezeu spunem: Dumnezeu Cel în Treime preamărit: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, Treimea cea De-o-ființă și nedespărțită. Observați: punem întâi persoana și pe urmă esența. Esența, natura divină, este un conținut al persoanei. Acesta este un specific al Ortodoxiei față de Apus, care atribuie un primat esenței asupra persoanei”. Esența tâlcuirii desfășurate de părintele Galeriu este că, în ortodoxie, accentul covârșitor pus pe persoană se va transfera asupra națiunilor și neamurilor. Legătura dintre ortodoxie și națiune devine astfel de nedescăcut.

Am preferat să reluăm aceste afirmații, în fond perfect convergente cu cele precedente, ale părintelui Stăniloae sau ale părintelui Plămădeală, pentru a completa această serie cu un cuvânt recent, devenit stringent într-o lume decisă parcă să suspende până și învățătura sfântă a lui Dumnezeu.

1 Vom apela în acest fragment la interviul părintelui Galeriu pe tema Ortodoxie și națiune, publicat în „România Liberă” din 8 Ianuarie 1994, p. 2.

Dacă însă persoana și națiunea apar ca rod al acțiunii creatoare a lui Dumnezeu, binecuvântate de Divinitate și cu răspundere în fața Acesteia.

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j imperiile, o altă categorie invocată în Biblie, cad sub osânda grea a lui Dumnezeu. Explicațiile teologice provocate de acest subiect se desfășoară după cum urmează: „Se cuvine să invocăm mai întâi un text foarte cunoscut: tâlcuirea pe care prorocul Daniel o face visului regelui Nabucodonosor: acesta visase «un chip peste măsură de mare» cu o înfățișare «grozavă». Avea capul de aur, pieptul și brațele de argint, pânțele și coapsele de aramă, pulpele de fier, picioarele parte de fier, parte de lut”.

Se știe că visul acesta – imperiul cu picioare de lut – a suscitat interpretări și supoziții. Dovada că Dumnezeu osândește asemenea monstru este convocată de părintele Galeriu: „... Citiți, vă rog, versetul 45: «Opiatră a fost desprinsă din munte, nu de mână – rețineți! – și a zdrobit fierul, arama, lutul, argintul și aurul. Dumnezeu a dat de știre regelui». Și chiar așa au fost zdrobite imperiile în decursul istoriei... Dar locul și mai semnificativ este cel al ispitirii Mântuitorului. Deschideți Evanghelia după Matei, capitolul 4, de la versetul 5 încolo: «Și suindu-L diavolul pe un munte înalt, i-a arătat într-o clipă toate

împărățiile lumii. Și i-a zis diavolul: Ție îți voi da toată stăpânirea aceasta și strălucirea lor căci mi-a fost dată mie – auziți? – iar eu o dau cui voiesc! Deci dacă Tu Te vei închina înaintea mea, toată va fi a Ta. Și răspunzând Iisus i-a zis: Mergi înapoia Mea satano, căci scris este Domnului Dumnezeuului tău să te închini și numai Lui Unuia să-i sluești». Sfântul Ioan Gură de Aur observă în mai multe rânduri că Dumnezeu vorbește în mentalitatea oamenilor. Vedeți, și aici diavolul spune că imperiile i-au fost date lui în stăpânire și acum el vrea să le dea Mântuitorului, adică să facă din Hristos un... dictator. Altfel spus, imperiile aparțin inițiativei și inspirației diavolului. Acesta este sensul precis. E un fapt de mare însemnătate! Ascultați ce spune diavolul: «eu o dau cui voiesc», adică stăpânirea imperiilor! Or, ce răspunde Mântuitorul: «Mergi înapoia Mea satano!» sau «Piei, satano!», cum se mai traduce”.

Cartea Sfântă face deci distincție între ceea ce numim astăzi națiune sau stat național și imperiu. Când o structură sau organizare statală a unui neam năzuiește să cucerească, să stăpânească sau să asimileze desființând datele primordiale ale unei alte comunități, avem de-a face cu un imperiu, al cărui țel este, după cuvântul Scripturii, instaurarea unui nou „Turn Babel”. Opinia după care limbile și neamurile s-au diferențiat începând de la Tumul

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Babei – proiectată în loc comun al multor exegeze – este fundamental eronată, tâlcuirea adecvată a acestor fragmente ducând la cu totul alte concluzii și învățăminte. De altfel, în capitolul care prevede descrierea tentativei de înălțare a Turnului Babel (Facerea 10) se vorbește explicit despre oamenii divizați „după familii, după limbă, după nații”, iar Sfinții părinți ne avertizează că fiecare neam își are îngerul său ocrotitor. Singura chestiune rămasă în suspensie este tâlcuirea corectă a primului verset din capitolul următor al Facerii, capitolul 11: „În vremea aceea era în toi pământul o singură limbă și un singur grai la toți”. Exegeza creștin-ortodoxă identifică în acest verset un moment fundamental și un avertisment prea puțin băgat în seamă pentru evoluția societăților omenești. Iată tâlcuirea părintelui Galeriu: „Aceste cuvinte definesc un alt moment istoric, și anume apariția primului stat totalitar din lume! Că lucrurile stau așa, rezultă și din ceea ce se istorisește mai departe: că «fiii oamenilor» – adică păcătoșii, căci Scriptura (Fac. cap. 6) face deosebirea dintre «fiii

oamenilor» și «fiii lui Dumnezeu» – după ce și-au asigurat materiale și tehnica de construcție și-au spus: «Haidem să facem un oraș și un turn, al cărui vârf să ajungă la cer (rețineți «la cer» precizare foarte semnificativă) și să ne facem faimă înainte de a ne împrăști pe fața a tot pământul». Vă amintiți că la pogorârea Sfântului Duh peste apostoli, în chip de limbi de foc se spune că erau adunați la Ierusalim «locuitori iudei, bărbați cucernici, din toate neamurile care sunt SUB CER». Observați diferența! Ziditorii Turnului Babel, întocmai ca la ispitirea protopărinților noștri Adam și Eva când li s-a propus să fie «ca niște dumnezei» (Fac. 3, 13), să ajungă la cer adică în locul lui Dumnezeu... în cazul pogorârii Sfântului Duh neamurile se aflau, potrivit vocației lor, sub cer, în ascultare de Dumnezeu, pe câtă vreme statul mondial de care se vorbește dincolo a vrut să ajungă la cer. E o distincție radicală. În scriptură flecare cuvânt are o semnificație! Ce citim mai departe? Că Dumnezeu i-a pedepsit, împrăștiindu-i de-acolo în tot pământul și au încetat de a mai zidi cetatea și turnul. Care este sensul? Acolo nu este vorba de limbă ca expresie de manifestare specifică a personalității și identității unui om sau ale unui neam; de amestecat s-au amestecat atunci gândurile oamenilor, ideile egoiste, pătimașe, orgolioase, înțelegeți? Acei oameni, care voiau să-i ia

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I locul lui Dumnezeu erau în același timp și unii care urmăreau să-și impună voința tuturor semenilor”.

Iată deci talmăcirea în acord cu Revelația a statutului imperiului în istoria omenirii. Legătura dintre ateism și dictatură se dezvăluie acum ca inextricabilă: un ateu nu este nimic altceva decât un auto-centrat, un individ ce duce orgoliul la apogeu centrându-și existența pe sine. Antropocentrismul exacerbat este așadar rădăcina tuturor dictaturilor și a terorii imperiale de orice fel. Momentul Turnului Babel devine revelator pentru ceea ce înseamnă începutul totalitarismului: aceeași limbă, aceleași idei, dictatură și control unic pentru toți supușii. Adevărurile Scripturii infirmă radical o asemenea rânduială, persoana și națiunea sunt, repetăm, în învățătura teologică creștin-ortodoxă, rod al creației și Providenței divine, iar imperiile plasându-se sub semnul nefast al demonului și de aceea hărăzite să dispară.

Din punctul de vedere al ortodoxiei, fidelă deplin Revelației, a stăpâni peste credincioșii de altă nație și de altă limbă înseamnă deci

călcarea unei porunci dumnezeiești. Imperialismul ca formulă politică operează o despicare a istoriei de Revelație, a descoperirii dumnezeiești de mersul istoriei. Scriptura propovăduiește sacralitatea națiunii, prin urmare dragostea și respectul celorlalte neamuri, și nu imperialismul, decretat eretic, fie sub forma politică fie sub cea religioasă.

Învățătura părintelui Galeriu poate să fie preluată astfel în chip de concluzie și profeție a întregului demers consacrat acestui subiect: „Mersul istoriei este către o tot mai puternică afirmare a persoanei și a națiunilor. Noi vedem aici un raport firesc între Revelație și Istorie. Potrivit Sfintei Scripturi, mersul Istoriei este către împărăția lui Dumnezeu care este o împărăție a spiritului, a iubirii, a afirmării persoanei. Conștiința umană, mersul progresiv către umanitate – folosesc cuvântul în accepția lui spirituală și morală – nu se realizează gregar, mondialist, imperialist. Conștiința de om «după chipul și asemănarea lui Dumnezeu» se realizează la modul personal în Biserică, în familie, în națiune, în fața persoanelor divine ale Sfintei Treimi: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt”.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

2. Conștiința națională și conștiința ecumenică. „Transfigurarea românismului”.

Spiritul etnic a modelat decisiv organizarea bisericilor naționale. Este o realitate de acum incontestabilă. Singură ortodoxia este cea care permite fuzionarea perfectă a universalului (creștinismul) cu particularul (naționalul). În concepția răsăriteană, ortodoxia și naționalitatea se împletesc „ca în persoana Mântuitorului natura divină cu natura umană” (Nichifor Crainic). Împlinirea finală nu va fi absorbirea ortodoxiei de către naționalitate, ci spiritualizarea ortodoxiei și desăvârșirea astfel a naționalului. Altfel spus, nu națiunea va asimila Biserica, ci Biserica va asimila națiunile „precum Hristos e mai presus de orice făptură și subțiază spre ceruri umanitatea noastră păcătoasă după umanitatea lui divină” 1.

Creștinul autentic va resimți așadar în permanență conștiința dublei sale apartenențe. Conștiința națională, cu adevărat ortodoxă, nu exclude sau subminează conștiința ecumenică, căci ea se va socoti parte întregitoare a ei, element primordial care plămădește și se lasă plămădit de întreg. Este consecința directă și de necombătut a recunoașterii Bisericii unice, deasupra omului și a timpului, Biserica

sfântă și universală a Mântuitorului întregii făpturi.

2 Nichifor Crainic, Transfigurarea românismului, în „Ortodoxia II – Creștinism și românism”, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1943.

Autocefaliile Bisericii ortodoxe nu vor fi abdicări sau eroziuni ale universalului creștin atâta vreme cât reprezintă expresia firească și canonică a acordului dintre cele două fațete ale unei unități indestructibile: pluralitatea, după creație, a națiunilor și unitatea, după grație, a Bisericii creștine. Conform concepției ortodoxe, neamurile vor participa la simfonia creștină unică transfigurate prin integrarea lor în corpul mistic al Mântuitorului, care e Biserica. Condiția se dovedește decisivă și de neînlăturat, căci numai în măsura în care această transfigurare, această identificare a părților-națiuni cu idealul unic – cel creștin – se va obține, neamurile, indivizii ce le compun, beneficiază de suprema grație și ating cea mai înaltă

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

fericire care este întrevăzută pe pământ și care va fi să fie grandioasă realitate în ceruri: sfințenia și mântuirea.

Spre deosebire de catolicism sau protestantism, atributele definitorii ale Bisericii ortodoxe sunt cele care asigură coerența și împlinirea deplină a unui asemenea traseu creștin. Notele sale definitorii, perfect circumscrise și individualizante în raport cu celelalte confesiuni, pot fi redată succint prin trei trăsături: sobornicitatea, care înseamnă identitatea harică cu universalitatea creștină, naționalitatea, adică integrarea autocefaliilor naționale în spiritul Bisericii universale și transfigurarea, ca „stil de viață și le simțire” al ortodoxiei, ca element definitoriu al creștinismului răsăritean; iar aceasta înseamnă, în primul rând, „transpunerea lumii în împărăția de har a sfințeniei, în bucuria și nădejdea învierii”.

Accentul pe neamuri al Bisericii ortodoxe transferă discuția pe un I teren inedit, nefrecventat de discursul celorlalte confesiuni. Unul în care [istoria și destinul națiunilor se pot interoga, așezate față în față, și puse la [încercare tocmai prin aceste criterii.

Nichifor Crainic, marele nostru învățător creștin, este cel care venea în întâmpinarea acestei viziuni atunci când avertiza cu smerenia, dar și cu autoritatea teologului ortodox: „În doctrina creștină există o idee, care astăzi nu mai e scoasă în relief suficient,

aceea a paralelismului dintre viața cerească și viața pământească, și anume: ideea asistenței oamenilor și a popoarelor de către îngeri și arhangheli. Fiecare ins are un înger ocrotitor și fiecare neam un arhanghel păzitor. Acest paralelism durează de la începutul lumii și consecința pe care o putem trage din existența lui e că viața în familia națională nu este displăcută lui Dumnezeu". Sau, mai departe: „Adevărul că Duhul Sfânt lucrează nu numai prin inșii singuratici, dar și prin colectivitatea națională, îl putem verifica istoricește în numeroasele cazuri de convertire în masă a etniilor și popoarelor păgâne la creștinism. Istoria omenească e, de fapt, o înlănțuire de miracole ale Providenței și numai o anumită mentalitate modernă în scăzământ cu finețea spirituală o vede pipernicită și redusă la întâmplări oarbe sau determinate exclusiv de interese mărunte. Concluzia la care vrem să ajungem, amintind aceste câteva elemente doctrinare, ce se pot îmbogăți după voie, este că nu greșim dacă îndrăznim să vorbim de o colaborare teandrică atunci când considerăm colectivitatea națională în ansamblul

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Istoric al existenței sale. De altfel, credința că ele îndeplinesc adesea misiuni divine în istorie e familiară popoarelor creștine. (...) De ce să nu] credem din toată inima și din tot cugetul că marile fapte care aduc un spor de bine omenirii sunt respirații ale harului dumnezeiesc prin plămânii popoarelor?... în.

Doctrina creștină e una din veac în veac, dar popoarele care s-o apropie de ea și-o asumă și se dezvoltă la lumina ei în chip diferențiat, în funcție de înzestrările lor primordiale. Creștinismul e universal în Revelație, i dar devine specific național după nota particulară a popoarelor. „Legea constantă a perfecțiunii creștine e să te realizezi în Hristos potrivit posibilităților maxime sădite în natura-ți proprie”, spune Crainic, iar vorba lui împinge gândul departe, mai departe chiar decât specificul etnic, la destin etnic, la derularea istorică în funcție de acest comandament suprem care devine legea creștină. Avertismentul teologului răzbate aici, avertisment și pildă, căci, spune, s-au scris istorii militare sau politice, sociale sau culturale ale popoarelor, dar nu s-au scris istorii creștine, întru totul justificate și necesare din punctul de vedere al creștinismului ortodox. Patronul spiritual al „Gândirii” rostise nu o dată convingerea că „istoria noastră veche rămâne ca o carte cu șapte peceti, dacă n-o considerăm sub unghiul adevărat, care e



creștin ortodox”.

Într-o asemenea sublimă tentativă, Nichifor Crainic încerca să deslușească un destin posibil al neamului pe care îl sluja. Citează mărturia impunătoare ale lui Mihai Viteazul: „«Eu n-am avut de la turci nicio greutate sau vreo nedreptate, dar ceea ce am făcut, toate le-am făcut pentru credința creștinească, văzând eu ce se întâmplă în fiecare zi cu bieții creștini. M-am apucat să ridic această mare greutate cu această țară săraca a noastră, ca să fac un scut al întregii lumi creștine”, identificând-o ca fiind „însăși esența istoriei românilor», dar mărturia nu este singulară, căc: alături de Mihai Viteazul marii voievozi au gândit la fel, stăpâniți de ideei că țara lor e în primul rând o parte a comunității ecumenice. „Românismul a avut acest rol, spunea Crainic, de apărare a unei idei universale, cea mă demnă de apărat, ideea creștină, sacrificiile și jertfele uriașe și neștiute fiini așezate pe altarul ortodoxiei și a Bisericii creștine.

3 Ibid., p. 183 – 184.240

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I

Marele teolog rostea aceste cuvinte în anul confruntării năprasnice cu păgânismul sovietic, în vremea amarnicelor bătălii ale războiului din Răsărit. „Război sfânt” a fost numit, pe bună dreptate, căci așa a fost purtat și simțit de oastea românească alături de întreaga națiune. Mărturia superbă din final rostită de Nichifor Crainic vine parcă să pecetluiească această stare de spirit, așozându-se, poate, ca piatră de temelie a unei istorii ortodoxe, scrisă și asumată de poporul român de aici încolo: „E destinul nostru de la Dumnezeu ca dreptatea, după care însetează acest popor, să n-o cucerim în numele egoismului și a orgoliului național, ci în numele jertfelor aduse pentru sfintele idealuri ale lumii creștine. Ne-am regăsit ca români, pierzându-ne din toată inima în marea cauză a tuturor. Ne-am înălțat ca români, încovoiindu-ne sub povara semenilor noștri. Această săracă țară mică, după cum o numea cu mișcătoare gingășie gigantul atlet al lui Hristos, Mihai Vodă, n-a pierit, ci s-a ridicat din veac în veac, ca din treaptă în treaptă, fiindcă a știut să facă din viața ei săgeată în arcul voinței lui Dumnezeu” 4.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

PARTEA A IV-A

ORDO ROMANĂ, FRONTIERA ROMANĂ ȘI SINTEZA

# EUROPEANĂ

## CAPITOLUL I

### FRONTIERE, BLOCURI ETNOLEVGVISTICE, BLOCURI ISTORICE

#### 1. Frontiera și paradigmele ei

Frontierele sunt fenomene extrem de complexe, pe care nu le putem lămuri într-o abordare geografică pură. Se va observa, mai întâi, c' frontierele, chiar cele fizico-geografice, sunt fenomene mișcătoare. Sociologia americană își datorează nașterea acestei descoperiri. Fenomen american este, în mare măsură, creația înaintării frontierei spre vest, până la marele ocean. Această continuă mișcare a frontierei de la Atlantic se pacific a creat America modernă. Cu greu ar putea cineva să cuprindă re grandoare ca și drama interioară a Americii dacă n-ar utiliza, explicit implicit, paradigma frontierei care înaintează. Frontierele, deci, își propriile lor paradigme, prin care poți citi secretele spațiilor, mai mult de prin orice altceva. Pentru fiecare zonă a planetei există o frontieră pl digmatică de care se leagă marea și tragediile locului aceluia.

Pentru români, spre deosebire de cazul Americii, frontiera a căpă încă de la începuturi, un caracter aparte, pe care l-am încadra în ceea denumim dualitatea paradigmelor frontierei. Existența românilor ca pop se leagă și ea, ca și a americanilor, tot de înaintarea unei frontiere: înaintarea frontierei romane. De altminteri, nașterea Europei însăși este, mare măsură, un fenomen de înaintare a frontierei romane. Românii au de ca popor, vârsta însăși a Europei: două mii de ani. Aceasta este unitatea măsură a europenismului unui popor. Sub aspect cronologic, așadar, exi

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j

I popoare de vârstă europeană și popoare aflate sub vârstă europeană, într-o fază de „minorat”. Dacă n-am risca alunecări conotative, adică substituirea unei judecăți de realitate cu una de valoare, am putea opera cu această clasificare în popoare europene și popoare subeuropene, aflate adică în Europa de un interval cu mult sub nivelul vârstei europenismului. Ce semnificație are lucrul acesta e foarte greu de spus. îl consemnăm doar ca fapt de pură cronologie europeană. Nașterea Europei este un fenomen al expansiunii frontierei romane și are ca exponenți, în viziunea lui Simion Mehedinți, trei figuri reprezentative: Scipio, Cezar și Traian.

De Scipio se leagă înaintarea și fixarea țărmului european al Mediteranei, deci victoria Europei in statu nascendi asupra Africii. Victoria Romei asupra Cartaginei a transformat Mediterana într-o mare nostru **m** și deopotrivă într-o mare interioară a Europei. De Cezar se leagă cucerirea fațadei oceanice, atlantice a Europei. Cucerirea Galiei și a Britaniei este opera acestui mare om care a împins frontiera Europei la Atlantic (și așa va rămâne până în epoca modernă, când marea colonizare a Americii va transforma Atlanticul într-un „lac interior”, un ocean european). În fine, de Traian se leagă stabilirea fațadei continentale a Europei. Acesta a întors privirile Romei spre linia Rin-Dunăre și astfel a împins cucerirea spațiului spre fruntariile continentale ale Europei. „Astfel că romanizarea se întindea mereu dinspre Italia (centrul mediteraneeen este centrul Europei, **n.n.**), (...) și se apropia de masivul dacic. Întrebarea era: unde se va fixa hotarul imperiului? Și ce va deveni șesul Dunării de jos și Peninsula balcanică? Chestiunea hotarului a fost dezlegată de Traian. El e pentru Dacia ceea ce fusese Cezar pentru Galia. Domnia lui e un moment hotărâtor pentru etnografia Europei, căci colonizarea romană din munții și șesurile stăpânite până atunci de daci s-a dovedit a fi o operă de dimensiuni seculare – rămânând și până azi în ființă. (...) De la gurile Rinului și până la gurile Dunării, hotarul sprijinit pe ape, pe munți și unde mai trebuia: pe limes și pe valuri ridicate înadins de legionari – dădea un fel de țărmurare imperiului și spre fațada continentală”. Europa întreagă, așadar, este

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

creația frontierei romane, a înaintării acestei frontiere. Expansiunea Romei, s-a spus, a adus pe urmele ei, o nouă ordine, ordo romană.

Teoria puternică a frontierei romane a susținut deci că înaintarea Romei a însemnat integrarea lumilor cucerite într-o nouă ordine, un nou tipar civil (**cives romanus**). Cel mai activ promotor al acestei teorii a fost N. Iorga, care a și dezvoltat ideea „factorului de sinteză”, deci a factorului roman ca factor de sinteză universală, de sistematizare civilă a existenței rurale (**familiale**) din aria imperiului. La o asemenea poziție s-a ripostat prin teoria adversară, care susține că frontiera romană, în înaintarea ei, n-a avut configurația unei noi ordini civile, ci, din contră, a îmbrăcat forma unui compozitum de modele eterogene, de rase umane, de moravuri semicivilizate sau

semibarbare, astfel încât înaintarea frontierei romane **n** preluat formă urbană, ci formă suburbană. În locul demosului roman s-a împrăștiat marile cucerite un ochlos roman, o amestecătură rasială și culturală, incapabilă să propage ordinea, propagând mai degrabă dezordinea romană. Această teorie adversară s-a dezvoltat dintr-o interpretare suburbială a colonizării „ex toto orice”, „din tot imperiul”. Colonizarea ariilor cucerite prin emigranți ex toto orice, din tot imperiul, adică prin elemente amestecate, ar fi fost chipurile incapabilă să susțină și deci să impună ideea și ordinea romană. Urbs-ul roman degenerază aici într-un suburbium, urbanus într-un suburbanus, ordo urbanitas într-o simplă suburbium.

Aceste două teorii capătă, iată, valoare de teorii standard pentru interpretarea fenomenului frontierei fiindcă ele vor răzbate în toate teoriile despre expansiunea unei civilizații. În definitiv, problema reapare în teoriile sincronizării occidentale. Paul Goma, bunăoară, spunea despre România că este un „pământ netocmit și gol” și afirmând lucrul acesta el dădea expresie, fără s-o știe, „teoriei adversare” a romanității noastre. Roessler, teoriile ungariste, „basna lui Simion Dascălul” sunt toate teorii adversare ale ideii romanității noastre, fiindcă romanitate înseamnă a face parte chiar din ordo romană, nu din suburbium. În forma extremă, această paradigmă contestă chiar continuitatea frontierei romanității orientale, ceea ce pune în discuție un fenomen de istoria civilizației romane, ca și un adevăr geopolitic mult mai general. Fenomenul frontierei se judecă așadar în acest proces ideologic al celor doi actanți: unul susține că frontiera înseamnă dezordine sau chiar

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j impotență (incapacitate de a întemeia lucruri durabile), altul că, dimpotrivă, înseamnă o nouă ordine.

Judecarea situației din România, așadar, înseamnă rejudecarea fenomenului de expansiune a hotarului roman și a esenței romanității, care rezulta din această expansiune. Problema este dacă Roma a dus cu sine, prin soldații ei, prin veteranii, prin păstorii, prin meșteșugarii ei (de la constructorii de apeducte și drumuri la mineri) etc, o nouă ordine, o civilizație, ori o simplă subordine, o dominatio, adică un fel de ordine degradată. Lumea romană este întreaga Europă. Ar urma să decidem dacă Europa a fost o Europă romană, ori un suburbium pur și simplu. Dar independent de natura și caracteristicile procesului de

înaintare a frontierei romane, vom consemna faptul că, pentru cazul românesc și exclusiv pentru acesta dintre toate popoarele neoromanice, interpretarea fenomenului de înaintare a frontierei romane a căpătat un pronunțat caracter dualist. Numai în acest caz există o pendulare între teoriile care susțin că România este ilustrarea uneia dintre cele mai interesante sinteze daco-romane din tot imperiul și teoriile care susțin, dimpotrivă, ori nimicirea elementului dacic, ori pustiirea întregului teritoriu odată cu retragerea aureliană, conferindu-i-se acestui spațiu caracter de „pământ netocmit și gol” (sintagma chintesențială a acestei paradigme care, în esența ei, contestă romanitatea noastră și a spațiului ponto-carpatic). Efectul propagandei antiromânești a fost tocmai acest dualism imprimat paradigmelor frontierei romane. Referindu-se la colonizarea ex toto orice, din tot imperiul, Simion Mehedinți propune teoria elementului predominant, adică a elementului selectat predominant dintr-o arie etnospirituală unitară și deja romanizată. „Niciodată nu s-au colonizat ținuturi întinse prin emigranți ex toto orice. Pretutindeni, a ieșit la iveală un element precumpănitor. Aici (în Moesia și Dacia) elementul acesta aveau să fie în mod firesc ilirii romanizați încă de pe vremea lui Augustus. Până în vremea lui Traian, ținutul acesta era deci romanizat (Dalmația și Panonia), ba coloniștii trecuseră pe malul stâng al Dunării încă de pe vremea Flaviilor. Așa că, după războiul dacic, minele de aur și de sare trebuiau să atragă mai întâi pe minerii din Dalmația și

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

negustorii Panoniei, unde sarea lipsea. Aceștia s-au adăugat lângă capitaliștii italieni, care veneau să exploateze provincia’.

## 2. Frontiere și blocuri etno-lingvistice

Caracterul de paradigmă al celor două teorii reiese din utilizarea lor spontană, neconștientă, în cele mai neașteptate ocazii și discursuri. Când Andrei Pleșu, de pildă, susținea că românii împreună cu rușii alcătuiesc împreună un „bloc al ororii”, el nu spunea ceva nou, ci era rostit de o foarte veche paradigmă prin care se interpretează fenomenul frontierei: „Dacă nu cumva, împreună cu Rusia, nu constituim un Bloc al Ororii încă neasimilat de noi înșine și care ne dă un profil cu totul distinct în acest efort al Europei de est de a se europeniza foarte rapid”. Este clar, că somat de o aceeași problemă (expansiunea frontierei occidentale), autorul citat este confruntat cu aceeași opțiune între cele două paradigme asupra frontierei: frontiera

interpretată ca nouă ordine sau ca simplă subordine, ca suburbium. Dubitația autorului arată cât de dificil este să ieși din acest impas în care te vezi aruncat de îndată ce te confrunți cu fenomenul frontierei. Ca să nu lăsăm lucrurile suspendate, vom stărui asupra acestui text, deși el nu se vrea o contribuție, ci doar o întrebare, o simplă ipoteză. Ne putem, mai întâi, întreba cum e posibil ca un popor latin și unul slavo-mongol să formeze un singur bloc. De vreme ce autorul e tentat de ipoteza aceasta, înseamnă că actul său interpretativ este un act de remanentă a teoriei despre esența suburbială a frontierei (s-o denumim, convențional, teoria frontierei necontrolate, semibarbare sau suburbiale, ex toto orice. Va trebui să te decizi, ca cercetător, între a accepta teoria despre caracterul necontrolat, barbar sau impotent al frontierei romane, ori a accepta teza opusă, a caracterului organizat, potent și durabil al frontierei romane în zona romanității orientale). Să vedem, așadar, cum se pun lucrurile și ce răspuns ar putea primi o atare întrebare.

2 S. Mehedinți, op. cit., p. 72.

3 Andrei Pleșu, „Suntem lumi intermediare”, 22”, anul I, nr. 41, 18 – 25 oct. 1991, p. 9.246

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Primul lucru asupra căruia trebuie să insistăm se referă la „natura” unui asemenea „bloc” eventual (între români și ruși). Problema este decisivă, iată, chiar pentru interpretarea frontierei noastre pe Nistru (în jurul căreia au curs râuri de cerneală). Ce fel de „bloc”, așadar? În etnologie și în sociologie, termenul e folosit pentru a indica „blocurile lingvistice” (anglo-saxon, francez, rus, chinez etc). Formează România și Rusia un „bloc lingvistic”? Întrebarea nu e fără sens, iar răspunsurile date au cunoscut o anume înspicare ele însele. N. Al. Rădulescu a inventariat câteva răspunsuri cu privire la balcanitatea noastră și la raporturile cu Rusia într-un studiu celebru, Poziția geopolitică a României. Chestiunea este crucială și de rezolvarea ei depinde concepția privind încadrarea României în Europa. „De la început trebuie să arătăm că o primă încadrare a României în Europa o datorăm profesorului S. Mehedinți care a evidențiat toate argumentele ce ne fac să considerăm Rusia ca o regiune asiatică, cu totul opusă Europei peninsulare, la extremitatea căreia ne aflăm și noi”.

Și, mai departe, geograful român sintetizează argumentele

acestei poziții: „Totul, Carpații, cel din urmă accident de relief al Europei peninsulare, clima cu nuanțe mediteraneene, flora și fauna, latinitatea noastră cea mai de Răsărit, limita de est a catolicismului, totul arată că de la Nistru se află o altă lume, cu un ținut oblu, fără accidente de relief, cu o climă excesiv continentală, cu o faună și floră de stepă, în rezumat, începe Europa continentală, zona preasiatică”. Profesorul Rădulescu apreciază că România nu face parte nici din zona balcanică (sau din „Slavogrecia”, cu expresia lui D’Omalius d’Halloy). „După marele război, precizează Eugene Pittard în *Les races et l’histoire*, românii au modificat axa dispoziției lor geografice și au plasat-o mai la nord. Prin lipirea cu Transilvania, ei s-au depărtat de Balcani. Ei erau deja la periferia Peninsulei. Cred că geografii ar trebui să înceteze să treacă România printre statele balcanice” 1.

7 P. 345, apud Rădulescu, op. cit., p. 7

Gustav Weigand trece limba română între limbile balcanice (pornind de la asemănări lingvistice albano-române și de la influențele bulgare în

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

limba noastră). N. Rădulescu arată că, de fapt, confuzia lui derivă din faptul lingvistic al ariei de extindere a elementelor de limbă românească, nu invers. C. Rădulescu-Motru aduce argumente severe cu privire la apartenența noastră la Europa centrală și occidentală. Același lucru îl susținea și N. Iorga, care nu se va sfi să sublinieze că România nu e țară balcanică<sup>8</sup>. Jacques Ancei va oscila o vreme în această chestiune, dar în lucrarea din 1935, *Les frontieres roumaines*, afirma că Dunărea e o frontieră biologică, lingvistică și fluvială. Biologic, la nordul Dunării „sfârșește Europa centrală, fără ca la sud Europa mediteraneeană să înceapă, dar ea se anunță<sup>10</sup>. Dunărea e și o frontieră lingvistică foarte „precisă”. În lucrarea sa, *Manuel géographique de la politique europeene*, J. Ancei va plasa România în Europa centrală. Alte lucrări plasează România pe o hartă geo-culturală într-o arie colorată omogen pentru care se pune această explicație (la legendă): *Balkan-Kultur*”. N. Iorga va nuanța foarte mult dezbateră într-o conferință a sa din 1916, Ce înseamnă popoare balcanice? Istoricul precizează că „am încheiat epoca balcanică a preocupărilor noastre pentru a ne gândi la o epocă exclusiv carpatică”. Pe de altă parte, prin elementul iliro-trac (foarte puternic pentru toate popoarele balcanice), suntem foarte legați de aceste

popoare... Ne leagă stăpânirile romane, bizantine și turcești, care ne-au fost comune; tot oarecum comune ne sunt locuința, felul de îngrijire al ogoarelor, elementele primitive de artă și superstițiile populare (...). Concluzia e că oricât ne-am occidentaliza «Balconul va păstra importanță pentru noi» „n. Iorga își va schimba poziția și în 1935 afirma că România nu poate fi o țară balcanică.

I. Simionescu afirma că România face parte din Europa centrală și nu din Peninsula Balcanică „în care adesea, dar pe nedrept, este reprezentată în atlasele străine” 11. Aflată deopotrivă sub influența Europei continentale și a Peninsulei balcanice, România e situată „la limita extremă

Cf. N. Rădulescu, idem, p. 9.

9

P. 27, apud N. Rădulescu, idem, p. 11.10 Cf. Rădulescu, idem, p.

12. „P. 7, apud, ibid., p. 13.

12 P. 43, p. 10, apud., ibid., p. 14.

13 I. Simionescu, Tara noastră, București 1937, apud., ibid., p.

15.

248

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

— la Europei centrale ca și Polonia ori o parte a Germaniei”. Indiferent de argumente pro sau contra balcanității noastre, este de reținut că România poate fi socotită atât parte a „blocului balcanic” (prin „cercul cultural trac”, prin acel „substrat traco-ilir”, care este „foarte puternic pentru toate popoarele balcanice”, cum arată Iorga), cât și parte a „blocului european central”, dar sub nicio formă ca parte a vreunui așa-zis bloc ruso-român. Însă și sub acest aspect, argumentele arată că elementul puternic de asemănare cu balcanicii este cel de substrat traco-iliro-roman și nu acela al substratului slav. „În acest chip, (prin „cercul cultural trac”), da, suntem legați de țările balcanice formate astăzi de popoarele venite târziu, care și-au asimilat această cultură autohtonă, fără s-o recunoască, ceea ce echivalează cu o confiscare...”. Prin urmare, suntem împreună cu balcanicii prin acest „cerc cultural”, nu așa, în general, încât atunci când ne referim la comunitatea noastră cu ei trebuie să precizăm despre ce anume vorbim. Nimeni însă, cu excepția școlii rolleriste, kominterniste, nu merge până într-acolo încât să ne considere în bloc cu rușii. S-a susținut, în schimb, foarte puternic teza apartenenței noastre la blocul



Europei centrale. Și tot N. Rădulescu face rezumatul acelor teorii care ne-au integrat acestui bloc. Astfel, geopoliticianul Mackinder „înțelege prin Mitteleuropa regiunea europeană dintre Marea Neagră, Marea Nordului și Marea Baltică, cu următoarele țări: Belgia, Olanda, Germania, Elveția, Austro-Ungaria, România, Serbia, Bulgaria”. E. de Martonne exclude din Mitteleuropa Iugoslavia și Bulgaria, dar menține categoric România, iar J. Ancei reintroduce Iugoslavia (nu și Bulgaria) în Europa centrală.

15 Rădulescu, idem, p. 25.

18 N. Rădulescu, idem, p. 28.

N. Rădulescu crede că ar trebui împărțită Europa centrală în două subblocuri: Europa centro-orientală și Europa centro-occidentală. În prima categorie se includ Polonia, România, Cehoslovacia, Ungaria, iar în a doua, Germania, Austria, Elveția. România este situată la „acel trio confinium al Europei continentale, Europei balcanice și Europei centrale” 1. Această

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

situare explică multe evenimente cedate altfel întâmplărilor. Din acest punct de vedere, hotarul romanității cu Rusia, adică Nistrul, apare mai curând ca o ilustrare a frontierei-presiune: „Populația nomadă a imenselor stepe eurasiatice trebuie ca aici să-și găsească loc de trecere către Europa apuseană... Niciun hotar al statelor românești n-a fost mai hărățuit ca Nistrul...”. A existat și din sud o presiune, cuceririle dinspre Balcani însă n-au durat (și turcii și bizantinii au fost opriți la Dunăre).

3. Blocul romanității, blocul otoman, blocul rusesc

România, deci, a fost un stat tampon și nu poate fi ușor inclusă în vreun bloc fiindcă presiunile geopolitice din jurul ei nu îngăduie să formulăm o atare concluzie. Singura zonă în care s-a impus cu forță deformatoare ideea unui „bloc lingvistic ruso-român” a fost nefericita Basarabie, unde rusofonii de ieri și de azi au susținut și susțin că „limba moldovenească” este o „limbă slavă”. Pentru ei, sintagma de „bloc ruso-român” e inteligibilă. Geopolitic, așadar, frontiera noastră cu Rusia nu poate fi interpretată prin teoria blocurilor comune. Însă termenul de „bloc” a mai fost utilizat de către teoreticienii marxiști ai civilizațiilor și pentru a desemna așa-numitele „blocuri istorice”. Cu o atare accepțiune, termenul a făcut carieră într-o carte celebră a lui G. Sorel, *Reflexions sur la violence*.

Nici istoricește teoria blocului nu se susține, pentru că, iată, deja în secolul al XVII-lea, după retragerea valului tătarăsc, de la gurile Dunării până la Golful Corintului înfloresc „Vlahiile”, Pontul Euxin era o mare italiană, la Kaffa erau dogi ca și la Veneția, iar legătura aceasta dintre locuitorii Daciei și Italiei vorbește despre un bloc al mării latinități. Din nefericire, valul turcilor selgiucizi taie această legătură și astfel stopează afirmarea istorică a blocului mării latinități. Pontul ajunge „lac asiatic”. Dar nu se poate vorbi despre un bloc otoman compact, fiindcă până la 1700 românii nu-și pierd inițiativa. Abia la 1700, elementul latin de la Dunăre „intră în pasivitate” pentru ca, de la 1878, românii să se afirme din nou ca

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

putere militară pe axul sudic (la Dunăre) și astfel „elementul romanic între Dunăre și Egeea” este reînviat. Deși malul dunărean era turc din punct de vedere militar, totuși, grosul populației”, de la Craina românească a Serbiei, din ținutul românesc al Vidinului și până peste Rahova românească, Șiștov, Turtucaia, Dobrogea făcea să răsună limba română peste o uriașă întindere”. Românizarea aceasta se baza pe romanitatea zonei, fenomenul istoric, deci, își află un reazem în cel etnografic. Tot timpul, așadar, putem consemna o anume tensiune între blocurile istorice și blocul etno-lingvistic în toată zona aceasta central-europeană și balcanică.

Să vedem cum se situează blocul rusesc în raport cu zona noastră de interes. Împărăția aceasta „din stânga și dreapta Uralilor” e „din punctul de vedere al grupării maselor omenеști, un fenomen nou. Acum două veacuri, sub Petru cel Mare, populația Rusiei nu era nici de 14 milioane. Azi e de 160 și crește în fiecare deceniu cu 12 milioane” 11. Rusia e un fel de „lume nouă”, ca și Canada și Statele Unite, observă Mehedinți. Geopoliticianul român apreciază că fenomenul acesta de „îndesire a populației în Rusia” este „fenomenul planetar cel mai însemnat în vremurile noastre. În curând, imperiul țărilor va apăsa cu o greutate economică și militară de peste 200 de milioane asupra restului Europei, care devine astfel, cum a spus-o Strabo și cum o recunosc și geografi contemporani, o adevărată peninsulă a Asiei” 12.

21

S. Mehedinți, idem, p. 95.

22 Ibid., p. 95 – 96.

23 Ibidem.

S. Mehedinți apreciază că ne aflăm la începutul unei noi faze în istoria statelor din Europa răsăriteană. Față cu „marea masă mongolă din răsăritul Asiei”, cu „furnicarul din India”, cu „marele centru de populație din Statele Unite” și cu „închegarea unui nou centru de desime în Rusia”, „mica noastră peninsulă europeană, la apus de istmul ponto-baltic, devine un satelit politic, după cum e și un satelit fizic al Asiei” 11. Intră în istorie marile state continentale, „întemeiate pe acele mari aglomerări omenești”, între care „colosul rusesc” care, spre a „respira liber spre ocean” are nevoie de Baltica și de Prut, încât „Europa peninsulară se află în fața unui mare

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

conflict de interese”. În locul „pericolului galben” (clișeu folosit, observă Mehedinți, de cei ce judecă istoria cu impresii căpătate din istoria lui Attila și Genghis Khan), se ridică un „pericol alb”. „Coeficientul puterii istorice a noului factor e acea creștere de 12 milioane în fiecare deceniu, pe căni Europa peninsulară a atins limita creșterii de populație (...). Iar elementul românesc de la Dunăre și Carpați se află, ca și acum 19 sute de ani, în fațada de răsărit a Europei”, un „front” și o „frontieră” spre stepa asiatică dintre Prut, Baltica și Urali. Este așadar România un bloc cu rușii? În niciun caz. În fapt, „tot ținutul” aflat între Triest, Varșovia, Odesa și Atena e unul „locuit de neamuri mărunte” (un „mozaic”) și apăsător între „blocul german deoparte și uriașul bloc rusesc de altă parte – o adevărată Scythia Major” 14.

Deci, geopolitic, etnologic și socio-istoric, România nu poate face același bloc cu Rusia. Tot ținutul acesta dintre cele două blocuri e „ca o pepinieră de arbori roditori, primejduită de tendința nivelatoare a statului moscovit. După flagelul turcesc, care a bătuit răsăritul Europei cinci veacuri și mai bine, un alt flagel și mai primejdios se arată la orizont. De aceea socotim că ar fi o mare pagubă pentru cultura europeană dacă o înțeleaptă reciprocitate n-ar apăra ființa etnică și politică a tuturor neamurilor din acest ținut polinațional 15. Este clar că România nu poate prelua în manifestările ei de toate felurile „tendința nivelatoare a statului moscovit”. N-a preluat-o și nici nu o va prelua. Ea n-are cum să facă împreună cu Rusia un același bloc istoric. Prin urmare, nici teoria „blocurilor istorice” nu dă vreo întărire cât de cât unei teze ca aceea care ar susține că românii pot face un același „bloc istoric” ori de altă natură cu rușii. În fond, cum tot S.

Mehedinți o arată, „meridianul istoriei se mută iarăși spre răsărit, unde acest meridian va trece în curând. Generația de azi, vrând sau nevrând, va fi de față la evenimentele care vor deschide alte mari capitole în istoria Europei peninsulare. Vechea provincie romană a lui Traian iese deci din nou în evidență și, prin fatalitatea așezării geografice, va trebui să aibă un rol de seamă în dezlegarea acestei mari probleme de geografie politică. Românii au ajuns din nou între Asia și Europa 116.

24 Ibid., p. 97.

25 Ibid.

26 Ibid., p. 98.

252

nătila iand-ul în aci e d

Această teorie este mult mai apropiată de adevărul românesc decât teoria blocului ruso-românesc și a ignora acest adevăr, a-l escamota în fel și chip este nu numai urmarea unui „punct de orbire” în judecarea lucrurilor, ci, încă mai grav, este o poziție care poate să aducă prejudicii pentru buna noastră înțelegere și autocunoaștere. Toate marile lucrări ale istoriografiei și ale geopoliticii, de la Getica lui Pârvan la studiile despre substrat ale lui Hașdeu, la marea Istorie a lui Xenopol sau N. Iorga etc. demonstrează răspicat că atât în faza preromană cât și în cea postaureliană până la perioadele medievale și moderne, zona aceasta a făcut parte dintr-un bloc istoric absolut distinct, pe care nimeni nu-l poate dizolva nici în marea desime rusească nici în destrămarea valurilor barbare care s-au tot succedat peste cercul cultural trac.

#### 4. Blocurile politice și cheștiunea frontierelor

Termenul „bloc” mai este folosit de politologie, mai ales de cea marxistă, pentru a indica „blocurile politice”. Astfel, blocul răsăritean a fost în întregime un „bloc comunist”, s-a spus. Dar nimeni n-a îndrăznit să susțină că termenul se referă la ceva mai mult decât la „ordinea” sau „regimul politic”, adică la acel aparat prin care s-a manifestat „tendința nivelatoare a statului moscovit”. Utilizarea termenului de „bloc ruso-român” ar voi, probabil, să sugereze că cele două popoare sunt răspunzătoare pentru comunism, ca fiind asiatic, de stepă, româno-rus, deci neeuropean. Dar poate cineva demonstra că acest comunism s-a născut în România? Geopolitic, istoric, etno-antropologic n-ar găsi niciun argument în acest sens.

Cât privește folclorul românesc, acesta are vârsta marilor

complexe folclorice neolitice, aparținând, în orice caz, unui cerc cultural proto-european, de dinaintea marilor migrații (mileniul I; ceea ce nu exclude, desigur, influențe și confluente folclorice). Singurul nostru lucru comun cu rușii este ortodoxia. Ambele popoare sunt ortodoxe. Însă religia ortodoxă vine cu mesajul iubirii și al jertfiri lui Dumnezeu pentru mântuirea omului. Toate celelalte întrebări, nereligioase (cum ar fi aceea de a susține expansiunea imperiului rus), care se pot da religiei ortodoxe ne deosebesc

253

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Iarăși radical de statul de la nord-est. Țăranii sud-estului european au conferit o dimensiune liturgică întregului cosmos pe care l-au făcut părtaș la marea taină christologică. Această sinteză, denumită „creștinism cosmic” de către Mircea Eliade, este circumscrisă acestui spațiu și nu apare la ruși. În schimb, la aceștia apare ideea Christului rus, a unui Iisus în haină exclusiv rusească, prin care este proiectată în istorie ideea soteriologică rusească, năzărirea că Rusia e chemată să salveze omenirea (ceea ce nu apare la sud-estici).

Putem spune, deci, că frontiera noastră cu Rusia nu poate fi tălmăcită cu ajutorul teoriei „blocurilor” comune. Blocurile sunt fenomene etno-istorice totale, care se înalță prin eforturile conjugate ale unor popoare pe durate lungi, și acestea fixează vârsta acestor blocuri. Dată fiind politica de expansiune rusească și tendința nivelatoare a statului moscovit, românii n-au putut conlucra cu rușii după modelul blocurilor etno-istorice, ci, cel mult, în cadrul unor procese spirituale, a unor intersectări istorice particulare (de tipul războaielor) ori, în ultimii cincizeci de ani, în albia unui proces de edificare a unei suprastructuri politice (statul comunist) și economice (CAER-ul). Acestea s-au prăbușit însă, imediat ce forța militară și politică rusească n-a mai putut veghea la paza și prezervarea lor. Fenomenul frontierei noastre cu Rusia nu poate fi tălmăcit cu alte teorii mai bine decât cu teoria „presiunii”, a frontierei-presiune și a unei formidabile poveri pe care românii au fost somați s-o preia pe umerii lor o vreme, azvârlind-o de pe umeri imediat ce conjunctura răsăriteană s-a arătat cât de cât favorabilă. Cel ce încearcă astăzi să demonstreze că frontiera noastră cu Rusia poate fi interpretată ca fenomen de consimțire la proiectul de expansiune comunistă a Rusiei se face, fără s-o știe chiar, avocatul acestui comunism.

Teoria referitoare la așa-numitul național-comunism românesc dorește să redistribuie răspunderea pentru proiectul comunist aruncând-o asupra națiunilor rămase sistematic în afara frontierelor psihologice ale comunismului. Statul român n-a fost creat de mișcarea frontierei ruso-comuniste, așa cum s-ar putea deduce din axiomele teoriei național-comunismului și ale blocului ruso-român. Aceste teorii falsifică adevărul geopolitic, geoistoric, geoetnologic și geolingvistic al României. Ele sunt mai degrabă părți constitutive ale procesului de expansiune a frontierei ruso-kominterniste decât ale fenomenului frontierei românești cu Rusia. Iată dar că fenomenul frontierei, înainte de a fi o simplă „izobară politică” ce

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

desparte două populații, este un fenomen de uriașă presiune ideologică, de manipulare, care adeseori se transformă într-un adevărat război ideologic, informațional și psihologic. Teoriile unora dintre „europeniștii” noștri actuali sunt o parte constitutivă a vechiului aparat al expansiunii frontierei ruso-kominterniste. Ei poartă un război cu un așa-zis „comunism interior” inventat spre a justifica atacul contra elementelor naționaliste, ceea ce arată că, de fapt, acest război contribuie la slăbirea noastră în fața presiunii frontierelor imperialiste și antiromânești de orice fel, care ne așază brusc în vecinătatea imperiilor tradiționale și moderne, a noilor internaționale și deci a curenților neoimperialiste celor mai tragice.

Am văzut, iată, care este aparatul mental al frontierei ruso-române și deopotrivă al frontierei Cosmopolisului occidental. Ciudățenia acestui aparat ideologic derivă din aceea că el contestă, de fiecare dată, identitatea latinității noastre (lucru mai cu seamă accentuat de fenomenul frontierei cu Ungaria), existența însăși a „sufletului” nostru, legitimitatea etno-istorică a romanității dunărene etc, etc.

### 5. Frontiera și ordinea interioară. Ordine sau dominație (subordine)

Am observat că frontiera nu se definește, frontiera definește. Frontiera este, altminteri spus, o paradigmă, are adică funcții modelatoare, configurative. Ea modelează procese mentale, afective și voliționale ori de câte ori intră în joc raportarea la „alții” ori raportarea la noi înșine, atât a noastră cât și a celorlalți. Am descoperit că prima formulare a paradigmatelor frontierei în cultura noastră ori față de ființa

latinității noastre face parte din procesele subiective ale frontierei romane, mai precis ale înaintării (expansiunii) frontierei imperiului roman. În legătură cu această expansiune subiectivă s-au constituit cele două paradigme pe care le-am desemnat cu ajutorul a două sintagme memorabile: ordo romană și suburbium. Prima conferă expansiunii romane caracter de nouă ordine, de ordine superioară, cea de-a doua conferă aceleiași expansiunii semnificația unei căderi în subordine sau chiar în dezordine, a unei amestecături rasiale și culturale de elemente provenite dintr-un ochlos (elemente declasate și degradate) distribuit în tot imperiul. Frontiera este, deci, o nouă idee în prima accepție

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

și este doar un fenomen dezagregant în cea de-a doua. Frontiera aduce o ordine (mai înaltă) conform viziunii dintâi, dar nu aduce decât o subordine (o dominatio) în viziunea a doua. Este foarte posibil, așadar, ca frontierele să însemne și una și alta, după cum este în afară de îndoială că prin fiecare dintre cele două înțelesuri ale frontierei se mobilizează strategii, aparate ideologice și simbolice, teorii, forme, religii etc. Să reținem deocamdată că referirile la români (ca popor comparabil cu alte popoare) se fac de fiecare dată printr-un – și ca un – act de aderare spontană și deci de reafirmare a uneia dintre cele două paradigme. Românii sunt un tip de ordine în Europa, spun adepții unei paradigme. Românii sunt o ilustrare pentru ceea ce înseamnă. swZ>-ordine o ordine degradată, ori chiar pentru o dezordine, spun aderenții celei de-a doua paradigme. Fenomenologia frontierei ne previne, așadar, că procesul și cearta celor două paradigme nu s-a încheiat și raportarea „străinului” la noi (a „străinului” din interior și a celui de afară) este ocazie de confirmare a ființei noastre ori un nou prilej de contestare. Frontiera este, în ultimă instanță, o confirmare de ființă ori o infirmare, o reluată agresiune. În afirmarea de sine, românul trebuie să învețe să-l cultive pe cultivator și să-l transfigureze pe agresor într-un mărturisitor pașnic. Filosofia paradigmatică a frontierei cam la atât se reduce.

Pe de altă parte, este bine să facem precizarea că cele două paradigme nu au un înțeles univoc. Multă vreme, bunăoară, am socotit șirul întâmplărilor din istoria noastră ab urbe condita și acest lucru (paradigma ordo romană) a fost câteodată și sub unele aspecte esențiale un factor de inhibiție, care a întârziat autocunoașterea

noastră. A trebuit să se producă o anumită zguduire a acestei paradigme pentru a căpăta deprinderea de a privi spre daci și, deopotrivă, spre „elementele adăugate” 11. Tot așa s-a întâmplat în privința adopției latinei clasice ca matcă a limbii noastre. Cu mare greutate am reușit a schimba „perspectiva Lațului cu perspectiva Carpaților, care ne-a împăcat cu o sumă de elemente străine infiltrate în limbă”. Tot astfel, fixarea sursei statalității în Revoluția franceză este o soluție care derivă din aceeași paradigmă care găsește în toate întâmplările mai însemnate ale istoriei o întocmire rațională și oarecum artificială, bine sintetizată de același ordin juridică supraadăugată peste „obiceiul

Cf. S. Mehedinți, op. cit., p. 88.28 Ibid., p. 88.256

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

pământului”, peste niște rânduiri mai organice și, în orice caz, ivite spontan și nu printr-o croială raționalistă.

La rândul ei, paradigma care așază la baza explicațiilor istorice și sociale amestecul de populație și de obiceiuri (așa de bine aproximată în legătură cu frontiera romană de ideea colonizărilor de elemente de clasă ex toto orice) nu este nici ea un lucru univoc și deci strictamente negativ, numai bun să merite disprețul nostru. Cu totul dimpotrivă. În atâtea situații paradigma aceasta ne ajută să rezolvăm corect o serie de probleme legate de contactul cu alte neamuri, alte societăți și culturi, cu alte state etc, într-o expresie legată de fenomenul frontierei. E greu pentru cineva, bunăoară, să admită că ieșirea noastră în întâmpinarea capitalismului occidental a însemnat prin sine însăși intrarea într-o nouă ordine. Datele istoriei arată că lucrurile s-au petrecut mai degrabă pe dos. Această întâlnire ne-a adus mai degrabă o subordine și prea adesea o dezordine foarte costisitoare. Un capitalism fiscal împovăraător s-a legat de o exploatare comercială nu mai puțin înrobitoare peste tot pe unde a penetrat întâi noua ordine capitalistă. Orașele s-au împetrișat din punct de vedere etnic, moravurile s-au stricat, solul și pădurile s-au degradat, rasa însăși a cunoscut o temporară degenerare. În fața unei atare situații este clar că paradigma metropolei nu funcționează tocmai pentru uzul „periferiei”. Frontiera capitalismului n-a adus numai ordinea marii metropole, a urbisului, ci și amestecătura aceea atât de caracteristică pentru suburbium. Dar chiar și în aceste cazuri urmează un proces de asimilare a noilor elemente și ceea ce rezultă este o nouă sinteză. Istoria locală nu seamănă cu cea de la Roma. Atâtea lucruri se petrec,



de natură să ne îndepărteze de ordinea geometrică a metropolei încât a ne lăsa cu totul în seama paradigmei ordinii ar fi totuna cu o capitulare, deci cu o subordine. Paradigma ordinii ar aduce de-a dreptul subordinea și numai dacă avem bărbăție să recunoaștem că ne aflăm nu în plină ordine metropolitană, ci în subordinea lumilor din suburbium, utilizarea ei dimpreună cu utilizarea celeilalte ne-ar mai fi de un real ajutor.

Dincolo de toate acestea, e bine să reținem că, cel puțin pentru prima noastră înfruntare memorată cu frontiera unui imperiu ce cobora asupra noastră, trebuie spus, în mod hotărât, că România înseamnă ordo romană și nicăieri în altă parte Roma n-a dobândit o mai mare strălucire în această Europă continental-orientală ca în România orientală.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

### CAPITOLUL II.

## ÎNAINȚAREA FRONTIEREI ROMANE. ROMANITATEA ORIENTALA

### t. Toponimia și memoria romanică a râurilor

Cea mai însemnată ordine pe care-a adus-o frontiera romană și care a devenit parte a fundației națiunii române se referă la organizarea hărții, sau, dacă vrem, la topografie ori și mai corect, la topologie. Unul dintre instrumentele de bază ale organizării hărții (teritoriul reprezentat) este toponimia. Toponimia apelor transilvănene are o continuitate neîntreruptă, arată S. Mehedinți, ceea ce arată unitatea și, continuitatea cadrului de vorbire și de reprezentare a spațiului, căci această toponimie este fie romană fie dacică. Or, România, ca teritoriu reprezentat, este o țară creată de râuri și „toate râurile importante” au denumire dacică și romană. Someșul este vechiul Samus al Daciei lui Traian. Mureșul este anticul Maris. Jiul are ca principal afluent râul Motru, care este dacicul Amutrium. Oltul este vechiul Aluta. Argeșul este Ordessos sau Argessos al lui Herodot, Buzăul este anticul Mouseos, Șiretul este vechiul Hierasus, Prutul este Pyretos. Aceste denumiri nu puteau fi memorate dacă elementul care le-a folosit ar fi dispărut așa cum susțin teoriile maghiare ale discontinuității istorice a poporului trăitor în Dacia (teorii care susțin deci ipoteza plecării întregii populații din Dacia romană odată cu retragerea aureliană). Cum toate aceste ape „se resfiră din mijlocul țării spre toate punctele cardinale”, Transilvania apare ca o adevărată

„casă a apelor” și matcă a organizării hărții românești<sup>1</sup>. Înaintarea frontierei romane a definitivat toponimia apelor și a făcut din Transilvania „casa” topomorfozei românești și cel mai puternic argument al continuității daco-romanității peste toată Transilvania și peste întregul teritoriu românesc.

1 Cf. S. Mehedinți, op. cit.

258

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j

2. Etnoparadigmele. Marea durată romană înaintarea frontierei romane n-a dezorganizat nici unitatea antropologică a populației. Eugene Pittard, studiind indicele cefalic în România, conchide: „Nimic nu ne împiedică să presupunem că locuitorii care clădeau colibele funerare din Moldova în epoca pietrei lustruite n-ar fi aceiași cu cei pe care mai târziu istoricii antici i-au denumit Daci sau Geți”. Înaintarea frontierei romane și deci „amestecul cu coloni aduși aici de romani (...) n-a putut șterge fondul populației străvechi”. Colonizarea romană, așadar, chiar ex toto orice, n-a distrus unitatea antropologică a poporului din aria carpatică, încât nici sub acest aspect nu putem admite paradigma promiscuității „deci a suburbium-ului, care a fost periodic trezită spre a fi prea adesea folosit de propaganda antiromânismului. „Nu se vede – apreciază Pittard – să fi adus invazia romană și cucerirea lui Traian multă tulburare în caracterele fizice ale națiunii dace, care moștenise ea însăși pe autohtoni”. Cercetările serologice atestă o „rasă carpatică” extrem de densă, tot mai unitară și mai stabilă pe măsură ce ne restrângem la cercul Transilvaniei: „Populațiile din România se grupează, din punctul de vedere al rasei sanguine, în jurul unui nucleu românesc, ce se află cu precădere în centrul muntos al Transilvaniei, bogat în elemente europene. Elementele rasei sanguine indică până la un anumit punct originea noastră comună cu celelalte popoare latine: aceste elemente se găsesc în toate țările ce erau incluse imperiului roman”. După indicele cefalic al lui Hirschfeld, „românii ocupă, ca structură a rasei sanguine, un loc intermediar între popoarele latine și cele germanice ale Europei de Vest, pe de o parte, și slavi, pe de altă parte, diferențiindu-se deci de popoarele din Balcani”. „Fondul european” al românilor din regiunile muntoase, observa același G. Popovici.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

este același cu al populațiilor din Alpi, Italia de Nord, Valea Rinului și Scandinavia.

Avem, iată, un argument pe care s-ar putea ca moda și deci superficialitatea care însoțește științele actuale ale populației să-l ironizeze, în ce ne privește însă, noi credem că putem vorbi despre anumite legi de propagare a unor indici etnobiologici în populații și aceste legi evidențiază anumite grupări sau „clase (clusters) de indici etnobiologici” care reproduc unități etnobiologice și etnospirituale pe care, iată, înaintarea frontierei romane nu le-a dezagregat. Putem să le denumim unități „etnobiologice”, ocolind termenul de „rasă” care-i sperie astăzi pe unii. Aceste unități devin principalul suport al etnoparadigmelor, adică al acelor moduri de a fi, a simți și a gândi (a trăi) fixate în structurile simbolice, în modelele culturii, în duhul unei limbi vernaculare, pe care nimic din ceea ce se va întâmpla cu acel popor în istorie nu va putea să le mai șteargă. Atragem atenția că frontiera romană a fost un factor catalitic al sintezei populațiilor și nicidecum un factor al promiscuității și deci al dezagregării populației. Ca orice mare civilizație și cea romană a provocat o mare concentrare și încordare a populațiilor producătoare (cultivatoare), ceea ce arată că legea sistemelor productive a fost extrem de severă în selectarea elementelor colonizate. Frontiera romană a întărit șirurile populațiilor cultivatoare, nu le-a slăbit, astfel încât elementele de continuitate au reușit să predomine asupra celor de discontinuitate, a celor instabile, migratoare, să repare eventualele „spărturi” etnobiologice și etnospirituale, să refacă ligamentele rupte și astfel să prezeve fondul etnobiologic al „rasei europene” în arealul Daciei.

Încă mai semnificative sunt ariile de continuitate ale unor meșteșuguri străvechi, cum ar fi „zona de ceramică rurală” (lucrată cu mâna și în funii încolăcite în chip de spirală), care alcătuiesc deopotrivă dovezi de continuitate și de unitate etnospirituală. („O clipă să fi lipsit din Carpați pentru a hoinări ca nomazii, și obiceiurile acelea străvechi s-ar fi pierdut” 6.) De prisos a pomeni că motivele din ceramică romană n-au dispărut din ceramica zonei apusene, unde colonizarea romană a fost mai intensă și aceasta arată de ce nici colonii romani „n-au mai părăsit aceste

6 S. Mehedinți, op. cit., p. 202.260

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

1 locuri, atât de favorabile vieții” 7. Dacă ar fi părăsit Dacia,

continuitatea acestui meșteșug suprapus exact peste zona cea mai intens colonizată ar rămâne un fapt misterios, imposibil de explicat. Banatul, Oltenia și apusul Transilvaniei compun aria acestei continuități de două mii de ani, adică aria mării durate romane.

Avem, iată, un triplu argument pentru caracterul complet, popular al mării durate romane în istoria de două mii de ani a poporului român:

a) argumentul toponimiei râurilor (care ține de organizarea hărții);

b) al concentrărilor statornice de indici etnobiologici în populația de munte și al unor foarte durabile concentrate etnografice în tot cercul carpatic. La toate acestea se adaugă c) „faptele lingvistice”, care dovedesc și ele două lucruri: 1) o unitate bimilenară (datorată deci influenței catalitice romane) etnobiologică, etnografică și etnospirituală suprapusă peste teritoriul locuit de români și 2) împrejurarea că densitatea faptelor care probează unitatea și continuitatea se accentuează în cercul transilvănean ceea ce atestă caracterul matriceal, de matcă a romanității întregului popor român, pe care-l are această zonă. Teoriile caracterului de arie indecisă etnologic al Transilvaniei vor negreșit să oculteze acest fapt de adâncime al provinciei transilvănene și astfel să estompeze ori chiar să anihileze caracteristica ei cea mai însemnată, aceea de matcă a poporului român.

### 3. Critica teoriei „spațiului de complementaritate”.

Recent resurgenta „teorie a Transilvaniei spațiu-de-complemen-taritate” (româno-maghiar), pusă în circulație de cercul intelectualilor români de stânga de la Paris (în intervalul 1987 – 1989) face parte din eforturile unei propagande care vrea să eludeze adevărul profund al Transilvaniei, adevărul ei transistoric și deci matriceal: și anume că Transilvania este matca limbii și poporului român și că, în al doilea rând, aria transilvăneană este cercul unei culturi de durată lungă, bimilenară, prin care se măsoară „vârsta romană” a Europei, durată pe care o putem asimila

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

eonului roman al istoriei europene și românești. Înaintarea frontierei romane a catalizat definitivarea unității etnobiologice și etnospirituale a poporului ponto-carpatic. Argumentele graiului sunt cele mai puternice.

S. Mehedinți face harta cuvântului latin *pecorarius* (pastor), care a dat românescul păcurar și constată că densitatea lui cea mai mare se suprapune Transilvaniei, tot la fel latinescul pedestre sau pedestris, devenit românescul pedestru, cu densitate maximală tot în Transilvania. La fel cuvântul *june* (de la *juvenis*, care înseamnă: „cel cu ani puțini”) s-a păstrat mai ales în Transilvania, pentru ca în zona muntenească să se impună tener, adică „fraged”, „delicat”, datorită influenței slave („moliciunea slavilor, arată Mehedinți, a aplecat, în partea aceasta, balanța spre cuvântul tener” \*). Cea mai semnificativă poziție revine cuvântului „cuminecătură” (în latina vulgară: comunicare), care se distribuie tot mai dens și apare tot mai precipitat pe măsură ce trecem spre Transilvania.

Întinderea cuvântului cuminecătură în ariile celelalte, întâlnim mai cu seamă „împărtășanie” și „grijanie” pentru „participare la primirea simbolică a corpului lui Iisus”, din pricina

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Influenței bisericești a slavonismului. („în treacăt, cuvântul comunicare e și o dovadă de vechime a creștinismului românesc, primit de populația daco-romană încă din timpul celor dintâi secole, sub influența latinei ca limbă de cult”).

Iată-ne în fața unei concluzii deosebit de importante: fenomenul frontierei romane a precipitat unitatea romanică a populației din Transilvania care a devenit astfel centrul sau nucleul (matricea) poporului român, materpatria a neamului românesc. Centrul sufletesc n-a fost, iată, distrus de frontiera romană, ci, dimpotrivă, întărit, potențat. „Dacă nu s-ar fi păstrat măcar în regiunile apusene și de la miazănoapte o populație autohtonă de grai romanic, nu s-ar putea înțelege pentru ce înnoirile venite dinspre miazăzi au fost oprite în răspândirea lor, nu prin alte înnoiri venite dinspre apus sau de la nord, ci printr-o barieră de cuvinte și de forme vechi de origine latină”. Înaintarea frontierei romane a precipitat, iată, definitivă cristalizare a matricei, a nucleului poporului român și a furnizat, în același timp, „bariera de cuvinte” prin care poporul și-a putut apăra ființa și spiritul în calea atâtor valuri, rostogoliri și răutăți dintre cele care i-au primejduit însăși existența de-a lungul celor două milenii de istorie europeană neîntreruptă în matca teritoriului său. „Întocmai ca și craniul și sângele, limba unui popor nu poate fi schimbată după voința cuiva și nici «camuflată» 1.

11 S. Mehedinți, op. cit., p. 209.

Cu documentul grupului de intelectuali romani de la Paris ne aflăm, iată, în fața contestării tuturor acestor adevăruri stabilite de etnobiologie, etnografie, lingvistică, toponimie, într-un cuvânt de grupul științelor europene izvodite pentru cunoașterea și protecția acelor unități pe care și din care a crescut Europa, denumite neamuri, etnii, popoare, națiuni. O asemenea scrisoare este, în sine, un act deculturativ (barbar) și se ivește dintr-un curent deculturativ, cu rădăcini destul de vechi, definitiv și trainic fixate tocmai în paradigma suburbială a frontierei (expansiunii civilizațiilor). Așa cum expansiunea civilizației romane n-a avut nevoie de distrugerea unității etnospirituale a „rasei carpatice”, pe care, dimpotrivă, a

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Întărit-o, precipitând-o spre forma ei actuală, nici înaintarea civilizației occidentale n-are nevoie de distrugerea acestor unități originare denumite „națiuni” decât dacă s-ar manifesta nu ca civilizație, ci ca barbarie. Nici chiar înaintarea frontierei târzii a Revoluției franceze n-a avut nevoie de anihilarea acestor unități, pentru care a izvodit, dimpotrivă, o nouă fenomenologie, a cărei lectură o avem în teoria statului-națiune (teoria cetățenilor aceleiași stat național). Aceasta înseamnă că ideologiile care contestă națiunile ca entități așezate între frontiere statale nu izvorăsc din cultura și din nevoile de expansiune ale civilizației europene (sau occidentale), ci din interesele unor grupări ideologice numite ideocrații, care pot fi slujite numai dacă națiunile s-ar dezagrega și granițele s-ar șterge.

#### 4. Romanus și barbarus

Națiunile fără centre puternice sunt lipsite și de margini definite. Ele se pot organiza printr-o putere proprie ori, lipsindu-le puterea, se lasă târâte într-o subordine, ceea ce și redă esența unei dominatio. Ele se pot autoorganiza ori cad sub stăpânirea altora mai puternici, iar lucrul spre care sunt îndemnate de ideocrațiile actuale este descurajarea, distrugerea încrederii în puterea proprie și a conștiinței ordinii proprii. „Răspândirea cuvântului «județ» (din judex) pe suprafața întregului pământ românesc dovedește în chip pipăit că unele forme ale vieții sociale și administrative s-au păstrat la fel în toată masa poporului român, servind, împreună cu limba, ca un cheag care asigura coeziunea etnică” 12. Este, iată, argumentul cel mai convingător că înaintarea frontierei romane a catalizat sinteza și

unitatea întregului neam de la Dunăre și mare până în Câmpia Panonică.

Niciuna dintre epocile istorice, indiferent de conjugarea puterilor puse în joc, n-a mai putut distruge opera frontierei romane. Este și concluzia lingvistului finlandez O.I. Tuulio: „Nu mai poate fi vorba azi de o pierdere a romanității în România la începutul evului mediu și de o re-romanizare medievală prin niscaiva români porniți de la sudul Dunării. Apusul

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

României a păstrat tradiția latină cu cea mai mare fidelitate. Asta se vede lămurit din câteva hărți ale marelui Atlas lingvistic al românilor”.

Dacia are toate caracteristicile Vestului Mijlociu american, adică ale acelei părți din toată America despre care Turner susține că a fost decisivă pentru nașterea noii națiuni americane (în cadrul experiențelor frontierei). Ca și în Vestul Mijlociu, și în Dacia colonii veneau din toate provinciile imperiului (ex toto orice romano) și, așa cum în cazul Americii limba engleză era singurul mijloc de comunicare, tot astfel în Dacia „limba latină era singurul mijloc de a se înțelege”. Acum când avem experiența Americii în care populații dintre cele mai diverse (englezi, spanioli, francezi, olandezi, germani, irlandezi, scoțieni etc.) s-au americanizat în mai puțin de o sută cincizeci de ani, nu ne mai poate mira scurta perioadă de romanizare a Daciei, dacă nu cumva latinitatea limbii vorbite în Dacia este un element cu mult anterior cuceririi traiane, cum par să ateste cercetări mai recente. Ca și în celălalt caz, cel modern, american, nici în cazul Daciei nu trebuie să extrapolăm limba la stocul populației. Populația era dacică și deopotrivă venită din toată Italia, Dalmația, din Latium, evident, dar limba era latină, iar poporul acesta nou care a apărut s-a născut printr-o revoluție a speranței, ca un popor mesianic; și cum speranța era creștină, poporul acesta s-a născut creștin. Drumurile făcute de legionari, castrele, municipiile, stațiunile balneare, salinele, minele etc. „făcuseră din Dacia cea mai înfloritoare provincie din imperiu (Dacia felix) și creaseră în timp de câteva generații o impunătoare unitate romanică în Carpați, având ca legătură limba latină”. Este pentru noi în afară de îndoială (și paradigma turner-iană a frontierei întărește concluziile noastre) că unitatea aceasta etnospirituală avea toate relele și tot binele marilor unități create de experiența frontierei. Era o

comunitate a faptei de înaltă inventivitate (performanță), un popor practic (și deci sceptic în vremurile critice), aspru și voluntar (ba chiar voluntarist), învăluit de o emoționalitate mesianică (crența într-o mare promisiune) care-a fost decisiv canalizată de creștinism, ceea ce l-a ferit de excesele soteriologice ale vecinilor (slavi.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

mai ales), preluând treptat și un simțământ al autohtoniei și deci al vechiului pământean și al superiorității lui față de „noii sosiți”, aduși de valurile migratoare ale barbarilor. „S-a întâmplat aici un fenomen unic în toată sfera latinității, observa S. Mehedinți. Retrăgându-se legiunile pe la sfârșitul secolului al II-lea, unitatea etnică din Carpați s-a văzut învăluită în curând de barbari. Față de aceste gloate nestatornice și necivilizate, populația dacică se simțea de două ori superioară: și prin genul de viață și prin limba latină. Așa se explică faptul singular că apelativul romanus, în antiteză cu barbarus, a devenit numele întregului neam legat de Carpați. Cel din urmă plugar din Transilvania și provinciile dimprejur își zice și azi roman, pe când nici Italienii nici Spaniolii nici Francezii n-au păstrat în onomastica lor amintirea Romei” 16. Înaintarea frontierei romane contribuia, precipitând un proces început cu mult mai devreme, la nașterea unei noi unități etnospirituale, a unui nou popor, care prelua în matca lui toate caracteristicile frontierei. Popoarele frontierei, învățăm de la Turner, sunt prin excelență popoare religioase și voluntariste (pragmatice); în același timp, ele întrețin o relație cvasi-mistică cu „țara” (cu „pământul” sau „teritoriul”). Teritoriul locuit nu este pur și simplu parte dintr-un „orbis terrarum”, ci Pământ al Legământului Sfânt, adică Loc al împlinirii, al realizării visului și al săvârșirii speranței. Așa se face că terra, care înseamnă pământ, devine țară de-a dreptul la noul popor (într-atât de puternică era legătura omului cu acest pământ). Atât de strânsă e legătura lor cu pământul locuit, atât de mistică este în esența ei această legătură, încât „românii sunt singurul popor din răsăritul Europei despre care istoria nu știe să fi avut vreo altă patrie decât cea actuală, tot așa nimeni nu știe să fi fost botezați de cineva într-un anume secol sau prin autoritatea unui anume stăpânitor, cum s-a întâmplat cu alți vecini care au primit nouă doctrină pe cale administrativă: unora li s-a poruncit să treacă prin apa unui râu, iar când au ajuns pe malul celălalt au fost socotiți creștini” 11. Sinteza etnică și deopotrivă cea religioasă a românilor reprezintă



opera cea mai glorioasă a mării experiențe întemeietoare a frontierei romane. „La români, creștinismul a venit pe nesimțite și destul de timpuriu, cum dovedesc chiar cuvintele limbii bisericești: cruce.

16 Ibid., p. 229.

17 Ibid., p. 229.

266

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I cuminecătură, cimitir, biserică (din basilica) etc. Mai ales e caracteristic cuvântul românesc «martor» (temoin, Zeuge, testimone), amintind epoca martirilor, precum și sărbătorile creștine: «Rusaliile» și «Floriile», care nu-s decât prelungirea celor păgâne: Rosalia și Florilia ceea ce înseamnă că alipirea de creștinism a neamului din Carpați s-a putut face încă din epoca romană. Iar religia creștină, cum era lesne de înțeles, a însemnat, ca și limba latină, închegarea unității etnice din regiunea Carpaților, cu atât mai mult cu cât barbarii erau încă păgâni. Toate faptele acestea dovedesc că nu numai mediul fizic al Daciei, dar și mediul sufletesc: caracterul poporului, limba religia etc. au contribuit să ajute rezistența neamului românesc în mijlocul atâtor împrejurări grele” 1.

### 5. Teoria frontierei și teoria „sufletului etnic”.

Fenomenologia tumer-iană a frontierei ne ajută să înțelegem că tocmai emoționalitatea frontierei, întreaga psihologie a experiențelor frontierei au o intensitate și o orientare religioase și toate aceste elemente dezvăluite de Simion Mehedinți sunt o firească și întregitoare confirmare a teoriei lui Turner. Istoria este, iată, „geografie în mișcare”, dar nu în genere, ci într-un sens foarte precis, adică „frontieră în mișcare”.

Mai mult chiar, acest fel de înțelegere a lucrurilor nu vine să se așeze de-a curmezișul teoriei „sufletului etnic”, ci îi procură un postament lărgit. Experiența frontierei nu numai că nu contrazice ideea etnică, ci, dimpotrivă, îi aduce o bază încă mai largă de discuție și de argumentație.

Frontiera nu slăbește unitatea locului, ci o întărește, îi aduce energii noi și chiar o configurație nouă, așa cum s-a întâmplat cu poporul dacilor. Aici este, într-un fel, o majoră diferență față de teoria lui Turner, în sensul că, totuși, poporul român s-a format printr-o sinteză dintre localnici și noii veniți, grație experienței frontierei romane. Frontiera romană a grăbit procesul, care oricum începuse cu

mult mai devreme. Expansiunea Romei a precipitat acele experiențe care conlucrează spre a promova o nouă sinteză etno-religioasă. Procesul însuși începuse cu mult mai devreme și avea o

18 Ibid., p. 229.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

desfășurare de întinderi continentale căci primenirea neamurilor vechi ale Europei se petrecea pretutindeni de la Urali până la Atlantic. Se prea poate ca fenomenul să facă parte dintr-o uriașă schimbare, indicatorii acestei uriașe mutații de proporții continentale fiind religia creștină și expansiunea civilizației romane. Lucrul acesta s-a petrecut și în Dacia. Curiozitatea este că „centrele de afirmare a limbii și populației românești” au fost mai multe (ca și în cazul Americii). Unul este „centrul transilvănean”, altul este în legătură cu Banatul și Oltenia, în regiunea Timocului (Timacus). („Despre acest ținut al românilor istoria tace, dar pentru cercetătorii limbii, existența lui este neîndoioasă.”) Alte asemenea centre erau cele din regiunea Dunării de Jos, ca și câmpia dintre Dâmbovița și Argeș, Ținutul Vlăsiei sau Vlașca – ceea ce înseamnă „Țara Românească” în denumire bulgară –, din Dobrogea; în nord-est un puternic centru era cel din zona Zalăului, unde crește foarte mult densitatea romanității etc, ceea ce arată că România era o „țară de țări” (terra terrarum), adică o „vatră”, un „nucleu” al lumii vechi. „S-a considerat ca o minune a istoriei că românii de la Nordul Dunării și-au putut păstra nu numai naționalitatea lor peste 1500 de ani, după năvălirile barbarilor, dar încă au avut puterea să asimileze un lung șir de alte popoare... Dar dacă limba română a devenit limbă de circulație între toate acele neamuri, asta nu e un joc al întâmplării. O astfel de limbă de circulație a fost indispensabilă în răsăritul Europei, la începutul Evului mediu” 10.

20 Ibid., p. 17, apud. ibid., p. 231.

Românii sunt, iată, mai mult decât un popor, ei îndeplinesc o funcție europeană și deci universală în transmiterea moștenirii romane. „Prin numărul și prin cultura lor sprijinită pe limba latină și pe creștinism, românii au devenit, fără voia lor, un mijloc de păstrare a unei părți din civilizația și cultura antică în această regiune care a meritat până în timpurile noastre numele de «colț al furtunilor» (Wetterwinkel). (...) Căci și a trăi vegetativ e ceva; dar a trăi luptându-te cu împrejurări nefavorabile e cu mult mai mult. Iar a

împlini un rol care interesează și restul omenirii este sarcina cea mai grea pe care o poate avea un neam în desfășurarea

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

S. Mehedinți, op. cit., p. 232.

vieții sale istorice” 21. A înțelege lucrul acesta, adică mecanismul prin care se împlinesc rolurile neamurilor în istorie este un lucru la îndemână, dar nu stă în puterea oricui s-o înțeleagă. Rolul de „mijloc de păstrare a moștenirii antichității” în Răsărit nu poate reveni nici unui alt neam răsăritean pentru simplul motiv că singurul neam a cărui ființă se definește printr-o limbă neoromană, printr-o sinteză emoțională (sufletească), în care se îmbină incomparabil și irepetabil experiența frontierei romane cu o sinteză creștină desăvârșită, este neamul românesc. A-ți imagina, cum face Ungaria, neam așezat într-un teritoriu de romanitate cu peste o mie de ani după retragerea Romei și deci după încheierea epocii marii sinteze europene, că-ți revine un asemenea rol doar întrucât în aria ta se conservă relicvele (deja muzeistice) ale unei antichități cu care n-ai întreținut niciodată legături organice, nemijlocite, de coimplicare și deci de cointensitate, care să facă parte constitutivă din limba ta vorbită, din obiceiuri, din structurile sufletești etc. este o pretenție cel puțin bizară. A contesta, în același timp, romanitatea unui popor care vorbește singura limba neoromană din toată Europa centrală și care dovedește cea mai deplină sinteză romano-creștină (și chiar romano-greco-creștină) este un fapt de barbarie modernă. Și totuși lucrai acesta se petrece astăzi sub ochiul de supraveghere îngăduitoare al Academiei Franceze, Britanice etc. Poporului român e socotit barbar, contestat și falsificat în mass-media europeană, de la Moscova la Anvers și de la New York la Vladivostok de către istoriografia revizionistă maghiară care a cucerit întregi medii intelectuale occidentale pe care le atrage în sfera intereselor sale, cu o rară și greu explicabilă ușurință, fiindcă niciodată ca acum n-a apărut sub auspiciile Academiei Franceze un „Dicționar” în care chestiunea româno-ungară este abordată cu viziunea integral falsificatoare a istoriografiei revizioniste a Ungariei. În Franța a funcționat dintotdeauna o tradiție a marilor sinteze teoretice și ideologice de apărare a adevărului european integral. Să fi încetat această funcție a Franței? Un asemenea lucru ar fi în sine echivalent cu o preeminență a barbariei asupra civilizației și cu o precumpănire a viziunii popoarelor

migrator-barbare asupra viziunii popoarelor cultivate. Punctul de vedere cultivator ar ceda în fața punctului de vedere migrator-barbar, civilizația în fața barbariei, adevărul în

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

fața minciunii. Acesta ar fi semnul sfârșitului Europei și al relansării ciclului marii migrații, al marii anarhii europene. Cuiprodest?

Din nefericire, viziunea pozitivistă a copleșit științele, iar această viziune nu mai poate să deosebească între lucru și ființă, între obiectul inert și lucrul însușit, între cultura ca lăcaș al sufletului și cultura ca muzeu disponibil oricărui aranjament și experiment intelectualist. Pentru omul acesta care-și confundă libertățile de combinare logică a „informațiilor” cu legile reale ale lumii, istoria este un teren de experiențe asemănător unui laborator de chimie, iar viața popoarelor o năluca a intelectului rătăcit de pe „calea cea bună” pe calea care-l arată a fi doar fratele mai bicisnic al computerului conectat la un terminal care nu mai ascultă demult de legea lumii. Acest „realism transcendent al absurd” n-are cum să dialogheze cu „lucrurile vii”, căci n-are cum să le recunoască. Sociologia frontierei, ca experiență vie, se ridică împotriva acestei teorii, spre a chema la viață această „grădină adormită” pe cale de a pierde simțul deosebirii firescului de monstruozitate.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

CAPITOLUL ni

FRONTIERA ȘI ASEDIU. NĂVĂLIRILE BARBARE ȘI METAMORFOZA FRONTIEREI

1. Teoria „cetății asediate”. Specificul asimilării europene a maghiarilor

Istoricii platformelor post-decembriste au strigat, imediat după 1989, într-o singură voce: „România nu a fost și nu este o cetate asediată”. În această aserțiune răzbate o speranță ori o iluzie, în varianta bună, sau o diversiune care ar avea rostul să cultive delăsarea, abandonul în fața noilor agresiuni, în varianta rea.

În realitate, asediul „cetății carpatice” a început cu neconținutele atacuri asupra frontierei romane. Aceasta este o altă caracteristică individualizatoare a frontierei romane. „Asediul cetății carpatice”, ca asediu al frontierei romane (al romanității) n-a încetat niciodată.

Primul geopolitician care a propus metafora și teoria „cetății

asediata" a fost Simion Mehedinți. „Dacă (...) ne întoarcem ochii spre restul evului mediu și spre timpurile moderne, ceea ce caracterizează îndeosebi istoria poporului român este asediarea aproape neîntreruptă a cetății carpatice de către alte neamuri. Năvălirile au durat aici mai mult decât în orice parte a continentului european. Simion Mehedinți arată că aceste năvăliri se pot consemna până „în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când Europa centrală și apuseană erau în plină înflorire” (la 1758, hordale tătarilor năvăleau până la poalele Carpaților). Concluzia lui Mehedinți este: „năvălitorii s-au măcinat rând pe rând, iar blocul românesc s-a păstrat cum arată harta, rz.

Cei mai stârnitori au fost slavii. „În zona Carpaților românești, toți barbarii evului mediu au pierit, lăsând amintirea lor doar în toponimie” 3.

Dintre toate „neamurile asiatice” (asediatoare) au rămas în vecinătatea noastră doar unguri, tătari și turci. „Acestea trei au reprezentat pentru români, timp de mai mult secole, ceea ce am numit «asediul cetății carpatice»”. Primul caz reprezentativ pentru studiul frontierei romane devenită frontieră a romanității răsăritene a fost acela al „presiunii ungurești”. „Descălecând în pusta panonică, cetele maghiarilor au început a roi în toate părțile după pradă, continuând opera predecesorilor lor, huni și avari. Putem spune că timp de vreo sută de ani, Europa a trăit sub teroarea invaziilor acestei populații cu o fizionomie exotica și cu obiceiuri care umpleau de spaimă pe credincioși”. Este prima confruntare majoră a frontierei romanității cu lumea barbară a stepei asiatice și prima ocazie de verificare absolută a tăriei și valorii acestei frontiere. Năvălirea maghiară a fost testul istorico-antropologic al forței de asimilare (europenizare) a frontierei romanității în Europa centrală și de răsărit. Cazul ungar este, de aceea, înalt reprezentativ pentru cercetătorul frontierei romane în evul mediu (și, am spune, chiar în vremurile moderne). A fost nevoie de riposta severă a Imperiului romano-germanic („romanitatea apuseană”) pentru a-i respinge pe unguri. Abia Henric I și Otto I au reușit (la 933 și 955) să „închidă calea ungarilor către țările din apusul Europei”. Frontiera romană aplica, în Apus, o strategie de respingere. I-a revenit celei răsăritene atât de dificila misiune să lucreze cu mijloacele adaptării și ale acomodării. Liniștea pe care și-o cucerise Apusul prin respingere „a fost scump plătită prin suferințele

Răsăritului. Căci alungați din Germania, maghiarii s-au îndreptat spre Carpați...” 6. Intră în funcțiune frontiera romanității orientale. Aceasta a făcut ca „abia peste două secole și după multe opintiri să ajungă ungurii la marginea răsăriteană” a Transilvaniei (Țara Bârsei). Toată această înaintare înceată a fost, în realitate, un fenomen de asimilare la structurile europene a unui popor neeuropean (venit, prin migrație și năvălire, din Asia). Frontiera romanității orientale lucra cu o eficacitate uimitoare, dar, din nefericire, pe spezele unei uriașe suferințe a acestei romanități însăși.

Trei lucruri se petrec în ordinea asimilării poporului maghiar la structurile europene și toate fac parte din natura și specificul moștenirilor (achizițiilor) frontierei romane: a) creștinarea (din porunca regelui, distinctă de creștinarea apostolică a romanității răsăritene); b) înălțarea regelui la grad de „rege apostolic”, pus adică în funcția de „magister militiae” al catolicismului în Orient (se naștea, iată, primul stat cu funcție de „magister militiae”, de suprastructură delegată în raport cu nevoia de autoritate și dominație apuseană în Europa centrală. Această funcție va culmina în cadrul imperiului dualist austro-ungar și va marca decisiv istoria ungarilor); c) în fine, cea de-a treia lucrare a structurilor frontierei romane constă în „adoptiunea sistemului feudal”. Toate cele trei laturi ale asimilării ungarilor la structurile frontierei europene (romano-creștine) indică fapte de suprastructură nu neapărat fenomene de adâncime. Acesta a fost specificul asimilării europene a maghiarilor și actul în sine a fost integral opera frontierei. Frontiera romană nu i-a putut romaniza pe unguri, dar în schimb i-a supus unui proces de asimilare europeană, care s-a realizat mai ales la nivelul suprastructurii (creștinare pe cale administrativă, sistem feudal de adopțiune, stat cu funcție cedată sau poruncită, fenomen tipic de supra – SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

structură delegată). Aceasta și explică teribila eficacitate a sistemului propagandistic maghiar (tot un fenomen de suprastructură, fără legături directe cu nevoile mai adânci ale culturii).

Oricum ar fi”, la năvălirea ungarilor în Transilvania, românii formau aici un bloc etnic cu o individualitate bine definită și cu o organizare politică destul de însemnată”, despre care ne înștiințează cronica scrisă de notarul regelui Ungariei. Limba romanică,

creștinismul apostolic (cu „o mie de ani mai vechi decât al ungarilor”, observa Mehedinți), instituții moștenite din epoca daco-romană (judele derivă din judex, ca și județele care, grupate, se aflau sub administrația unui duce sau voievod), sintetizate în jus valachicum, sunt numai câteva dintre trăsăturile la vedere ale acestei unități etnice. Odată asimilați la structurile frontierei, ungurii și-au început lucrarea în această parte de lume. Începea istoria de o mie de ani a frontierei ungare în Europa centrală. Pe temeiul sistemului feudal adoptat, regele ungar se considera „stăpân al întregului pământ ocupat, luându-și și dreptul de a împărți el «feude» după plăcerea lui” 1. Regele va folosi acest instrument ca un mijloc tipic și extrem de eficace pentru nevoile de înaintare a frontierei catolice și de întindere a puterii ungare în teritoriile străpunse. Apare, iată, un foarte interesant fenomen de simbioză între nevoia de infiltrare a puterii maghiare și imperativul de lățire a catolicismului. Această simbioză este și puterea și slăbiciunea frontierei catolice și deopotrivă a celei maghiare. Fiindcă regii unguri vor folosi „trecerea la catolicism” ca mijloc pus în slujba puterii proprii și nu neapărat pentru nevoile Bisericii apusene. Cel ce crede că se folosește de unguri ca de un mijloc al puterii proprii se află coborât el în slujba micii puteri locale, devenită, prin această răsturnare de planuri, o putere considerabilă.

Venirea ungarilor nu însemnase pentru români o catastrofă, la început. Greutățile au început abia după creștinarea lor, deoarece barbarii ceilalți se mulțumiseră cu un tribut, iar acum statul «apostolic» și «feudal» începu a oferi ceva nou: trecerea la catolicism, pe de o parte, și «feude» pe de altă parte. (...) Vom releva un singur lucru de mare însemnătate nu numai confesională, ci și socială și politică: regii Ungariei au legat titlul de nobil de catolicism și n-au mai împărțit domenii decât celor care treceau la

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

confesiunea catolică. Din cauza aceasta, o parte din frunzașii românilor s-au lăsat ademeniți să iasă din sfera vieții lor naționale și, devenind catolici, s-au maghiarizat cu timpul, îngustând astfel pământul românesc în favoarea năvălitorilor. De unde la început ducele român Menumurut spusese limpede că nu va da nimic din țărâna țării sale (terra cum pugillo se daturum negabat), cu timpul, renegații, pentru titluri nobiliare, au scăzut patrimoniul autohton”. Asistăm, iată, la fenomenul de metamorfozare a frontierei romane în

atingere conjugată cu cele două nevoi de expansiune: maghiară și catolică. Frontiera civilizatoare a Romei se preschimbă, grație acțiunilor maghiarilor, într-o frontieră asediată, într-un proces de distragere a unității etno-religioase formate în mod organic în jurul Carpaților. Dar tocmai această configurație capătă valoare de factor istoric decisiv pentru evoluția acelei părți a romanității nord-dunărene, denumită Transilvania.

Presiunea catolico-maghiară s-a răspândit, în Transilvania, printr-o curioasă refracție, într-o curioasă recompunere a frontierei romane, care astfel a devenit o frontieră locală. Se naștea, iată, frontiera romano-ungară și acest proces a căpătat forma unei unități reconstituite în Transilvania (grație atât „unității fizico-geografice” distincte de Panonia, cât și unității etnice a neamului care locuia Transilvania) ...Fiind Transilvania o «unitate fizico-geografică distinctă față de Câmpia Panonică» (...), fiind ocupată de un neam deosebit, cârmuit de principii săi, după lupte cu maghiarii și încuscrire (...), se ivi aici o formă politică la care ungurii nici nu se gândiseră: pe când în stepa Dunării de mijloc era un singur stăpân, aici mai apare un principat (...). «În cursul istoriei, scrie istoricul ungar Chelnoky Ieno, această situație particulară a ieșit mereu la iveală.» Fie «ca Dacie, fie ca principat, Transilvania a avut întotdeauna o istorie proprie» (...). Principele Transilvaniei avea dreptul să țină o armată deosebită; avea dreptul să dăruiască feude și dreptul să judece. Alături de moneda deosebită, de unități de măsură deosebite, de ponderi deosebite, de vămi proprii, principele acesta era un fel de concurent al regelui Ungariei. Lucrul s-a văzut mai limpede decât oricând, la 1526, când principele Transilvaniei n-a ajutat pe regele Ungariei, ceea ce a și adus nimicirea

8 Ibid., p. 237.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

statului unguresc” 9. Principatul Transilvaniei este, iată, și el opera frontierei, a puterii de ripostă a străvechii frontiere romane (fixată ca bloc defensiv în cetatea Carpaților) la forma agresoare pe care o îmbrăcase, între timp, frontiera maghiaro-catolică. Scindarea vechii unități a frontierei romane prin stabilirea ungurilor, care au rupt astfel romanitatea orientală de cea apuseană, a primit o ripostă extrem de viguroasă prin care se reafirma puterea de sinteză, creatoare de stat, a frontierei romane, în cadrul moștenirilor sale.



Această ripostă s-a numit principatul (sau voievodatul) Transilvaniei. El este, iată, creația frontierei romane, altminteri spus, forma de apărare a romanității orientale a Transilvaniei, cu toate caracteristicile ei specifice: limba romanică, creștinismul ortodox într-o formulă pe care Mircea Eliade a încadrat-o în categoria mai largă a „creștinismului cosmic”, tradiția juridică daco-romană transmisă prin *jus vala hicum* în formula voievodatului Transilvaniei etc.

2. Apărătorii frontierei romane în Răsărit. Antropologia pedepsei și începuturile etnocrației maghiare

La 1437, după un șir de persecuții împotriva elementului românesc, când un „episcop catolic ajunsese să ceară satelor românești un impozit în favoarea cultului catolic, țărănimea s-a răsculat” și în urma „tratatului de la Cluj-Mănăstur” românii capătă dreptul de a avea „căpitanii lor”, un fel de „tribuni ai poporului”. Aceasta sinteză neoromană care îmbina imperativul „comunității justițiare” (tipic romană) cu ideea bazei populare de legitimare a autorității este o ilustrare a vechii moșteniri romane. La Roma, afacerile civile erau judecate de pretor, dar afacerile criminale (adică cele care lezau comunitatea însăși) erau judecate de întreg poporul. Tribunul era, deci, „vocea poporului”, *voxpopuli*, în expresie permanentizată, adică o instituționalizare a „vocii publice” (*vox publicae*). La națiunile germano-latine societatea intervenea prin reprezentarea unui „juriu” în exercițiul aceluiași funcții. Peste tot, frontiera romană influențase instituția autorității

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

publice ca autoritate cu baza în popor. Modelul acesta fusese perfecționat de dreptul roman (care autoriza actul represiv numai pe temeiul „voinței generale”). Cum putea voința generală să devină voce publică era o problemă pe care dreptul roman o rezolvase într-o direcție nouă, care se va transmite revoluției franceze și, prin ea, întregului sistem juridic modern. Când, în Transilvania, nobilii unguri încep să suprima „voința generală” a românilor anihilându-le tocmai dreptul de exercitare publică (adică tocmai esența romană a instituției) reacția nu va înceta să se producă și organul acestei reacții a fost răscoala de la 1437, iar direcția de afirmare a „psihei populare” este una de restaurare a vechii instituții romane a „vocii publice” a poporului. Expresia acestei restaurări romane a unei instituții uzurpate este „tribunul” sau „căpitanul” românilor, „vocea” lor.

Mișcarea de la 1437 este deci o reacție legitimistă la o uzurpare, adică la un act de barbarie, de dezorganizare a frontierei romane.

Roma se apăra pe frontiera ei orientală prin aceste mișcări spontane ale țăranilor români. Când se produce riposta nobiliară, în 1514 (răscoala lui G. Doja), ea este o reacție contra instituției creștine a cruciadei și totodată contra ideii de reprezentant al voinței generale (vox populi) în spațiul instituțiilor publice ale vremii (dieta). Începe un lung capitol de antropologie a pedepsei feudalo-ungare, care coboară sancțiunea pilduitoare în actul de sfâșiere a corpului. Este o tipică, chiar dacă obscură, reacție împotriva ideii de organicitate (de organism), contra ideii organicității lumii (devenită ostilă experimentalismului suprastructural și deci artificial al rânduielilor cu care venea feudalitatea maghiară). Gheorghe Doja e suit pe un tron de fier înroșit în foc, cu o coroană de fier înroșit și după ce i se sfâșie carnea, căpitani lui sunt siliți s-o mănânce. Care sunt elementele acestei pedepse? Toate indică o pornire obscură de a răsturna ordinea romano-creștină a lumii. Tronul ca simbol al „înscăunării” celui voit de toți ceilalți este batjocorit. Coroana ca însemn al regalității (veche instituție indo-europeană) este și ea supusă batjocurii. Cel martirizat este un simbol christologic căci a preluat pe seama lui suferința celor mulți și strâmbătățile lumii. Carnea sfărțecată a trupului oferită ca hrană silnică tocmai „căpitanilor” săi (celor ce l-au urmat) este un ritual răsturnat, care amintește de „liturghile întoarse” ale magiei negre medievale. Acest ritual răsturnat este o batjocorire a tainei euharistice. Barbaria aceasta viza deci reprimarea, distragerea lucrurilor adânci ale ordinii lumii, trădând totodată o voință de des-ființare a unui popor. Pedeapsa avea deci un sens anticreștin și etnocratic. Aceasta nu putea însă aduce desființarea etno-spirituală, căci un popor este, înainte de toate, un suflet. A adus însă o teribilă slăbire a statului însuși, care, la numai un deceniu după această hermeneutică a cruzimii antichristice, va fi nimicit de către sultanul Soliman. La 1526, în urma bătăliei de la Mohács, regele Ungariei fu ucis, Ungaria ștearsă de pe harta Europei, iar la Buda fu așezat un pașă turc. Ca o ironie pilduitoare, o adevărată parabolă de stil neotestamentar, singura urmă de organizare politică ungurească s-a mai putut păstra doar în Principatul Transilvaniei. Acest principat avea într-adevăr o funcție universal-romană și mântuitoare în sens creștin. Să fi înțeles ungurii vreodată această parabolă? „Nenorocirea comună,

remarca S. Mehedinți, ar fi trebuit să facă pe unguri mai omenoși. Zadarnică așteptare. Ei au continuat mai departe cu asuprirea lor asupra elementului românesc, atât în timpul când Transilvania a fost supusă turcilor (1526 – 1699) cât și mai târziu, când fu anexată la Austria. Iar ca o dovadă de cum s-au purtat ungurii cu românii în acest răstimp, dăm o singură mărturie. Iosef al I-lea, în calitate de ajutor al mamei sale, Maria Tereza, a cercetat de aproape starea țăranilor din Transilvania și scria împărătesei următoarele:

«Îmi fac o datorie de conștiință să arăt că țara asta, Transilvania, e bună și frumoasă, însă are nevoie de grabnic ajutor, de o reformă radicală, deoarece simplele îmbunătățiri nu mai ajung, mentalitatea nobililor fiind cu totul stricată... Toți caută să-și păstreze privilegiile și să poată face ce voiesc cu supușii lor... Nobilimea maghiară nu se teme de nimic mai mult pe lume decât de ceea ce i-ar putea micșora veniturile sau i-ar putea mărgini privilegiile pe care și le întinde, cu drept sau fără drept, atât de departe cât poate ca să-și exploateze cât mai mult pe iobagii supuși ei. Iobagul este un fel de rob al Domnului său; n-are niciun mijloc de susținere; trebuie să slujească mult ori puțin, după bunul plac al stăpânului, cum și unde vrea acesta... De aceea sate întregi sunt pe cale să emigreze în Moldova» „10.

Ce constatăm? Frontiera romană salvează nu doar unitatea etno-religioasă a spațiului carpatic, dar și statalitatea maghiară, cu toate

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

silniciile ei. Anihilată în Ungaria, această „statalitate minimală” de protecție a privilegiilor nobilimii maghiare, îndreptată din ce în ce mai hotărât contra elementului etnic românesc și deci contra infrastructurii umane a frontierei romane, a fost totuși prezervată în Transilvania în tot lungul interregnum de nimicire a statului ungar propriu-zis de către turci. Odată nimicit statul ungar, el se mai păstrează în cadrul deplasat al Transilvaniei, ca feudalitate superpusă peste un element etnic în întregime robit. Această feudalitate preia și un pronunțat caracter etnocratic, lucru recunoscut chiar de către un membru al guvernului revoluționar al lui Kossuth, Bartolomeu Szemere: „Nu e popor a cărui soartă tristă s-ar putea asemana cu a celui românesc... Bisericile li s-au închis; pruncii le-au rămas nebotezați, perechile căsătorite fără binecuvântare, iar mulți morți

neînmormântați. Ei nu s-au putut afirma în nicio direcție, potrivit cu firea lor, ci au stat ca un minunat copac viu, bogat în frunze, dar nicio floare n-a putut înmuguri și nici rod n-a putut străluci în crengile lui întunecate... „H. Orientarea etnocratică antiromânească a acestei feudalități conservate în statul ungar reînviat după 1699 este răspicat afirmată de către baronul Desider Banffy (fost prim-ministru al Ungariei): „Politica mea șovinistă este tendința puternică și nestăpânită spre un scop și atingerea acestui scop cu orice preț: clădirea unui stat unguresc cu o singură limbă” (Pester Lloyd, 7, mai, 1908). Și într-adevăr, după 1866, când Austria fusese înfrântă de Bismarck și ungurii au silit Viena la împărțirea (Ausgleich) stăpânirii monarhiei în cadrul sistemului dualist, ei au încercat „cu orice preț” să „transforme jumătatea răsăriteană a monarhiei într-un stat unitar cu o singură limbă, măcar că acest teritoriu era ocupat de o sumă de alte neamuri: croați, sârbi, slovaci, ruteni, șvabi, sași, români. Aceștia din urmă fiind cei mai numeroși... loviturile ungurilor căzură mai ales asupra românilor... „n.

11 Apud. ibid., p. 240 – 241.

12 S. Mehedinți, op. cit., p. 242.

Statul etnocratic este cu desăvârșire străin de formula juridică romană, care, cum am văzut, preluase în sinteza ei ideea de „popor ca subiect al justiției” și ideea de „putere cu rosturi exclusive de a vehicula (a duce peste tot) și a proteja o civilizație”: civitas romană (ordo romană însemnând administrație, urbanitate, drumuri, apeducte, canalizări, terme

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

etc etc). O asemenea civilizație ridică întregul popor nu doar o clasă ori numai o etnie. Feudalitatea etnocratică maghiară era tot ce putea fi mai potrivnic ideii romane. Frontiera romană se afla serios amenințată în acest spațiu de întâlnire a unui curent de veche moștenire romană cu un curent al experimentelor statalității maghiare, experimente care vizau răscolirea sintezei organice care se constituise grație înaintării frontierei romane 1 (limbă romană, justiție care să consacre public voința generală, nu doar voința unei clase de privilegiați și cu atât mai puțin a uneia selectate pe I criterii etnocratice – de apartenență la o singură etnie –, creștinism cosmic, I organizarea pe temeiuri strict juridice a teritoriului, deci administrație 1 publică, nu pe temeiuri de segmentare etnică a regiunilor etc).

Ultima i tentativă experimentalistă, de desfigurare a frontierei romane venită dinspre Ungaria a fost aceea a comunistului evreu Bela Kuhn. „Dictatorul comunist” voise o refacere a statului etnocratic în cadrul unui proiect de lățire a imperiului ideocratic comunist (el a și isprăvit în Rusia sovietică).

Ce putem spune, concluziv, în legătură cu realitățile româno-maghiare în lungul mileniu al „presiunii” exercitate de unguri asupra frontierei romanității orientale? Primul lucru de observat este un tipic efect i pervers: voința catolicismului de a se extinde în Răsărit pentru a propaga creștinismul occidental, odată unificată cu vehiculul maghiar, dă un efect 1 anticreștin, ca cel ilustrat de „liturghia întoarsă” a instituției pedepsei aplicate de nobilimea maghiară. Acțiunile maghiare în zona frontalieră a romanității răsăritene (orientale) au o țință involuntar antiorganicistă, etnocratică și deci obsesiv antiromânească, vizând dezagregarea unor vechi instituții romane, ca cea de „tribun” (organ al „vocii publice), a unei sinteze romane integrale, singura sinteză neoromană în Răsărit, care era „poporul 1 român”, a unei sinteze etnoreligioase, care era ortodoxia românilor 1 transilvăneni. Acționând pentru apărarea acestor sinteze neoromane, etno1 religioase, a unor instituții tipic romane, românii s-au dovedit apărătorii frontierei romane în Orient, adică ai fundamentului romano-creștin al Europei orientale. Ei acționau ca adevărați apărători ai frontierei romane în Orient, atât față de barbariile maghiare, cât și contra ofensivei otomane și apoi ruso-kominterniste.

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

3. Ordo romană ca potențial de ripostă la etnocrația maghiară în tot acest lung răstimp de o mie de ani, manifestările românilor la hotarul cu Ungaria n-au fost altceva decât o neîntreruptă reacție legitimă la uzurpările aduse ordinii romane a locului și deci la agresiunile contra spiritului frontierei romane. Problema era simplă: urma ca ungurii să se asimileze la spiritul roman al locului, să-l accepte așa cum se afirmase el, adică sub forma unei sinteze etno-religioase, care este poporul român creștin-ortodox ori, în caz contrar, românii să fie siliți să-și piardă firea și sufletul, să se deznaționalizeze, adică să dispară ca popor, lăsând astfel să se năruie una dintre cele mai strălucite opere ale romanității în Răsărit, poporul român. Problema nu pare încheiată nici astăzi. Frontiera romană este din nou contestată, așa cum s-a așezat ea în spiritul vremurilor moderne, care au permis

înălțarea substratului etno-spiritual al romanității orientale la expresia sa politică împlinită: statul român – drept cel mai puternic suport al europenismului în acest câmp geopolitic mereu clătinat, așa cum s-a dovedit și se dovedește a fi istmul ponto-baltic, o adevărată zonă tampon.

Seria acestor reacții legitimize ale romanității transilvănene (în care răzbate forța și spiritualitatea frontierei romane) la succesiunea de uzurpări ale ordinii romane din „cetatea Carpaților” a fost următoarea: 1437, 1514, 1784, 1848, 1918—19, 1944—47 (recuperarea Transilvaniei sfâșiate). Cu fiecare dintre aceste acțiuni s-a afirmat o voință de restaurație romană, de conservare a acelei ordo romană în Răsărit, drept cea mai înaltă cucerire „civilă” a Europei întregi.

La 1437 este restaurată instituția tribunului, la 1514, reafirmată ideea „comunității justițiare” și instituția cruciadei creștine, la 1784 revin cumulate toate aceste idei și este din nou cerut accesul poporului român la instituția „vocii publice” (vox publica) sub expresia drepturilor fundamentale (respublicae), la 1848 însăși formula de organizare revoluționară este romană. Avram Iancu, numit „craiu munților”, se află în fruntea unor corpuri care-și spuneau „legiuni”, comandate de „prefecți” și „tribuni”. Ultima pedeapsă menită să utilizeze sfârtecarea corpului ca mijloc de comunicare publică a unei voințe terifiante (nu civilizatoare, ci înspăimântătoare) a fost aceea aplicată lui Horea, care a fost prins și frânt pe

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

roată, după ce au fost aduși să asiste la schingiuire martori din toate satele românești. Nefericiții călai nu înțelegeau că această tehnică nu putea atinge suveranitatea comunităților creștine cărora, dimpotrivă, schingiuirea le aduce întărire căci grăbește cristalizarea conștiinței comunității martirice. Răbufniri de același tip se vor mai produce (ultima a fost împotriva lui Cofariu la Târgu Mureș), dar ele nu vor mai fi susținute de instrumentul statului ca în cazul pedepsei medievale.

Învățătura cea mai completă a acestui lung șir de întâmplări din care s-a țesut drama româno-ungară pe lungimea unui mileniu a fost formulată tot de Simion Mehedinți, pe care o și reproducem în chip de concluzie rămasă neștirbit valabilă:

„Summa: lungul asediu pe care l-a făcut, dinspre apus, cetății

carpatice cel dintâi neam asiatic așezat în vecinătatea românilor s-a terminat. Asasinarea lui Mihai Viteazul chiar în mijlocul Transilvaniei, lângă dacicul oraș Turda (Turi-dava); frângerea pe roată a lui Horia Ursu la Alba Iulia; martiriul lui Avram Iancu și nenumăratele suferințe ale poporului român și-au aflat răsplata. S-au împlinit astfel cuvintele ducelui român Menumorut, spuse la prima întâlnire cu maghiarii: «cât vom trăi, pământul nostru nu ni-l dăm» (terra autem... nullatemus concedimus nobis viventibus). Socoteala aceasta privește îndeosebi pe români. Ea are însă și un aspect european: după cum bătălia de la Mohács (1526) lichidase «regatul apostolic», războiul mondial (1914 – 1918), desființând Austro-Ungaria, a lichidat ultimul stat feudal din Europa. S-a înlăturat astfel, pentru totdeauna, nu numai titulatura clericală «apostolic», dar și un paradox geografic: pretenția neamului nomad al maghiarilor, așezați în secolul al IX-lea pe stepa dintre Alpi și Carpați, de a stăpâni țările muntoase dimprejur, cu populație de altă rasă, de altă limbă și cu alte tradiții culturale. În contra regulei istorice care arată că statele stăpâne pe munți sau podișuri caută să se întindă și peste câmpiile de la poale, aci nomazii câmpiei cercaseră să cucerească și munții dimprejur, o inversiune pe care experiența istorică a omenirii n-o cunoaște nicăieri” 13.

În ce ne privește, facem doar adăugirea că acest deznodământ poartă în el o concluzie romană, în care deci răzbate spiritul vechii Rome. El este o

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

dovadă milenară (testul istoric) al temeiniciei, durabilității și valabilității frontierei romane. Roma a sădit în Carpați o nouă sinteză și aceasta se dovedește valabilă de vreme ce a trecut proba celor două mii de ani de istorie europeană (adică proba vârstei Europei). Când celelalte neamuri răsăritene vor fi dat și ele această probă vom avea dovada că ordinea actuală a Europei este cea îndreptățită să rămână definitivă și să preia funcțiile drumului pe care pășesc neamurile spre scaunul Judecății din urmă, Judecata Domnului Neamurilor, al Celui Ce-a suferit pentru mântuirea omului, Iisus Hristos. Frontiera romană a făcut, în ceea ce-o privește, dovada că poate prelua în ordinea ei frământarea creștină spre a o purta la culminația Eccleziei, a Cetății lui Dumnezeu. Statul roman a devenit stat creștin în slujba suferinței unui întreg neam tocmai la frontiera romanității orientale, ca stat al lui Ștefan cel Mare și Sfânt și al lui Mircea cel Bătrân. Nu întâmplător

aceasta a fost și perioada de glorie a romanității orientale și numai sub Ferdinand I întregitorul s-a mai putut reafirma o asemenea voință de sinteză romano-creștină. Salvarea statalității maghiare după Mohács (1526), chiar în forma ei feudală, în Transilvania, arată că ungurii nu se pot afirma împotriva românilor, ci numai împreună cu ei. Acesta este învățământul cel mai însemnat pe care l-ar putea transmite oricui vrea să înțeleagă cinstită lecția celor o mie de ani cât este vârsta prea scurtei, dar atât de apăsătoare drame ungaro-române. Învățătura conviețuirii europene a ungarilor cu românii nu poate fi obținută din altă parte decât din acel spațiu singur în care s-a constituit un cadru-învățător în istoria acestei zone, adică de la frontiera romanității orientale. Aceasta reprezintă singurul cadru-învățător asupra formelor și direcțiilor de conviețuire în regiune. Iar lucrul cel mai reprezentativ care vine să încununeze spiritul acestei frontiere este sinteza etnică din jurul Carpaților. A te ridica împotriva ei înseamnă a lupta contra frontierei romane și a spiritului acesteia. Aceasta înseamnă deci a uzurpa moștenirea Romei și a lucra împotriva Europei însăși. Cel ce-o face invocând ideea europeană nu-și va putea ascunde lungă vreme sensul real de agent care lucrează spre subminarea Europei. Sunt popoare a căror cultură și structură sufletească se identifică atât de mult cu spiritul unei civilizații mai largi și mai înalte, încât a acționa contra celui popor înseamnă a lucra spre surparea bazelor mai adânci ale acelei civilizații. Un

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

asemenea popor este, în Răsărit, poporul român. Cel ce acționează contra lui acționează împotriva Romei, a civilizației romane în tot Răsăritul.

4. Transilvania – „periferie” (hinterland) a (I) Ungariei

Frontierele „mici” sau „locale”, cum ar putea fi denumite frontierele care separă statele naționale, au și ele puterea de a influența, ba chiar de a transforma condiția generală a unei regiuni (o provincie, de exemplu). E suficient, de pildă, să urmărim analizele pe care le face Simion Mehedinți rapidei dezvoltări a Transilvaniei „sub privegherea statului român”. Numărul și capitalul societăților autonome din Transilvania cunosc o creștere impresionantă, după cum urmează:

Anii Nr. societăților Capitalul social  
1919 231 190.446.000



1923 468 1.571.077.000

1936 554 4.383.985.000

1937 568 4.449.062.000

Producția de cereale a cunoscut și ea creșteri spectaculoase (numai la porumb, de pildă, a crescut de la 8, 1 quintale la hectar în 1921, la 16, 0 quintale la hectar în 1938). Producția totală a crescut de la 17.922.000 quintale la 34.377.000 quintale. Explicația stă în două serii de cauze: a) istorice („Transilvania forma o unitate istorică și economică, deosebită de Ungaria, având nu numai titlul de Principat, apoi Mare Principat (...), dar și monedă deosebită, ponderi deosebite, unități de măsură deosebite și chiar un tarif vamal deosebit” 14; b) etnografice și etnoeconomice („înflorirea aceasta era întemeiată pe faptul că Transilvania avea o largă piață de desfacere în principatele de sub Carpați: Moldova și Muntenia sau Țara Românească. Cifrele următoare arată chiar celor miopi că Transilvania era îndreptată cu fața spre Răsărit, adică spre țările românești, nu spre Ungaria. (...)

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

1938 Principatele române și provinciile Turciei Ungaria și provinciile Austriei

Export 2.995.091 89.144

Import 4.157.055 172.408.

Și această stare de lucruri a durat până în secolul al XIX-lea, când ungurii, folosindu-se de slăbirea Austriei, au izbutit să desființeze principatul Transilvaniei, anexându-l la 1867 Ungariei”.

A fost suficientă, iată, o modificare a configurației frontaliere a zonei pentru ca starea generală a regiunii să se modifice. Înaintarea frontierei ungare în Transilvania a provocat un declin general al provinciei. („Urmările au fost aproape catastrofale. Ungurii voind să facă din Budapesta un mare centru industrial, au întrebuițat toată autoritatea – statului ca să favorizeze elementul maghiar”) Înaintarea frontierei maghiare a însemnat și o răsturnare a condiției economice a provinciei. Frontiera maghiară are o esență etnocratică. Înaintarea ei a relansat în toată zona transilvăneană practicile etnocratice de tip imperialist-asiatic. „În 1906, parlamentul unguresc a votat o lege care subordona crearea oricărei întreprinderi industriale de aprobarea prealabilă a ministerului respectiv. După mărturisirea subsecretarului de stat Szterenyi, scopul acestei legi era să dea de lucru muncitorilor de rasă maghiară, prin înființarea de fabrici, cu condiția ca 75% din

lucrători să fie maghiari” 11.

Paradigma frontierei maghiare era cea suburbială și ea a modificat configurația Transilvaniei folosind în acest scop un instrument pe măsură: etnocrația. Într-un timp record, după anexarea dualistă, Transilvania a fost transformată în „periferie” locală a Ungariei.

17 A. Moga, op. cit., apud. S. Mehedinți, op. cit., p. 221 – 222.

Frontiera ungară are așadar o esență etnocratică și disprețul iredentiștilor maghiari față de români („valahi împuțiți”) o atestă. Înaintarea acestei frontiere a fost dezastruoasă pentru Transilvania, astfel încât teoria că scurta dominație ungară și mai lunga dominație habsburgică ar fi avut efecte pozitive sunt produsul unei ciudate neînțelegeri. Așa cum am văzut.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

prosperitatea Transilvaniei este legată de orientarea economică a Transilvaniei cu fața spre răsărit, adică spre celelalte țări românești, care au furnizat piața produselor transilvănene, oferind singurul spațiu de valorificare semnificativă a muncii transilvănene. Prosperitatea ei, datorată tocmai acestei orientări, a permis dezvoltarea orașelor și deci o civilizație urbană. Exact această prosperitate a fost anulată de îndată ce orientarea Transilvaniei a fost schimbată spre Ungaria, respectiv spre Budapesta. Lucrul acesta a fost demonstrat de Simion Mehedinți și noi nu facem decât să-l reluăm aici. „Scopul șovinist a fost în parte atins, dar prețul acestei experiențe a fost ruinarea industriei din Transilvania (...) Din 2.643 de întreprinderi industriale, având mai mult de 20 lucrători, Budapesta cuprindea 1.296, adică aproape jumătate, pe când Transilvania, odinioară atât de înfloritoare, rămăsese numai cu 382. Astfel, Transilvania, a cărei individualitate creatoare îi înlesnise să aibă o influență preponderentă în țările dunărene, a fost redusă de guvernele ungurești la rol de provincie vasală, de simplă trimițătoare de materii prime pentru industria mare centralizată împrejurul Budapestei” 1. Stăpânirea Ungariei a transformat Transilvania în periferie (hinterland) a (l) Ungariei, departe de a-i fi adus vreun efect civilizator cât de mic, cum pretinde propaganda ungară.

A doua prejudecată răspândită între români de către propaganda colonialistă maghiară a fost tocmai aceea că stăpânirea ungară ar fi adus prosperitatea și creșterea civilizației în Transilvania.

Or, lucrurile au stat exact pe dos. Această stăpânire a provocat o rapidă dezindustrializare a provinciei și o decapitalizare a întreprinderilor românești. Totul s-a făcut cu ajutorul unei politici etnocratice, de dominație a elementului maghiar asupra celui românesc... De aceea, căderea imperiului ce se chema Austro-Ungaria a adus cu sine, între altele, și emanciparea Transilvaniei. Căpătând din nou vechiul ei spațiu vital, provincia din centrul României a început iarăși a înflori, îndoindu-și, în timp de numai două decenii, producția agricolă, sporind numărul societăților de la 231 la 268, iar capitalul de la 190.446.000 lei la 4.449.060.000 lei, adică de 20 de ori mai mare. Renașterea economică a Transilvaniei, după ce și-a căpătat rolul ei istoric în cuprinsul neamului românesc, e dovada cea mai lămurită că

18 Moga, apud. *ibid.*, p. 222-286

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

t provincia din mijlocul țării formează o unitate organică cu restul Statului român” 19.

Ceea ce uită omul supus jocului colonialist al propagandei de toate culorile se referă la puterea acesteia de a escamota adevăruri istorice și sociologice foarte apropiate de noi. Un asemenea adevăr istoric vizează, atât de ciudatul decalaj între Muntenia și Transilvania și omul cade ușor pradă unei eronate interpretări propagandistice a acestui decalaj. „Vedeți?! ni se spune. A fi în Muntenia, deci în România, este totuna cu a trăi rău, pe când a trăi în Transilvania, deci în Ungaria, e totuna cu a trăi bine”. Această judecată escamotează două „adevăruri istorice” și pune în locul lor un sofism. Adevărurile escamotate sunt: a) căderea Munteniei nu se datorează apartenenței la „spațiul românesc”, ci lungului secol fanariot, pe de o parte, și exploatarea fiscal-comercială în care a fost împinsă imediat după aceea; b) creșterea și deci prosperitatea Transilvaniei nu este consecința integrării în spațiul economic și etnopolitic maghiar (austro-ungar), ci, chiar dimpotrivă, este consecința directă a orientării sale economice cu fața spre Răsărit, adică spre principatele române și alte câteva provincii dunărene sau turcești, deci a integrării economice și etnopolitice în spațiul românesc. Escamotarea acestor două adevăruri istorice permite propagandei antiromânești să activeze cunoscutul sofism: „a fi în spațiul austro-ungar înseamnă «civilizație», prosperitate, moravuri superioare etc, pe când a fi în spațiul românesc înseamnă semibarbarie, moravuri fanariote și sărăcie”. Vedem, iată, că înaintarea

frontierei maghiare a însemnat declin economic pentru Transilvania concomitent cu punerea în funcțiune a celui mai persistent sofism al propagandei ungariste.

Mișcarea „frontierelor mici” sau „locale”, așadar, poate să aibă consecințe tot atât de grave pentru viața popoarelor ca și mișcarea frontierelor mari, geopolitice.

19 S. Mehedinți, op. cit., p. 223.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

## 5. Etnomorfologia frontierelor naționale

Creația „frontierelor naționale” este una dintre expresiile înaintării civilizației europene pe toată planeta. Cu această expansiune au fost create și științele fenomenului etnic.

Structura disciplinară a științei etniilor a urmat cel puțin trei sau patru linii de divizare disciplinară, în raport cu singura perspectivă existentă în secolul al XIX-lea și anume aceea a „psihologiei popoarelor” (Völkerpsychologie). Aceste diviziuni disciplinare sunt de cele mai multe ori ignorate, astfel că perspectiva etnopsihologiei este utilizată pentru explicații etno-sociologice, sau etnomorfologice (teoria spațiului etnic), domenii care și-au dobândit autonomia și nu mai pot fi confundate. Perspectiva etnopsihologiei s-a transmis unor direcții epistemologice noi, precum antropologia culturală germană și americană sau antropologia socială britanică. Pe de altă parte, etnomorfologia și etno-sociologia s-au constituit sub impulsul preocupărilor școlii de „geografie socială” (sau umană) franceză și a geopoliticii germane. Astfel s-a constatat că „politicile” sociale sau economice pot avea un impact etnopolitic (asupra spațiului etnic) și geopolitic.

Politica sovietică în Basarabia și în România a folosit etnomorfologia și etno-sociologia ca instrumente etnocratice, de slăbire a compoziției etnice românești a unor regiuni etnopolitice ale latinității orientale. Astfel, în viziunea lui Stalin, chestiunea româno-rusă putea fi „ușor” soluționată prin rusificarea populației românești cuprinse între Nistru și Prut. Regiuni, precum Bucovina, au fost puternic „slavizate” în intervalul postbelic. În cercetările ei, etnomorfologia ține seama nu numai de „blocurile etnice” centrale, ci și de „blocurile etnice” azvârlite departe de „blocul etnic central”.

Prima distincție pe care o face etnomorfologia este aceea dintre populațiile alcătuite din „blocuri compacte” și cele alcătuite din „roiuri”

etnice risipite pe o întindere mare. „Roirea” este aspectul spațial pe care-l îmbracă așezarea „popoarelor migratoare”, care n-au reușit să se fixeze într-un spațiu deja ocupat. Ungurii, cei din urmă veniți în Europa, s-au așezat compact doar în câmpia Tisei (celebra puszta). În rest, în toate celelalte arii, au găsit spații deja ocupate, ceea ce i-a obligat să se așeze în

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j

„Roiuri dispersate”. Așa se face că aceste roii sunt despărțite de matcă prin spații locuite de populații autohtone. Modul de așezare al ungarilor în Transilvania, în Slovacia și în Voievodina este un exemplu și încercarea de a cuprinde populațiile astfel distribuite spațial într-o hartă etnopolitică unitară se reazemă pe confuzia etnomorfologică dintre blocurile etnice compacte și populațiile dispersate (risipite), așezate în „roiuri etnice”.

În Europa de răsărit există patru mari „blocuri etnice”: slavii de sud, slavii de nord, grecii și latinii orientali care-i includ, ca nucleu, pe români. Alături de aceștia, pot fi consemnate și două blocuri de mărime mai mică, ungarii și albanezii. Ungurii s-au așezat, cum am spus, și sub forma roiurilor, la distanțe variabile de matca etnopolitică situată în Câmpia Tisei. Etnomorfologia răsăriteană trebuie așadar să țină seama de specificul etnic al celor șase grupuri etnice răsăritene.

Prima lucrare în care se citește specificul etnic al unei populații masive este statul. Statul este forma de manifestare etnopolitică a unei populații. Ideea de stat însă nu este unică și unitară, astfel încât putem vorbi despre o geografie a statului, parte componentă a geopoliticii. Ideea de stat ca formațiune etnopolitică se poate constitui pe cale organică, adică prin manifestarea etniei ca fenomen de putere și de autoritate, ori este împrumutată, ca suprastructură cu funcții speciale. În Europa de răsărit numai blocul latin a avut idee statală organică. Slavii au împrumutat-o fie de la Bizanț, fie de la tătari, iar ungarii au împrumutat-o din Apus, în cadrul funcției de „magister militiae” în Orient cu care au fost investiți de puterea catolică.

Pe de altă parte, ideea statală modernă, de origine latină, se bazează pe combinarea a doua elemente opuse și totuși complementare: potenția (putere) și imperium (autoritate). Ideea juridică romană a izvorât din frământările în jurul problemei legitimității (autorității). Un imperator trebuia să aibă și putere

(potenția), deci armate, dar și imperium (adică să fi fost recunoscut de autoritatea Romei). Cel ce avea putere, dar n-avea legitimitate, adică recunoaștere la Roma (deci n-avea autoritate) era un „rebel”. În Europa de răsărit, marile bătălii s-au dat în jurul chestiunii

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

legitimității și lungă vreme Serbia, Bulgaria, Rusia au visat să se substituie Bizanțului, adică să devină al doilea Bizanț (imperiul de substituție sau imitație). Așa se face că slavii de sud, și cu atât mai mult cei de nord, au putut crea fie imperii de substituție fie state etnocratice (modelul oriental al statului care se impune celorlalte etnii prin forță, nu prin recunoaștere, adică prin legitimitate).

Singurii cărora li s-a transmis istoric și organic ideea juridică romană au fost orientalii. Ei au moștenit, direct din tradiția romană, ideea juridică de stat.

Ca atare, în Răsărit, asistăm la un conflict, niciodată încheiat, între cele trei concepții statale: concepția romană (cu care au lucrat, când au putut, latinii orientali), concepția orientală etnocratică și concepția imperiului de substituție sau de imitație. Această luptă s-a transmis până astăzi. Iată motivul pentru care nu putem confunda cele trei zone răsăritene, în locul unei singure chestiuni etnice în Răsărit trebuie să ne obișnuim să vorbim despre chestiuni etnice legate de lupta între cele trei concepții etnopolitice. Una este chestiunea etnică în statul-națiune și alta în imperiul de substituție. Ideea statului-națiune a ieșit din concepția romană veche a statului legitim (recunoscut ca legitim de supușii săi). Opusă concepției statului-națiune s-a aflat și se află concepția statului etnocratic ieșit din pretenția unei etnii de a domina peste celelalte etnii. Ideea imperiului de substituție este o variantă a statului etnocratic. Tot astfel ideea statului-vehicul al unei idei imperiale (fie ea catolică fie comunistă) este și ea o variantă a statului etnocratic. Alături de acestea se cuvine menționată și ideea statului de cruciadă, care însă n-a avut decât o manifestare episodică și mai cu seamă în perioada războaielor cu Imperiul Otoman.

Războaiele antiotomane s-au hrănit din această idee statală. Statul sovietic al URSS-ului a fost croit după modelul etnocratic al imperiului de substituție. De aceea, chestiunea etnică în Rusia nu este aceeași cu chestiunea etnică din Sud-Estul Europei, nici chiar cu chestiunea Iugoslaviei. Pentru a localiza ariile de dominație ale unei

concepții etnocratice trebuie să ne folosim de etnomorfologie și de procedeul „balanțelor etnoscopice”, fără de care nici cercetările de față și nici această perspectivă teoretico-metodologică n-ar fi posibile.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

### 6. Românii de afară, ungurii dinăuntru

Etnoscopia (etnos = popor, skopein = a vedea) răsăriteană arată două lucruri: 1) din secolul al XVIII-lea începând, spațiul etnologic răsăritean a ieșit de sub „controlul” exclusiv al imperiului și a intrat sub controlul tot mai puternic al „capitalismului”; 2) în dinamica etnomorfologică din Balcani, elementul etnic al românilor din afara frontierelor politice a fost puternic afectat și uneori drastic diminuat. Astfel, în Ungaria, așa cum arată antropologul american James Patterson, românii au fost asimilați, într-o proporție copleșitoare (au mai rămas 20.000 spun unele surse invocate și de antropologul american), iar la sudul Dunării, vlahii sud-dunăreni au fost lichidați ca factor etnopolitic. Orașe ca Moskopolea, de circa 70.000 de locuitori, au fost distruse în mai puțin de zece ani după 1780, pe când orașe, ca Atena, de numai 10.000 de locuitori s-au dezvoltat spectaculos. În vreme ce apar statele bulgar și sârbesc, românii de pe Valea Timocului sunt progresiv scoși din jocul morfoetnologic, pentru ca din 1878 încoace, după Conferința de Pace de la Berlin, „părăsiți fiind și de statul român, să nu mai fie recunoscuți ca atare de sârbi. În felul acesta, cântarul etnoscopic se dezechilibrează și la sudul și la nordul Dunării, în defavoarea etnicilor români din aceste zone. Atât statul ungar cât și, parțial, cel sârbesc au un efect deznaționalizator. În același timp, ungurii din România înregistrează o creștere până la recensământul din 1977. Curiozitatea este că același lucru se întâmplă și la polul estic al axului cu etnicii români din zona de frontieră nordică (nord-estică) unde deznaționalizarea atinge proporții fantastice, astfel că, în Bucovina, românii, din grup majoritar, devin minoritari în raportul etnoscopic (și deci etnomorfologic) cu ucrainenii.

### ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

În cartea politicianului maghiar, Beksics Gustav, *La question rou-mâine et la lutte des races en Orient*, este consemnat raportul din cadrul imperiului dualist Austro-ungar: „Se știe că din 2, 5 milioane de români<sup>11</sup>, câți numără statul ungar, numai 1.100.000 locuiesc în Transilvania. Ceilalți 1.400.000 adică mai mult de jumătate, se găsesc în Ungaria propriu-zisă”. În acest număr nu se includ românii din Valea

Timocului căci acesta nu se află în perimetrul „Ungariei propriu-zise”, e vorba de românii care locuiesc în zona dintre Vârciorova și Belgrad, respectiv românii din zona Vârșețului. Pentru a stabili raportul etnoscopic să vedem câți unguri se aflau în Transilvania. Vom folosi tot sursele maghiare. Potrivit statisticilor maghiare, la 1910 s-ar fi aflat în Transilvania 918.217 maghiari<sup>24</sup>. După 1920 (momentul Trianonului), deci după schimbarea geografiei politice a Europei centrale, în România vor fi 800.328 maghiari și 552.346 secui, formând un total de 1.353.276, conform recensământului din 1930. Desigur că aceste schimbări numerice reflectă și modificările geopolitice după Trianon.

Același Trianon a corectat condiția etnopolitică a românilor în felul următor. Din 1.400.000 de români câți trăiau în Ungaria și 1.100.000 în cadrul Imperiului, conform documentelor prezentate de comisia maghiară la negocierile de pace<sup>25</sup>, vom mai regăsi în Ungaria, după 1920, doar o minoritate. Deci, balanța etnoscopică a Trianonului a însemnat: peste 2.500.000 de români aduși între frontierele etnopolitice ale statului român (în realitate, cca. 2.900.000). Prin urmare, Trianonul a dus în România cei peste 2.500.000 de români câți fuseseră nevoiți să-și ducă viața între hotarele Ungariei de dinaintea Trianonului (conform documentelor maghiare), supuși unui proces de continuă maghiarizare cum arată sursele analizate de R. Seișanu.

Ce s-a întâmplat cu ungurii dinlăuntrul României și cu românii din Ungaria, după Trianon? Recensămintele din 1930 și până în 1977 arată că

23 Reamintim că, după recensământul din 1857, numărul românilor din Transilvania și

Ungaria a fost de 2.641.400, iar la 1910 erau 2.948.186, cf. unei statistici austro-ungare citate de R. Seișanu, în op. cit., p. 304.

24 Cf. documentului The Hungarian Peace Negotiations, Budapest, 1920, vol. III/A, p.

18.

25 Cf. ibid., p. 58.

292

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I populația maghiară din România a înregistrat un spor în toate intervalele intercenzitare. Abia recensământul din 1992 arată o anumită scădere datorită mai cu seamă emigrației masive a



elementului maghiar în acest interval intercenzitar (mai ales după decembrie 1989). Ce s-a întâmplat cu românii din cadrul statului ungar în același interval? Așa cum o atestă cercetătorul american amintit, românii sunt un grup etnic în curs de asimilare în Ungaria (ultimele recensăminte maghiare mai consemnează circa 9.000 de români). Raportul etnoscopic între români și unguri în sud-estul Europei se arată oarecum defavorabil românilor, adică masa etnică românească se micșorează în zona frontierei de nord-vest datorită proceselor asimilaționiste ale Ungariei (nu este deci o scădere aparentă, adică datorată migrației). Românii scad numeric nu numai la frontiera de nord-vest, ci la nord-est și la sud-est, datorită proceselor asimilaționiste ruso-ucrainiene.

Prin urmare, în vreme ce ungurii dinlăuntru statului român se mențin, până în 1977, în cadrul unui spor, românii din afară adică din cadrul statului maghiar, înregistrează o scădere. Aceste raporturi etnoscopice măsoară „greutatea” sau „efectul” celor două state asupra grupurilor etnice din cele două țări.

Același lucru îl putem repeta pentru românii din Basarabia, Bucovina, Voivodina, Valea Timocului. Rate etnomorfologice putem calcula, în fine, și pentru celelalte etnii incluse în statul-națiune român, după 1920 (Trianon). În toate cazurile vom constata raporturi pozitive (de creștere) pentru „minoritarii” din România, dar rate negative pentru românii „minoritari” cuprinși în statele din jurul României. Aceasta arată clar caracterul statului-națiune în România și cel al statului în Rusia, URSS, Ungaria, Iugoslavia și Bulgaria. Suntem în măsură să concluzionăm asupra unei recensțiuni etnomorfologice a latinității orientale în raport cu „înaintarea” etnomorfologică a masivului slav și a elementului compact ungar. Latinitatea orientală, așadar, nu s-a putut conserva decât în cadrul statului-națiune. În vreme ce elementul slav și maghiar a crescut inclusiv în cadrul aceluiași stat din aria etnopolitică românească, elementul românesc din cadrul statelor etno-politice înconjurătoare a scăzut peste tot, fără excepție.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

## 7. Despre etnocrație în Europa de răsărit

Etnomorfologia diferențială ne îngăduie să atestăm etnocrația diferențială a unui stat. În cazul românilor, peste tot în statele din jur putem consemna un raport etnocratic în defavoarea românilor. Vom

sesiza un aspect surprinzător. Atât Trăianovul cât și Yalta au fost favorabile sub aspect etnomorfologic majorității etniilor cu statut „minoritar”, minus etnia românească cu același statut, din cuprinsul statelor neromânești. Putem spune că Trăianovul a fost favorabil etniei românești majoritare nu însă și etniilor românești minoritate, iar Yalta a accentuat procesul înrăutățind însă și condiția etniei românești majoritare, silită să trăiască sub ocupație și desființare culturală (spirituală), încât, între 1947 și 1964, chiar românii din România au avut statut de populație aflată sub dominație (sovieto-kominternistă). Lucrul acesta este vizibil și în ceea ce privește dinamica etnosocială. Sub aspect etno-sociologic, consemnăm în tot acest interval, distrugerea a patru „clase” sociale: clasa antreprenorială (burghezia), clasa intelectuală, clasa politică (deci elita economică, elita culturală, elita guvernamentală) și clasa țărănească.

Clasa muncitorilor urbani este singura care înregistrează rate pozitive, care însă, din punct de vedere etno-sociologic are mai degrabă un sens negativ (știut fiind că proletarizarea comunistă este eshatologică și supranaționalistă, lucru vizibil chiar din ordinul principalului document programatic al eshatonului proletar: „Proletari din toate țările, uniți-vă!”). Această concepție eshatologică amenință în cel mai înalt grad etnomorfologia europeană. În răsărit, românii au fost cei mai expuși desfigurării etno-sociologice operată de eshatonul proletaro-marxist, ceea ce arată clar că statul proletar postbelic a fost un stat imperial de sorginte fundamentalistă, ieșit din curente adânci care au generat și „religia” marxistă.

Caracterul antiromânesc al „statului proletar” din România este în afară de îndoială de îndată ce ținem cont de tratamentul etno-sociologic aplicat celor patru componente fundamentale ale etniei românești: elita politică, elita intelectuală, clasa industriașilor și clasa țărănească. Acționând spre distrugerea lor (aplicarea regimului de detenție a avut fundamentare etnocratică antiromânească evidentă) se obținea un efect de distrugere a 294

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Infrastructurii de rezistență etno-sociologică a întregii latinități răsăritene. Putem spune că axul principal al agresiunii comuniste a fost acela care are, la un pol, imperiul comunist-kominternist în condiția agresorului, și la celălalt, latinitatea orientală în condiția agresatului. Comunismul are, pentru români, un înțeles etnodistructiv

neîndoielnic. El a fost un etnocid programatic aplicat latinătăii răsăritene, fără excepție. Procesul deznaționalizării românilor se va accentua în Rusia și Ucraina și, așa cum arată antropologul american J. Patterson, și în Ungaria. Statele comuniste au lucrat, sub acest aspect, fără vreun acord anume, pe aceeași direcție etnopolitică: anihilarea latinătăii răsăritene. Și aceasta, pentru că statul comunist, indiferent de ideologia pe care o utilizează pentru a-și căuta un simulacru de legitimitate, continuă să fie un stat de pură esență etnocratică sau ideocratică. El s-a întemeiat sistematic pe negarea ideii etnice și pe anihilarea naționalității. Bazat direct pe o etnie dominantă (ca în Rusia) ori pe o ideocrație, statul comunist a acționat sistematic contra etniilor dominate (cuprinse în imperiul comunist) pe care le-a voit desființate în numele eshatonului proletar, adică al comunității utopiene proletare (comunismul proletar). Comunismul proletar este proiecția unei idei universaliste supranaționale, pur imperiale, care închide în ea visul unei umanități omogene, fără etnii, fără națiuni, fără „frontiere”, având la bază o masă proletariană omogenizată și la vârf o ideocrație religioasă (de fapt pseudoreligioasă) omogenizată și ea (fără identitate etnică).

### Concluzie

Frontiera, deci, este un fenomen extrem de complex, care poate fi examinat ori de câte ori dorim să lămurim relațiile între două persoane, două grupuri, două populații, două culturi, sau dintre o civilizație și diversele popoare sau populații etc. Pentru J. Ancei, frontiera este „izobară politică” a presiunilor pe care le exercită una asupra alteia două populații. Pentru Ratzel, frontiera este expresia puterii expansioniste a unui „embrion geografic” (Mittelpunkt) din care a luat naștere, prin evoluție spațială, statul. Acest Mittelpunkt, pe de altă parte, este mai mult decât un simplu „embrion geografic”. El este un „centru politico-spiritual” în care se concentrează energia unui popor. În reprezentările etnopolitice românești, Transilvania este mater patria, centrul etnospiritual al întregii romanități.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Din clipa în care Ungaria a revendicat Transilvania ca parte a „Ungariei Mari”, fenomenul frontierei româno-ungare a căpătat un pronunțat caracter tensional, conflictual. În acel moment își are izvorul, începutul, istoria așa-numitei „chestiuni româno-ungare”. Studiul modern al chestiunii ca și sociologia raporturilor interetnice

vor trebui, într-o formă sau alta, să-și asume fenomenul frontierei și să răspundă tuturor „teoriilor”, „ideologiilor” și „confruntărilor” legate de acest fenomen. Observăm, deci, că frontiera nu este o simplă linie de demarcație teritorială, ci este un fenomen complex, **m** și prin care se exprimă atât pulsațiile unui centra geo-spiritual cât și raporturile dintre două populații, dintre două grupuri, dintre două popoare, dintre două state, două culturi, două civilizații, două imperii, două religii etc.

Fenomenul frontierei este sinteza ultimă a tuturor formelor pe care le îmbracă „marginea” sau „granița”: granița culturală, cea simbolică, granița ideologică, granița stilistică chiar, etc. Toate expresiile pe care le poate îmbrăca fenomenul de separare și difemțiere dintre indivizi, grupuri, popoare, state, culturi, civilizații, etc. alcătuiesc fenomenul frontierei.

8. Etnomorfologia empirică. Chestiunea minorităților în perspectiva teoriei frontierei în ipoteza noastră, „trezirea” minorităților etnice, ori de câte ori se produce, nu este un fenomen local, ci este expresia și efectul (dinamicii) frontierei metropolitane, adică a procesului de reaşezare a „frontierelor” geopolitice dintre marile metropole, proces care poate aduce după sine și reaşezarea frontierelor etnopolitice (dispariția unor state, apariția altora etc). Aceasta pare a fi cadrai în care putem tălmăci în mod corespunzător și chestiunea minorităților etnice și problema raporturilor interetnice din România, din perspectiva teoriei frontierei. Frontiera este, cum am precizat, o formă de manifestare a frontierei etno-politice, dar și a „frontierelor geopolitice”. În contextul prăbușirii fostei URSS, adică a imperiului sovietic, s-a repus în discuție, în mod fatal, problema frontierelor geopolitice. Acesta este contextul care a declasat războiul din fosta Iugoslavie, a schimbat harta politică a Ceho-Slovaciei, a creat un al doilea 296

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

colos slav și anume Ukraina, a resuscitat „zona nostalgică” a fostului Imperiu austro-ungar, în care se întâlnesc trei panidei: ideea și visul de expansiune ale Ungariei, ideea pangermanistă și ideea pancatolică. Expansiunea civilizației europene, dimpreună cu modificarea granițelor geopolitice (cum este aceea care separase aria fostului sistem comunist de țările Occidentului atlantic) sunt de natură să resuscite procese sufletești, politice, simbolice etc, în care răzbat

tensiunile nucleare ale unuia și aceluiași fenomen: frontiera. Acesta este și cadrul resuscitării chestiunilor etnice din Europa răsăriteană. Anchetele conlocuirii nu puteau ocoli, așadar, un asemenea fenomen. El este un capitol esențial al etno-sociologiei și etnomorfologiei. Fenomenul frontierei provoacă un întreg ansamblu de reprezentări și angoase specifice. Între acestea, reprezentările asupra războaielor potențiale și angoasele asociate lor sunt tipice. Cât de pregnante sunt aceste reprezentări în cadrul populației și care dintre cele patru orizonturi de frontieră (nord, vest, est, sud) polarizează valul acestor neliniști?

La întrebarea „Credeti că țara noastră ar putea să fie implicată într-un război cu alte țări în următorii zece ani?”, răspunsurile populației au fost următoarele:

Răspunsuri

Frecvența %

DA

NU Ns/Nr

32.5 % 39, 9 %

25.5 %

1/3 din populație, deci, admite probabilitatea unui război în următorii zece ani și abia 40% (deci ceva mai mult decât 1/3) resping categoric o asemenea eventualitate. Războiul, așadar, este încă o „reprezentare” asociată „frontierei”. Vom numi acest fenomen: neliniștile (angoasele) frontierei (complexul de neliniști în legătură cu relația dintre state, popoare etc). Neliniștile frontierei la o proporție însemnată a populației, arată și gradul de insecuritate pe care-l resimte populația în actuala conjunctură geopolitică din regiunea răsăriteană. Această neliniște (angoasă), însă, nu este omogen distribuită în spațiul românesc. Ea se precipită spre anumite frontiere (etnopolitice). Frontiera care polarizează teama de război a populației este cea cu Ungaria. Așa cum reiese din datele de anchetă, 15, 5 % dintre subiecți apreciază că țara cu care ar fi posibil un

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

război este Ungaria. 11, 5% indică Rusia drept țară agresoare și numai 4, 3% indică Serbia în această poziție. Putem spune deci că frontiera nord-vestică și cea estică reprezintă principalele zone de neliniște și insecuritate. Polii angoaselor de război sunt deci, la vest, Ungaria și la est, Rusia. Cu toate că războiul real este la granița de

sud-vest (în fosta Iugoslavie), această zonă nu polarizează teama de război, ceea ce arată că angosasele de frontieră au o cristalizare istorică, se reazemă deci pe experiențe cultural-istorice și etno-politice. Este, desigur, foarte greu să definim acest concept pe care-l propunem: „neliniștile frontierei” sau „de frontieră”. O anume gândire internaționalistă nutrește iluzia că omenirea viitoare va fi una „fără frontiere” sau cu „frontiere transparente”. Nu se poate ignora procesul de multiplicare a fenomenelor transnaționale și deci un anume progres al „internaționalismului”. De exemplu, în doar șaiszeci de ani, între 1850 – 1910 s-a dublat numărul congreselor internaționale (de la 28 între 1850 – 1880, la

48 între 1880 – 1900 și la 49 între 1900 – 1910). Iată dar că între 1850 – 1880, timp de treizeci de ani s-au organizat doar 28 de congrese internaționale, adică circa unu pe an, pe când între 1900 – 1910, doar în zece ani, s-au ținut

49 de congrese internaționale, adică circa cinci pe an. Progresul internaționalismului este, deci, în afară de orice îndoială<sup>26</sup>.

Fenomenul frontierei este însă mult prea complex ca să credem în dispariția frontierelor. Frontiera este consecința raportului antropologic cu „celălalt”. Nu doar lupta pentru existență generează frontiere, ci și rivalitatea și concurența culturală. Cine poate contesta, astăzi, pe lângă un fenomen de „înarmare militară a popoarelor” și unul de „înarmare culturală a popoarelor”, constând dintr-o „muncă productivă și creatoare tot mai mare” și o „muncă de organizare tot mai înaltă”<sup>21</sup>. Dezagregarea corpurilor profesionale, demoralizarea colectivă a națiunilor și fracturarea intelectualităților (inteligenței), în cutare sau cutare zonă sau țară, sunt fenomene indubitabile și ele vor genera continuu fenomenul angoselor de frontieră.

Acest concept este însă pe cale de a-și schimba conținutul. Fenomenul însuși se menține. El va suferi însă o translație. Legat ieri de

<sup>26</sup> Vezi D. Gusti, Opere, vol. IV, 1978.

<sup>27</sup> Ibid.

lupta pentru existență, va fi tot mai decis mâine de rivalitatea și concurența culturală a popoarelor. Teamă de război nu va dispărea probabil multă vreme, chiar dacă se va diminua între anumite limite.

Cum se distribuie această angoasă pe regiuni istorice în România?

Datele ne arată, din nou, că această „neliniște” nu se concentrează în regiunile vecine cu ariile care sunt astăzi scena războiului (Serbia), ci, dimpotrivă, în cele două „zone” de polarizare, a neliniștii etnopolitice, Crișana-Maramureș și Dobrogea. Constatăm, așadar, că teama de război nu este o angoasă națională omogenă, ci este proiectată asupra anumitor „zone”, pe care le putem considera „zone de polarizare a fricii de război”. Atenția și neliniștea publică sporesc acolo, se concentrează în asemenea poli. Axul acestei angoase este așadar nord-vest – sud-est, având la polul nord-vestic Crișana-Maramureș, și la polul sud-estic, Dobrogea. Prin urmare, Ungaria și Transnistria (Rusia) sunt percepute ca fiind cei doi poli ai agresiunii antiromânești. Iată procentele: Teamă de război pe regiuni

|              |                   |          |           |
|--------------|-------------------|----------|-----------|
| Moldova      | Muntenia          | Dobrogea | Oltenia   |
| Transilvania | Crișana-Maramureș | Banat    | București |
| 26           | 31                | 57       | 33        |
| 28           | 44                | 17       | 40        |

Observăm deci că nu Banatul este zona de polarizare a „fricii de război”, deși aceasta este zona limitrofă cu Serbia și deci cu scena războiului iugostav. Neliniștea cea mai mare este resimțită în Dobrogea (57%), care este zona cea mai apropiată de Transnistria și în Crișana-Maramureș, adică în regiunile de frontieră cu Ungaria și Ucraina.

#### 10. Neliniștile frontierei. Lectura cartografică.

Suntem, iată, în măsură să arătăm că „națiunile” au o manieră specială de a-și defini agresorul potențial. Ele se folosesc de o „definiție istorică” a acestuia, nu de una „conjuncturală”.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

În exprimarea acestui tip de angoase, deci, populația nu reacționează la conjuncturile date, ci la o „definiție a agresorului”, pe care și-a construit-o de-a lungul experienței istorice. Pentru români, agresorul potențial este la nord-vest (Ungaria) și la sud-est (Rusia, mai precis: Armata a 14-a în Transnistria). Aceasta arată că frontiera este un fenomen etnopsihologic, nu pur și simplu o „izobară politică”. Acest fenomen poate fi reflectat pe harta frontierelor etnopsihologice.

Banatul este provincia cu cel mai mare procent de răspunsuri negative („liniște”) în legătură cu teama de război (69, 2% apreciază că nu va fi război). Liniștea scade în Dobrogea și în Crișana-Maramureș.

Cât privește Moldova, aici, deși proporția celor care se „tem de un război” este mai mică (26%), în schimb proporția celor care nu se tem de război este și ea destul de scăzută (34%), fiind foarte mare producția „non-răspunsurilor” (39, 4%). Această situație s-ar putea explica prin funcția de „filtru” geopolitic („zonă-tampon”) pe care o exercită Basarabia (Republica Moldova).

Care sunt factorii variației acestei angoase? În genere, cum era de așteptat, bărbații se tem mai mult decât femeile, deși pe de altă parte, ponderea celor „liniștiți” în privința aceasta este mult mai mare la bărbați (45, 7%) decât la femei (34, 2%), la care întâlnim și proporția cea mai mare de non-răspunsuri (35, 2%, față de sub 20% la bărbați). Cât privește mediul rezidențial, se poate constata că urbanul este mai angosat decât ruralul cu privire la război. Disproporția se menține, însă, și la răspunsurile negative, ceea ce arată că în „urban atitudinile sunt foarte cristalizate” și bine discriminate. În rural proporția non-răspunsurilor este mare (40, 7%) pe când în urban este de doar 16, 6%. Aceasta dovedește că urbanul antrenează o puternică polarizare între cei angosați (care se tem de război) și cei „liniștiți” (care apreciază că nu va fi război).

Din datele avute la dispoziție se observă că orașul polarizează puternic populația în raport cu cei doi poli atitudinali. Aici populația este ori „angoasată” ori „liniștită”. Ruralul însă nu are efect polarizator. Aici populația n-are atitudini polarizante de unde marea proporție de non-răspunsuri. Cei din rural nu sunt nici „liniștiți”, dar nici „angoasați”, ca și cum nu și-ar pune chestiunea ori n-ar resimți-o, pe când cei din urban își pun acut problema și o rezolvă fie în direcția (după modelul) atitudinii

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

t neliniștite, fie în cea a unei atitudini securizante, de liniște. Același lucru se întâmplă în privința sexului. Bărbații se comportă după același model al polarizării puternice a atitudinilor, femeile, din contră, se concentrează „la mijloc”, într-o categorie nediferențiată în raport cu acest factor al angoasei de război.

Modelul polarizării re apare în cazul studiilor superioare unde proporția non-răspunsurilor este foarte mică (circa 11%), restul fiind polarizați spre cele două atitudini: cei ce se tem reprezintă circa 30%, iar cei care nu se tem de un eventual război alcătuiesc un procent de 56, 7%. În schimb, cei cu școală generală sunt din nou majoritar



distribuiți într-o categorie nediferențată (nediscriminată) de acest factor al „fricii de război”. Proporția non-răspunsurilor este de 43, 6%. Modelul polarizării populației între cei „angoasați” și cei „liniștiți” se reproduce și la cei cu liceu și școală profesională cu precizarea că ponderea cea mai mare a populației „liniștite” apare în categoria celor cu studii superioare, în vreme de ponderea cea mai mare a celor „neliniștiți” (angoase de război) apare la absolvenții de liceu.

Etnia este și ea un factor de variație a neliniștii. Grupul etnic cel mai „liniștit” (securizat, din acest punct de vedere), este acela al evreilor (100%), urmați de romi (50%), germani (45, 5%), maghiari (40, 2%), români (39, 7%) și alte (33, 3%). Axul „securității” scade, așadar, de la evrei spre români, ceea ce arată că „neliniștile războiului” este preluată (asumată) diferențiat de grupurile etnice. Dacă „liniștea” se distribuie astfel, în schimb „neliniștea” își schimbă distribuția etnică. Angoasele au o pondere maximală la germani (36%), urmați de maghiari (34%) și de români (32%) și altele (33%) pentru ca „neliniștea” să fie extrem de scăzută la romi (22%) și absentă la evrei. Neliniștea frontierei sau „angoasele de frontieră” sunt resimțite, așadar, diferit de diversele etnii și de diferitele categorii de populație, ceea ce arată că „frontiera” este un fenomen extrem de complex și departe de a însemna același lucru pentru toți membrii și toate grupurile unei „națiuni”.

Percepția nemijlocită a „frontierei”, prin reprezentarea „frontierei amenințate” variază și ea. Astfel, dacă ne referim la cele două „frontiere fierbinți” (cu Rusia și cu Ungaria) vom observa că proporția cea mai mare a celor care consideră că ar fi posibil un război cu Ungaria se întâlnește între cei cu studii superioare (16, 7% față de 11, 5% per total), urmați de cei cu

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

liceu și apoi de cei cu școală profesională. În cazul reprezentării „frontierei” cu Rusia, ponderea cea mai mare a celor care cred că ar fi posibil un război cu această țară apare la cei cu liceu (12.0%), urmați de cei cu școală generală (11, 2%).

În cazul frontierei cu Serbia, categoriile neliniștite se recrutează în primul rând dintre cei cu școli profesionale, urmați de cei cu studii superioare (fără a depăși, însă, nivelul de 4, 3%). Cât privește mediul rezidențial, constatăm că atât în cazul frontierei cu Rusia cât și cu Ungaria, ponderea cea mai mare a celor „neliniștiți” se recrutează din

urban (16, 7% în cazul celor ce-și reprezintă Ungaria ca agresor și 10, 5% în cazul celor care-și reprezintă Rusia ca agresor).

Care este reprezentarea provinciilor istorice asupra virtualilor agresori?

Bucureștiul: a) așază pe primul loc Ungaria (peste 20%); b) așază pe locul doi Rusia (circa 13%) și c) pe locul trei Serbia (peste 5%); Banatul: a) pe primul loc Ungaria și b) pe locul doi Rusia; Crișana-Maramureș: a) pe primul loc Ungaria (peste 30%); b) pe locul al doilea Rusia (peste 10%) și c) pe locul trei Serbia (cu peste 5%); Transilvania: a) pe primul loc Ungaria (peste 10%); b) pe locul al doilea Rusia și c) pe locul trei Serbia; Oltenia: a) pe primul loc Ungaria și b) pe locul doi Rusia; Dobrogea: a) pe primul loc Ungaria și b) pe locul doi Rusia; Muntenia: la fel;

Moldova: a) așază pe primul loc Rusia și b) pe locul al doilea Ungaria. Primul specialist român care a lucrat cu procedeul „balanțelor etnoscopice” (fără a le denumi astfel) în evaluarea „frontierelor” a fost Sabin Manuilă. El a examinat linia de frontieră în raport cu grupurile etnice care au continuitate directă peste „graniță”. Concluzia sa a fost că „linia de frontieră politică a României este trasată în așa fel, încât respectă în linii generale comandamentele de ordin etnic și geografic”<sup>1</sup>.

În ceea ce ne privește, am extins conceptul de „frontieră” în conformitate cu modelul analizei etnomorfologice. Neliniștile frontierei sunt numai un aspect al acestui tip de analiză. Frontiera, deci, este un fenomen etnopsihologii pe\* < „are studiul chestiunii etnice nu-l poate ignora.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

PARTEA A V-A REGIUNI ȘI FRONTIERE

CAPITOLUL I

FRONTIERE ȘI REGIUNI. CHESTIUNEA REGIONALIZĂRILOR

1. Regiune și regionalizare

Una dintre dezbatările cele mai precipitate astăzi este aceea consacrată regiunilor: „euroregiuni”, „regiuni frontaliere”, „federații regionale”, „regiuni centrale”, „estice”, „vestice” etc etc Noțiunile adiacente și adeseori suprapuse celei de regiune sunt: „arie”, „zonă”, „teritoriu”, „spațiu”, „vecinătate”, „arie centrală” și „periferială”, „zonă geopolitică” și „geostrategică”, „zonă continentală” și „maritimă”, „spațiu vital”, „mare spațiu”, „spațiu de confluență” sau de „confinium”,

„arie culturală”, „zonă economică” sau „geoeconomică” etc, etc.

Căutând o definiție pentru termenul de „regiune”, Deutsch sugerează că aceasta ar putea fi definită prin răspunsul la întrebarea: „Ce părți de pe suprafața planetei alcătuiesc împreună o apartenență mai mult decât toate celelalte?” Formează Budapesta o regiune comună cu Parisul ori este mai puternic aliniată la Moscova? Ca regiune culturală, Ungaria face parte din zona nordică în care se cuprinde, neîndoielnic, și Moscova. Europa de Sud sau mediteraneeană este de fapt „prima Europă”, Europa culturală, și aceasta pornește din Mediterana de răsărit și înaintază spre Apus.

La începuturile sale, această „primă Europă” s-a rezemat pe bazinul Mării Negre și abia după aceea s-a „mutat” în Mediterana estică. Abia explozia mașinismului a mutat inițiativa istoriei în regiunea nordică, începea coborârea Nordului către Sud, adică exact „drumul” răsturnat a

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

ceea ce fusese până atunci sensul de mișcare regională a Europei. Războaiele suedezo-rus, franco-rus sunt „războaie ale Nordului”, remarcă Mihai Ungheanu într-un studiu consacrat examinării panideilor Europei centrale. Polonia, Cehoslovacia și Ungaria „țin de lumea Nordului și trebuie privite ca atare” 1. Diverși factori sunt capabili să inducă „apartenențe regionale” extrem de variate. Sciziunea religioasă în Europa, de pildă, a împărțit acest continent în două regiuni, denumite și „spații mari”: Estul și Vestul. Huntington crede că viitorul planetei va depinde în mod radical de „ciocnirea civilizațiilor” (clash of civilizations), între care, decisivă va fi ciocnirea între aria „creștinismului occidental” și regiunea „creștinismului oriental” (deci între catolicism și ortodoxie).

Pe de altă parte, este neîndoielnic faptul că aceeași unitate aparține concomitent mai multor regiuni. Iowa, arată Deutsch, este legată de Danemarca, precum în NATO, dar este legată și de Buenos Aires, ca în Organizația Statelor Americane. Ea formează deci două apartenențe și deci face parte din două regiuni complet diferite, astfel încât regiunile nu pot fi utilizate în mod univoc, precum statele, de pildă. Statal, provinciile românești aparțin în mod univoc aceleiași regiuni etnice care se suprapune cu spațiul carpato-danubiano-pontic. Regional însă, ele participă la zone diferite. Basarabia, de pildă, face parte din fostul „spațiu sovietic”. Atât economic cât și politic, ea

gravitează în jurul Moscovei, cultural însă, același spațiu gravitează în jurul Bucureștiului și, eventual, își caută apartenențe occidentale. Banatul formează, împreună cu zonele care înaintează spre Adriatica și spre Marea Neagră, un „coridor cultural” inconfundabil. Tot astfel, de la Marea Neagră la Marea Baltică se constituie un adevărat „istm ponto-baltic”, o „regiune geopolitică-tampon” între „influența nivelatoare a Moscovei” și „influența individualizantă a Occidentului” sau cea național-identitară a regiunii sud-estice. Dunărea formează împreună cu Rinul un adevărat „bulevard” care trebuie considerat ca atare. Adevărate „istmuri” interioare leagă între ele regiunile maritime ale Europei. Între aceste istmuri, două, deja amintite, au o importanță geopolitică deosebită: istmul ponto-baltic și istmul iliro-tracic, care leagă

1 M. Ungheanu, *Rezistența românească, sechestrată*, studiu în manuscris. 304

De la „Europa sechestrată” la „romanitatea  
SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I

Adriatica de Marea Neagră. La acestea se poate adăuga „bulevardul fluvial” Rin-Dunăre, care leagă Marea Nordului de Marea Neagră. Față de toate acestea, România apare ca un trio-confinium, ca o zonă de triplă confluență (nord-vest + sud-est + nord-est). Europa ca întreg este, iată, străbătută de tot felul de frontiere, care separă diversele regionalizări dinlăuntrul ei. Putem spune, iată, că o regiune trebuie definită mai mult prin înțelesul ei dinamic decât prin cel static. O regiune este invariantul unei regionalizări relativ durabile. Când aceste regionalizări încetează, regiunea însăși dispare. Regiunea este deci produsul unui proces de regionalizare a unui spațiu social (economic, militar, cultural etc).

Regionalizarea spațiului social este secvența unui proces mai cuprinzător de transformare sau/și de geneză a unui spațiu social. Din punct de vedere istoric și genetic, transformarea sau geneza și expansiunea unui spațiu social ne apare ca un proces constând din două etape: a) întâi apare un nou tip de relație socială între grupuri sau unități sociale preexistente; b) apoi se desfășoară un proces de generalizare a noului tip de relație într-o arie dată. Acest din urmă proces l-am denumit regionalizare a spațiului social, iar aria de expansiune a respectivului tip de relație poate fi denumită „regiune”.

De fiecare dată, noul tip de relație își asociază un întreg aparat de instituții, forme, simboluri, expresii, limbaje etc. Acestea toate îmbracă înțelesuri logistice în raport cu procesul de generalizare a noii relații, respectiv de expansiune a spațiului astfel constituit. Este ca o „cucerire” de un tip aparte, care însă a împrumutat enorm din logica cuceririi militare, înaintarea unei frontiere presupune obligatoriu o regionalizare mai mult sau mai puțin complexă.

La rândul ei, orice regionalizare socială (ori socio-culturală) presupune un proces frontalier: înaintarea unei frontiere cu tot cortegiul ei de „modele”, instituții, simboluri, aparate, vehicule, agenți etc, etc. Este suficient ca un grup anumit să inițieze un tip de relație cu un alt grup ori cu o altă unitate și să-i asocieze un proces de regionalizare într-un spațiu dat pentru a provoca dinamizarea unei frontiere, deplasarea ei sau pur și simplu declanșarea unui proces de frontieră într-o zonă care, adeseori, se află la mare distanță de frontiera statală propriu-zisă. Acțiunile etniciste și autonomiste ale UDMR, în genere ale elitei politice a maghiarilor din

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Transilvania, de pildă, nu numai că provoacă o contractare a spațiului românesc, dar redeschid un proces frontalier și deci fenomenul frontierei într-o zonă interioară a statului român, la circa două sute de kilometri de frontiera statală româno-ungară. Frontiera României cu Ungaria, ca fenomen, ca ansamblu de confruntări, ca activizare a relației între Ungaria și România nu este împinsă spre Debrețin, cum ar îngădui etnoistoria acestui teritoriu, ci cu mult în interiorul României, spre Târgu Mureș. Fenomenul de frontieră româno-ungară este trăit în forme adeseori conflictuale la Târgu Mureș și la Cluj, grație manifestărilor frontaliere ale segmentului maghiar al clasei politice din România, segment reprezentat de UDMR. Fenomenul de frontieră trebuie rediscutat în raport cu teoria regiunilor și a regionalizărilor sociale. Putem vorbi, iată, despre un tip special de competențe la nivelul elitelor: „competențele de manipulare a proceselor de frontieră” ori, mai neutru spus, competențele pe linia utilizării sau operării cu frontiera ca fenomen extrem de complex. Se pare că actuala elită guvernamentală de la București este extrem de inabilă sub acest aspect. Ea a pierdut la frontiera de răsărit și la cea de nord-vest. Problematika frontierei ungare în România, de pildă, este susținută de trei reviste speciale: „Sfera politicii”, „Polis” și „22”.

Guvernul României nu are nicio revistă care să preia funcțiile de exprimare ale frontierei române spre Ungaria și spre Europa centrală. Grupurile intelectuale atașate de ideologia frontierei ungare în România sunt foarte active pe scena publică (bani, logistică, agenți), cele atașate ideologiei frontierei române sunt aproape amorțite.

Regionalizarea spațiului cultural al Europei centrale este susținută în România de o logistică extrem de serioasă, de un aparat de instituții (reviste, edituri, catedre, chiar facultăți întregi), de grupuri de intelectuali plasați în toate universitățile, în fruntea unor catedre-cheie, de ideologi și sisteme simbolice, de rețele de cercetare (etnologică, antropologică, sociologică etc), în vreme ce resursele bănești, reviste, instituții etc. care ar trebui să susțină regionalizarea spațiului românesc în jurul României sunt fie ocazionale fie concentrate în zona unui naționalism demagogic, care crede că afirmarea unei culturi naționale se reduce la negustoria de fraze naționaliste și la gălăgia câtorva pamfletari. Grupuri academice și științifice, individualități capabile să susțină eficient procesul de regionalizare a spațiului cultural românesc sunt ținute departe de proces, dinadins dispersate

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

ori de-a dreptul risipite, când nu sunt efectiv etichetate, menținute sub tirul insuportabil al unui curent de agresiune culturală.

#### 2. Disidență și misionarism în Europa centrală

Să examinăm câteva dintre aspectele regionalizării spațiului cultural al Europei centrale utilizând în acest scop studiile lui Mihai Ungheanu și Achim Mihu... Puterea” unei regiuni sau ascendentul ei este o chestiune de relație. Europa centrală s-a dovedit mai puternică din punct de vedere ideologic decât „lagărul socialist” condus și controlat de URSS, care s-a dovedit „prea puțin creator din punct de vedere cultural, fiind obligat după o existență de nici cincizeci de ani să dispară”. Disidența în țări ca Ungaria, Cehoslovacia, Polonia nu și-a asumat doar acțiuni contra comunismului, ceea ce ar fi fost în sine o reacție defensivă cu efecte corozive în timp și cu o eventuală contractare a spațiului communist. Strategia acestei disidențe a fost alta. Ea și-a croit ideologia anticomunistă (ca ideologie de reacție, defensivă) în cadrul unei ideologii expansioniste, ofensive, care este, în esența ei, o panidee, și anume panideea Mitteleuropei, a Europei centrale. Disidența acestei zone s-a pus în slujba unui proces de

regionalizare a spațiului cultural-politic al Europei centrale, definită ca unitate cultural-simbolică și politică inconfundabilă, deci ca regiune esențială a Europei și a europenismului. Cel care a fixat datele problemei, într-o manieră cuprinzătoare, a fost Milan Kundera, într-un eseu din 1984, publicat în „The New York Review of Books” (26 aprilie), sub titlul The Tragedy of Central Europe. Alte lucrări ale acelorași disidenți au fost grupate în volumul The Power of Powerless: Citizens Against the State în Central-Eastern Europe. George Konrad va publica la Londra, în cadrul aceleiași acțiuni de regionalizare a spațiului cultural al Europei centrale, volumul Antipolitics: An Essay, iar lui Adam Michnik îi va

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

apărea Letters from Prison and Other Essays, în California (tradus din poloneză).

Toți aceștia acționează în numele unei întregi regiuni, pe care o teoretizează și o propovăduiesc ideologic și simbolic în Europa occidentală întâi și în Europa de răsărit mai târziu, abia după momentul Gorbaciov. Ofensiva ideologică a susținătorilor panideii Mitteleuropei (sau Europei centrale) a fost atât de puternică încât în Occident se declanșează adevărate riposte, precum cea a lui Timothy Garton Ash, prezentată de Achim MiHu<sup>4</sup>. Garton Ash tipărește, în ripostă la eseul lui Milan Kundera, în aceeași revistă, eseul Does Central Europe Exist? (Există o Europă centrală?).

Disidenții Europei centrale resping așadar Europa răsăriteană într-unul și același proces ideologic ofensiv de propagare a ideii unei Europe salvatoare, care ar fi Europa centrală. Ei se pun așadar în slujba unui proces de regionalizare a Europei centrale ca spațiu și regiune culturală.

Europa occidentală este un spațiu cultural păstrat ca atare, susțin disidenții, doar în Europa centrală. În felul acesta, țările Europei centrale sunt singurele păstrătoare și propagatoare ale Occidentului în raport cu Europa de Răsărit<sup>5</sup>. Acești disidenți se consideră, observă Achim MiHu, reprezentanții spiritului european adevărat, astfel încât ei își asumă funcții regionale de reînviere a spiritului occidental și de propagare a lui în regiunile răsăritene ale Europei. Ei se autoproclamau, de pe atunci, agenții cu funcții regionale ai unui proces de recucerire a Orientului. Oricine aderă la o asemenea teorie preia automat o funcție subalternă în raport cu agenții panideii

Mitteleuropei. Acesta este principalul motiv pentru care un intelectual român nu poate admite încadrarea lui în acest curent de înaintare occidentală pe filiera Budapestei. Budapesta aplică operații de metamorfozare a frontierei occidentale ori de câte ori procesul occidentalizării este vehiculat de agenți budapeșteni (unguri sau neunguri). „De două ori, observă Mihai Ungheanu, Ungaria s-a prezentat Europei de vest ca militant filooccidental european neplătit. Odată cu Francisk Rakoczy I (stimulat în răscoala antihabsburgică de diplomația franceză) și a doua oară în cazul eșuatei revoluții de la 1848, transformată în 1849 în sângeros război civil.

4 Vezi „Tribuna”, nr. 14, 6 aprilie, 1989.

5 Cf. M. Ungheanu, op. cit. 308

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j

Ungaria s-a prezentat în cel de-al doilea caz drept ultimul apărător al ideilor de libertate, de egalitate, de fraternitate, care fuseseră deviza revoluțiilor europene. Pe această cale, Ungaria încerca să facă Europa de vest debitoarea Europei centrale, mai exact Ungariei, ca apărătoare a valorilor europene, ca mesager ultim al ei”. În procesul de regionalizare a spațiului cultural central-european, agenții acestuia s-au prezentat în haina religioasă a unui misionarism sui-generis. Ideologia regionalizării a fost supusă unei prelucrări soteriologice bine redată de cunoscuta interpretare triadică a disidenței central-europene conform căreia: Tatăl este „lumea europocentristă”, Spiritul este cultura apuseană, iar Fiul este Europa centrală, care preia astfel o funcție purificatoare pentru întreaga Europă. Interpretarea soteriologică și imperialistă a funcțiilor Europei centrale este, iată, în afară de orice îndoială.

Pentru România, frontiera ungară și central-europeană îmbracă forme soteriologice încă mai precipitate, așa cum frontiera răsăriteană înainta cu același front de val care promitea eliberarea finală în scopul aceleiași dizolvări în masa eliberatoare slavă. Eshatonul slav la răsărit și cel maghiar la vest confruntă România și cultura română cu una dintre cele mai dificile sarcini spirituale din toată zona. Având în vedere că Ungaria se legitimează deopotrivă cu legitimație pancarpatică și panoccidentală, iar Rusia deopotrivă cu legitimație panortodoxă și panslavistă, ne dăm seama că România trebuie să le opună o realitate spirituală de același tip, adică tot o panidee, care nu



poate fi decât ideea panlatină sau romană și ideea pancreștină, chestiune pe care a intuit-o în forme radicale și de doctrină Școala Ardeleană. Ideea unității sau ecumenismului creștin poate fi alternată ori permanent secundată de ideea religiei neamului, adică a Bisericii autocefale. Românii vor trebui să lucreze cu amândouă ideile, ca mari idei, și astfel vor recupera pentru ei o manifestare ofensivă în locul celei defensive de astăzi, care nu poate fi biruitoare, chiar dacă poate întârzia o vreme deznodământul prea nefericit al jocurilor interregionale.

Să reținem, în orice caz, faptul că oamenii au nevoie, cum arată Edward Shils, de o „hartă”, de un „tablou al lumii” pe care și le dispută

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

mereu. Aceasta este, în esența ei, latura subiectivă a deplasării frontierei (regionalizarea spațiului). Este drept că această „hartă” nu este pe deplin conștientizată și nici integral utilizabilă de către orice ins, în orice moment. Indivizii și grupurile operează mai degrabă cu „rudimente de hartă”, iar acceptarea acestora în actele mentale (interpretative) depinde de legitimitatea „cartografului” sau „promulgatorului”. „Distrugerea sau discreditarea acestor hărți cognitive, morale, metafizice și tehnice este un pas spre haos. Criticismul distructiv care este o extensiune a criticismului echilibrat, agravat de răutate, spulberă beneficiile rațiunii...”. Există deci grupuri care creează o hartă cognitivă (un tablou al lumii), pe care încearcă apoi s-o (să-l) impună într-o zonă. Acest proces este axul oricărei frontiere, al deplasării sau înaintării unei frontiere. Ea vine cu o nouă hartă cognitivă și pentru a o impune se folosește de un serios aparat cultural-simbolic, instituțional, ideologic și uman. Apar grupuri culturale, reviste, edituri, catedre etc. Și toate au aceeași țință: a croi noua hartă cognitivă a lumii și a o impune într-o regiune dată, odată cu procesul de înaintare a frontierei.

8 Edward Shils, Tradition, Chicago, The University of Chicago Press, 1981, p. 325 – 326.

Pentru ca harta să fie acceptată, trebuie ce cel ce-a „deslușit-o” să fie înzestrat cu autoritate (simbolică, ba chiar religioasă) și să nu lezeze conștiința unei comunități. Spre deosebire de frontierele militare, cele spirituale (ideologice, religioase etc.) nutresc iluzia că o comunitate poate fi remodelată, că este posibilă o ruptură adâncă, totală, între trecut și prezent (viitor) și că, deci, conștiința comunitară

poate fi radical remodelată. Iată de ce frontiera vine întotdeauna cu teoria rupturii, a discontinuității, cu ideea că progresul presupune lupta împotriva trecutului, uitarea acestuia, că avansul ne cere o preluare critică a moștenirii culturale, ba chiar respingerea unor falii întregi ale acestei moșteniri... Un astfel de tablou al lumii (construit

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j prin ruptura de trecut, **n.n.**) nu ar mai oferi tuturor posibilitatea cunoașterii rădăcinilor și experiența autenticului, ar nega transtemporalitatea societății și ar conduce la amnezie civilă. Este bine să reținem că:

1. noutatea nu este necondiționat și în sine o valoare;
2. persistența unei reguli, practici, credințe poate fi argument al reținerii acestora;
3. respingerea unei tradiții impune asumarea riscului unui substrat mai puțin valoros..."

### 3. Ce este o „graniță”? Zonele de graniță

„Ceea ce realmente constituie o graniță este o scădere bruscă a fluxului unor tranzacții relevante”...Bârfa, bunăoară, este un asemenea tip de flux. Majoritatea rumorilor și bârfelor care ne vizează vin din mediul imediat înconjurător – cartier, vecini, campus universitar etc. „n. Studenții dintr-un centru universitar provin dintr-o arie bine circumscrisă. Aria de recrutare, arată Deutsch, se constituie după o relație dată de raportul dintre populația acelei arii și pătratul distanței față de respectivul centru universitar (eventual ponderat cu un coeficient de mobilitate specific ariei respective).

12 Ibid., p.97.

„Densitatea tranzacțiilor – vizite, mesaje, interacțiuni, contacte umane generale – diminuează cu distanța. Pe măsură ce acestea scad se pot naște frontiere, linii de graniță și granițe. Granițele pot fi de două tipuri. În tipul clasic, denumit graniță-în-trepte, frecvența tranzacțiilor scade foarte încet până la un punct, apoi scade foarte accentuat pentru o distanță dată, și apoi din nou încetinit. Zona în care tranzacțiile scad relativ rapid poate fi foarte îngustă ori foarte largă. Dar indiferent de lărgime, rapiditatea scăderii tranzacțiilor creează o zonă de graniță (boundary zone)”.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

e o e e e 8 Se-naa, Zon\* rp

A Intefio / ol region 1 C Externai io reg. ion

Localități aranjate în ordinea frecvenței descrescătoare a interacțiunilor relevante

Acest tip de graniță are deci natura unei scări, a unor trepte. O graniță face trecerea în trepte de la o regiune interioară la o regiune exterioară. Când această trecere antrenează o scădere bruscă a „tranzacțiilor”, avem de-a face cu acest tip de graniță: „graniță-în-trepte” (a step-function boundary).

Există însă și un al doilea tip, denumit „graniță-prag” (threshold boundary), care descrie o scădere lentă a frecvenței tranzacțiilor. Graficul arată o curbă care coboară ușor proporțional cu distanța... în asemenea cazuri, granițele sunt de regulă determinate printr-un prag de relevanță sau un «nivel de zgomot». Dacă un anumit tip de tranzacție devine prea rar pentru oameni pentru a se pregăti pentru ea, pentru a-i destina facilități și pentru a-și adapta zilnic modelul de comportare la standardele ei, acești oameni se vor afla sub pragul de relevanță pentru această tranzacție. Granița este localizată acolo unde frecvența interacțiunii se intersectează cu acest prag de semnificație sau «nivel de zgomot» „14.

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

mai fi capabile să modeleze conduita oamenilor, să-i determine să se preocupe în legătură cu facilitarea lor ori să se pregătească pentru a reacționa adecvat la ele.

Un astfel de tip de graniță ar putea sluji ca model pentru a face inteligibilă ideea de „spiritualizare a frontierelor”.

#### 4. Spiritualizarea frontierelor și partidele etnice

A spiritualiza o frontieră nu înseamnă a desființa o graniță (lucru imposibil), ci a acționa asupra „pragului de relevanță” al contactelor (tranzacțiilor) celor două populații încât aria contactelor semnificative și deci importante pentru o populație să se lărgască foarte mult. Aceasta înseamnă a spori foarte mult numărul de activități în care populația se simte motivată să coopereze, să întrețină contacte (tranzacții).

În sensul acesta, minoritățile pot sluji unei operații de spiritualizare a frontierei. Atunci când o minoritate își intensifică tranzacțiile (cooperările) cu populația majoritară, ea contribuie

implicit la „spiritualizarea” graniței, căci lărgeste câmpul de activități cooperante de tip frontalier. Când, dimpotrivă, o minoritate desfășoară acțiuni autonomiste (în raport cu teritoriul), ea provoacă o reducere fantastică a frecvenței cooperărilor (tranzacțiilor) cu restul populației și astfel contribuie la de spiritualizarea frontierelor, coboară foarte mult „pragul critic” al tranzacțiilor astfel încât zona sau lărgimea acestora se reduce simțitor. Altminteri spus, foarte multe tipuri de tranzacții (contacte, cooperări) vor fi suspendate în cadrul populației căci își vor pierde relevanța și deci sensul. Să presupunem că o minoritate va cere autonomia etnică a unui teritoriu dat (locuit). Prin aceasta, ea va crea o frontieră interioară între cele două populații, altminteri spus, va comprima enorm spațiul tranzacțiilor (actelor de cooperare și contactelor între cele două populații). Procedând astfel, se poate ajunge la anihilarea „zonei interioare” a unei regiuni. Spațiul care, până ieri, cuprindea nenumărate tranzacții (contacte, cooperări) va fi „tăiat” de nenumărate „frontiere interioare”.

O „țară” poate fi lichidată astfel, din „interior”, fără a te atinge în vreun fel de „granițele” geografice ale statului. Dacă admitem că o „țară”.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

poate fi definită printr-o solidaritate derivată din conștiința comună a membrilor ei și printr-o mare frecvență de legături funcționale, derivate din interacțiunea muncilor (activităților), ne dăm seama că toate tipurile de „frontiere interioare” provoacă o comprimare a „spațiului vital” al „țării”. O „țară” poate fi chiar distrusă fără să tragi un glonte și fără să pui în marș batalioane și tancuri. Care sunt tehnicile de anihilare a unei „țări”? Chestiunea poate fi abordată din perspectiva științei frontierelor.

Prima și cea mai însemnată este tehnica „minorităților sociale” (și \ etnice). O „țară” este un ansamblu compus din „majorități” și din „minorități sociale”. Societatea ea însăși este mai mult decât suma grupurilor sociale din care se compune. Minoritățile sociale adoptă diverse strategii identitare între care și strategia definirii identitare prin izolare și/sau excludere, ba chiar prin agresivitate. O asemenea strategie identitară provoacă o reducere a spațiului (ariei) contactelor cu celelalte grupuri pentru un număr foarte mare de activități (tranzacții).

Pentru a înțelege fenomenul acesta, teoria frontierei ne cere să

distingem între „minoritățile inclusive” și „minoritățile exclusive”. O minoritate dată este exclusivă față de restul populației în raport cu un criteriu (un tip de contacte), dar este inclusivă (sau inclusă) populației date pentru restul contactelor. Minoritatea credincioșilor neoprotestanți, bunăoară, este exclusivă în raport cu comunitatea credincioșilor ortodocși sau catolici, dar este o minoritate inclusivă față de comunitatea economică a aceleiași populații. Să presupunem că această minoritate religioasă își cere autonomia teritorială pe temeiuri etnice. În acest caz, ea va deveni o minoritate exclusivă în raport cu statul și va reduce spre zero tranzacțiile (contactele) cu restul populației, astfel încât o atare minoritate va generaliza frontiera în toate zonele de contact virtual cu majoritatea. Este un exemplu tipic de de spiritualizare a frontierei. În aceste cazuri, contactele cu respectiva minoritate nu mai pot fi consecința liberei inițiative individuale, ci a unei norme de aprobare colectivă, emanată de la respectiva comunitate etnică. Aceasta devine o comunitate exterior închisă și interior totalizantă. Criteriul apartenenței etnice devine un criteriu frontalier și un factor totalitar.

Minoritățile exclusive sunt așadar factori care generează frontiere interioare și sisteme închise la contacte exterioare, coercitive în raport cu

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

!

norma apartenenței. Un ungur, de exemplu, care ar voi să aibă afaceri cu un român ori o căsătorie mixtă și deci o proprietate comună cu un partener (a) etnic (a) nemaghiar (a) ar fi oprit (a) de la aceste tranzacții (contacte, cooperări) de legea autonomiei etnice a teritoriului. Enclava etno-teritorială este, în acest caz, contrafața sistemului etno-totalitar care se naște spontan din condiția de minoritate exclusivă. Minoritățile exclusive pot fi definite și prin raportare la „comunitățile naturale”. În acest sens, minoritățile exclusive sunt acele minorități (etnice și sociale) ale căror manifestări nu sunt compatibile cu mai multe sau cel puțin una dintre comunitățile omenești: Familie, Biserică, Națiune etc. în acest fel, afirmarea acelei minorități aduce, implicit, daune afirmării comunității respective. Ele se află în raport de excludere (minoritatea homosexualilor, de exemplu, se află în raport de excludere totală cu Familia monogamă europeană și cu Biserica creștină).

Fenomenul iugoslav este integral explicabil prin fenomenul minorității exclusive și al frontierei-prag. Ceea ce până ieri fuseseră minorități incluse au devenit peste noapte minorități exclusive de îndată ce s-a decretat că între sârbi și croați, sârbi și bosniaci etc. există frontiere etno-politice. Din acel moment, pragul contactelor s-a redus așa de mult, numărul de contacte care au intrat sub prescripția etno-contactelor prohibite a crescut enorm, astfel încât frontiera s-a generalizat în toată sfera vieții cotidiene a cetățenilor fostei republici, deveniți brusc membri ai unor minorități exclusive, ai unor comunități închise, autonomizate teritorial. Același lucru se poate întâmpla cu ungurii din Transilvania de îndată ce vor asculta de prescripția udmmeristă a enclavei etno-teritoriale. Contactele cu populația de altă etnie vor intra sub prescripția etno-contactelor și deci vor fi decretate contacte interzise. Pragul de relevanță critică al acestor contacte se va prăbuși până la punctul în care populația își pierde „sensibilitatea” pentru marea majoritate a contactelor. În felul acesta, practic, norma graniței și legea discriminării contactelor vor controla toate tranzacțiile cu restul populației.

Ce justificări se aduc acestor procese de intensificare și îndesire a granițelor în interiorul unei țări și al unei populații? O justificare posibilă ar putea să fie aceea a excelenței respectivei „minorități”, a superiorității ei fost anihilat și a devenit astfel o zonă de graniță etno-biologică. Ceea ce fusese zonă de integrare etno-spirituală s-a transformat în zonă de separare etno-biologică. Astfel a fost trasată o primă frontieră interioară în zona strategică a contactelor intercomunitare. Acolo unde ieri fusese o zonă de întâlniri a apărut peste noapte o „graniță etnică” de netrecut. Părinții și copiii care până atunci făcuseră parte din aceeași comunitate școlară, deși aparțineau unor etnii diferite, s-au văzut brusc în poziția inamică, separați de o lege și o graniță care separă două ostilități. Prietenii au devenit dușmani. Comunitatea școlară fusese până ieri o comunitate spirituală interetnică. Din momentul separării școlilor, dintr-o atare comunitate s-a separat o minoritate exclusivă, exterior agresivă. Separarea completă a claselor școlare, prin eliminarea unor elevi dintr-un spațiu școlar care aparținuse tuturor a până atunci, a anihilat comunitatea școlară interetnică și a creat în locul ei o formațiune cantonală, agresivă. Contactele de ieri s-au preschimbat în granița de azi. Și totul s-a făcut sub imperativul integrării în Europa când, în realitate, totul

s-a petrecut contra spiritului european. Miniștrii învățământului de atunci au fost disidenți occidentaliști de frunte. Aceasta este numai una dintre fețele paradoxale ale disidenței române.

Cum se face că puterile occidentale au acceptat o atare turnură a procesului? Fenomenul este legat de ideologia disidenței din țările Europei centrale, care au reușit să convingă Occidentul cu privire la așa-numita funcție misionară și salvatoare a Europei centrale în raport cu Europa de răsărit. Teoria îmbrățișată de disidența central-europeană, conform căreia Europa centrală ar fi apărătoarea și propagatoarea spiritului și culturii occidentale într-un Răsărit, chipurile, neeuropean a creat atitudinea îngăduitoare a Occidentului față de misiunea de excelență pe care și-au asumat-o intelectualii unguri, spre a o redistribui și asupra comunităților maghiare (minoritare) din țările răsăritene (Ukraina, Slovacia, Voivodina, Transilvania etc). Abilitatea cu care intelectualii unguri au croit ideologia misionarismului occidental al maghiarimii într-un Răsărit slav, ortodox, stampilat cu eticheta de „național-comunist” este factorul crucial de explicație a succesului tendinței etnocratice a UDMR-ului în Transilvania (din prima perioadă și până astăzi). Înscriindu-se în curentul ideologic care a atribuit o normă de excelență zonei central-europene și eticheta de arie „național-comunistă”, panortodoxă” (și, chipurile, antioccidentală și 318

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

l panrăsăriteană) zonei românești, disidenții români au slujit fără excepție această acțiune etnocratică de transmutare a graniței româno-maghiare, de la marginile naturale ale națiunii române spre miezul Transilvaniei, sub forma multitudinii de frontiere interetnice care au împestrițat aria transilvăneană după decembrie 1989.

Grupuri întregi, reviste, edituri etc, bine susținute prin subvențiile unor fundații transnaționale, au întreținut acest proces de sfârtecăre a unei zone care până ieri fusese una de bune contacte interetnice româno-ungare. În locul spiritualizării granițelor s-a obținut o biologizare a celor existente (contactele creatoare s-au preschimbat în latențe agresive). Acolo unde ieri fuseseră zone de contacte continue, adică formațiuni interetnice spiritualizate, au apărut „frontiere interioare”.

Să reținem așadar că orice tendință de autonomizare teritorială

pe baze etnice provoacă înspicarea unei frontiere naturale de la marginea unei comunități într-o multitudine de frontiere interioare, expuse agresiunilor, contactelor războinice, eliminării biologice etc, etc. Aceste etno-frontiere se justifică atunci când decurg din existența unor popoare diferite și deci din necesitatea nașterii unei țări, a unui stat național. Ori de câte ori, însă, o minoritate azvârlită la o anume distanță de „patria-mamă” pretinde să se constituie în stat separat, se pune în discuție nu numai problema acelei minorități, ci baza axiomatică și juridică a ordinii unei întregi regiuni (și, prin aceasta, a unei întregi arii continentale și deci a întregii planete).

Dacă ungurii din România (care sunt 1.600.000, adică 7% din totalul populației românești, iar în Transilvania sunt doar circa 1.200.000, adică 24, 6% din populația acestei provincii, ceilalți fiind distribuiți în restul teritoriului românesc) vor parlament, justiție, administrație etnică, adică un stat în Harghita și Covasna (care nu cuprind decât 400.000 de unguri), aceasta pune serios în discuție legitimitatea statului român, ca stat european în actualele sale granițe. Fiindcă ori se admite că unele popoare au dreptul la mai multe state (și ar urma, apoi, cererea de federalizare ori de unificare) ori se recunoaște că baza statelor existente este nelegitimă, ceea ce aruncă în aer pacea întregii Europe și a lumii. În acest caz, cerința unei comunități etnice (precum cea maghiară) de a se rupe teritorial de continuitatea spațiului unui stat (cum este cel român) este un factor de amenințare a păcii globale, astfel că-și pierde orice legitimitate.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Ne putem întreba, strict cantitativ, dacă o comunitate de 400.000 de unguri, care de fapt sunt în majoritate secui, cât ar cuprinde enclava etnică transilvăneană, are dreptul la parlament propriu, la administrație etnică proprie etc, contra unei comunități de peste 700.000 de români și neromâni din aceeași zonă... Dar să presupunem că s-ar admite un mini-stat etnic în Harghita, Covasna și Mureș, unde populația maghiară reprezintă, respectiv, 84, 6%, 75, 2% și 41, 3%. Cum ei cer autonomie teritorială în Transilvania în baza normei de 24% (cât este ponderea lor în totalul populației acestei provincii), ar fi normal ca români din Covasna (16, 6%), din Harghita (25%) și din Mureș (59%) să ceară un parlament și deci un mini-stat român în miezul mini-statului etnic maghiar din Transilvania. Rezultatul ar fi, deci, înlocuirea unei ordini naționale (de tip european)



cu o ordine segmentară, de tip tribal. Regresiunea ordinii europene în Transilvania ar fi catastrofală. Statul român este deci dator să apere standardele și tiparul ordinii europene în Transilvania contra cerințelor segmentar-tribaliste ale UDMR, care ar arunca un spațiu profund european într-o ordine subeuropeană, într-un regim tribalist de tip african. Lupta între triburile etnice s-ar declanșa în mod fatal și o regiune până astăzi prosperă și pașnică ar deveni un nou infern și un nou focar de război în centrul Europei. Cine dorește acest lucru nu dorește pacea Europei și nici înțelegerea europeană de care face atâta caz.

Există în România o situație etnică de natură să justifice segmentarea țării? Dintre cele opt regiuni istorice ale țării, cinci sunt omogene din punct de vedere etnic, una este eterogenă, dar cu comunități etnice mici și abia două (Transilvania și Crișana-Maramureș) sunt eterogene, cu comunități etnice neromânești care ating 24%. Nici chiar în aceste regiuni, comunitățile etnice maghiare nu depășesc 25%. Când ai, așadar, regiuni cu 70% populație românească (restul de 3 – 5% sunt țigani și de alte etnii, în special germani), te întrebi dacă baza etnobiologică justifică o asemenea pretenție autonomistă, mai ales că nici cea mai compactă zonă locuită de etnicii maghiari nu este etnic omogenă, încât problema românilor prinși într-o asemenea enclavă ar deveni catastrofală, fiindcă norma exclusivității etnice i-ar condamna la o practică asimilaționistă foarte rapidă.

Partidele etnice au apărut ca o realitate bine circumscrisă a Europei răsăritene, încât oricine se poate arăta uluit de această simetrie atât de

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

strictă. În România, acest fenomen pare a fi mai cu seamă circumscris Transilvaniei. Dar să fie oare cele două comunități etnice din Transilvania egal predispușe spre formula partidului etnic?

Puse față în față, cele două segmente de populație, română și maghiară, din Transilvania prezintă semnificative deosebiri în ceea ce privește organizarea lor în colectivități politice. De regulă, din aceeași comunitate etnologică ies mai multe grupări politice, nu una singură, iar aceste grupări se caracterizează printr-o diversitate de programe ce capătă adeseori caracter conflictual. Dintr-o atare diversitate se nasc „oposițiile politice”. Aceasta este caracteristica tuturor

comunităților etnologice europene. Dimpotrivă, când dintr-o comunitate etnică se nasc un singur partid, un singur program și o singură direcție (care devine, uneori, obsesională), avem de-a face cu comunități monologale, închise. Rusia împreună cu elementele nerusești ale Kominternului au croit prototipul acestei identități depline între o comunitate etnologică și un partid politic. Rusia a creat și a impus partidul totalitar, etnocratic sau ideocrație (având adică monopolul liniei ideologice), după caz. Prima formă de ruptură a caracterului monolitic al partidului totalitar comunist a fost afirmarea, din interiorul lui ori dinafară, a unui principiu capabil să spargă monolitismul partidului totalitar și acesta a fost principiul național. Părerea noastră este că sistemul comunist s-a prăbușit din incapacitatea de a răspunde creator acestei noi „provocări”. Aceasta a fost sfidarea europeană și ea este, în esența ei, națională.

Ce s-a întâmplat în Transilvania, după 1989, cu cele două comunități etnologice: română și maghiară? Comunitatea românilor din Transilvania s-a împărțit atunci în trei partide puternice și într-o asociație emo-culturală. Acestea au fost: Partidul Național Țărănesc, Partidul Național Liberal, Frontul Salvării Naționale și „Vatra Românească” (născută în mediul conflictelor interetnice de la Târgu Mureș, care s-au dovedit a fi conflicte induse din afară și susținute de cercuri din interior, interesate în destrămarea statului român). Lipsa de fermitate a PNT-CD-ului în fața evenimentelor tragice de la Târgu Mureș a creat defecțiunea care a făcut posibilă nașterea PUNR-ului. Ce s-a întâmplat cu cealaltă comunitate etnică din Transilvania, cu cea maghiară? Ea s-a organizat într-un partid unic și monolitic, de natură etnică, spre a-și proclama o singură țință: organizarea într-o autonomie etnică, cu parlament propriu, cu justiție proprie, cu administrație proprie etc. Din acel moment și până astăzi, UDMR-ul n-a mai ieșit din litera acestui program și toate reacțiile sale s-au încadrat într-una și aceeași țință obsesivă: autonomia regională. Cum au reacționat guvernânții CFSN-ului de atunci la această nouă realitate etnopolitică? Reacția-test a acestui „partid-forum” a fost sintetizată în atitudinea Ministeriatului Sora-Comea de la învățământ, care a acceptat cererea maghiară de scoatere a elevilor români din clădirile școlilor mixte, spre a satisface cererea maghiară de purificare etnică a școlii. Afirmarea unui principiu de puritate etnică a școlii, ca principiu de politică școlară, și îmbrățișarea lui imediată de către Guvernul

FSN-Roman s-a dovedit a fi catastrofală, reprezentând factorul de mijlocire, cel mai însemnat, al conflictelor etnice care mocneau. Copilul și familia au fost scoși pe stradă și aruncați într-o confruntare primitivă pe temeiul apartenenței la etnie. La pretenția etnocratică a UDMR-ului, Guvernul a răspuns printr-o grabă necredibilă creând infrastructura de susținere a politicii de separare etnică a școlilor din Transilvania. UDMR-ul croise frontiera etnică în geografia școlară a Transilvaniei, astfel că frontiera statală devenise un moft. Frontiera reală fusese mutată cu mult în interior, iar guvernanții, în loc să reacționeze la încălcarea unui principiu elementar de geografie etno-politică, au furnizat de-a dreptul temelia noii frontiere, adică au admis-o ca realitate de fapt și, încălcând legea (singura care funcționa), au acceptat o procedură de discriminare etnică, ceea ce era contrar chiar principiilor europene. Totul în numele democrației și al integrării în Europa.

Din această realitate s-a născut „Vatra Românească” și, din ea, s-a constituit PUNR-ul, contrafața UDMR-ului. De altminteri, distribuția voturilor în Transilvania este de-a dreptul semnificativă. Totalul voturilor acumulate de cele două partide s-a repartizat cu o egalitate aproape aritmetică pe cele două grupări politice. Când UDMR-ul a avut 7%, PUNR-ul a avut tot 7%. Restul de 86% din voturile electoratului transilvănean, care însă nu-i mai cuprindea pe maghiari, s-au distribuit către restul partidelor sau către „partidul” absenteiștilor. În Transilvania, practic, românii din această provincie au votat în proporție de circa 25% cu partidul etnic, restul de 75% votând cu partide ne-etnice, civice, sociale. Aceasta este diferența cea dintâi și cea mai însemnată între cele două comunități 322

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

etnice din Transilvania. Convertibilitatea etno-politică este totală în cazul maghiarilor și cu totul redusă, adică normală, în cazul românilor. Întrebe-se un ungur generic cu cine a votat în tot acest interval. Cinstit fiind, va răspunde: cu ideea maghiară (etnică) în proporție de 100%. Întrebe-se un român generic din Transilvania cu cine a votat în același interval. Cinstit fiind, va răspunde: cu ideea românească (etnică) în proporție de 25% și cu ideile liberală, țărănistă, civistă, pedeseristă în proporție de 75%.

Avem, iată, posibilitatea să determinăm în mod riguros tendința

etnocratică latentă a unei populații. Aceasta poate fi măsurată pe o scară de la 0 la 100, prin care determinăm orientarea electoratului spre partide etnice. Când o populație votează în proporție de 100% cu un partid etnic, spunem că tendința etnocratică a acelei populații este maximală. Tendința etnocratică a populației românești pe scara obiectivă (a voturilor cunoscute deja) a orientării etnocratice (cuprinsă între 0 și 100) este de 25. Tendința etnocratică a populației maghiare pe scara orientării etnocratice este de 100. Aceasta și explică succesul de până acum al UDMR-ului în promovarea nestânjenită a politicii sale autonomiste.

Cum se explică, pe acest fond, faptul că în mass-media europeană românii sunt prezentați ca naționaliști, nedemocrați, cu orientări etnocratice etc? Aceasta este o altă deosebire între cele două comunități. Fiind foarte monolitică în interior, comunitatea etnologică maghiară are o elită foarte unită și foarte activă în exterior, iar ceea ce-o unește și o mobilizează în exterior este ideea maghiară, cultul statului maghiar (ridicat adeseori la mistică Ungariei Mari a Sfântului Ștefan, la care visează orice reprezentant al elitei maghiare de oriunde; visează fiecare în parte și toți în comun, croind ceea ce intelectualul Raoul Șorban a denumit „fantasma imperiului ungar”). Față de visul și visarea colectivă ofensivă a elitelor maghiare, transmisă ca o torță din generație în generație, de la Bela Kuhn la Horthy și de la aceștia la cei care astăzi contestă pe față statul român, intelectualitatea românească este bovarică, se ocupă de lucruri mici, se împarte pe găști și se arată cvasi-înstrăinată de statul român, pe care-l ține sistematic sub zeflema și-l minează prin atitudini de superficialitate, neseriozitate, suficiență și adeseori lene, o lene de tip oriental. Bovarismul acestei intelectualități a fost redat de pana genială a lui Caragiale și cine nu-și amintește de acel „Ce va

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

spune Europa, d-lor?!”, ca și cum orice frânghiuță de care trage un deștept de pe malul Dâmboviței ar stârni un vuiet de clopote la Paris, la Londra, ba chiar la Washington, exact sub cerdacul lui Bill Clinton.

Nu e de mirare că o asemenea intelectualitate mergea în fir la Budapesta în 1990 și în 1991. Toată „floarea cea vestită” a intelectualității române de după 1990 călătorea la Budapesta, ca și cum Parlamentul european s-ar fi întâlnit într-o sesiune regională în

dieta renăscută a Ungariei Mari.

La profilul moral al unei asemenea intelectualități se cuvine adăugat etosul administrativ al clasei „oamenilor birourilor” care compun astăzi birocrația statului român. Notariatele gem de funcționari îngâmfați, înrăiți, care înainte de a-ți legaliza o adeverință oarecare, un act de tot neînsemnat, te fac să crezi că ai cerut aprobarea să te instalezi în fotoliul primului ministru și lipsa de precedent reclamă examinări minuțioase. Decât să ai de-a face cu o asemenea administrație, de la notar la secretarul consiliului primăriei, mai bine-ți cedezi dreptul, care și așa este prea mărunț. Disprețul, lipsa totală de sensibilitate și de atenție cu care este tratat „cetățeanul” în fața unui ghișeu arată câtă valoare pune pe el „statul civic” sau „de drept”. Oaie de muls în mâna birocrației statului, acest cetățean primește de zeci de ori actul de umilință înainte de a primi ce i se cuvine într-o jumătate de oră: o copie legalizată. În fața birocrației române, cetățeanul liber este somat la o penitență pentru vina de a fi cetățean al statului român. Această birocrație grosolană și incultă este dușmanul cel mai mare al statului național și factorul acesta se adaugă de la noi, ca un tribut al obrăzniciei și iresponsabilități plătite pentru susținerea cauzei autonomiei maghiare în Transilvania (a oricărei autonomii, cu excepția, poate a autonomiei țigănești, pe care n-ar susține-o nici romii înșiși). Toate acestea alcătuiesc factorii care au lucrat în favoarea programelor autonomiste ale UDMR-ului în Transilvania. Iar asemenea stări de lucruri amenință liniștea cea mare a cetățenilor maghiari și români deopotrivă.

Nu voim să stăruim asupra confuziei care se întreține între autonomia administrativă și autonomia etnică, căci este o chestiune pe care presa a dezbătut-o. Consemnăm doar acest punct de turnantă al democrației europene. Dacă în Consiliul Europei își va face loc această echivocitate în ceea ce privește teoria și practica sistemelor administrative, atunci însăși

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I axioma democrațiilor occidentale se va prăbuși. În esența sa, o asemenea atitudine ar căpăta forma unui paradox: ar trebui să susținem că, cu cât este mai dezintegrată și mai tensionată o societate locală dată, cu atât este mai integrată Europa. A doua latură a aceluiași paradox ar fi aceea care afirmă că un factor etnic oarecare (care este în esența lui dezagregant) ar avea virtuți integratoare mai mari decât un

factor civic-național, care oricum își asumă funcția ordinii de drept într-o arie dată, cu un decupaj național, consacrat de practica de șase sute de ani a Occidentului și de aproape două sute de ani a Răsăritului european.

Să reținem doar că autonomia administrativă nu trebuie interpretată în niciun caz în termeni etnici, fiindcă administrația modernă are același idiom oriunde ar fi ea practică și sociologia modernă, mai ales grație lui Max Weber, a clarificat caracterul rațional și deci universal al administrației de tip modern. Asimilarea organizației administrative la criteriile etnice conduce la practici de purificare etnică a teritoriilor, adică la teza statului etnocratic, ceea ce reprezintă cea mai gravă lovitură dată statului național. Baza statului modern nu poate să fie decât națiunea și deci naționalitatea.

Există, iată, o legătură foarte complexă între suma contactelor dintre colectivități și fenomenul frontierelor. Frontiera este consecința dinamicii contactelor (tranzacțiilor) dintre diversele populații. La rândul lor, „granițele” pot fi examinate în raport cu fiecare tip de tranzacție (clasă de contacte) în parte. Practic, fiecare tip de tranzacție între colectivități își asociază o frontieră latentă astfel încât putem vorbi nu despre o singură „graniță”, ci despre un spațiu sau o „zonă de graniță”. Între granița politică sau istorică actuală și zona de graniță nu există o suprapunere perfectă. Tipul de tranzacție (contact) impune și tipul de graniță. Numărul de convorbiri telefonice, ca să luăm exemplul lui Deutsch, între două orașe este proporțional cu populația acestora divizată printr-un anumit parametru al distanței (desigur că în locul numărului populației putem lua numărul de posturi instalate, după cum putem include în această formulă un factor pentru conversațiile tinerilor adolescenți). Constatarea lui Deutsch este că „de îndată ce trecem de frontiera canadiană, se produce o foarte marcată scădere a frecvenței conversațiilor telefonice. Căderea este încă mai accentuată la frontiera mexicană. Realitatea granițelor europene poate fi

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

### 5. Coeziunea țărilor. Regiuni, frontiere, țări

Cadrul care circumscrie un „set de granițe multiple, adică de granițe care afectează majoritatea contactelor”, reprezintă o regiune. Când „granițele sunt ferme și când o mașină politică guvernează întreaga arie cuprinsă între ele, vorbim despre acea regiune ca despre o «țară» sau un «stat-națiune»”.

Relațiile dintre state pot fi evaluate, arată K. Deutsch, printr-o scară multiplă privind: a) multiplicitatea dimensiunilor interacționale; b) consistența interacțiunii; c) compatibilitatea valorilor de bază; d) importanța contactelor; e) fidelitatea contactelor; f) viteza contactelor.

Două țări pot interacționa în multe privințe sau, din contră, doar în privința unui număr redus de tranzacții (contacte). Ele pot fi coezive în privința circulației forței de muncă, a managementului, a capitalului, în educație, cultură, migrație etc. Peninsula scandinavă formează o asemenea regiune în interiorul căreia întâlnim interacțiuni multidimensionale și consistente. În aria balcanică și central-europeană, se poate vorbi despre două regiuni foarte puternic intersectate, astfel că disputele cu privire la încadrarea unor țări ca România sau Bulgaria la una dintre cele două regiuni au persistat toată perioada interbelică și au fost reluate imediat după căderea comunismului. O vreme, după 1989, grupul țărilor care-au aderat la convenția de la Vișegrad au pretins că formează singure o regiune central-europeană distinctă de restul țărilor excomuniste de la sud-est. Acest concept al Vișegradului care desparte cercul fostelor țări comuniste în două zone (în cercul cuprinzând Ungaria, Polonia, Cehoslovacia și cercul cuprinzând Bulgaria, România și Rusia) a fost respins de către diplomația americană în declarații, dar a fost utilizat destul de des în practicile diplomatice din regiune. Uneori această clasificare a fost utilizată parțial (vizita președintelui american, de pildă, a inclus cele trei țări ale Vișegradului și Rusia, dar a exclus România etc). Pentru ca două țări ori mai multe să formeze o regiune, trebuie ca acele tranzacții să fie și consistente, nu doar multiple. „Dacă două regiuni devin tot mai apropiate în cultură, comunicații, în procese sociale, economice, comerciale și chiar în chestiun – militare atunci ele vor deveni foarte probabil, părți

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

componente ale unei regiuni” 11. Aceasta decurge așadar din consistența relațiilor.

Dar, cum arată Deutsch, de regulă țările pot fi foarte coezive în privința unor procese, dar destul de separate în privința altor procese. Cazul Franței și Germaniei între 1871 și 1914 este concludent. Foarte apropiate grație unor similarități în cultură sau în fluxul poștal, erau totuși extrem de adversare din punct de vedere politic. Cazul cel mai concludent este al țărilor care au format regiunea țărilor comuniste.

Asemănătoare până la omogenitate în privința sistemului politic și al tranzacțiilor economice, al structurilor sociale etc, aceleași țări se deosebeau până la adversitate în privința culturii. Peste tot în regiunea comunistă, țările erau integrate politic și economic, dar completamente dezintegrate cultural. Ideologia n-a putut niciodată să compenseze uriașa diferență dintre cultura națională a fiecărei țări și sistemul politic care făcea din ele o unică regiune. Acest conflict între cultura națională și regiunea politică – în esența lui, un conflict între unitatea lagărului comunist și diversitatea culturilor naționale – a măcinat sistemul pregătindu-i pieirea. Regiunea n-a fost niciodată mai mult decât o regiune politică și eventual economică. Conflictul central al zonei a fost deci între națiunea culturală și regiunea politică și acest conflict descrie în esența sa procesul de rezistență culturală la comunism. Aceasta n-a încetat niciodată, iar uneori a căpătat și forme politice, ca în cazul disidenței sau forme militare, ca în cazul rezistenței armate din Carpații românești, ori forma rebeliunii, ca în cazul Germaniei și Ungariei. Prin urmare, Estul n-a fost niciodată o regiune culturală.

Încât o frontieră ca cea trasată de Huntington în mediatizatul său studiu n-are nicio relevanță. Conflictul dintre religia occidentală și religia orientală este o idee irelevantă, dar, dacă acest conflict există, linia lui nu trece pe culmea Carpaților, ca în harta invocată de politologul american, ci, eventual, pe Nistru, adică de-a lungul istmului ponto-baltic. În viziunea lui Huntington, linia de ciocnire a civilizațiilor coboară din Lituania, de-a lungul Carpaților românești și, mai departe, separă Serbia ortodoxă de Croația catolică, evidențiind o segmentare a Europei printr-o linie care unește Baltica cu Adriatica. Această linie este falsă și concepția care-a

17 Ibid., p. 102.328

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

trasat-o derivă din vechi cancelarii catolice și habsburgice, trădând interese geopolitice bine circumscrise. Această concepție (cu geopolitica ei adiacentă) intră în polemică (implicit) cu cealaltă concepție și geopolitica ei adiacentă, care pare să fi fost împărtășită de puterile apusene după Războiul Crimeii și care apreciază că linia de demarcare a Răsăritului de Europa central-apuseană unește Marea Neagră cu Marea Baltică și creează o zonă tampon de-a lungul



așa-numitului istm ponto-baltic. Harta lui Huntington izvorăște din tradiția unor anumite cancelarii și servește geopolitica acestora. Îndărătul concepțiilor despre realitatea regională a Europei pulsează, iată, un adevărat război al cancelariilor și al diverselor concepții geopolitice și geostrategice.

Să reținem, în orice caz, că noi nu avem interese să apărăm harta lui Huntington și nici să operăm cu ea căci izvorăște din și apără geopolitica Mitteleuropei, care a inclus Transilvania în regiunea catolică, adică în aria religiei occidentale. Geopolitica românească operează cu alte hărți regionale și, în orice caz, opune hărții lui Huntington harta zonei tampon a istmului ponto-baltic, care pentru români este crucială. Pentru români, linia care desparte ariile celor două civilizații coboară de la Baltica, lasă dincoace țările baltice, urmează linia Nistrului, se abate relativ spre a cuprinde Transnistria și coboară la mare, pe la Odessa, pentru a se continua spre Bosfor.

18 Ibid. p. 103.

Și, în orice caz, trebuie să reținem că globalizarea, care este procesul dominant actual, nu anulează nici „țările” și nici regiunile. În plus, globalizarea nu este un proces ireversibil și deci unidimensional. În ciuda acestui proces, de pildă, legăturile economice anglo-americane au scăzut extrem de puternic și de rapid din 1850 și până prin anii '60 ai secolului nostru („între Anglia și America, legăturile culturale și politice s-au înmulțit din 1890 și până în prezent. Dar legăturile economice au scăzut puternic în decursul aceleiași perioade. În 1890, 50% din exporturile Americii plecau către Anglia; astăzi, această cifră a ajuns la doar 6%”. n). În valori absolute, cifrele comerțului anglo-american au crescut (sunt mai

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

mulți oameni, mai multe fabrici etc). „Dar în termeni relativi, legăturile anglo-americane au înregistrat un declin masiv” 19.

Legăturile celor două țări au scăzut și în alte privințe. („Sunt mult mai puțini membri în cabinetul englez astăzi cu legături de familie americane decât cu 60 – 70 de ani în urmă.”) Aceste diferențieri și variații exercită presiuni contradictorii asupra oamenilor, provocând frustrări (căci unele procese întăresc relațiile, altele, din contră, exercită presiuni inverse, de slăbire a relațiilor). Dar pentru ca două sau mai multe țări să formeze o regiune, arată Deutsch, sunt necesare, pe lângă cele două condiții menționate, și altele între care

compatibilitatea valorilor fundamentale. În acest sens, compatibilitatea cere ca urmărirea (sau observația) unei valori în țara A să nu antreneze daune (în general, să nu afecteze) asupra țării B și asupra valorilor acesteia<sup>20</sup>.

Un alt criteriu de cercetare a regionalismului este importanța contactelor. Mesajele sau interacțiunile dintre țările aceleiași regiuni „trebuie să fie semnificativ mai intense decât contactele alternative”

11. Numai în asemenea situații putem spune că cele două țări formează împreună o regiune ori o parte a unei regiuni mai largi. În fine, criteriul fidelității contactelor între țări este și el un criteriu de validare a unei regiuni. „Economia Noii Zeelande, arată Deutsch, a reflectat multă vreme în forme destul de precise fluctuațiile din economia engleză. Atâta vreme cât această situație s-a menținut, ea a făcut din Noua Zeelandă o economie dependentă”<sup>12</sup>.

Viteza contactelor este un alt criteriu de relevanță pentru formarea unei regiuni. „În 1775, în pragul Revoluției Americane, treisprezece colonii americane deveniseră o rețea comunicațională atât de strânsă, încât un zvon fals despre cutare bătălie contra englezilor se răspândea la un milion de oameni în circa o săptămână”<sup>231</sup> Dacă, deci, o treime din populația

19 Ibid.

20 Cf. ibid., p. 104.

21 Ibid.

22 Ibid.

23 Ibid

330

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

t acestor colonii primea informația prin comunicarea informală doar în șapte zile, înseamnă că zona se bucura de un grad de integrare foarte mare.

„Contactele creează o regiune dacă și numai dacă îi recompensează pe cei care participă la ele”. Uneori, recompensele sunt economice (interes financiar comun etc), ca în cazul participării Scoției și Angliei la comerțul transatlantic cu tutun în secolul al XVII-lea. Alteori, recompensele îmbracă forma „recompenselor viitoare” (așteptate). În fine, contactele sunt recompensatoare dacă antrenează „reciprocitatea rolurilor” (un imperiu, în care inițiativele vin doar din partea „metropolei spre colonii”, nu va forma o regiune tot atât de

integrată ca „aria în care există un flux bipolar de idei și activități”). În Elveția, de pildă, fiecare canton se află în anumite situații, în condiția minorității, astfel că niciun canton nu poate deveni hegemonie și nicio coaliție nu poate bloca alte tipuri de coaliții. În chestiuni de limbă, de exemplu, cantoanele în care se vorbește franceza și italiana se pot alia pentru a preîntâmpina tentativa cantoanelor de limbă germană să devină precumpănitoare în sistemul federal. Când se votează o chestiune de interes alpin, atunci blocurile lingvistice se dizolvă, astfel că tocmai cantoanele germanice și cele franceze se vor alia. La fel în privința axei rural-urban, catolici-protestanți etc, astfel că niciodată un canton nu va deveni hegemonie. Aceasta și explică stabilitatea Elveției (sistemului elvețian) și nimeni, de nicăieri, nu poate invoca sistemul elvețian pentru că acesta are o unicătate inconfundabilă. Rețelele cantonale nu vor susține niciodată fenomenul enclavelor etnoteritoriale. Variația rețelei cantonale în raport cu diversitatea axială a spațiului elvețian face ca Elveția să fie singura țară absolut adaptată la geometria structurilor în rețea. Nicăieri acest fenomen nu este atât de bine redat ca în cazul configurației etnomorfologice elvețiene. Cazul Elveției este unic și netranspozabil.

Compatibilitatea unei regiuni derivă, în fine, și din aspectul „configurațional” al acesteia, adică din ceea ce se numește „modul de viață” („fel de a fi”) redat prin modelele culturale, instituțiile și modul de a

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

se purta al „locuitorilor” acelei regiuni. În felul acesta apar ariile și regiunile culturale. „Oamenii simt că identitățile lor sunt legate de configurația culturii lor (...). Un mod de a fi similar îi poate lega puternic între ei pe membrii unei populații; aceasta este cerința cea mai importantă pentru solidaritatea unei arii (regionale)” 28. Marile religii au „puterea lor proprie de construcție regională”. Uneori acest „mod de viață” se extinde pe mari regiuni. „Statele bunăstării democratice ale Europei occidentale au format împreună o regiune cu o aderare și o identificare foarte puternice la și cu un anumit «mod de viață» după al doilea război mondial” 29.

Ne aflăm, iată, în fața unei probleme speciale, aceea a frontierelor cultura/e. Frontierele culturale nu sunt neapărat un factor de discontinuitate, ci și unul de confluență culturală, astfel că, în anumite perioade, ceea ce funcționase ca factor de separare a

populațiilor preia un rol nou, pe acela al unui factor de sinteză sau sincronizare culturală. Aria românească a lucrat foarte bine cu frontierele, astfel că a transfigurat, de regulă, fenomenul de confruntare a civilizațiilor într-un fenomen de confluență a civilizațiilor.

#### 6. Despre frontierele culturale ale românilor

Ca realitate fizică sau geografică, frontiera este o simplă izobară politică ce desparte două populații, două state etc. Frontiera culturală are însă o cu totul altă natură și este dependentă de experiențele culturale dintr-o arie și o epocă dată.

Frontiera noastră orientală, bunăoară, a fost lărgită considerabil de experiența lui Mircea Eliade. Aceasta s-a deplasat enorm, spre a se fixa la limesul extrem al hinduismului, încorporând astfel un mare complex cultural oriental în cercul cultural românesc. O asemenea uluitoare înaintare a frontierei noastre în Orient (dovadă a „vitalității” poporului român, cu expresia lui Iorga), a permis, în același timp, prin efect răsturnat, o redescoperire a valorii folclorului sud-est european. Grație acestei formidabile expansiuni culturale pe latura orientală, s-a dobândit o nouă

28 Ibid., p. 108.

29 Ibid., p.108.

332

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j scară de vedere (viziune) asupra popoarelor sud-estului european. Aceste popoare, a observat Mircea Eliade, au trăit și trăiesc în mediul unui „creștinism cosmic”, care conferă dimensiune liturgică întregii naturi. Acesta singularizează cultura Sud-estului în lume. Desigur, se poate spune că și frontiera culturii indiene a fost lărgită grație experienței românești a lui Mircea Eliade ori a lui M. Sadoveanu. Raporturile și distanțele dintre România și India s-au micșorat. Unitatea Eurasiei s-a refăcut ca în vremurile romane („Ținutul dintre Sahara și Mediterana era pentru romani mai «roman» decât câmpia păduroasă și mlăștinoasă dintre Rinul de Jos și Elba. Lumea toată era un singur orbis terrarum, având la mijloc «imperiul roman», riQ).

La fel s-a întâmplat în ceea ce privește experiența frontierei noastre occidentale, grație actului creator al Școlii Ardelene. Aceasta a mijlocit reconectarea noastră directă cu centrul Lațiului, ceea ce a permis să „socotim șirul întâmplărilor din Principate ab urbe condita”;

această experiență era totuna cu recuperarea pentru conștiința comună a eonului roman, adică a „vârstei romane” reale a culturii și limbii române. Și iarăși lucrul acesta nu este nou, căci în secolul al XIII-lea, Pontul Euxin era o „mare italiană. La Kaffa erau dogi ca și la Veneția”, încât atingerea dintre locuitorii Daciei și Italiei era directă și a fost ruptă numai de forța năvăliotare a turcilor selgiucizi. Școala Ardeleană, așadar, este o creație a frontierei noastre directe cu Roma și ea regândește întreaga istorie a Daciei ab Romam condita, în cea mai curată continuitate cu întemeierea Romei, a marelui oraș matriceal al poporului nostru. Când ungurii și-au serbat mileniul lor, Școala Ardeleană reconectase istoria noastră (subiectiv-ideologic, căci obiectiv legătura nu fusese ruptă niciodată) la marea durată romană de două mii de ani (de două ori cât măsura orgoliosul mileniu ungar).

30 S. Mehedinți, op. cit., p. 89.

Descoperirea timpului lung roman al istoriei noastre a făcut din pretenția imperialistă și civilizatoare a statului ungar o comedie. Mileniul maghiar, revendicat drept bază de legitimare a pretenției statului ungar la o politică civilizatoare în Europa de răsărit, devenea astfel pretenție fără

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

fundament, o simplă fațadă pentru o năzuință acaparatoare. Nu poți pretinde să „civilizezi” un popor fondat de Roma, când tu ești cu o mie de ani mai tânăr decât el. Chestiunea a provocat o teribilă perplexitate căci singura bază de legitimare a oricărei pretenții imperiale în Europa era ideea și moștenirea Romei. Ungurii nu erau deci un „popor imperial”, cum se credeau, iar cei coborâtori direct din romani erau românii sfidați și batjocoriți. Lovitura Școlii Ardelene era atât de puternică încât istoriografia maghiară nu și-a regăsit echilibrul nici până astăzi. Atunci, în mediul acelui traumatism provocat de Școala Ardeleană, s-a structurat „complexul maghiar al vechimii” și al „autohtoniei”, care n-a fost încă examinat de către specialiștii potriviți ai chestiunii. Acest complex își trimite încordările într-o pulsione negativistă de mari proporții, care hrănește un uriaș aparat propagandistic, enorme cantități de scrieri în care se recompune mereu, de mai bine de o sută cincizeci de ani, obsesia Ardealului și a românilor transilvăneni. În toate aceste scrieri, românii sunt negați, relația lor cu romanitatea și deci cu Roma este negată și ea cu o furie abia controlată, autohtonía lor este contestată, identitatea lor romană

este și ea agresată.

Polarizarea acestei angoase, a celui care se pretindea civilizator și educator și a fost silit să descopere deodată că cel pe care dorea să-l civilizeze are de două ori vârsta lui a căpătat forma roesslerianismului. Un „mit negator” își făcea inaugurarea, sintetizând toate expresiile pe care le îmbrăcase antiromânismul până atunci. Școala Ardeleană, așadar, este o creație tipică a fenomenului frontierei. Ciudățenia este să constăți că reacția contra Școlii Ardelene n-a venit numai de la unguri, ci și de la elementul sudic al romanității, așa cum s-a întâmplat, bunăoară, cu acea istorie a lui Philipide. Un asemenea fapt este de natură să ne sugereze cât de teribilă este tensiunea derivată din așezarea noastră la acest trio confinium al celor trei mari fațade ale Europei, care-și află intersecția chiar pe teritoriul Daciei.

Din experiența frontierei noastre sudice, sau balcanice, a ieșit Isarlik-ul lui Ion Barbu, care tălmăcește atât de adânc „nastratinismul” nostru. Romanitatea, nastratinismul și creștinismul (cosmomorfismul creștin) sunt dimensiuni ale sufletului românesc descoperite în cadrul experiențelor frontierei. Ceea ce până ieri îți părea o limită de nedepășit ți se înfățișează, deodată, ca o deschidere de valoare universală. Cine ar fi putut crede că „balcanismul” nostru deopotrivă „grecesc” și „turcie” are un sens

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

valabil, universal, înainte de Ion Barbu? Nimeni n-a gândit atât de sistematic și complex că o provincie ca Ardealul este în realitate nucleul cercului de amplă și rodnică desfășurare a unei mari durate istorice, aria de cuprindere a unui eon cultural de valoare universală, înaintea Școlii Ardelene. Cronicarii gândiseră la fel, dar nu atât de complex și adânc. Așadar, adevărata descoperire a „Occidentului” nostru interior este opera Transilvaniei și a Școlii Ardelene, nu a lui E. Lovinescu prin a sa teorie a sincronismului (care fracturează, scurtează așa de mult timpul nostru occidental, durata romană a culturii și statalității noastre reducând totul la durata unui singur secol, la secolul influențelor Revoluției franceze). Teoria lovinesciană socotește șirul întâmplărilor relevante pentru Occidentul nostru interior abia de la Revoluția franceză. Conferii Școlii Ardelene socoteau același șir de întâmplări ab urbe condita, de la întemeierea Romei.

Descoperim, iată, grație Școlii Ardelene, că noi nu ne

occidentalizăm, noi suntem occidentali ab originem, căci am fost și suntem trăitori ai acestui aion aeternum, eonul roman, într-un grad și la o scară unică în Răsărit și în Europa Centrală. Cât privește Orientul nostru interior, cine altul a făcut mai mult în această linie decât un D. Cantemir, B.P. Hașdeu, M. Sadoveanu sau Mateiu Caragiale, Ion Barbu și Mircea Eliade?! Marea redescoperire a dimensiunii noastre occidentale aparține Ardealului, așa cum redescoperirea dimensiunii noastre orientale aparține Munteniei și Moldovei. Ambele experiențe provin însă din asumarea și trăirea fenomenului frontierei în toate laturile și pe toate fațadele lui. Sinteza celor trei fațade ale culturii noastre o regăsim în opera eminesciană. Când Ungaria venea cu ideea ungaristă a regatului milenar, cu misionarismul occidental etc, transilvănenii au răsucit totul, arătând în chip adevărat că românii sunt moștenitorii de fapt ai Ideii romane, că ei au, în această regiune a Europei centrale, singurii, limbă latină (neoromană), sunt creatori de cultură și civilizație de tipar roman (esența eonului romanic) și, ca atare, pot transmite, în zona aceasta, cu adevărat, misiunea Romei (de justiție universală, în primul rând), pentru că sunt singurii ei moștenitori (în limbă, în suflet, în tradiții: obiceiul pământului, acel jus vallahorum etc). Construcția spirituală a Romei în Orient nu poate veni decât de la romanitatea orientală, sădită de Traian în toată Iliro-Tracia, în Iliria și >acia. deopotrivă.

#### ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Nicio altă cultură din aria aceasta n-a valorificat atât de complex și de complet experiența frontierei ca cea română. Din această experiență a ieșit o extraordinară diversitate în unitatea unui singur popor și a unei singure limbi. E suficient să observăm cum se accentuează nastratinismul nostru spre zona Munteniei și cum se accentuează spiritul juridic, codificator, spre Ardeal, unde și experiența religioasă capătă pronunțate accente teologale, iar preotul mulțimilor devine tribun. Marii noștri juriști și reformatori sunt coborâtori din Ardeal. Un mare doctrinar al reformei imperiului habsburgic a fost, bunăoară, băănățeanul A.C. Popovici. Tot astfel, din spiritul și înclinația de școală juridică a ardelenilor a ieșit marele Simion Bărnuțiu. Opera lui M. Eliade este și ea creația frontierei, dar nu numai a frontierei orientale, ci a unei frontiere noi, care a pus în contact cercul pozitivismului modern cu Marile tradiții religioase ale lumii. Într-o epocă în care „tradițiile mistico-religioase” sunt „pe cale

să dispară în lume – deja înțelese cu greu, înțelese anapoda chiar de cei care le mai păstrează încă” 12, Eliade impune istoria religiilor ca organon al omenirii, ca memorie sau ca „îndreptar” al actelor de memorare colectivă. El își asumă deci o misiune universală pe linia echilibrului antropologic al omenirii... Această disciplină misterioasă și absurdă care este «Istoria Religiilor», remarcă savantul român, ar putea avea o misiune regească: publicațiile «științifice» vor constitui un rezervor unde se vor putea camufla toate valorile și modelele religioase tradiționale. Iată pentru ce mă străduiesc să pun în evidență semnificația faptelor religioase. Această semnificație nu mai este evidentă, ea trebuie să fie stabilită prin exegeză și comparație și dacă generația noastră nu înregistrează (în publicațiile «științifice») semnificațiile fenomenelor religioase – această operațiune va deveni aproape imposibilă pentru generațiile viitoare” \*31. Să ne gândim că Mircea Eliade a format „elevi” pe toate meridianele: japonezi, chinezi, indieni, americani, francezi etc. (românul Ioan Petru Culianu a pierit ucis și astfel a fost zădărnicită participarea românească pe acest versant al mării aventuri a tradiției universale a omenirii). Aceștia toți au devenit „apostoli” ai mării Tradiții. Lucrarea a fost înălțată de Mircea Eliade la scară

32 M. Eliade, Jurnal, vol. I, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 43.

33 Ibid.

336

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

universală. O funcție și o misiune radicală în istoria omenirii s-au împlinit printr-un român. Toate acestea sunt creații ale frontierei. Fenomenul frontierei este astăzi factorul cu cea mai mare valoare și putere stimulativă în ordinea creației. Încât s-ar putea spune pe drept că „marginea e pretutindeni, centrul, nicăieri”.

Prin creștinismul cosmic, noi suntem prezenți în toată Peninsula Balcanică. Sud-estul european este cercul nostru cultural și nimic din substratul popoarelor țărănești ale Peninsulei nu ne este străin. Prin participarea noastră, grație sufletului nostru romanic, la acel aion aeternum al romanității Europei, noi suntem cetățenii unui teritoriu care se întinde de la Mediterana și până la Pontul Euxin (grație nouă, latinilor răsăriteni)... talo-România este „terra nostra”, „țara noastră”. Prin opere ca acelea ale lui M. Eminescu, M. Sadoveanu, M. Eliade etc, suntem cetățenii Eurasiei, ai acelei unități originare din care s-a născut



toată Europa, cu tot ceea ce este european. Nastratinismul a făcut din Orientul interior, care cuprinde și lumea turcică spre a o europeniza, Orientul nostru. Cu cine n-am putea noi comunica pe meridianele lumii, din punct de vedere etno-cultural?! Greu de găsit un punct care să ne fie străin, când un Mircea Eliade a voit și a putut să facă din vânătorul neolitic, din șamanul siberian și australian, din yoginul indian și alchimistul babilonian, din țăranul neolitic sud-est european și din inițiatorul misterelor eleusine cetățeni ai aceleiași lumi, contemporanii noștri. Iată probele „vitalității” noastre și semnele ușor discernabile ale frontierei noastre. A fi în cultura română înseamnă a fi în lume. Așa cum altă dată, la Roma, a fi cives romanus însemna a fi cetățean al lumii.

#### 7. Frontiera, afirmarea popoarelor și conștiința spațiului

Am precizat că trebuie să admitem distincția între noțiunile de frontieră și graniță. Granița este o linie de margine teritorială. Frontiera este zona avansată a unui spațiu supus unor mișcări de contracție și expansiune. „Teritoriul nu e totuna cu spațiul. Pe când cel dintâi exprimă o realitate statică, o suprafață anumită și mereu aceeași, spațiul exprimă o

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

realitate dinamică, o forță geopolitică și geoistorică.<sup>1134</sup> Ceea ce contează în legătură cu fenomenul frontierei este conștiința spațiului. Aceasta se manifestă sub forma unui „simț al spațiului” (cum l-a denumit Kjellen), al unui sentiment spațial, dar și sub forma unor reprezentări spațiale. Ambele componente coincid numai parțial când e vorba de „comunitatea etnologică” propriu-zisă (a unui popor) și de „lumea intelectuală” care se ivește din adâncurile neamului ori vine deasupra lui cu valul unor migrații și infiltrări de populații străine. Așa se face că între comunitatea etnologică și colectivitatea intelectuală a unui popor nu există decât o suprapunere parțială. Mai mult chiar, colectivitatea intelectuală nu s-a ridicat întotdeauna la puterea morală și misionară a comunității etnologice.

„Lumea noastră intelectuală nu a avut o suficientă putere de definire a misiunii neamului românesc la înălțimea vitalității și posibilităților poporului român. În migrațiunile lui, neamul nostru a trasat hotare mult mai largi decât cele revendicate de intelectuali și de oameni politici”. Observația aceasta aparține unui mare intelectual român, care, în 1945, într-un moment de cumpănă pentru destinul

Transilvaniei românești, scria monumentală lucrare Probleme fundamentale ale Transilvaniei, în două volume, numărând circa o mie de pagini, pe care istoricii români și clasa politică lovită de bicisnicie a României unui regim comunist nici măcar nu s-au ostenit s-o amintească în anii '80, într-un moment când Budapesta traducea în limbi de circulație două volume de circa o mie de pagini asupra Transilvaniei. Dintr-o colectivitate intelectuală cu puteri coborâte mereu sub nivelul de vitalitate al poporului însuși s-au ales totuși intelectuali care au dat expresie „neliniștilor spațiale” și „viziunilor spațiale” ale românilor în scrierile lor.

34 R. Schmidt, „Der neue Raumbegriff in der Rechtswissenschaft”. În Raumforschung und Raumordnung, 1940, p. 440, apud. Victor Jinga. Problemele fundamentale a Transilvaniei, Astra-Brasov. 1945. vol. I. p 2

Iată ce hotare înțelegea Simion Bărnuțiu să traseze neamului românesc: românii trebuie să se unească într-o „unitate culturală”, aprecia el, „de la Nistru până la Balcani și de la Balcani până la Tisa”. Viziunea spațială pe care-o mărturisesc intelectualii asupra românilor este când mai largă când mai strâmtă, dar niciodată nu depășește harta etnică reală a

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

românilor. Victor Jinga ne prezintă câteva „mărturisiri spațiale asupra românilor” din partea unor intelectuali români. Să le reluăm din cartea marelui patriot, căci aceste mărturisiri ne spun foarte multe despre conștiința frontierelor la români. Între altele, ne îngăduie să constatăm că harta intelectuală a frontierelor (conștiința intelectualilor asupra frontierei) este cu mult mai strâmtă decât harta etnică reală, ba uneori este chiar mai strâmtă și decât harta etnopolitică efectivă.

Victor Jinga îl invocă pe Mihai Eminescu, cu articolul publicat în „Timpul” la 2 noiembrie 1879 și intitulat Misiunea noastră ca Stat: „E mică țărișoara noastră, îi sunt strâmte hotarele, greutățile vremurilor au știrbit-o; dar aceasta mică și știrbită e țara noastră (...); într-însa găsim toate putințele dezvoltării (subl. n.), întocmai ca într-una oricât de întinsă. Trebuie să fim un stat de cultură la gurile Dunării (subl. n.); aceasta e singura misiune a statului român și oricine ar voi să ne risipească puterile spre alt scop pune în joc viitorul urmașilor și calcă în picioare roadele muncii străbunilor noștri. Aici între hotarele

strâmte ale țării românești, trebuie să se adune capitalul de cultură din care să se împrumute frații noștri de prin țările de dimprejur cu celelalte popoare mai înapoiate decât noi” \*5.

Care este conceptul eminescian asupra frontierei românești? Acesta desemnează trei aspecte esențiale: a) puterea statului provine din energiile interne ale concentrării, nu din energiile expansiunii, ale dispersării; b) în consecință, frontiera noastră nu trebuie să fie una de expansiune politico-militară, ci una culturală: „trebuie să fim un stat de cultură la gurile Dunării”; c) funcția frontierei trebuie să fie una de suport pentru români și popoarele din jur, nu de „cucerire” (agresiune).

Privind chestiunea din perspectiva frontierelor, Eminescu deplânge „hotarele strâmte ale țării românești”, dar chiar și în aceste condiții, el găsește acestei țări o funcțiune europeană și regională, și anume, pe aceea de a fi „stat de cultură la gurile Dunării”. Marele poet nu conferă statului nicio funcție politică, niciuna militară, ci o funcție culturală. Distincția aceasta dintre statul politic, stat al unei clase cu preocupări mari pentru ea însăși, dar cu preocupări mici pentru „țara reală”, și statul cultural, preocupat de destinul întregii romanități și al întregii regiuni „de dimprejur”, este una

Apud. V. Jinga, op. cit., p. 21.

care-și menține deplina valabilitate. O atare viziune asupra spațiului atribuie românismului o funcție spirituală.

O altă mărturisire spațială asupra românismului, consemnată ca atare de Victor Jinga, este cea a lui Bălcescu, într-o scrisoare trimisă din Pesta la 14 iunie 1849: „Națiunea română din toate națiile Orientului are cel mai frumos viitor, este mare, cred mai mare la zece milioane, este compactă și cuprinde tot ținutul din Tisa până la Marea Neagră și din Carpați la Balcani, căci trebuie să știi că în Transilvania, din vreo patru sute de mii de secui și sași, unguri numai vreo câteva mii și încolo tot români. Asemenea în Banat. Dincoace de Tisa sunt foarte puțini sârbi. În Bulgaria se află puțini prin orașe și apoi între Vidin și Niș și dincolo de Balcani; românii se întind în toată Bulgaria proprie și pe tot malul drept al Dunării până la Belgrad. În partea serbică pe Dunăre (...) sunt mai mult de patruzeci de mii de familii române. Bulgaria proprie dar, după locuitorii ei de astăzi, este o țară românească. Vezi dar că am drept să reglez hotarele patriei noastre până în Balcani”.

În cazul lui Bălcescu, precum vedem, hotarele mărturisite vizionar le depășeau pe cele înguste de atunci ale Principatelor Române. Harta intelectuală și harta politică se aflau într-un mare dezacord, dar de data aceasta aspirațiile comunității intelectuale privind fruntariile țării depășeau realitățile politice ale frontierei. Harta politică era cu mult mai strâmtă decât harta etnologică reală și cea etnologică subiectivă, proiectată, adică, de viziunea colectivității intelectuale.

„Mărturisiri spațiale” găsim la Goga, făcute în decembrie 1933, cu ocazia deschiderii Institutului de istoria literaturii române moderne și folclor la Universitatea din București: „În această atmosferă m-am născut, la poale de munte, unde în mod organic am avut totdeauna tendința să mă urc pe creste și de-acolo, din vârful Cindrelului, să văd cele două aspecte ale aceluiași popor; soarta a vrut deci să iau de la început contact cu realitatea, găsindu-mă pe coloana vertebrală a românismului. (...) Dacă m-aș fi născut la periferia etnică a neamului, acolo unde apăsarea unei culturi streine s-ar fi risipit în mediul în care mă mișcam, desigur că acest stigmat m-arpersecuta în cursul vremii neconținut...”

În viziunea lui Goga există un stigmat al „locului” pe care-l purtăm cu noi în permanență. Acest stigmat sintetizează determinismul geo – ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

#### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

etnologic, geografic și etnic totodată, într-o unitate sui-generis. Acest stigmat poate fi nuanțat: el este intens colorat etnic la cei născuți spre „centrul” geo-etnologic al unui popor și plin de tensiuni la cei născuți la „periferia etnică” a neamului. Desigur că aici Goga exagerează asupra elementului geografic al acestui determinism. Dar în cursul operei sale, el dovedește o înțelegere foarte adâncă referitoare la misiunea și destinul poporului român.

Victor Jinga apreciază că, în „mărturisirile lor spațiale”, cei trei, un moldovean, un muntean și un ardelean, probau o precauție, o „prudență de neînțeles” în ceea ce privește „câmpul optic” asupra „posibilităților și idealului nostru spațial”. Tot el se grăbește, însă, să adauge că această prudență nu se desprinde din toată opera. Ideea unui posibil decalaj între harta etnologică, harta politică și frontierele pe care le înfățișează intelectualii în „mărturisirile lor spațiale” pare a fi o achiziție esențială pentru știința frontierelor și deci pentru o

„geopolitică națională”.

Aceeași idee răzbate într-o altă „mărturisire” a lui Octavian Goga, într-un discurs ținut la Universitatea din Cluj în 1932: „Ideea dezrobirii noastre naționale și a identificării granițelor etnice cu cele politice într-un act independent cam așa s-ar putea comprima în câteva cuvinte crezul nostru – a trăit întotdeauna la noi... Simțul diferențierii de rasă, precis și implacabil, ne-a călăuzit și ne-a încercuit în imperiul lui. A fost un simțământ al unității care ne-a ținut laolaltă și o putere de rezistență de care s-au frânt coteropirile dușmane” \*6.

Elemente de geopolitică națională identifică Victor Jinga în balada Miorița: „Trei turme de miei / Cu trei ciobănei / Unu-i moldovean / Unu-i ungurean / Și unu-i vrâncean”: „Pentru cântărețul anonim frontierele nu aveau nicio semnificație; peste aceste semne convenționale trăia un neam plin de sensul unității și al misiunii sale. Cele trei turme de miei par a înfățișa cele trei mari sectoare ale neamului românesc, iar cei trei ciobănei par a indica trei căpetenii de popor răspândit sub trei stăpâniri”

36 Apud. V. Jinga, op. cit., p. 23

37 Ibid., p. 24.

Mărturisiri spațiale identifică Victor Jinga și în „viziunea spațială a poetului popular transnistrean”: „Bate vântul de pe munți / Și-mi dă dor de

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

la părinți. / Bate vântul dintre brazi / Și-mi aduce dor de frați. / Bate vântul din vâlcea / Și-mi dă dor de țara mea”. Comentariile lui Victor Jinga ne scutesc de orice adăugire: „Dincolo de Nistru, «Bate vântul de pe munți». Munți nu sunt nici în Transnistria nici mai încoace în Basarabia, ci tocmai la hotarul dinspre apus al Moldovei. Brazii, frații, țara mea și munții aparțin vocabularului primilor păstori și celor care i-au urmat, porniți din Moldova sau mai de departe, dintre munții acoperiți cu brazi și unde au lăsat frați...”\*\*

Sensurile spațiale din poezia populară (și din alte creații ale poporului) ne arată că acest „subiect anonim” are propriile lui simțăminte și reprezentări asupra spațiului etnologic, astfel încât putem vorbi despre o „hartă etnică” (un elaborat spontan, geopolitic, al poporului însuși) și o „hartă etică”, adică un elaborat savant, în care se confruntă cartografiile și cadastrul, teoriile și cancelariile, geopolitici, deci state și diplomații, concepte geostrategice etc etc Cele două „hărți”

arată cât de greu se pot acorda între ele voința popoarelor cu aceea a cancelariilor, viziunile etnologice asupra spațiului cu mărturisirile spațiale ale intelectualilor și reprezentanților clasei politice. Aria de răspândire a românilor rămâne, oricum, ca a tuturor neamurilor, de altfel, mult mai largă decât harta etnopolitică. Victor Jinga stabilește următoarele hotare pentru aria de răspândire a românilor în Europa: „Gura Mureșului – Belgrad – Durazzo – sudul Pindului – Kavala – Capul Ecrene – meridianul 35 – punctul cel mai nordic al Prutului – Debrețin – Gura Mureșului. Aria de răspândire compactă a românilor este mai restrânsă, și anume între: Cernăuți – aproape de meridianul 30 – Capul Ecrene – Dunărea până la Vidin – Pojarewatz – Gura Mureșului – Satu Mare – Cernăuți” \*9.

Ne confruntăm iată cu un fenomen pe care socio-etnologia frontierelor trebuie să-l examineze: decalajele dintre „mărturisirile spațiale” ale intelectualilor și clasei politice, pe de o parte, și simțământul spațiului românesc al poporului însuși. Pe de altă parte, ne confruntăm cu fenomenul decalajului posibil dintre harta etnică și harta politică. Rațiuni de realism și moralitate etnologică ne spun că hotarele politice românești trebuie să

38 Ibid., p. 24 – 25.

39 Ibid., p. 20.

342

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

Îl reproducă frontierele etnice compacte ale românismului. Dacă ar fi să exprimăm cantitativ raportul dintre harta politică și harta etnologică a românilor, am constata că acesta era de  $6/1$  în 1930, adică  $1/6$  dintre români trăiau în afara hotarelor politice ale României Mari (raportul estimat de Victor Jinga era de 17 milioane la 3 milioane în afara hotarelor politice). După estimările actuale, la cei peste 22 milioane români trăitori înăuntrul hotarelor politice, vom regăsi peste 10 milioane în afara frontierelor politice. Aceasta arată că raportul dintre harta politică și harta etnologică este de  $3/1$ , ceea ce înseamnă că  $1/3$  dintre români trăiesc în afara statului politic românesc. Prin urmare, populația care poate beneficia de suportul statului politic din totalul populației românești a scăzut de la  $6/1$  la  $3/1$ , ceea ce înseamnă că raportul s-a înjumătățit.

„Forța regatului României, spunea D.A. Sturdza, are două baze: întâia este că solul românesc este locuit de o masă compactă de

români... A doua bază a forței noastre este că dincolo de frontierele noastre țara este învăluită de români. (...) Pericolul pentru Regat este acolo unde viața națională a românilor din afară de Regat este amenințată. Acest Regat nu poate exista dacă ceilalți români nu există. Atunci când românii care trăiesc în afara Regatului vor fi nimiciți, ultimul nostru ceas nu va întârzia să bată. „Ne aflăm, iată, în fața unei noi direcții de analiză a frontierelor care ține seama de relația între harta etnică și harta politică. Cei care au dezvoltat o asemenea perspectivă analitică în cadrul geopoliticii statului național au fost Sabin Manuilă și Ion Chelcea.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

CAPITOLUL II STATUL-NAȚIUNE ȘI TEORIA

„Ciocnirii cra LIZAȚ – nix>Rn

(CRITICA TEORIEI LUI SAMUEL HUNTINGTON)

1. Civilizații și națiuni. Ce sunt civilizațiile?

Îi i

Pentru a defini „națiunea” vom renunța la procedeul îndeobște folosit, ca fiind nesociologic. Acest procedeu constă în a construi o definiție abstractă (referențialul logic) ori în a invoca paradigmele unor științe anistorice, cum ar fi psihologia popoarelor (etnopsihologia), etnologia stilurilor sau sociologia abisală (L. Blaga) ori de-a dreptul morfologia culturii. Noi credem că o sociologie a națiunii trebuie să-și propună să decupeze corect referențialul istorico-empiric în care națiunea se autodefineste. Națiunea este un subiect etnoistoric care se redefineste cu fiecare epocă și cu fiecare eveniment mai important ori cerc de cultură cu care vine în contact. De aceea vom porni de la sistemul lumii moderne, în care se manifestă națiunile Sud-estului european; acesta este referențialul unei autodefiniții pentru subiectul nostru.

În consecință, ne vom folosi de o ipoteză, de cea mai controversată ipoteză asupra lumii moderne, ipoteza lui Samuel Huntington, a „ciocnirii civilizațiilor”. În viziunea politologului american, lumea de mâine este una a „conflictului civilizațiilor” 41. Sursa principală de conflict în lumea de mâine nu va mai fi una economică sau ideologică, ci una culturală. „Națiuni și grupuri de națiuni” vor fi cele antrenate în conflict, astfel că acest conflict va deveni sistemul de referință principal pentru definirea națiunii în lumea contemporană.

Conflictele au și ele o istorie a lor, pe care Huntington o examinează după modelul stadial. Conflictele au traversat mai multe faze. Ele au început

41 The Clash of Civilisation, în „Foreign Affairs”, Summer, 1994, p. 32 și urm. 344

### SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I prin a fi dinastice (între prinți, împărați, monarhi absoluți și constituționali). Ținta regilor: teritoriile, extinderea birocrăției și armatelor, a puterii economice (și mercantile) etc. Faza a doua este aceea a războiului popoarelor: „războaiele regilor luaseră sfârșit (la 1793), zice R.P. Palmer; începeau războaiele popoarelor” 42. Această fază s-a încheiat la sfârșitul primului război mondial. În faza a treia, „ca rezultat al revoluției rusești și al reacțiilor la ea, conflictul dintre națiuni a cedat locul conflictului dintre ideologii; mai întâi între comunism, fascism-nazism și democrație liberală și, apoi, între comunism și democrație liberală” 43. A fost faza „războiului rece”.

Toate aceste trei faze înscriu conflictul în „interiorul civilizației occidentale”. Ele au fost „războaie civile occidentale” (W. Lind). Acestea se încheie odată cu al doilea război mondial. Cu terminarea războiului rece „politica internațională iese din faza sa occidentală și elementul central devine interacțiunea dintre civilizația occidentală și neoccidentală, ca și dintre cele neoccidentale”. Popoarele și civilizațiile neoccidentale devin „subiecte ale istoriei” și marchează „sfârșitul erei coloniale”.

Să insistăm asupra tezelor lui Huntington. Mai întâi că asistăm la o „internaționalizare a conflictelor”. Astăzi, conflictele nu mai sunt „locale”. Globalizarea lumii face dintr-un conflict local simptomul unui conflict mai larg, al unei crize internaționale. Dacă în faza occidentală a istoriei conflictele semnalizau criza civilizației occidentale, în faza actuală conflictele locale sunt semne ale crizei sistemului mondial. În al doilea rând, observăm că Huntington vorbește despre o fază occidentală o istoriei universale, care se încheie, zice el, cu sfârșitul războiului rece. În al treilea rând, epoca occidentală a istoriei universale și sincronizarea cu ea nu au avut virtuți pacificatoare. Dimpotrivă. Conflictele s-au intensificat și diversificat, ceea ce arată că era occidentală și civilizația occidentală au fost sfâșiate de nenumărate „războaie civile”. Ordinea occidentală a lumii s-a bazat, deci, tot pe războaie și pe dominație. Dominația a îmbrăcat întâi formă dinastică,



apoi formă etnocratică sau supranațională și, în fine, formă ideologică sau ideocratică.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Iată, dar, cele trei tipuri de dominație: autocratic, etnocratic, ideocrație. Se cere, deci, să definim națiunile în raport cu „civilizațiile”, ceea ce ne obligă întâi să clarificăm noțiunea de civilizație (pe urmele lui Huntington). Vom încerca, în cele ce urmează, să definim o civilizație folosindu-ne în acest scop de teoria lui Huntington și ne vom strădui să examinăm slăbiciunile teoriei huntingtoniene a civilizațiilor.

„O civilizație, spune acesta, este gruparea culturală umană cea mai înaltă și nivelul cel mai amplu de identitate culturală pe care-l au oamenii. Ea este definită atât prin elemente obiective comune, ca limbă, istorie, religie, obiceiuri, instituții, cât și prin autoidentificarea subiectivă a oamenilor. Oamenii au niveluri de identitate: un locuitor al Romei se poate defini cu diverse grade de identitate, ca roman, italian, catolic, european, occidental. (...) Civilizația căreia îi aparține este nivelul cel mai înalt (larg) de identificare la care se raportează el intens. „44 Comunitățile europene se deosebesc de cele arabe, chineze etc. în al doilea rând, civilizațiile pot fi compuse din mai multe state națiuni, ca în cazul Europei, ori dintr-o singură națiune, ca Japonia. Civilizația occidentală are două subtipuri: europeană și nord-americană, cea islamică are subdiviziunile: arabă, turcică, malayeziană. Civilizațiile apar și dispar. Din cele douăzeci și una de civilizații consemnate de Toynbee, în lumea contemporană mai sunt doar șase.

14 Ibid. p 346

Ce lipsește definiției lui Huntington? O distincție esențială, pe care, într-o formă sau alta, o ignoră toate teoriile civilizațiilor. Și anume aceea pe al cărui fir suntem conduși să distingem în sfera și în substanța oricărei civilizații între cele două sisteme componente. Orice civilizație e compusă dintr-un substrat natural și un sistem artificial. Sistemele naturale de viață sunt cele care se constituie sub guvernarea și sub comanda unor legi naturale. Sistemele țărănești, agrosistemele, ca și sistemele morale, familiale, de rudenie, religioase, naționale sunt sisteme naturale, ascultă adică de legea cosmică, naturală. Sistemele artificiale sunt croite în acord cu legi raționaliste, abstracte, nenaturale, cum ar fi legea profitului maxim etc. Imperiile, capitalul, sistemele hedoniste etc. sunt asemenea sisteme artificiale, croite,

adică, împotriva sau prin ignorarea legilor naturale.

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I

„Există o recunoaștere implicită a morții în calculele, în termenii de rentabilitate a raționalității economice. Dacă nu sunt realizate investiții care să reducă numărul de morți (și de salahorizați, adică ținuți la pragul morții) este pentru că, implicit, valoarea celor  $n$  indivizi susceptibili de a fi salvați,  $V_n$ , este inferioară lui  $P$  (prețul investițiilor)”. Ne putem întreba, de pildă, dacă cei  $n$  indivizi se vor identifica cu respectiva civilizație, vor fi parte constitutivă a acesteia sau, din contră, vor căuta un alt identificator, opus civilizației, dar de data aceasta dinlăuntru ei.

Or, ce ne dezvăluie analiza expansiunii civilizației occidentale? Peste tot în aria ei de expansiune, ea creează un cadru care face ca valoarea indivizilor  $n$  ( $V_n$ ) să fie inferioară lui  $P$ , adică prețului investițiilor, astfel încât sistemul provoacă o „potențare a morții”.

„Ce ajută dar întâmpinarea că producțiunea și exportul au crescut când toate acestea nu se răsfrâng asupra populațiunii decât sub formă de cădere economică și morală? Dar au crescut suma bunurilor existente în România? Aceasta ar fi un rezultat fericit pentru adepții școlii de la Manchester, pentru cari bunurile sunt totul, omul nimic; dar când acest rezultat a fost obținut cu sacrificarea imensei majorități a populației indigene, un român nu se poate felicita. (...) Această pseudocivilizație, această înmulțire a trebuințelor – (trebuințele statului și ale societății sunt moderne, sunt ultramoderne) – s-au realizat fără o «sporire paralelă a aptitudinilor economice și intelectuale». În ariile acestea trebuie să vorbim, iată, de a treia entitate, pe lângă cele două civilizații în conflict, și anume despre o „pseudocivilizație” sau o „semicivilizație”, care se dirijează după un principiu sintetizabil în raportul  $V_n/P < 1$ , adică valoarea celor  $n$  indivizi este ținută a fi mai mică decât prețul investițiilor pentru ameliorarea vieții lor, astfel că sunt deferiți morții.

Propunem, deocamdată, acest referențial pentru analiza-evaluarea civilizațiilor:

$(a + Ay) / y$ .

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

unde  $a$  = costul statului, în genere, al sistemelor artificiale ale unei civilizații;

Ay = rata participării acestor sisteme la „speța generică” a muncii și ameliorarea sistemelor naturale.

y – valoarea sistemelor naturale (și agenților lor) prin a cărei sporire se realizează în linie dreaptă „speța generică” a omului ca ființă (ca anthropos și ca socius).

Și acum să revenim la teoria lui Huntington, rezervându-ne dreptul de a evalua modelul său de cercetare (diagnosticare a lumii) și deci puterea reală de predicție a „teoriei” sale. Vom reveni asupra relației de mai sus, invocând teoria lui Deutsch care pune în relație venitul național redistribuit de guverne și „capacitatea” lor reală de a rezolva problemele societății.

2. De ce se vor ciocni civilizațiile?

„Identificarea cu civilizația (de apartenență) va fi tot mai puternică în viitor și omenirea va fi în mare măsură modelată de șapte sau opt civilizații majore” 41. Acestea sunt: civilizația occidentală, confuciană, japoneză, islamică, hinduistă, slav-ortodoxă, latino-americană și, posibil, africană. Ipoteza lui Huntington este că „cele mai importante conflicte în viitor se vor produce de-a lungul liniilor de ruptură culturale ce separă aceste civilizații între ele”.

De ce se va întâmpla lucrul acesta?

1. Pentru că, în primul rând, apreciază Huntington, aceste rupturi separă între ele uriașe mase de oameni în raport cu istoria, limba, cultura, tradiția și, cel mai important, religia. Concepțiile oamenilor despre relația dintre om și Dumnezeu, cetățean-stat, individ-grup, părinți-copii, soț-soție etc. se modelează urmând aceleași liniamente de ruptură între civilizații.

47 Huntington, op. cit. 348

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

j

2. Al doilea motiv: „comprimarea spațiului”: „Lumea s-a micșorat”.

și „interacțiunile dintre popoarele de diferite civilizații s-au intensificat”, sporind atât conștiința apartenenței cât și pe aceea a diferențelor (între civilizații și între comunități intra și intercivilizații). (Exemple: imigrația nord-africană în Franța, investiția japoneză în America etc, cu ostilitățile adiacente.)

Interacțiunile oamenilor din diverse civilizații sporesc conștiința apartenenței la o civilizație și deci accentuează atât

conștiința diferențelor cât și animozitățile pe linia distinctive a civilizațiilor.

3. Procesele economice slăbesc vechile identități și rolul statului ca sursă de identitate. Pe „golul” acesta, intră în acțiune religia, în unele părți sub forma „mișcărilor fundamentaliste” (în creștinismul occidental, în iudaism, budhism, islamism, hinduism etc.) Apartenenții acestor mișcări sunt tineri, cu studii superioare, tehnicieni, membri ai profesiilor superioare și de mijloc etc.

4. „Creșterea rolului conștiinței civilizației este accentuată de rolul dual al Occidentului”. (Occidentul este în culmea puterii sale și totodată provoacă peste tot o întoarcere la rădăcini: tendințe mărturisite de „asianizare” în Japonia, de „sfârșitul erei Bem și «hinduizarea» Indiei”, de „reislamizarea” Orientului mijlociu, de eșecul ideilor occidentale, de „rusificarea” Rusiei lui Elțin contra occidentalizării etc.) Apar, deci, peste tot, ceea ce în altă parte am denumit „culturile reacționare” trezite de înaintarea frontierei occidentale.

5. În fine, Huntington consemnează răsturnarea axului sincronizării: în trecut, elitele se occidentalizau, iar masele se păstrau atașate de moduri de viață indigene, astăzi asistăm la o dezoccidentalizare a elitelor și la o „americanizare” a maselor. Prin urmare, „desecularizarea” și „dezoccidentalizarea” sunt cele două procese dominante ale lumii aflate sub influența civilizației occidentale.

6. Diferențele culturale sunt „mai greu alterabile” decât cele economice sau politice. În conflictele sociale, oamenii își pot schimba taberele, în cele culturale, nu. În aceste conflicte, întrebarea nu este „De partea cui ești?”, ci „Cine ești?” sau „Ce ești?”. Ești azer sau armean rusofon sau eston, caucazian sau rus etc. Religia discriminează cel mai mult.

căci o persoană poate fi, Jumătate arab și jumătate francez, dar nu poate fi jumătate catolic și jumătate musulman” 4.

Ne aflăm, iată, în fața unei probleme, aceea a rupturii civilizațiilor. Este această ruptură un fenomen nou în istorie? Evident, nu. Să ne amintim doar ce-a însemnat expansiunea Romei. Cucerirea țărmului răsăritean al Mediteranei a pus în contact, pe o linie de ruptură, civilizația romană cu cea africană și s-a încheiat cu romanizarea Africii mediteraneene. Aceasta a fost opera lui Scipio (zis

Africanul). Fațada atlantică a pus în contact Roma cu aria civilizațiilor nord-atlantice și ceea ce-a urmat a fost romanizarea fațadei atlantice de către Cezar (prin cucerirea Galiei și a Britaniei). În fine, fațada continentală a pus în contact civilizația tracică și cea romană și sinteza realizată de Traian a rămas durabilă. Prin urmare, intensificarea contactelor a dus la conflicte, dar și la sinteze noi.

7»

În al doilea rând, ceea ce nu observă Huntington se referă la capacitatea câte unei „națiuni” de a transfigura conflictele în confluente. Este cazul românilor care, ca națiune și teritoriu, reprezintă un trio confinium între civilizația apuseană, cea slavă și cea balcanică (sau sudică). Frontiera noastră orientală se lărgeste pentru a-și integra experiența hindusă (cu Eliade) apuseană (cu Școala Ardeleană), balcanică (cu I. Barbu, Cantemir etc).

În fine, Huntington ignoră specificul instituției divin-umane a religiei ortodoxe care are trei caracteristici: autocefalie, patriarhat și ecumenicitate. Această religie (exceptând ortodoxia slavă) a cultivat neamurile și s-a ferit de sinteze supranaționale ca nefiind conforme cu „dreapta religie”. Prin urmare, există zone pe planetă care au puterea de a transfigura diferențele culturale în sinteze superioare și rupturile în unități. Una dintre acestea este zona romanității dunărene sau orientale. Dar să insistăm asupra modului în care Huntington decupează principalele zone de interes pentru noi: creștinismul occidental și cel oriental sau slavo-ortodox, cum scrie el.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

I

### 3. Liniile despărțitoare dintre civilizații

Huntington apreciază că odată cu ridicarea Cortinei de Fier a încetat conflictul ideologic al Europei și a început conflictul cultural pe linia care desparte Europa în creștinătatea occidentală, pe de o parte, și creștinătatea ortodoxă și Islam, pe de alta. Huntington crede că cea mai semnificativă „linie despărțitoare a Europei” este cea care se suprapune cu, frontiera răsăriteană a creștinătății occidentale din anul 1500. Această linie se întinde de-a lungul frontierelor de azi dintre Finlanda și Rusia și dintre statele baltice și Rusia, intersectează Belarus și Ucraina, separând vestul mai catolic al Ucrainei de Estul ortodox, cotește spre Vest separând Transilvania de restul României și,

apoi, trece prin Iugoslavia, aproape de-a lungul liniei care separă azi Croația de Slovenia și restul Iugoslaviei, în Balcani, această linie, desigur, coincide cu frontiera istorică dintre Imperiile habsburgic și Otoman „49.

Înainte de a examina interpretarea culturologică a acestei separații să insistăm asupra verității frontierei lui Huntington. Vom observa că aceasta este frontiera cancelariei habsburgice și, în particular, a cancelariei bismarkiene, care împărțea Europa pe o linie nord-sud pentru a fixa zona de expansiune răsăriteană a Germaniei. În al doilea rând, vom observa că această linie ignoră un adevăr religios pe care pretinde că se întemeiază. În Transilvania, 80% din populație este ortodoxă și numai 20% catolică sau protestantă. În realitate, linia care separă ortodoxia românească de aria catolică și unitariană maghiară trece pe lângă Debrețin, mai exact, leagă punctul cel mai nordic al Prutului de Debrețin și mai departe de Gura Mureșului, pentru a urma, în fine, mai departe zona bosniacă până în Adriatică. Din punct de vedere etnoreligios, așadar, linia este falsă în ce privește zona transilvăneană. Din punct de vedere geopolitic, linia aceasta propune ideea unui bloc etnoreligios româno-rus, ceea ce este un fals și mai grosolan. Te poți întreba cum e posibil ca un popor latin și unul slavo-mongol să formeze un singur bloc „S. Mehedinți a evidențiat toate argumentele care ne fac să considerăm Rusia ca o regiune asiatică, cu totul

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

opusă Europei peninsulare, la extremitatea căreia ne aflăm și noi”. 50 Mehedinți enumera clima, Carpații, fauna, latinitatea cea mai de răsărit, „limita de est a catolicismului” ca trăsături care „arată că de la Nistru se află o altă lume”, începe „Europa continentală – zona preasiatică”.

Mackinder „înțelege prin Mitteleuropa regiunea europeană dintre Marea Neagră, Marea Nordului și Marea Baltică, cu următoarele țări: Belgia, Olanda, Germania, Elveția, Austro-Ungaria, România, Serbia, Bulgaria” 51. E. de Martonne exclude din Mitteleuropa Iugoslavia și Bulgaria, dar păstrează România etc. Oricum am proceda, România poate fi situată doar integral în Europa centrală, nu sfâșiată, pentru că frontiera reală este aceea care cade pe Nistru și face din istmul ponto-baltic adevărata zonă-tampon. În orice caz, cu textul lui Huntington suntem puși în fața a doua concepții geopolitice: una care

pune frontiera Europei centrale pe Carpați și alta care pune frontiera aceleiași Europe pe Nistru. Cui servește una, cui cealaltă? Și în plus, al cui este „adevărul” pe care se reazemă fiecare?

Să reținem, deocamdată, că din concepția zonei tampon va decurge destinul țărilor din această regiune. Dacă Ungaria va convinge Occidentul să-i cedeze funcția de zonă-tampon în raport cu Balcanii, atunci Transilvania va trebui să joace pe cartea ungară și să piardă rolul pe care l-ar putea juca într-o regiune dunăreană economic atractivă și avantajoasă, în caz contrar, fluxurile transilvănene vor intra sub controlul băncilor budapestane și astfel Transilvania își va pierde hegemonia locală pe care apartenența la România i-o conferă și, într-un fel, i-o garantează. În plus, Ungaria fără o Transilvanie cu rol de „periferie” proprie va fi ca și neglijabilă în compoziția factorilor europeni ai zonei. Transilvaniei i se joacă astăzi cartea, între a fi „provincia hegemonică” a României în raport cu o zonă dunăreană atractivă sau a deveni o „periferie” locală a Ungariei. Acesta este fundamentul unității naționale și al naționalismului românesc al transilvănenilor. Tot acesta este argumentul cu privire la falsitatea liniei lui Huntington. Transilvania nu poate fi parte unitară cu restul Europei

50 N. Al. Rădulescu, Poziția geopolitică a României, în „Revista Geografică Română”, an I, nr. 1, 1938, Cluj.

51 Cf. K. Haushofer, Mitteleuropa und die Welt, 1937, apud., ibid.

352

## SOCIOLOGIA ȘI GEOPOLITICA FRONTIEREI

t centrale, căci va fi coborâtă de interesele bancare ale Budapestei la statutul de „periferie” locală (iar burghezia română din Transilvania va fi pulverizată). Oricum am proceda, linia de demarcație a celor două Europe nu poate trece pe Carpați. Numai capitalul depozitat în Ungaria (în afaceri și industrii ușoare) are interes într-o frontieră pe Carpați. Ciudățenia este că nici ramura maghiară a burgheziei transilvănene n-ar avea interes într-o frontieră pe Carpați, căci aceasta i-ar știrbi enorm șansele în raport cu o Budapesta metropolitană, în care ar dicta alții și ungurii din Transilvania ar trebui doar să execute (să devină o burghezie-client). Încât operațiile UDMR sunt contrare intereselor reale ale burgheziei maghiare din Transilvania, ceea ce ne arată că ne aflăm în fața unei diversiuni și a

unor interese extra-transilvănene. Vom prezenta date din care se va înțelege că Transilvania a fost puternică atunci când a avut axul economic orientat spre aria dunăreană și spre piața otomană sau postotomană. De îndată ce-a intrat sub controlul Ungariei, Transilvania a decăzut economic și cultural. Chestiune pe care, din nou, analiza globală a lui Huntington n-are cum s-o sesizeze.

În fine, cât privește demarcația culturală a celor două arii, trebuie observat că aceasta se limitează la „păturile superpuse”, nu la „popoare”. Popoarele de la nord și vest de linia trasată (deci, inclusiv poporul român al Transilvaniei) ar fi avut, zice el, „experiențe istorice comune”: feudalismul, Reforma, Renașterea, iluminismul, revoluția franceză, revoluția industrială etc. Să examinăm istoria pentru a vedea cât de comune au fost experiențele sistemelor etnocratice ungurești din Transilvania cu experiențele poporului român din această provincie. În legile țării ungurești, edictate pe temeiul celebrei Unio Trium Nationem, „popii români se cheamă hoți și tâlhari și se pot prinde la simplul prepus”. Renumitul mitropolit Sava Brancovici „se scotea din temnița în care fusese aruncat, la toată vinerea de-l bătea cu toiege până ce muri”. Existau legi speciale referitoare la „de latrociniiis valahorum; de extirpare racicitus populivalachici; de valachorum progenie a stirpe delanda” (adică: „despre lotriile românilor”, „despre stingerea și stârpirea din rădăcini a gintei române” etc etc). Un cap de român omorât, ne informează tot Papiu Ilarian, făcea patruzeci de forinți ungurești.

ILIE BĂDESCU, DAN DUNGACIU

Prin urmare, linia de ruptură nu trece pe Carpați, pentru că acești munți nu separă nimic. Iar cât privește „comunitatea culturală” a Transilvaniei, ne dăm seama că aceasta este un fenomen târziu și numai ca parte constitutivă a unei unități mai largi care cuprindea toată aria latinității răsăritene.

Cât privește linia care separă „civilizațiile” occidentală și islamică, aceasta nu este nici ea pe Carpați, ci pe Dunăre. „Din secolul al XVII-lea, turcii otomani au răsturnat tendința (de expansiune occidentală spre zona islamică) și au extins dominația peste Orientul Mijlociu și Balcani, au capturat Constantinopolul și au asediat de două ori Viena”. Ceea ce uită sau nu știe Huntington este că tot în acel interval s-a desfășurat războiul de două sute de ani al românilor cu Imperiul Otoman, iar când Ungaria a fost transformată în pașalâc,



Țările Române își aparțineau, adică erau de sine stătătoare. Abia secolul al XVIII-lea, fanariot, aduce amortirea factorului românesc, dar numai pentru o sută de ani, după care românii au din nou inițiativa istorică în regiunea Dunării. Prin urmare, nu se poate face o unitate între ortodoxie și islamism pentru a le opune creștinismului occidental. Această teză nu se susține pe nicio realitate istorică. În schimb, Huntington ignoră complet acea unitate dintre latinitatea occidentală și cea orientală. În secolul al XVII-lea, de pildă, după retragerea valului tătarăsc de la gurile Dunării până la Golful Corintului înfloresc „Vlahiile”, „Pontul Euxin era o mare italiană, la Kaffa erau dogi ca și la Veneția”, încât locuitorii Daciei și ai Italiei formează o continuitate, un bloc al mării latinități. Abia turcii selgiucizi vor tăia legătura cu totul când vor transforma Pontul Euxin în „lac asiatic”. Această continuitate etno-lingvistică se face, iată, peste deosebiri de religie, ceea ce slăbește enorm concluziile lui Huntington.